

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ
КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
OF ABLAI KHAN KAZAKH UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

2 (73) 2024

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAY KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

2 (73) 2024

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2024

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының, “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж.

Бас редактор

**Курманбаева Д.Т., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан**

Жауапты редактор

**Кәрібаева Б.Е., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан**

Редакция алқасының мүшелері

**Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан**

**Загидуллина А.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан**

**Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан**

**Сәтенова С.К., филология ғылымдарының докторы,
профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан**

**Дүйсекова К.К., филология ғылымдарының докторы,
профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан**

**Темирболат А.Б., филология ғылымдарының докторы, профессор,
әл-Фараби Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан**

**Мирзоева Л.Ю., филология ғылымдарының докторы, профессор,
СДУ Университеті, Алматы, Қазақстан**

**Орлова Н.В., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Ф.М. Достоевский атындағы ОмМУ, Омск, Ресей**

**Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор,
А.С. Пушкин атындағы орыс тілі мемлекеттік институты,
Мәскеу, Ресей**

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхусс университеті, Орхус, Дания

**Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина,
Калифорния, АҚШ**

Шығарушы редактор

**Амангожаева Е.Б., жетекші маман, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан**

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет №674, 18.05.1999г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

**Курманбаева Д.Т., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан**

Ответственный редактор

**Карибаева Б.Е., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан**

Члены редакционной коллегии

**Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор, академик
НАН РК, Алматы, Казахстан**

**Загидуллина А.А., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан**

**Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан**

**Сатенова С.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ
им. Гумилева, Астана, Казахстан**

**Дуйсекова К.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ
им. Гумилева, Астана, Казахстан**

**Темирболат А.Б., доктор филологических наук, профессор, КазНУ
имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан**

**Мирзоева Л.Ю., доктор филологических наук, профессор,
Университет СДУ, Алматы, Казахстан**

**Орлова Н.В., доктор филологических наук, профессор, ОмГУ им.
Ф.М. Достоевского, Омск, Россия**

**Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор,
Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина,
Москва, Россия**

Энгберг Ян, PhD, профессор, Орхуский университет, Орхус, Дания

**Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина,
Калифорния, США**

Выпускающий редактор

**Амангожаева Е.Б., ведущий специалист КазУМОиМЯ имени
Абылай хана, Алматы, Казахстан**

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological Sciences” of JSC “Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages” is registered in the Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Chief editor

Kurmanbayeva D.T., PhD, KazUIR & WL named after Ablai Khan,
Almaty, Kazakhstan

Executive Editor

Karibayeva B.E., PhD, KazUIR & WL named after Ablai Khan,
Almaty, Kazakhstan

Editorial board members

Kunanbayeva S.S., Doctor of Philological Sciences, Professor,
Academician of the National Academy of Sciences of the RK,
Almaty, Kazakhstan

Zagidullina A.A., Doctor of Philological Sciences, Professor, KazUIR &
WL named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

Mizamkhan B., Candidate of Philological Sciences, KazUIR & WL
named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

Satenova S.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian
National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

Duysekova K.K., Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasian
National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

Temirbolat A.B., Doctor of Philological Sciences, Professor, al-Farabi
Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Mirzoyeva L.Yu., Doctor of Philological Sciences, Professor, SDU
University, Almaty, Kazakhstan

Orlova N.V., Doctor of Philological Sciences, Professor, Dostoevsky
Omsk State University, Omsk, Russia

Karasik V.I., Doctor of Philological Sciences, Professor, Pushkin State
Russian Language Institute, Moscow, Russia

Jan Engberg, PhD, Professor, Aarhus University, Aarhus, Denmark

Anna Oldfield, PhD, Professor, Costol-Carolina, California, USA

Commissioning Editor

Amangozhaeva E.B., leading specialist of KazUIR & WL named after
Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

Philology.bulletin@ablaikhan.kz

МАЗМУНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENTS.

1 Бөлім.

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1.

CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Kunanbayeva S.S., Sautov F.N. Contemporary approaches to researching polemics and polemic discourse	12-24
Кунанбаева С.С., Саутов Ф.Н. Полемика және полемикалық дискурсты зерттеуге қазіргі заманғы қатысымдар	12-24
Кунанбаева С.С., Саутов Ф.Н. Современные подходы к изучению полемики и полемического дискурса	12-24
Амангалиева А.Е., Джумабекова А.А., Сөйлемез О.М. Көркем мәтіннің прагматикалық функциялары	25-43
Амангалиева А.Е., Джумабекова А.А., Сөйлемез О.М. Прагматические функции художественного текста	25-43
Amangalieva A.E., Dzhumabekova A.A., Soylemez O.M. Pragmatic functions of a literary text	25-43
Баяндина С.Ж., Текжанов К.Т. Функционирование языков в северном регионе Казахстана: проблемы и решения	43-58
Баяндина С.Ж., Текжанов К.Т. Қазақстанның солтүстік облысындағы тілдердің қызметі: мәселелер мен шешу жолдары	43-58
Bayandina S.Zh., Tekzhanov K.T. Functioning of languages in the northern region of Kazakhstan: problems and solutions.....	43-58
Гиздатов Г.Г. Культурные нарративы диаспорологических сообществ Казахстана: медиалингвистические аспекты изучения	59-69
Гиздатов Г.Г. Қазақстанның диаспорологиялық қоғамдастардың мәдени әңгімелері: зерттеудің медиалингвистикалық аспектілері	59-69
Gizdatov G.G. Cultural narratives of diasporological communities of Kazakhstan: mediallynguistic aspects of study.....	59-69

Жунусова Т.Б., Рыспаева Д.С. Выявление современных тенденций в восприятии понятия «ценность» в казахстанском пространстве	69-87
Жунусова Т.Б., Рыспаева Д.С. Қазақстан кеңістігіндегі «күндылық» ұғымын қабылдаудағы заманауи трендтерді анықтау	69-87
Zhunussova T.B., Ryspayeva D.S. Identification of modern trends in the perception of the notion «value» in the Kazakhstan space	69-87
Имангазина М.А., Момынова Б.К. Ұлттық мінез-құлықтың коммуникацияда бейвербалды амалдар арқылы көрінуі	88-103
Имангазина М.А., Момынова Б.К. Проявление национального характера в коммуникации невербальными средствами	88-103
Imangazina M.A., Momynova B.K. The manifestation of national character in communication by non-verbal means.....	88-103
Ispandiyarova A.T. Frame applications of the concept «steppe» in Kazakh folk lyrics	103-112
Испандиярова А.Т. Қазақ халық лирикасындағы «дала» концептісінің фреймдік қолданысы	103-112
Испандиярова А.Т. Фреймовые применения концепта «степь» в казахской народной лирике	103-112
Karasik V.I. Commentary as a type of communicative action.....	112-124
Карасик В.И. Комментарий коммуникативті әрекеттің түрі ретінде	112-124
Карасик В.И. Комментарий как тип коммуникативного действия	112-124
Мамырбаева М.З. Интернеттегі газет дискурсының ерекшеліктері және ондағы кейбір семантикалық қарама-қарсылықтар	124-137
Мамырбаева М.З. Особенности интернет-газетного дискурса и некоторые семантические оппозиции в нем.....	124-137
Mamyrbayeva M.Z. Features of online newspaper discourse and some semantic oppositions in it	124-137
Мухитдинов Р.С., Қожабекова Ш.Б. Араб және қазақ халқының танымындағы «су» ұғымының тілдік көрінісі.....	137-149
Мухитдинов Р.С., Кожабекова Ш.Б. Языковое выражение понятия «вода» в арабском и казахском народном познании	137-149

Mukhitdinov R.S., Kozhabekova Sh.B. The linguistic expression of the concept of «water» in Arabic and Kazakh folk cognition	137-149
Satenova S.K., Alshinbayeva Zh.K. Contemporary approaches to phraseological studies	149-163
Сәтенова С.К., Алшинбаева Ж.К. Қазіргі фразеологиялық зерттеулердің бағыттары	149-163
Сатенова С.К., Алшинбаева Ж.К. Направления современных фразеологических исследований	149-163
Tukeshova N.M., Tarasova F.H. Semantic analysis of phraseological units with antonymous components, characterizing a person in English and Kazakh	163-174
Тукешова Н.М., Тарасова Ф.Х. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі адамды сипаттайтын антоним компонентті фразеологизмдерге семантикалық талдау	163-174
Тукешова Н.М., Тарасова Ф.Х. Семантический анализ фразеологических единиц с антонимичными компонентами, характеризующие человека в английском и казахском языках	163-174
Шайбакова Д.Д. Смыслопорождающие положения лингвистической теории А.Е. Карлинского	175-186
Шайбакова Д.Д. А.Е. Карлинскийдің лингвистикалық теориясының мағыналар қалыптастыратын ережелері	175-186
Shaibakova D.D. Meaning-generating provisions of A.E. Karlinsky's linguistic theory	175-186

2 Бөлім.

АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Раздел 2.

ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА

Part 2.

RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

Abdullayeva A.A., Ashimkhanova S.A., Korach Hikmet. Translation features for metaphors and figurative comparisons in K. Zhumadilov's dilogy "Daraboz» into English and Russian languages	187-201
---	---------

Абдуллаева А.А., Ашимханова С.А., Корач Хикмет. Метафоралар мен бейнелі салыстырулардың ағылшын және орыс тілдеріне аудару ерекшеліктері (К. Жұмаділовтың «дарабоз» дилогиясының мәтіні бойынша)	187-201
Абдуллаева А.А., Ашимханова С.А., Корач Хикмет. Особенности перевода метафор и образных сравнений текста дилогии К. Жумадилова «дарабоз» на английский и русский языки	187-201
Aidarbek K.D., Islam A. Linguocultural aspects of film translation	202-213
Айдарбек К.Д., Ислам А. Фильм аудармасының лингвомәдени аспектілері	202-213
Айдарбек К.Д., Ислам А. Лингвокультурные аспекты перевода фильмов	202-213
Жумабекова А.К. Системный подход к оценке качества перевода в учебной и научной сфере	214-226
Жұмабекова А.К. Ғылыми және оқу салаларындағы аударма сапасын бағалауды жүйелі көзқарас	214-226
Zhumabekova A.K. Systematic approach to assessing the quality of translation in the scientific and educational sphere.....	214-226
Khassenova G.A. The translation of W. Shakespeare’s Sonnet 1 into Kazakh	226-234
Хасенова Г.А. У. Шекспирдің 1 сонетінің қазақ тіліне аудармасы	226-234
Хасенова Г.А. Перевод сонета 1 У. Шекспира на казахский язык	226-234

3 Бөлім.

ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 3.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3.

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Джонисова Г.Қ., Ермекова А.Д. Шет тілін оқыту барысында ЖОО студенттерінің оқу табыстылығын қалыптастыру жолдары	235-253
Джонисова Г.Қ., Ермекова А.Д. Формирование успешности обучения студентов вузов в процессе обучения иностранному языку	235-253

Jonisova G.K., Ermekova A.D. Formation of the study success of university students in the process of foreign language teaching	235-253
Кульгильдинова Т.А., Кадырова Г.Р., Куребаева Г.А., Мусатаева И.С. Компетенции иноязычного образования будущих филологов в условиях цифровой трансформации.....	254-267
Кульгильдинова Т.Ә., Кадырова Г. Р. , Куребаева Г.А., Мусатаева И.С. Цифрлық трансформация жағдайындағы болашақ филологтардың шеттілдік білімінің құзыреттері.....	254-267
Kulgildinova T.A., Kadyrova G.R. , Kurebayeva G.A., Mussatayeva I.S. Competences of foreign language education of future philologists in the context of digital transformation.....	254-267
Tuimebayev Zh.K., Ualikhanuly A. Positive effects of bilingualism on child development	267-277
Түймебаев Ж.Қ, Уалиханұлы А. Билингвизмнің бала дамуындағы оң әсері	267-277
Түймебаев Ж.Қ., Уалиханұлы А. Положительное влияние билингвизма на развитие ребенка	267-277

4 Бөлім.

ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Раздел 4.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Part 4.

LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

Aryn Y.Zh., Yerzhanova S. B. Transformation of literature genres on the internet (on the example of Kazakh authors).....	278-291
Арын Е.Ж., Ержанова С.Б. Әдеби жанрлардың интернет желісіндегі трансформациясы (қазақ авторларының мысалында)	278-291
Арын Е.Ж., Ержанова С.Б. Трансформация литературных жанров в интернете (на примере казахстанских авторов)	278-291
Asylbekuly S., Imangali O., Nabidullin A.S. The appearance of folklore elements in the structure of modern stories in the form of details and character	291-308
Асылбекұлы С., Иманғали Ө., Набидуллин А.С. Фольклорлық элементтердің қазіргі әңгімелер құрылымында деталь, образ түрінде көрінуі	291-308
Асылбекұлы С., Иманғали О., Набидуллин А.С. Появление фольклорных элементов в структуре современных рассказов в виде деталей и образов	291-308

Ибрагим А.М., Карбозов Е.К., Сейдикенова А.С. Фэнтези жанрындағы сиқырдың рөлі және оның жас оқырманға әсері	309-321
Ибрагим А.М., Карбозов Е.К., Сейдикенова А.С. Роль волшебства в жанре фэнтези и его влияние на молодого читателя	309-321
Ibragim A.M., Karbozov E.K., Seidikenova A.S. The role of magic in the fantasy genre and its impact on a young reader	309-321
Ismailova Sh.A., Joldasbekova B.U., Bayanbayeva J.A. Myth in «Nomadic Novels» by S.Sanbaev (artistic space and time)	321-333
Исмаилова Ш.А., Жолдасбекова Б.У., Баянбаева Ж.А. С.Санбаевтың «Көшпендің әңгімелеріндегі» миф (көркем кеңістік мен уақыт)	321-333
Исмаилова Ш.А., Джолдасбекова Б.У., Баянбаева Ж.А. Миф в «Повестях кочевья» С.Санбаева (художественное пространство и время)	321-333
Кириенко А.Г. Архаический ритуал и религиозное сознание в постсоветском обществе (на материале рассказа М. Елизарова «Украденные глаза»)	333-346
Кириенко А.Г. Посткеңестік қоғамдағы архикалық рет-тұрал және діни сана (М. Елизаровтың «Нәреже көз» әңгімесі)	333-346
Kiriienko A.G. Archaic ritual and religious consciousness in post-soviet society (by the material of M. Yelizarov's story "Stolen Eyes")	333-346
Курмамбаева К.С. Шәкәрім өлеңдеріндегі адамгершілік, ар-иман тақырыбы	347-358
Курмамбаева К.С. Тема нравственности, совести в стихах Шакарима	347-358
Kurmambayeva K.S. The theme of morality, conscience in Shakarim's poems	347-358
Дуз-Оглы Г.Р., Сарсекеева Н.К., Демченко А.С. К вопросу изучения и классификации фаустианских сюжетов и мотивов в русской классической литературе	358-367
Дүз-Оғлы Г.Р., Сәрсекеева Н.Қ., Демченко А.С. Орыс классикалық әдебиетіндегі фаустиялық сюжеттер мен мотивтерді зерттеу және жіктеу сұрақтары	358-367
Duz-Ogly G.R., Sarsekeyeva N.K., Demchenko A.S. The question of studying and classification of faustian plots and motives in Russian classical literature	358-367

Sahitzhanova Z.O., Aripzhan G.Zh. Motif features of the works «Kokserek» by Mukhtar Auezov and «White Fang» by Jack London	368-380
Сахитжанова З.О., Әріпжан Г.Ж. Мұхтар Әуезовтің «Көксерек» пен Джек Лондонның «Ақ азу» шығармаларындағы мотивтік ерекшеліктер	368-380
Сахитжанова З.О., Арипжан Г.Ж. Особенности мотива произведений «Коксерек» Мухтара Ауэзова и «Белый клык» Джека Лондона	368-380
Suleimenova Zh.A., Aldabergenova A.A., Yildiz N.A. Spiritual themes and poetic style comparative analysis in Yasawi and Blake's works	380-396
Сұлейменова Ж. А., Алдабергенова А.А., Йылдыз Н.А. Ясауи мен Блейк шығармаларындағы рухани тақырыптар мен поэтикалық стильді салыстырмалы талдау	380-396
Сұлейменова Ж.А., Алдабергенова А.А., Йылдыз Н.А. Сравнительный анализ духовных тем и поэтического стиля в произведениях Ясави и Блейка	380-396
Тұрсынханова Қ.Қ., Мүрсәлім Г.О., Мұқажанова Р.М. Л.Н.Толстой мен Шәкәрім шығармаларындағы идеалды көрсетудегі ұқсастық	397-413
Тұрсынханова К.К., Мұрсалим Г.О., Мұқажанова Р.М. Сходство в изображении идеального в произведениях Л.Н.Толстого и Шакарима	397-413
Tursynkhanova K.K., Mursalim G.O., Mukazhanova R.M. Similarity in the depiction of the ideal in the works of L.N.Tolstoy and Shakarim	397-413

**1 БӨЛІМ.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
РАЗДЕЛ 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
PART 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH**

UDC 81-11

IRSTI 16.21.21

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.001>

**CONTEMPORARY APPROACHES TO RESEARCHING POLEMICS
AND POLEMIC DISCOURSE**

Kunanbayeva S.S.¹, *Sautov F.N.²

¹Doctor of Philological Sciences, Professor, NAS RK Academician
Rector of Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

*²PhD candidate, Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: neo-79@mail.ru

Abstract. The article is dedicated to identifying the approaches to researching polemic discourse and the general idea of polemics. The concept of “polemic” is explored through linguistic and cultural lenses, considering its definitions in both English and Russian. While in English, it is primarily understood as a form of written argumentation, in Russian, it encompasses a broader range of communicative situations, including debates and discussions. The historical evolution of polemic writing is examined, tracing its origins to religious debates during the Middle Ages. Early polemics were characterized by aggressive language and one-sided arguments, often lacking consideration for opposing viewpoints. Translation played a significant role in shaping these debates, as linguistic barriers hindered mutual understanding. Despite changes over time, modern polemic writing continues to be subjective and aggressive, although contemporary examples often incorporate irony, satire, and grotesque elements. The scientific novelty of this article lies in the fact of addressing polemic discourse from different angles, considering the cultural implications which may influence the dichotomy in researching this study object. Theoretical analysis, comparison, and contrast methods are employed to review the body of research related to polemics, providing insights into its complexity and evolving nature. The practical significance of the research

results lies in their contribution to the understanding of polemic discourse, which has implications for communication strategies and cross-cultural communication.

Keywords: polemics, polemic discourse, polemic writing, debate, discussion, interpretation, translation, linguaculturology

Basic provisions

The notion of polemic discourse, characterized by its fervent defense or attack on particular beliefs or ideologies, has long been a subject of interest across various disciplines. This article delves into the multifaceted realm of polemic discourse, examining its nuances through the lenses of cultural linguistics and translation studies. Polemics, derived from the Greek word "polemikos" meaning war, encapsulates the art of vehemently advocating for or challenging specific viewpoints, often through the written word. While its origins lie in religious debates of the Middle Ages, polemic discourse has evolved to encompass diverse topics ranging from politics and social issues to literature and philosophy.

Within this exploration, we navigate the historical evolution of polemics, tracing its trajectory from early religious confrontations to contemporary socio-political debates. Drawing upon scholarly insights and literary examples, we analyze the rhetorical strategies employed in polemic writing, highlighting the interplay between language, culture, and ideology. Furthermore, we investigate the role of translation in shaping and transmitting polemic discourse across linguistic and cultural boundaries.

While the primary focus of this study revolves around polemic discourse, it is essential to acknowledge its intersectionality with cultural linguistics and translation studies. Through a brief yet comprehensive examination, we aim to elucidate the dynamic nature of polemic discourse and its implications for intercultural communication and literary translation. By delving into these dimensions, we endeavor to contribute to a deeper understanding of how language, culture, and ideology intersect in the realm of polemic discourse, paving the way for further scholarly inquiry and interdisciplinary dialogue.

Introduction

In Cambridge dictionary of English, the word "polemic" is defined in the following way: a piece of writing where a person strongly defends or attacks a certain position, or a set of beliefs with the same purpose [1]. The word itself is derived from Greek "polemikos", which means *war* or *anything related to war*. Here we may draw the first line of demarcation between a simple discussion (that does not necessarily involve any sharp attacks or directly opposite opinions) and a polemic one where such differences are the

core of the communicative situation. In the Oxford Dictionary of English, the word “polemic” signifies either a controversial argument or a strong, often aggressive verbal attack on someone’s set of beliefs and ideas, on a doctrine, on an opinion or theory [2]. It is noted that this word may be used as a mass noun as well, in the sense of the system of such writings.

So, in the narrow sense, polemics is an art of writing critical pieces which hold a certain view and aim to either corroborate it or disapprove it, all through using specific strategies and tactics along with specific vocabulary. In that sense, polemic writing is a well-known way to showcase one’s beliefs and opinions which either oppose or follow the commonly recognized ones. In the history of English literature, perhaps one of the best polemicists was Jonathan Swift with his famous writings on the rights of poor people and the satirical representations of the English society.

At the same time, it is necessary to note religious polemic writings, in particular those written as a clash between two opposite beliefs. Perhaps this meaning of polemic writing has become the most influential in forming the contemporary definition of what polemics is. From the religious viewpoint, polemic writing is attacking (somewhat fiercely) another person’s set of beliefs while also defending one’s own. Polemic writing became widely popular in Middle Ages, when the Christian church became the educational center of a country and, for the first time, Christianity itself was challenged by another powerful religion – Islam [3].

Here we notice that the definition of polemics itself is two-sided. Polemics is, firstly, defined as a piece of writing which strongly defends or opposes a set of beliefs. This definition is widely recognized and utilized in the English-speaking parts of the world. Polemicists are those writers whose position is evident in their texts, and who use sharp and fierce language in order to reach the sole effect that they pursue: to persuade the reader that they are right. In a way, polemic writing is argumentative writing. Types of polemics may be diverse depending on the context, the situation, and the speaker: political, religious, social, anti-war, anti-discrimination, anti-racism polemics are few of the most popular ones nowadays.

From the other side, the Russian word “полемика” reflects a slightly different set of notions. Similarly to the word polemic, it was derived from the mentioned Greek term and refers to a communicative situation where arguments are fierce, opinions are sharply opposed to each other, and specific strategies are utilized. At the same time, if we take a closer look at how this Russian word is defined in a dictionary, we notice a peculiar difference from its classical meaning in English.

In Ushakov’s dictionary of the Russian language, the word “полемика” is defined in the following ways:

1. A discussion that occurs when speaking on a certain subject.
2. A debate dedicated to discussing scientific, political, literary or artistic subjects and issues.

3. A fierce, hostile, sometimes aggressive discussion around a certain (usually scientific) topic.

4. A discussion on paper, usually in mass media [4].

We need to note that the definition "a single-authored piece of writing" is not present here. Hence the semantic scope of the Russian version of this word is wider than that of its English counterpart. The reason for such a dichotomy in meanings lies in the fact that the Russian version is a borrowing from French, where the word *polemique* has a slightly different, albeit close, meaning. In the Larousse dictionary of French, the word *polemique* represents a set of meanings:

1. (something) of a violent and aggressive character.

2. Critical, aggressive, attacking.

3. A noun – a fierce debate, an aggressive discussion on a certain topic [5].

The reason why we are listing those definitions lies in the fact that defining the word "polemics" or "polemic" is directly linked to defining polemic discourse. The latter may be thus addressed as a set of communicative situations where polemics occur. This definition is somewhat vague as it does not consider the dichotomy between the mentioned meanings of polemics. Now, if polemics is a single-authored writing, critical and sharp, dedicated to a certain topic, then polemic discourse is a set of such writings, such written pieces, and responses to them. At the same time, if polemics is an art of or the process of engaging in a heated debate, then polemic discourse is a set of such debates taking place in a certain sociocultural situation.

Deciding which definition of polemics or polemic we are going to use influences the elements of discourse which will be analyzed. For instance, defining polemics as a single-authored written piece helps identify the participants of the communicative situation: author and readers. Meanwhile, thinking of polemics as of a debate adds depth and sophistication to the idea of polemic discourse; now, rather than one speaker, it must include two speakers with two different ethnocultural and sociocultural backgrounds. Considering that dichotomy, we aim to analyze how such a difference in meanings influences the body of research related to polemics, polemic writing, and particularly polemic discourse.

Methods and materials

In this article, such methods as theoretical analysis, comparison and contrast are utilized. As the article itself aims at reviewing and scrutinizing the body of research related to polemics, theoretical analysis and comparison are useful there. Materials encompass both the scholarly articles written on the topic of polemics and pieces of polemic writing itself, particularly extracts from the book "Polemics" by Alan Baidou and a few other prominent essays. Those extracts are provided purely for illustrative purposes.

Results and discussion

The essence of polemics, polemic writing, and polemicists.

As it has been mentioned above, the art of engaging in polemic writing began with the development of religious education. Monks, bishops and other religious figures were the first to defend their faith not only by spoken word and sermons, but also on paper, with the use of initial, somewhat primitive strategies of influencing the readers. Most of these strategies are considered aggressive and one-sided nowadays, argues Sita Steckel, the author of an article dedicated to researching the dichotomy between the negative connotation of Medieval Christian polemics and the positive view on contemporary polemic writing [6]. Steckel reviews the polemics between Jews, Muslims and Christians during Middle Ages and concludes that the research addressing those pieces of writing is often filled with certain superstitions, and in some cases those writings are addressed as purely negative. The reason is simple – early pieces of polemic writing did not take into consideration the arguments of the opponent and were filled with fierce vocabulary and aggressive verbal tactics.

What interests us, translation researchers, in those early examples of polemics is what a massive role interpretation and translation played in them. According to Kees Versteegh who reviews 9th-century Muslim versus Christian polemics, the two sides of this debate had to deal with a somewhat trivial issue: while arguing fiercely, they did not speak each other's languages. If the knowledge of Bible was widespread in the Muslim world, then the book of Qur'an was much less known to the Christians due to the difficulty of translating from Arabic to Latin, the latter being the main language used in those polemics [7]. So, while Muslim polemics was based on a more or less complete text of the Bible (translated into Arabic), the Christian polemics had to settle with fragmentary Greek translations. Obviously, this influenced both the content and the route of that dispute. Not having access to the original text (this is true for both parties) might have impacted the arguments and the outcomes of the said polemics.

Versteegh also notes a very peculiar side of the early polemic writing: the fact that it often involved quite sharp and even obscene lexis. This is a statement easy to corroborate, given how fierce the opposition was and what tactics they could have used against each other. For instance, religious polemics often utilized vocabulary related to devil when talking about a different set of beliefs, a different holy book, or about those sayings which were considered heresy or blasphemy. In that case, Versteegh concludes, the main difference between polemics and apologetics lies in the fact that polemics was an attack, and apologetics was an act of defense.

It is indeed true that early Christian and almost every other religious polemic included the elements of verbal aggression. However, did that change over the course of time? Specifically, considering the English-language meaning of polemics, certain scholars believe that aspect hardly changed.

For instance, Jonathan Crewe lists reasons why polemic writing might be considered an unreliable object of research:

1. Polemic writing is one-sided and often centers around quite a narrow, subjected opinion.

2. Polemic writing often lacks the aspects of other types of argumentative writing: considering the opponent's arguments; attempting to find logical fallacies rather than attacking blindly; objectiveness.

3. Polemic writing is often considered "the last resort of those in decline", be those declining figures politicians, writers, social figures or researchers [8].

At the same time, Crewe believes that polemic writing must not be addressed one-sidedly; the question of whether it can or cannot be ethical lies unanswered, the only possible answer being the dependence of polemics on context.

In contemporary understanding, polemics and polemic writing are closely linked to irony, satire, and grotesque. Depending on the type and kind of those essays, they may be more or less subjective, more or less violent, more or less aggressive. Let us take a look at the following extract from "Modest Proposal" of Swift where he covers the most drastic of measures for preventing overpopulation by a mask of sheer irony and mockery:

"I grant this food will be somewhat dear, and therefore very proper for landlords who, as they have already devoured most of the parents, seem to have the best title to the children" [9, p. 1].

Now, if we attempt to make a stylistic analysis of this pamphlet, we come across such figurative means as severe grotesque and deep irony, paired with the humblest style of writing which Swift could think of. The reason why this writing is an example of polemics is quite simple: it centers around a topic of vital importance, and the writer seems to stand on his ground to protect his very unique way of solving that problem. So, formally, this is a polemic. The content of it, however, is so complicated that it needs to be addressed on two levels: the surface, where the author contemplates about the issue and proposes a solution which he believes is the best, and the deeper level, where we see what the author is truly opposing.

In both cases, we may conclude that this piece of polemic writing is extremely sharp and, from a certain angle, aggressive. Whether it addresses landlords, the wealthy people, or those who propose different ways of solving the problem of overpopulation, it utilizes verbal means which are highly subjective and argumentative.

Now let us pay attention to another example, more recent and less violent, from a book titled "Polemics" written by the French philosopher Alan Baidou. In his book, the scholar addresses, primarily, the issue of war. While for the century of Swift hunger and social discrimination were the sharpest problems to tackle, the XX and XXI centuries are marked with issues far less

multifaceted and far more global: conflicts and war.

“... we might perhaps refer to them as follows: the argument of the unthinkable; the argument of interruption; the argument of the absolute Evil” [10].

This is an extract from a polemic essay titled *Against Negationism*, written and published in 1982, when the issues of Nazism and Nazis were still very much present and significant. What Baidou does here is describe the ways Nazism may be viewed from different angles – as something that cannot be talked about; as something that needs to be stopped; eventually, as absolute Evil. This essay is a polemic against the new sprouts of Nazism which were rising in the 1980s, the sprouts which, as Baidou believed, were completely ignored by his contemporaries (hence the word negationism in the title). In a way, it is an essay that aims at shedding light on an issue, that is why it has an explanatory character and does not fiercely attack a certain issue.

The issue which is described in this essay does not need any violent verbal attacks because it is a widely recognized negative notion. This same strategy is used in many contemporary examples of polemic writing: the center of the debate, the problem is no longer addressed as sharply as, say, in Swift’s case. There is no need to oppose Nazism: it has been opposed and defeated, and the purpose of modern-day anti-discrimination, anti-war essays is not to violently attack the notions of discrimination and war. Contemporary techniques have become far less evident, notes Jane Gallop [11].

Polemic discourse.

We have examined what polemic writing is, where it came from, and what possible techniques it might utilize. Now we are turning to a more vital issue of polemic discourse. Any discourse is a system consisting of texts and their contexts. In that case, as defined by Fairclough, polemic discourse is a system of communicative situations which seek to challenge existing ideologies and structures of power [12]. This definition is related to the sphere of political polemic discourse, one of the most widespread spheres.

It is necessary to note that the English-speaking scholarly community pays little attention to the notion of polemic discourse, perhaps preferring to dwell on particular examples of it in politics, science, and society. A few notable scholars who do research this area are Hammer (the idea of polemical encounters and debates), Newsom (identity and ideology in polemic discourse), Jackson (disability and inclusion in polemic discourse) and such researchers as Pulcini, Hanegraaf or Vatin who study the religious polemic texts.

In the Russian and Kazakhstani segments of the scientific world, the research of polemic discourse is represented by such names as V. Kosmodemyanskaya, B. Zhumagulova, I. Maslennikov, A. Udelkina, E. Sazhina, I. Makeyev, S. Prihodko, M. Glushkova and so on.

In particular, M. Glushkova examines the polemic discourse as shown on TV. Her research object is audial, that is why she mainly deals with transcripts

of TV shows and programs where polemics is present. Her article explores the issues of linguaculturology as well [13]. The article discusses the peculiarities of speech behavior in polemical situations among Russian speakers, focusing on the use of proverbs and sayings to vividly depict abstract concepts. For example, the proverb "*лес рубят - щепки летят*" is examined in its various historical iterations, illustrating its role in conveying the inevitability of errors in complex undertakings. Additionally, the article explores how such expressions convey nuanced meanings and influence the discourse's logical coherence. It also delves into the tactical maneuvers employed in polemical discourse, such as interruptions and emotional expressions, reflecting national communication tendencies. Furthermore, statistical analysis reveals prevalent interruption tactics, including the use of particles, imperative forms, and exclamatory expressions, underscoring their role in managing discourse flow.

The article authored by E. Sazhina explores the use of intertextual markers in the polemical discourse of print media, emphasizing the dialogical nature of this discourse [14]. Through a method of continuous sampling, the study analyzes articles and responses from English-language newspapers such as "The New York Times" and "The Guardian" to identify linguistic markers of intertextuality and their functions in print media polemics. The analysis reveals instances of explicit and implicit quoting, including direct and indirect speech, as well as the incorporation of excerpts into the author's sentences. These markers are predominantly found in problem-focused articles, as exemplified by quotes from the article "Fear in the Workplace: The Bullying Boss," which draws on interviews, social surveys, and scholarly works to provide a multifaceted discussion of workplace bullying. The analysis demonstrates that quotations, serving both to authenticate the discourse and integrate multiple sources of information, contribute to the dialogical nature of polemical discourse in print media. Additionally, the examination of reader responses highlights the frequent use of references to other readers' reactions as a marker of intertextuality in print media polemics.

In her research, A. Udelkina explores how polemical discussions aim to get people involved in conversations about important issues [15]. She looks at how these discussions involve not just the writer, but also the reader, creating a back-and-forth dialogue. Her study focuses on articles from well-known German magazines and newspapers like Focus and Süddeutsche Zeitung. She finds that these articles often try to connect with readers by talking directly to them in the headlines, like in titles such as "Energieriegel im Check: Sie enthalten so viel Fett wie Mars und Snickers" (Energy Bars Check: They Contain as Much Fat as Mars and Snickers) from Focus Online.

A.I. Udelkina suggests that this personal approach helps engage readers and make the topics discussed relevant to them.

Based on the research carried out, the following preliminary aspects of polemic discourse may be identified:

1. Every communicative situation has an author (the speaker) and

the receiver (the listener). If we take the narrower definition of polemics as a base, we need to underline that polemic discursive situations are often somewhat one-sided. At the same time, if the broader definition is used, polemic discourse becomes dialogical.

2. The main purpose of every polemic text is persuasion, and not pure argumentation. The author is right, and the receiver (or receivers) need to adjust to that.

3. For the purpose of persuasion, certain strategies and techniques are used, including satire and grotesque, irony and logical argumentation. Fallacies are often present, because, while attacking the opponent's viewpoint, the speaker often ignores his or her own erroneous theory.

4. Polemic discourse does not exist outside of the spheres that it covers. It is closely linked to and exists within the contexts in which it bases itself: politics, medicine, science, religion, education, social issues, etc.

So, while researching polemic discourse, one must pay attention to the sphere in which it is being realized. Similarly to how early Christian polemics differ from Swift's satirical writings, contemporary anti-war polemic differs significantly from the disputes in the sphere of astrophysics.

Two-sided understanding of polemics and polemic discourse.

It has been mentioned that the meaning of polemics heavily influences the essence of polemic discourse. Depending on which of the definitions is chosen, the essence of polemic discourse is altered. The following table illustrates this idea (Table 1). It presents both the differences and similarities between two understandings of polemics explored in this article.

Table 1. Different understandings of polemics and polemic discourse

<i>Polemics as a set of written argumentative pieces</i>	<i>Similar to both approaches</i>	<i>Polemics as an art and the process of engaging in a debate</i>
A set of monologues with occasional dialogical characteristics	Response is significant	A set of dialogues with occasional monological characteristics
An author and readers: passive communication	Communication is present	Two speakers (or two authors), active communication
Satire and irony and grotesque used more frequently	Intertextuality	Arguments, logical corrections and expressive means used more frequently
The author's linguacultural knowledge and cultural background is significant	Linguacultural elements are present	The cultural background of both speakers is significant

The author is right: it is an out-of-debate issue	There is a concept of being right or wrong, unlike in any other objective written genres	Both speakers or both authors are right in their own understanding
To persuade, techniques of journalism and publicist style are utilized	The main purpose is to persuade	To persuade, colloquial style techniques may be utilized

Conclusion

In conclusion, the exploration of polemics and polemic discourse reveals several salient observations regarding its historical development, conceptual underpinnings, contextual variability, rhetorical strategies, dialogical dynamics, and ethical dimensions.

The historical trajectory of polemics from its origins in religious debates to its contemporary manifestations across various domains underscores its dynamic evolution over time. Different linguistic and cultural perspectives offer nuanced definitions of polemics, emphasizing its diverse manifestations as written argumentative pieces or broader communicative situations encompassing debates and discussions.

Polemical discourse is deeply entrenched within specific socio-cultural contexts, reflecting cultural, ideological, and linguistic intricacies. Whether in politics, religion, science, or social issues, polemics interacts intricately with the socio-cultural landscape, influencing and being influenced by prevailing discursive frameworks.

Polemicians employ a diverse range of rhetorical strategies and techniques, including satire, irony, intertextuality, logical argumentation, and rhetorical devices, to advance their arguments and challenge opposing viewpoints. While polemics often feature one-sided arguments, instances of dialogical engagement are observable across various media platforms and scholarly endeavors, highlighting the dynamic nature of polemic discourse.

The ethical dimension of polemic discourse warrants critical examination, as it can both facilitate critique and dissent while potentially exacerbating polarization and ideological division. Responsible engagement with polemical rhetoric necessitates consideration of its broader societal impact and ethical implications.

In summary, the analysis of polemics and polemic discourse offers insights into the complexities of persuasive communication, shedding light on its historical evolution, conceptual diversity, contextual embeddedness, rhetorical strategies, dialogical dynamics, and ethical considerations. Such insights contribute to a deeper understanding of how language mediates social interactions and shapes discursive practices within diverse socio-cultural contexts.

REFERENCES

- [1] Polemic in the Cambridge dictionary of English. Electronic source. – URL https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/polemic#google_vignette (accessed: 11.03.2024).
- [2] Polemic in the Oxford dictionary of English. Electronic source. – URL <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=polemic> (accessed: 11.03.2024).
- [3] Van der Wall E. Ways of Polemicizing: The Power of Tradition in Christian Polemics //Religious Polemics in Context. – Brill, 2005. – P. 401-414.
- [4] Polemic in the Ushakov dictionary of Russian. Electronic source. – URL <https://gufo.me/dict/ushakov/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (accessed: 11.03.2024).
- [5] Polemique in the Larousse dictionary of French. Electronic source. – URL <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/pol%C3%A9mique/62133> (accessed: 11.03.2024).
- [6] Steckel S. Verging on the polemical. Towards an interdisciplinary approach to medieval religious polemic. – London, 2018. – 198 p.
- [7] Versteegh K. Greek Translations of the Qur’ān in Christian Polemics (9th century AD) //Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. – 1991. – V. 141. – №. 1. – P. 52-68.
- [8] Crewe J. Can Polemic be Ethical? A Response to Michel Foucault // Polemic. – Routledge, 2012. – P. 135-152.
- [9] Swift J. A modest proposal. – Editorial Ink, 1969. – 19 p.
- [10] Badiou A. Polemics. – Verso Books, 2012. – 321 p.
- [11] Gallop J. (ed.). Polemic: Critical or Uncritical. – Routledge, 2012. – 301 p.
- [12] Fairclough N. Language and power. – Routledge, 2013. – 221 p.
- [13] Glushkova M. S. Polemicheskij televizionnyj diskurs (lingvokul’turologicheskij aspekt) (Polemic television discourse (linguocultural aspect)) // Zapiski Gornogo instituta. – 2012. – T. 196. – S. 296-300. [in Rus.]
- [14] Sazhina E. V., Prokopenko L. S. Intertekstovye vklyucheniya kak sredstvo dialogizacii polemicheskogo diskursa pechatnyh SMI (na primere angloyazychnoj pressy) (Intertextual inclusions as a means of dialogizing the polemic discourse of print media (using the example of the English-language press)) //Vesnik Mazyrskaga dzyarzhajnaga pedagogichnaga ŷniversiteta imya IP SHamyakina. – 2011. – №. 3 (32). – S. 159-163. [in Rus.]
- [15] Udel’kina A. I. Kategoriya adresovannosti v polemicheskom diskurse (na materiale nemeckoyazychnyh SMI) (Category of address in polemic discourse (based on German-language media)) //Vestnik Samarskogo universiteta. Istoriya, pedagogika, filologiya. – 2018. – T. 24. – №. 1. – S. 119-124.[in Rus.]

ПОЛЕМИКА ЖӘНЕ ПОЛЕМИКАЛЫҚ ДИСКУРСЫ ЗЕРТТЕУГЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАТЫСЫМДАР

Кунанбаева С.С.¹, *Саутов Ф.Н.²

¹филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі
ректор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

*²PhD докторант, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ

Алматы, Қазақстан

e-mail: neo-79@mail.ru

Аңдатпа. Мақала полемикалық дискурсты және жалпы полемика ұғымын зерттеу тәсілдерін анықтауға арналған. «Полемика» ұғымы тіл білімі және мәдениеттану пәндерінің тұрғысынан, ағылшын және орыс тіліндегі анықтамаларды ескере отырып қарастырылады. Ағылшын тілінде полемика негізінен жазбаша аргументация мағынасын білдіреді. Орыс тіліндегі анықтама пікірталас пен дискуссияларды, коммуникативті жағдайлардың кең ауқымын қамтиды. Жазбаша полемиканың тарихи дамуы зерттеледі. Полемика орта ғасырлардағы діни пікірталастардан басталады. Ерте замандардағы полемиканың тілі агрессивті, дәлелдері біржақты болған, қарама-қарсы көзқарастар ескерілмеген. Осындай пікірталастардың қалыптасуында аударма жұмысы үлкен рөл ойнады, себебі тілдік кедергілер өзара түсіністікке жол бермеді. Уақыт өте келе біршама өзгеріс болды, дегенмен қазіргі заманғы жазбаша полемика да субъективті және агрессивті болып қала береді. Қазіргі заманғы полемика сонымен қатар ирония, сатира және гротеск элементтерін қамтиды. Мақаланың ғылыми жаңалығы – зерттеудегі екіжақтылыққа себеп бола алатын мәдени аспектілерді есепке ала отырып, полемикалық дискурсты әртүрлі қатысымдар арқылы қарастыру. Мақала теориялық талдау және салыстыру әдістерін пайдалана отырып, полемикаға қатысты зерттеулердің жиынтығын қарастырады, полемиканың күрделілігі мен дамуы туралы түсінік береді. Зерттеу нәтижелерінің практикалық және теориялық маңызы мақаланың коммуникативті стратегиялар және мәдениетаралық коммуникацияға әсер ететін аса маңызды ұғым – полемикалық дискурсты түсінуге қосып отырған үлесіне байланысты.

Тірек сөздер: полемика, полемикалық дискурс, полемикалық жазу, пікірталас, дискуссия, интерпретация, аударма, лингвомәдениеттану

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПОЛЕМИКИ И ПОЛЕМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Кунанбаева С.С.¹, *Саутов Ф.Н.²

¹доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК
ректор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

*²PhD докторант, КазУМОиМЯ им. Абылай хана

Алматы, Казахстан

e-mail: neo-79@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена выявлению подходов к исследованию полемического дискурса и идеи полемики в целом.

Понятие «полемика» рассматривается через призмы лингвистики и культурологии, учитывая его определения как в английском, так и в русском языках. В английском языке оно в первую очередь понимается как форма письменного аргументирования, в то время как в русском оно охватывает более широкий спектр коммуникативных ситуаций, включая дебаты и обсуждения. Рассматривается историческая эволюция письменной полемики, прослеживается ее происхождение до религиозных дебатов в средние века. Ранняя полемика характеризовалась агрессивным языком и односторонними аргументами, часто лишенными учета противоположных точек зрения. Перевод сыграл значительную роль в формировании этих дебатов, поскольку языковые барьеры мешали взаимному пониманию. Несмотря на изменения со временем, современная письменная полемика по-прежнему остается субъективной и агрессивной, хотя современные примеры часто включают элементы иронии, сатиры и гротеска. Научная новизна этой статьи заключается в том, что она рассматривает полемический дискурс с разных точек зрения, учитывая культурные аспекты, которые могут влиять на дихотомию в исследовании данного объекта. В работе используются методы теоретического анализа, сравнения и контраста для обзора тела исследований, связанных с полемикой, что дает представление о ее сложности и развивающейся природе. Практическая и теоретическая значимость результатов исследования заключается в их вкладе в понимание полемического дискурса, что имеет значение для стратегий коммуникации и межкультурного общения.

Ключевые слова: полемика, полемический дискурс, полемическое письмо, дебаты, дискуссия, интерпретация, перевод, лингвокультурология

Статья поступила 14.03.2024

ӘОЖ 801.82:81'42:811.512.122

ҒТАХР 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.002>

КӨРКЕМ МӘТІННІҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАРЫ

*Амангалиева А.Е.¹, Джумабекова А.А.², Сөйлемез О.М.³

¹магистр, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы БҚАТУ
Орал, Қазақстан, e-mail: a.akkerbez81@mail.ru

²магистр, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы БҚАТУ
Орал, Қазақстан, e-mail: vip.ainagul1986@mail.ru

³филология ғылымдарының докторы, профессор,
Кастамону университеті
Кастамону, Түркия, e-mail: soylemezo@yahoo.com

Аңдатпа. Мақалада мәтін тілінің прагматикалық функцияларын анықтайтын және прагматикалық әлеуетін күшейтетін көркем әдебиеттерден мәтін үзінділері беріліп, талданды. Көркем мәтін тудырушы автордың жеке стилі, сөз шеберлігі, суреткерлігі, түйсіне білу сынды қасиеттері бүтін бір мәтіннің прагматикалық қызметін, мәнін, сапасын арттырады. Белгілі бір дәрежеде тәрбиелейтін, ішкі мәдениеті мен рухани әлемін, ұлттық рухын оятатын, қоғамның санасына үлкен әсерін тигізетін көркем мәтіндер еш уақытта зерттеу нысанынан алынбайтыны анық.

Мақаланың мақсаты – әдеби шығармадағы көркем мәтін тілінің функционалды прагматикалық аспектілерін анықтау. Функционалды прагматика лингвистиканың ішкі және сыртқы салаларын қатар қамтиды. Сонымен қатар функционалды прагматика категориялары қоғам мен тұлға және сөйлеу әрекеті болып танылады. Яғни, тұлға қоғам ішінде қалыптасып, тіршілікке бейімделу мақсатында тілді пайдаланады, амал-әрекет жасайды деп есептейді. Қоршаған ортаны тануда кез-келген тұлғаның өзіне тән шындық өлшемдері бар екені мәлім. Ол философиядағы шындық категорияларынан бастау алғанымен, функционалды прагматикада экстралингвистикалық, менталды, тілдік шындық деп айтылады. Демек, функционалды прагматикада сөйлеуші мен тыңдаушының сөйлеу әрекеті барысындағы тілдік формаларды дұрыс пайдалануымен қатар ниеті, пиғылы, ойы, стилі, тактикасы да маңызды. Тілді зерттеу аясын кеңейту мақсатында көркем мәтін тіліндегі функционалды прагматика саласының маңызы зор.

Зерттеу жұмысының ғылыми және практикалық маңыздылығы. Көркем мәтін қазақ этносының, көркем сөз шеберлерінің бітім-болмысын, психологиялық, генетикалық ерекшеліктерін, сөз саптау, сөз жасау қабілет-қарымын айқындайды. Осыған сәйкес сөз қасиетінің дәрежесін, сапасын, ұлттық кодтың тілдегі көрінісін жан-жақты ашып беретін көркем мәтіндерді талдаудың маңызы зор. Оқырман прагматикасы

оның қабылдау деңгейі, тілдегі пропозициялық актілері, декодтау стилистикасы сынды т.б. мәселелерді қамтиды. Осындай күрделі әрі өзекті тақырыптар мәтіннің прагматикалық қызметін арқалайды және ауқымды зерттеулерді қажет етеді.

Зерттеу әдіснамасында алға қойылған міндеттерді шешу мақсатында жұмыста қарастырылатын тілдік бірліктерді көркем шығармалардағы мәтіндерден жинау, мәтіндік талдау, сипаттау әдісі, т.б. әдіс-тәсілдер кешенді түрде қолданылады.

Зерттеу нәтижелерінде жинақталған материалдар мен тұжырымдарды жоғары оқу орындарында «Прагмастилистика», «Мәтін және дискурс», «Көркем мәтіннің прагматикасы», «Мәтіннің прагмалингвистикасы» сияқты арнаулы элективті курстар жүргізуде, дипломдық және курстық жұмыстарды жазу барысында қолдануға болады.

Зерттеу жұмысының құндылығы жоғары оқу орындарындағы оқу үдерісінде «Көркем шығарма тіліндегі мәтін лингвистикасы» сияқты арнайы курстар мен семинарларда, сонымен қатар сабақ барысында түрлі сөздіктер құрастыру мақсатында пайдалануға болады.

Тірек сөздер: прагматика, прагмалингвистика, прагмастилистика, дискурсті сөйлеу, эксплицитті ақпарат, көркем мәтін, монолог, диалог

Негізгі ережелер

Көркем мәтін оқырман үшін сөздік қорын байыту, сауатты сөз саптау жүгін ғана арқаламайды, адамшылық ұстанымдарының барлық адами құндылықтардың қалыптасып сіңуіне, эстетикалық тұрғыдағы талғамын арттыруға өзек болады. Сөз қасиетінің дәрежесін, ұлттық кодтың тілдегі көрінісін, сапасын жан-жақты ашып беретін көркем мәтіндерді талдаудың маңызы зор. Көркем мәтіннің функционалды прагматикалық қырлары мәтіннің эстетикалық қызметін ерекше таныта отырып, мәтін автор мен оқырман арасындағы байланыс орнайтын ақпаратты қабылдау, қорыту, түсіну сынды күрделі ой үдеріс жүретін ақпарат алмасу кеңістігі екенін аңғартады. Жазушы (автор) санасындағы ойдың тілдегі көрінісі көркем шығармадағы кейіпкерлер сөзінен, монолог, диалогтардан, концептуалды өрістерінен, түрлі айшықтау құралдарынан (теңеу, метафора, құбылту т.с.с), стилистикалық амал-тәсілдері арқылы көрініс табады. Жазушының тілдік санасы көркем шығарманы тудырудағы прагматикалық мақсат-мүддесіне сай сұрыпталуымен айқындалады.

Кіріспе

Әрбір халықтың мәдениеті мен рухани байлығының құрамдас бір бөлігі болып табылатын көркем мәтіннің ғылыми парадигмалар аясында қарастырылуы – қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі. Ғылымның

ілгері дамуы жаңаша көзқарастар мен тың идеяларға байланысты. Тіл табиғатын зерттеудегі жаңа бағыттағы идеялар тілді функционалды бағытта қарастырудан жалғасын тапты. Дегенмен құрылымдық тіл бағытындағы зерттеулердің құндылығын ешкім жоққа шығармайды. Тілді зерттеудегі екі бағыт бірін-бірі толықтыра келе көптеген құнды жұмыстарды жарыққа шығарғаны мәлім. Прагматикалық аспектіде тілді жасаушы адамның танымы, білімі, ойлауын, сөйлеуін бағдарлауды да ескере отырып, тілдің ішкі және сыртқы табиғатын айқындау сынды өзекті мәселелерді түйіндейді. Прагматика – сәнді тенденция емес, одан да терең қажеттіліктің көрінісі. Адам арасындағы қарым-қатынасты, олардың сөздері мен әлемдерін түсіну үшін прагматиканың берері көп [1, 394 б.]. Көркем мәтінді түсіну терең деңгейдегі талдау барысында айқындалады. Терең деңгейінде шығарманың жасырын бөлшектері талданады. Оқырман шығармамен танысқанда санасында қалыптасқан ой мен пікір мәтіннің ойымен ұштасып, автор образы айқындалады, шығарманың ойы, қозғалған мәселелері талқыланады. Автор эксплицитті ақпаратты белгілі бір образ, портрет, пейзаж я кейіпкердің ішкі әлемі, мәңгілік әлем секілді бөлшектермен жеткізеді. Осындай бөлшектер арқылы автор образы өзінше айқындала түседі. Көркем мәтінді түсіну, талдауда авторды басты санатқа алу көптеген зерттеушілердің еңбектерінде кездеседі. Осыған орай Б. Шалабай: «мәтін прагматикасы оның мағыналық-ақпараттық мазмұнымен, авторлық интенциясымен, мәтін құрудың мотивімен, мақсат-мүддесімен байланысты болуымен қатар, қабылдаушыға әсер ету, оның реакциясын туғызу, автордың тілдік тұлға ретіндегі интеллектуалды мүмкіншілігі, қарым-қатынас аумағы сияқты мәселелермен байланысты қашан қабылдаушы мәтінді түсініп, мәтін оған әсер етіп, оның жан-дүниесінде белгілі бір өзгерістер пайда болып, оның реакциясын туғызғанда ғана тілдік қарым-қатынас өз мүддесіне жетті деуге болады. Кез-келген мәтіннің негізгі міндеті – прагматикалық талап-мүддені қанағаттандыру, пікір алмасуды іске асыру арқылы коммуниканттардың жан-дүниесіне әсер етіп, «ояту», «реакция туғызу» [2, 131б.]. Түсіну – ақпаратты жеткізуші мен қабылдаушы арасында болатын екі жақты әрекет. Оны әдетте қандайда бір ұғымның, ойдың, іс-әрекеттің мазмұны мен мағынасын ойластыру, мәніне терең үңілу қабілеті деп тұжырымдайды. Түсіне отырып біз жалпыны жекеге, әлі де белгісізді белгіліге, біреудің түсінігін өз ойымызбен түйістіру керекпіз, сол арқылы түсінілетін мағынадағы объектілер арасындағы байланыспен қарым-қатынасты, олардың шындыққа сәйкес/сәйкессіздігін ашу қажет болады. Түсіну ол – диалог, бұл диалогтылық ақпаратты айтушы/жазушының тыңдаушы/оқушыға жеткізілуі, қабылдаушы тарапынан ақпарат мағынасын түсіну. Әрбір оқырман немесе тыңдаушы мәтінді

өзіндік деңгейі мен танымдық дәрежесіне сай әр қилы түсінгенімен, оның ортақ тұстары, ортақ мазмұндық сипаты болатыны анық. Осы ретте мәтін мәнінің екі түрлі сипатын бөліп көрсетуге болады: өзекмән, өздікмән. Өзекмән – мәтіннің өн бойындағы басты мазмұн, яғни оқырманға жалпы түсінікті болатын негізгі ой. Ал жеке оқырман үшін аңғарылатын, өзіндік таным-түсінігіне сай ерекше маңызды мазмұнды анықтау – мәтіннің өздік мәнін табу болады [3, 16 б.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Алға қойылған міндеттерді шешу мақсатында жұмыста қарастырылатын тілдік бірліктерді көркем мәтіндерден жаппай іріктеу әдісі, мәтіндік, мән-мәтіндік талдау, сипаттау әдісі, жұмыстың мазмұнын ашу барысында теориялық тұжырымдарды жинау, салыстыру әдістері. Көркем мәтіндердің прагматикалық қызметін айқындайтын және прагматикалық әлеуетін күшейтетін әр түрлі тілдік бірліктер мен құралдар пайдаланылатын көркем әдебиеттерден мәтін үзінділерін тандап, талдау. Көркем мәтіннің функционалды прагматикасын айқындайтын стилистикалық ұғымдар мен категорияларды анықтау арқылы олардың прагматикалық қызметтерінің межесін анықтау.

Зерттеу жұмысында тілдің прагматикалық аспектілері туралы тұжырымдар жинақталды. Ғалымдар прагматика тіл біліміне бастапқыда философия ғылымынан еніп, прагмалингвистика, прагмастилистика салаларын дүниеге әкелді деп тұжырымдайды. Сондай жаңа ұғымдардың бірі функционалды прагматика термині. Аталған терминдік ұғым неміс лингвистерінің идеяларымен байланысты. К. Бюлердің тіл туралы концепциялары функционалды прагматика теориясының қалыптасуына негіз болған. Ғалым идеясын 1970 жылдары шәкірттері профессор Й. Ребайн мен К. Элих дамытқан. Функционалды прагматика теориясы тілдің коммуникативтік қызметін зерттеуге аса көңіл бөлгендіктен тілдің сөйлеу жағдайындағы күйін зерттейді деген ой қалыптасады. Алайда Р. Хоффман еңбектері неміс тілінің жазба тілін зерттеуде функционалды прагматика теорияларын пайдаланғаны аталған бағыттың тілді тұтастай қамтып зерделейтіндігіне көз жеткізуге болады.

Орыс тіл білімінде Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, Н.М. Шанский, Д.Н. Шмелевтар сынды зерттеуші-ғалымдар көркем мәтінді талдауда филологиялық зерттеулердің негізін салды. Қазақ тіл білімінде көркем мәтіннің прагматикасы туралы ойлар мен тұжырымдар кеш қалыптасқанымен, мәтін табиғаты, сөз қасиеті мен құдыреті туралы құнды еңбектер ерте кезеңдерден өз ғылыми мәнін жоғалтқан емес. Қазақ тілі мен әдебиеті теориясында басшылыққа алынатын ең алғашқы еңбектер А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұбанов есімдерімен байланысты. А.

Байтұрсынұлы: «Айтушы ойын өзі үшін айтпайды, өзге үшін айтады. Сондықтан ол ойын өзгелер қиналмай түсінетін қылып айту керек. Ол үшін айтушы сөйлейтін тілін жақсы қолдана білу тиіс. Яғни әр сөздің мағынасын жақсы біліп, дұрыс сөйлемді тізе білу тиіс» [4, 178 б.] – дейді. Қазақ тіл білімінде профессор Б. Шалабай прагматика терминін еңбектерінде пайдалана отырып: «Мәтіннің прагматикасы оның мағыналық ақпараттық мазмұны, авторлық интенция, мәтін құрудың мотиві, мақсат-мүддесімен байланысты болуымен қатар, алдымен қабылдаушыға әсер етуі, оның жауап-қайтарымын туғызу, автордың тілдік тұлға ретіндегі интеллектуалдық мүмкіншілігі, қарым-қатынас аумағы сияқты мәселелермен байланысты» [5,125 б.] деген пікір келтіреді. Қазақстандық газеттер мен телебағдарламалардың тақырып аттарына функционалды прагматикалық анализ жасаған ғалым Г.К. Ихсанғалиева: «Заголовок является самой сильной позицией текста, что подчеркивается его выделенностью из корпуса.» [6, 86-87 бб.] – деген пікірі кез келген мәтіннің тақырыбы, атауы мәтіннің тұтастығын танытатын ең негізгі элемент екенін аңғартады. Көркем мәтіндердің де тақырыптары – оқырман үшін ақпаратты қабылдаудағы ең бірінші әрі маңызды иллюкутивті әсер сыйлайтын мәтіннің бір бөлшегі. Көркем шығарма тақырыбы оқырман мен жазушы арасында байланыс пен ақпарат алмасудың бірінші сатысы.

Нәтижелер

Ұлттың ғасырлап жинаған мәдени, әдеби тілдік қорын сақтайтын дереккөз – мәтін. Мәтін – көпәспектiлi, әр түрлi бағытта зерттелетiн күрделi лингвистикалық құбылыс, ең жоғары коммуникативтiк бiрлiк. Мәтiн типологиясы көлемi, стилi, тасымалдау тәсiлi мен берiлу және сөйлеу тәсiлiне қарай төмендегiдей жiктеледi. Сөз – адам жаратылысын өзге тiршiлiк иелерiнен ерекшелейтiн айырма белгiсi. Сөзде жан да, күште, қуат та бар. Оған жан бiтiрушi салалардың бiрi әдебиет, тiл салалары. Қарапайым тiршiлiктi сан түрлi бояумен бояп, болған оқиғаларды көркем тiлмен сипаттай отырып автордың оқырманға жеткiзетiн формасы – көркем мәтiн. Қазақ тiл бiлiмiнде көркем мәтiннiң прагматикасы туралы ойлар мен тұжырымдар кеш қалыптасқанымен, мәтiн табиғаты, сөз қасиетi мен құдыретi туралы құнды еңбектер ерте кезеңдерден өз ғылыми мәнiн жоғалтқан емес. Көркем мәтiн белгiлi бiр жиегi жоқ сөздiң жоғары эстетикалық категориясы болғандықтан, әр зерттеушi сан түрлi көзқараспен талдап шығуы заңды. Көркем мәтiндi жазушылар да дәл солай. Автор оқырманына ақпарды жеткiзу барысында тiлiмiздiң әдеби қорынан өзiне қажеттiлерiн ойша сұрыптап алады. Көркем мәтiннiң қарапайым мәтiндерден ерекшелiгi семантикалық жағы ғана

емес, эстетикалық мәні жоғары, көркем ақпараттарды сыйдыра білуінде болып отыр. Көркем ақпараттарды тасымалдаушы я жеткізуші құралдар көркем мәтіннің кез-келген тұсынан аңғарылып тұрады. Мысалы, ұлы Абай: Ғашықтық келсе, жеңер бойыңды алып. Жүдетер безгек ауру сықылданып. Тұла бой тоңар, суыр үміт үзсе, Дәмеленсе, өртенер күйіп-жанып, - деп ақын ғашықтықты дертке балайды. Мұндағы, «безгек» адамды қалтыратып, аласұрғызатын инфекциялық қан ауруы. Ақын ғашықтық адам санасына бағынбай кетсе дертке айналатынын білген. Ақын адресат (оқырман) сезіміне әсер ету үшін безгек сөзін қолданып тұр. Қазақ тіліндегі «безілдеу, безу» жылдамдық мағынасын сипаттайтын сөз формасы болса, «безгек, сергек, желпілдек, серпілдек» сөздеріндегі -гек/-дек қосымшалары өзі жалғанған түбір сөзге өзгеше реңк келтіріп, атау сөз жасап отыр. Абайдың «жүдетер безгек ауру сықылданып» деген теңеуі кездейсоқ өлең рифміне сай құрылмаған, қаламгердің өзіне тән тілдік, танымдық қолданысы. Ақын «жүдетер, жеңер» сөздерін келер шақ формасында жұмсап, «дәмеленсе, үміт үзсе» деген шартты мәнді етістіктерді қолдану арқылы оқырманына ескерту жасайды. Ертеңі жоқ уақытша сезімді қайтесіндерге келтіріп отыр. Әр кез оқырманына таңдау жасауға мүмкіндік беріп, махаббатты ауру ету де, ем ету де адамның өз қолында деп түсіндіреді.

Сөз мағынасының құбылуы, түрлене өзгеруі көркем мәтінге ғана тән. Көркем мәтінде сөз өзінің барлық бояуымен, сыр-сипатымен, құдірет қасиетімен көрінеді. Метафора, метонимия, синекдоха, теңеу, эпитет сияқты тағы да басқа көркемдегіш тәсілдер – айтайын деген ойды анық беру, баяндап, отырған әлеуметтік шындықтың шынайы көрінісін ашық көрсетуде қолданылатын сөйлеушінің негізгі қаруы. Көркем мәтін тілінде осы сөздер әдеттегі қызметінен басқа күйге көшеді. «Бұрқыраған қарлы боран қаптап келеді. Желдің тығыны қайтадан ағылып кеткендей қалыңдап жауған жапалақ қарды түтіп ала жөнелді. Лезде ақ боран Қоспанды қойымен бірге қоршап алды» (Т. Ахтанов «Боран»). Жазушы боран мен желді табиғат құбылысы емес, оған жан бітіріп, орасан күш иесіндей сипаттайды. Оқырман көз алдына «борандай» алып күшпен арпалысқан қойшыны елестетеді. Оқырманның көз алдында белгілі бір елес формалары қалыптасуы үшін автор сөйлемдерінде қолданған күрделі етістіктерінің прагматикалық потенциалы жоғары. Осындай қолданыстардың әсері оқырманға я тыңдаушыға айрықша болады. Шығарманың я баяндаушының тіліне шырай беріп тұрғаны анық. Көркем мәтін тілдің эстетикалық, прагматикалық қызметтерін арқалай отырып, өзіне тән қосалқы қызметтерін айқындайды. Прагматикалық талдау дискурс теориясының негізінде жатыр. Мәтінде абстрактілі, формальді құрылым деп түсінсек, дискурс – оның біршама өзектіленуі. Бірақ нақты,

өзекті сөздік формаларға «формальді құрылымдарға» келер болсақ, онда да мәтін термині кеңінен қолданылады. Дымарскийдің анықтамасы бойынша дискурс ағымдағы сөйлеу әрекеті, бұл экстралингвистикалық факторлармен (психологиялық, мәдени әлеуметтік т.б.) бірлескен, байланысқан мәтін. Мәтін оқиғалар аспектісінде, әлеуметтік бағыты бар «әрекет» ретінде алынған, яғни, қарым-қатынас жағдайына түскен мәтін. Дискурсті – сөйлеу әрекетінің үдерісі деуге болады, ал мәтін – оның бекітілген нәтижесі [7, 5 б.]. Қаламгер өз мәтінін әр түрлі контексте түзетіндіктен, танымдық кеңістігінен өзіне қажетті түрлі прецедентті құбылыстарды іріктеп, екшеп алып, сол құбылыстарды эмоционалды-экспрессивті, эстетикалық әсер қуатын пайдаланады. Көптеген көркем мәтіннің құндылығы көбінесе оның бейнелі және эмоционалды компоненттерінің сипатымен анықталатыны мәлім [8, 167 б.].

Қазақ тілінің лексикалық құрамында орыс сөздерінің актив қолданыста болғаны белгілі. Әкімшілік, сот, заң, сауда-саттық, күнделікті өмір тіршілігіне, яғни тұрмыстық лексикаға да өз әсерін тигізеді. Халықтың ауызекі сөйлеу тіліндегі осындай өзгерістерді Д.Исабеков шынайы көрсеткен. Көркем шығармадағы автор қолданысында кірме элементтер, оның ішінде орыс тілден енген сөздер екі түрлі әдіспен берілген. Біріншісі сыртқы түпнұсқа қалпын сақтап қалған кірме сөздер. Мысалы: Тоқсанбай қарттың жалғыз ұлы **совхоз директоры** еді; Тоқанның ұлының машинасы шынжыр табан **тракторға** соғылып қабысып қалған ғой; Әкіметтің арнайы жасақтаған **бригадасына** жетпей жатқан **комбайн** мен **машинаны** екі күн жүріп алып келді де, бас-аяғы бір-ақ күнде ойпан-тойпан жегізіп, ертесіне бұлар қырман көтеріп шыға келді; **Комбайнерге** жүз сом, екі **шоферға** екі жүз сом бердім. («Дермене»). Үй-үйдің подвалында қызыл арақ ішіп жүрген ешкімге белгісіз Әштен осылайша аяқ астынан аудандағы ең аты-шулы адамдардың біріне айналып шыға келді («Ескерткіш»). Мұндағы совхоз директоры, трактор, бригада, комбайн, комбайнер, машина, шофер сөздері түпнұсқа қалпын сақтаған. Көркем шығармада автордың кірме сөздерді ұтымды қолдануындағы келесі тәсілі - оларды қазақ тілінің дыбыстық заңдылықтарына бағынған, игерілген тұлғада беру. Мысалы: «Екі қария қуаныштан жүректері жарыла жаздап есікке жарыса ұмтылады. Қартайғанда ата-ана перзентінің алдында бала болады екен-ау! «Ой айналып кетейін сенен! **Матасекіліңнен** де айналдым-ау. Дүр етіп жетіп келді әні, о шүкірім» – дейді екеуі. – Сіз маған сенбей отырсыз ғой! Жүріңіз, іздеп жүрген **милицияларға** да жолықтырайын. – Аулақ! **Млисан** өзіңе! Сенейін, сенбейін, болар іс болды; Сөткесіне кісі басы жетпіс-ақ тиын. («Дермене») Кемпірбай күнде ертеңмен Отардың үйіне барып: «Біздің баланың **паселкесі** келді ме?» дейді; – Сен жүр, **Киіпте** ойнап-күліп. Қыдыр, ән сал, биле. Мен жүрейін бұл жақта күйіп-пісіп. («Ақырамаштан наурызға дейін»). Бүкіл **әмірікә**

мен неміс елін алып қараңдаршы, Конрад деген фамилиядан аяқ алып жүре алмайсың («Бонапарттың үйленуі»). Шығарма авторы бұл сөздерді тәулік, сәлемдеме деп жазбай, сол қалпында өзгертпей, сутка, посылка деп берген. Көркем мәтінді оқырманға жеткізу барысындағы автордың мақсаты оқиғаны құр сөзбен баяндау емес, оны шынайы, нанымды түрде жеткізу, сондай-ақ шығарманың көркемдік қуатын арттыра отырып оқырман қауымға әсер ету. Ал «Дермене» повесінен алынған диалогта милиция сөзін екі кейіпкер екі түрлі тұлғада, бірі милиция десе, екіншісінің мліса деп айтуының да өзіндік мәні бар. Көркем мәтін сөздерін бұлай алмастырып қолданудағы негізгі мақсат – шығарма кейіпкерлерінің жас ерекшелігін, кәсібін, атқаратын қызметін, білімін, тұрғылықты мекенін (ауылдық не қалалық екенін) мәдениет дәрежесін айқын аңғарту болып табылады. Шығармадағы эмоционалды-экспрессивтілік реңкінің ерекшеліктеріндегі авторлық баяндау болсын, кейіпкер тілі болсын, бәріне де прагматикалық функциялар арқылы өзіндік стильдік әр бергенін айқындайды. Автор көркем шығарма тілін жандандырып, астарлап, бейнелеп шебер суреттеген.

Көркем шығармада бір сөздің бірнеше варианты жарыстыра қолдану автордың сауаттылығы мен кейіпкерді жіті бақылауда ұстай білетіндігінің көрінісі. Әзілхан Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романының прологы мен эпилогынан автор өзінің басынан кешірген оқиғаны Ербол образы арқылы жеткізгендігі байқалады. Мысалы, жазушы: «Бүгінгі күннің тақырыбы – жеке адамға арналған махаббатты көпке деген сүйіспеншілікпен ұластыра білу, екінші сөзбен айтқанда: жеке адамды жақсы көре тұрып, көпті сүйе білудің жолын табу. Өте дұрыс айтылған. Бірақ осыны қалай көрсетуге болады? – Оны білмеймін,- деді журналист. – Мен сіздерге тек қана өз махаббатымның тарихын айтып берейін. – Айтыңыз, тілеуіңізді берсін. – Ал, тыңдаңыздар, онда...» (Ә. Нұршайықов «Махаббат, қызық мол жылдар») Автор образы үстіртін деңгейде лирикалық шегініс тұрғыда, автордың стилін танытатын сұрыпталған лексикалық бірліктер, композиция, кілтті сөздер мен ремаркалар көрінісінен айқындалады. Шығарма мәтіндегі авторды анықтау үстіртін деңгейде баяндау тәсілдері арқылы жүзеге асады. Автор кейіпкердің дауысын өзіне сіндіріп алып, авторлық өзіндік емес баяндау жағдайында береді. Ол көркем мәтінде белгілі бір үзінділерде, сөйлемдерде көрініс табады. Ал шығармадағы кейіпкер дауысы автор дауысынан қарқынды түрде болса баяндаушының өзіндік емес төл сөзіне айналады. Мысалы: М. Әуезовтың «Абай жолы» романында автор образы көбіне Абай көзімен берілетіндігі туралы профессор Б. Шалабай: «Абай жолында» автор кейбір қаламгерлердей өзін ашық түрде көрсетпейді. Оқиға құбылыстарды баяндауда өзін бейтарап ұстайды, кейіпкерлерді бейнелегенде өзі солармен бірге, бірқатарда тұрады. Бұл тұста автордың өзін білдіруінің негізгі тәсілі – ортақ төл сөз. М.Әуезовтің ортақ төл сөзді пайдалануында да өзіндік ерекшелік бар. Автор өзі мен кейіпкер

арасындағы аралық шекті алып жатады да, бірде кейіпкерге жақындап, бірде одан алыстап отырады» [8, 176 б.]. - деп орынды пікір айтқан. Дегенмен «Абай жолы» романының соңғы кітабында автор біресе Дәрменнің атынан сөйлейді, біресе үшінші жақ тұрғысында баяндайды. Мысалы: «Әйгерімді тыңдай отыра Дәрмен өз ішінен Абай сұрауларына жауап іздейді. – Абай аға, қадірлім! Ол дәндерің өлген жоқ, жойылған жоқ. Рас, бұл күнде бір араға біткен дүм тоғай болмасын. Үлкен бақ боп тұрмасын... Бірер ен дала, мол сахараның бар бойында ол дәндерің өсіп келеді... Көп өсіп, көктей өсіп келеді... Өсе бермек күн санап та жыл санап.. Сол үшін де өз өмірімде, өле-өлгенше асыл сөзіңді сақтармын, ата тәрбиенді ақтармын, ағажан!» - дей берді. (М. Әуезов «Абай жолы») Автордың «Абай жолы» романы жазушының қаламгерлік даралығы, танымдық қабілеті, қоршаған ортасы, өмір сүріп отырған заманы тәрізді факторлар арқылы ерекше әсермен суреттелген.

«Тортай, әсіресе, мені жақсы көреді. Жанынан бірелі қалдырмайтын. Әкем ферма меңгерушісі, үйде ішім-жем мол, ит басына іркіт төгіліп жатушы еді. Шешемнің қолынан – бір, жолынан – екі алып, әр күн сайын Тортайға таситынмын. Ол мені алдап, тамақ үшін дос болмайтын, қайта: «Мен аш жүргенім жоқ, әкеле берме», - деп ұрсатын-ды. Өз пейілі мен көңіл хошы болмаса ләм деп аузын ашпайтын, әрі құлағы хақас еститін болған соң, әңгімеге зауқы бола бермейтін. Тек менімен ғана оңаша сәттерде ағыл-тегіл әңгіме құрушы еді.» (О. Бөкей «Тортай мінер Ақ боз ат») Көркем мәтінде мысал бірінші жақта баяндалып тұр. Автор өз шығармасының кейіпкері. Морфологиялық деңгейде әсіресе деген қыстырма сөз бен тек менімен ғана деген демеулік шылаулар арқасында аңғарылады және ой екпіні соларға түсіп тұр. «Ол мені алдап, тамақ үшін дос болмайтын, қайта: «Мен аш жүргенім жоқ, әкеле берме», - деп ұрсатын-ды.» және «Тек менімен ғана оңаша сәттерде ағыл-тегіл әңгіме құрушы еді.» деп автордың кейіпкерге жақындығын синтаксистік деңгейде осы сөйлемдер арқылы жеткізеді. Көркем сөз авторы шығармада әсем де әсерлі, көркем де бейнелі сөз өрнегімен оқырман қауымға жеткізе білген. Көркем әдебиет тіліндегі әсірелеу, көркемдеу тәсілінің ішінде прагматикалық функциялардың алатын орны ерекше. Бұл айтайын деген ойға айрықша әр, мәнерлілік береді.

«Қарагөз таныды. Бірақ іштегі қара жылан (Қарагөз бұл сезіміне осындай ат қойған) өмірінде бұл күнге шейін болмаған асаулықпен жүз толғанып иіріледі... Бойы ұйып кетті. Қалың жапырақтың арасында үндемей, көзін ала алмай қатып тұрғанда, ыстық жас ағып-ағып барады... Бірталай тұрды. Денені ерекше ыстық сенделтіп кеткенде, дүние қарауытып, айналып бара жатқандай болды... Бірақ құлаған жоқ. Зорға есін жиып, қайта түзелгенде, ішінде күшті намыс пен жігер қайнағандай болып, әлсіреп, ұйып кеткен денесін қайта жиып, билеп алды. Көздің құрты сияқтанған мас жастарды сол орнында қалдырып, қайта айналып жүріп кетті.» (М. Әуезов «Қаралы сұлу») Суреткердің хас шеберлігімен

байланысты тілдің құрылым жүйесіндегі шеткері аймақ санатына жататын есімдіктер, демеуліктер, одағай тәрізді келтірінді мағынада жұмсала бермейтін бірліктердің белгілі бір коммуникативтік ситуацияда прагматикалық ақпарат беруде ерекше мән алатыны байқалады [9, 206 б.].

Фразеологизмдердің көркем шығармада қолданылуы тіркесіп тұрған сөздерді одан әрі ажарландыра түседі. Осыған орай, Х.Есенжанов фразеологизмдерді ұтқыр қолдана отырып, оқырманға сол ортаны, адамдарды, өмірді, тіршілікті елестетуге, сезінуге мүмкіндік береді. Мысалы: – Мазамды алмашы, айналайын, онсыз да ойым онға бөлініп жатыр, - деді Хакім қабағын шытып; Хакім теріс айналып жатты. Үндемеді. «Өздерінің қолынан келмегенсін, мені күндейді» деп ойлады ол. Бірақ ашық ойлы, сөз тапқыр, күлкіден ауыз жидырмайтын Әмір оның теріс айналғанына қарамастан көптен бері ойына келіп жүрген сөзін әзіл, қалжыңға араластырып айтып салды. Ал мына сөйлемде оқиға желісі бойынша кемпір келініне сөйлеп жатыр, бірақ ол әлдеқашан сыртқа шығып кеткен. Демек, сөз сыртқа айқын шықпай, адресатын таппай отырғандықтан, ішкі сөз болып қалады. Нанын да, пирогін де ұмытып кетті, - деп күбірледі кемпір пешті ашып жатып. (Х. Есенжанов «Ақ жайық») «Сол баяғы ақыл» деп көшеге шығуға асығып тұрған қыз іштей жаратпай амалсыз тыңдады да: Мен сіздің айтқаныңыздың бәрін орындаймын, - деп салды. (Х. Есенжанов «Ақ Жайық») Келтірілген үзіндіде кейіпкердің ішкі ойы мен айтылған сөзі сәйкес келмейді. Мұнан адамның ішкі ойы әрқашан сөзге айнала бермейтіндігін аңғарамыз. Шығарма авторы «деп салды» ремаркасының астарында кейіпкердің әңгімені жалғастыруға құлшынысының жоқтығын, асығыстықпен жауап қайтарғандығын жеткізеді. Х.Есенжанов «ішкі ой» деталі арқылы кейіпкерлердің өзара байланысын, оқиға желісін ары қарай өрбітуде ұтымды пайдалана білген. Ішкі ой мен ішкі сөз көбінесе синоним ретінде бірінің орнына бірі жұмсалып қолданылады. Психологтар ішкі ой мәселесіне назар аударса, тілшілер ішкі сөзді зерттеуге аса мән береді. Түптеп келгенде екеуі бірін-бірі дамытушы екі процесс. Әйтсе де, мәтіндерде я сөйлесімдерде оны жалпылама түрде тырнақшаға алып «ішкі ойы» деп келтіріп кетеді. Себебі сөз бен ішкі ойдың аражігін бөліп, нақтылап көрсету мүмкін болмай тұр. Сөз – ойдың сыртқы формасы. Мысалы: Хакім «қызғанғандай бекер айттым», - деп ойлады да: - Жас. Бір жаста баласы. Бізге ағайын ол кісілер, - деп қойды анық білетіндігін аңдатып (Х. Есенжанов «Ақ Жайық»). Кейіпкердің қысқа жауабы, кесіп айтқан сөйлемдері іштегі қызғаныш күйін сездіртеді. Сонымен қатар автор қысқа, толымсыз сөйлемдер негізінде кейіпкердің көңіл-күйін (бұл мысалда реніш пен өкпе), ішкі сезімін адресатына (оқырманына) жеткізіп тұр. Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» романында жазушының терең білімі, ойлау даралығы романда пайдаланған әр абзацынан аңғарылады. Мысалы: Бөлтірік інінде көргенін істейді – ұядан не көреді, ұшқанда

соны іледі деген мақал-мәтелге табиғаты жақын қолданыс. Сөзі табанға басқан шоқтай – көне замандарда шоқты бастыру деген жазалау дәстүрі болған, жазушы көне салт-дәстүр, жаза түрлерінен хабары бар. «Менен мына қатпа қыз да бақытты. Жастай тағылған жесір атақ...» – Шолпанның ішкі сөзі арқылы автор жесір тағдыры атам заманнан келе жатқан әйелдің өмірлік жолындағы үлкен трагедиясы екенін түйсінген. Жазушы мынадай теңеулерді де ұтымды пайдаланып, оқырманының тілдік қорын байыта түседі: Бозауыз бала, тулаған балықтың бауырындай жарқ ете қалды, дене қорғасындай балқыды, белкүллі судай, қасқалдақтың қанындай етіп құйып, шай ішуге кірісті. «Шиқанның аузын енді қайтып тырнамайын» деген ой келді. – жазушы кейіпкерлердің ойын тырнақша ішінде келтіреді. Абайдың тілдік тұлғасын танытуда дискурстық талдаулар жасай отырып, мақал-мәтелдердің прагматикалық қызметінің бағалауыштық қызметімен сабақтаса қолданатындығын профессор Г.Мұратова: «Автор тіліндегі мақал-мәтелдердің прагматикалық қызметі арқылы оны қолданудың мақсаты мен міндеті туындайтыны белгілі» – деген пікір келтіреді [10, 74 б.]. Көркем шығармаларда әр автор жеке сөздік қорында бар мақал-мәтелдердің формасын өзгерткенмен мағынасын бұзбауға тырысып бағады. Осыдан көркем мәтін тілін байытып, күрделендіруде, автордың сөзжасамдық қабілетін ұштап, адресаттың аялық білімін еселеп, танымын кеңейтуде мақал-мәтелдің прагматикалық қызметі, қуаты ерекше. Ұсынудың негізгі типтерінің бірі конвергенция. Конвергенция дегеніміз көркем мәтіннің бір тұсында бірнеше стильдік тәсілдердің тоғысып бірдей стильдік қызмет атқаруы болып табылады [11, 56 б.]. Орыс тіл білімінде көркем мәтіндегі конвергенция ұғымына сай мынадай пікірлер бар: «Понятие конвергенции не ограничивается рамками отдельного предложения или сверхфразового единства. Оно рассматривается и как смешение элементов различных функциональных стилей в произведениях художественной литературы (В.А. Кухаренко, М.С. Чаковская, В.И. Шаховский). Смешение стилей в литературном произведении является одним из основных средств реализации автором своего коммуникативного намерения» [12, 1 б.]. Стильдердің көркем мәтінде араласып қолданылуы заңды. Осы мәселе айналасында Р. Сыздық: «көркем шығармаларда барлық стильдердің де, ауызекі сөйлеу тілінің де элементтері орын ала алады. Және бұл – бейнормалық, нормадан ауытқушылық емес, көркемсөз нормасының өзіне тән белгілері болып саналады» [13, 161 б.].

Талқылау

Мақаладағы көркем шығармадан мысал ретінде алынған үзінділерден әрбір автордың қаламгерлік даралығы, танымдық қабілеті, қоршаған ортасы, өмір сүріп отырған заманы тәрізді факторлар прагматикалық функциялар арқылы ерекше әсермен суреттелген. Шығармадағы көркем мәтінді зерделеуде автордың

шеберлігі мен оқырманның қабылдауы арасындағы байланыс жөнінде көптеген зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Көркем шығарма авторы өз туындысын оқырманға бағыттап жазады. Автордың ойы, мақсат-тілегі жүйеленіп оқырманға жеткенше бірнеше сатыдан өтеді. Мәтіндегі тілдің функционалды прагматикалық аспектілерін талдау барысында төмендегідей тұжырымдар мен қорытынды пікірлер қалыптасты. Функционалды прагматика теориялары герман тіл білімі тәжірибесі негізінде қарастырылып, бізге беймәлім әдістері мен категориялары анықталды. Прагматикалық аспектілердің қызметі көркем мәтін тілін автор-мәтін-оқырман байланысы негізінде қарастырылып, көптеген прагматикалық теориялардың басын ашты. Көркем шығарма мәтіндегі прагматика теориялары мен тілдегі функция терминінің әлеуеті айқындалып, тілдің прагматикалық қызметі тіл теориясының барлық өлшемдерін қамтитын диалектикалық талдауларды қажет ететін сала ретінде айқындалды. Көркем шығармалардан зерттеу жүргізу үшін мәтіндердің прагматикалық қызметін айқындайтын және прагматикалық әлеуетін күшейтетін әр түрлі тілдік бірліктер мен құралдар пайдаланылатын жиырмаға жуық мәтін үзінділері таңдалып, талданды. Автор прагматикасының сезімдік қуаты көркем шығарма мәтіндегі кейіпкерлердің сөзі мен ішкі ойы арқылы және автордың тілдік көркемдеу амалдары мен эмотив сөздері арқылы анықталады.

Прагматикалық функциялардың тиімділігі адресаттың сана-сезіміне мақсатты түрде ықпал ету болып табылатындықтан көркем шығарма мәтіннің маңызы артады. Шығарма мәтіннің прагматикалық қызметіне сай келетін өзгерістері көп екендігі байқалады, бұл жердегі басты мақсат – оқырмандарға әсер ету. Қазіргі кезде тіл білімінде көркем мәтіндегі прагматикалық функциялар бағытындағы жұмыстар үлкен өзектілікке ие болып отыр, себебі прагматикалық көзқарас нысанның мәнін жаңа тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. Көркем мәтіндегі прагматикалық функциялар сөйлеу әрекеттеріндегі сөйлеушінің ниетін зерттейді. Прагматика көркем мәтіндегі қатысым әрекеттік таңбаның бітім-болмысын көрсетеді. Көркем шығармада автор қолданысындағы таңба өзінің белгілі бір іс-әрекетімен ықпал ету мақсатына арнап құрылады. Прагматика тілдік таңбалардың оны қолданушы адамдарға қарым-қатынасын көрсетеді. Кез келген айтылым адресаттарға ақпарат берумен қатар, оның қабылдауына ықпал ететін тілдік бірліктерді таңдайды және оның реакциясын тудырады. Көркем шығармада оқырманға мәтін туралы біраз ақпарат бере отырып, мәтінді оқып шығуға қызығушылық тудырып, жаңа ақпаратты белгілі бір арнадан күтуге негізделеді. Әр автор өз шығармасында оқырманның ойы мен лебізін салыстыруға жол ашатын тақырыптың прагматикасы етіп қалыптастыруды басты компонент ретінде өзекті мәселеге айналдырады. Сонымен, әрбір автор өзінің туындысын таңдағанда тақырыптық, ақпараттық қызметтермен қатар оның прагматикалық әлеуетін

қарастыруға барынша күш салады. Тақырыптардағы прагматикалық функциялардың бағыттылығы тілдің лексика-семантикалық кеңістігі арқылы жүзеге асырылады. Прагматика автор әрекетін оқырманның коммуникативтік біліктілігін, адресатқа сөйлеушінің ойы мен лебиз мағынасын салыстыруға жол ашатын коммуникативтік компетенцияны қалыптастыруды басты компонент ретінде өзекті мәселеге айналдырды. Қазіргі кезде көркем мәтіндегі тақырыптарды прагматикалық қырынан қарастыру үлкен қызығушылық тудырып отыр. Сондықтан шығарма тіліндегі прагматикалық функциялар келешекте одан әрі терең қамтыла түсуге тиіс зерттеу жұмыстарының нысаны болуы қажет.

Жалпы, прагматикалық деңгей – ұлттық сипаттан анық байқалатын тілдік тұлға деңгейі. Сондықтан да, ұлттық мәдениет өлшемдері тілдік тұлғаның халқына қарата айтқан, ой сана жеткізген прагматикаға толы үндеулерінен анық байқалады [14, 340 б.].

Қорытынды

Аса күрделі құрылым түрінде келетін көркем шығарма қатысымдық негізде құрылып, оқырманға, әртүрлі әсер етеді. Оны толық қабылдау, түйсіну тұлғаның мәдени деңгейіне, оның аялық біліміне байланысты. Шығармадағы көркем мәтінге түсіндірме беру, ондағы берілген кодын ашу жеткізілім құралдары мен олар арқылы жеткізілетін мазмұнның арақатынасына талдау жасауды қажет етеді. Бұл да – өте күрделі құбылыс. Ал көркем әдебиет, тілдік білім алудың қайнар көзі болса, екінші жағынан, тұлғаға ықпал ететін аса қуатты құрал, оны ойлауға және талдау жасауға итермелейтін фактор болып табылады. Көркем шығарма жазу барысында жазушы өз танымына сай құрылған дискурс заңдылықтарын қатаң ұстанбаса, шығарма шындыққа жанаспай, оқырман ықыласына бөлене алмай қалады. Көркем шығарманың өзі – дискурс, өйткені мұнда автордың оқырманмен қарым-қатынасы, эстетикалық, танымдық ақпараттарды беруі, қоғамдағы түрлі келеңсіз жайттарды жеткізуі, сол арқылы жеке тұлғаның рухани әлеміне ықпал етуімен жүзеге асады. Көркем шығарма оқырманға жарияланғанда оқырман мен автор арасындағы қарым-қатынас әрекетінің сипаты түрліше өрбиді. Көркем шығармадағы туындыға негіз болып отырған идеяны тану жазушы тіліндегі тілдік бірліктерді зерттеуден басталады. Автор өзінің танымы мен түсінігін, пікірі мен тұжырымын, мәдениеті мен болмысын, қандай да бір ішкі жай-күйін көріктеу амалдары мен экспрессивті-эмоционалды сөздер арқылы оқырманға ұсынады, шығармасындағы бейнелеулермен оқырманның дүниетанымын кеңейтеді, оны тың қарым-қатынасқа жетелейді. Жазушы шығарма барысында оқырманмен өзара қарым-қатынас орнатып, қатысымдық байланысқа түседі, бұдан кейін оқырман мен автор арасында іштей пікірлесу орнайды. Шығарманың көркем түрде әрі сауатты жазылуына әсер ететін бірден-бір факт, ол – автордың тілдік тұлғасы. Көркем шығарма мазмұн мен идеядан ғана тұрмайды, сол

мазмұн мен идеяны оқырманға жеткізетін тілдік бірліктерден құралады. Жазушының тілдік тұлғасын анықтауда зерттеушілер шығармадағы кейіпкерлер тілін басшылыққа алады. Шығарма авторының кейіпкерді сөйлетуі, түрлі әрекеттер жасатуы арқылы өзінің ұлттық мәдениетінен хабар береді. Себебі шығарма кейіпкерін сөйлететін де, оқырманды мәтін тануға шақыратын да автор. Тілдің эстетикалық қызметін арқалайтын функционалды прагматика тіл ғылымының күрделі мәселелерін қарастырады. Мұнда көркем мәтін созылмалы тілдік жағдаят ретінде қарастырылады. Көркем шығармадағы мәтіннің авторы жазушы мен мәтінді қабылдаушы оқырман. Оқырман қауымға тартымды туынды сыйлап, кейіпкерлерге жан бітіретін автор болғандықтан, көркем туындыны зерттеу әрқашан жазушының тілін зерттеумен тікелей байланысты. Өйткені әр жазушы өзіндік сөз қолданысымен, сөз әрлеуімен, яғни, стилі арқылы ерекшеленеді. Мақалада көрсетілген ізденіс жұмыстары көркем мәтіндерді басқа қырынан ашуға, тілдік сананың беймәлім көріністерістерін анықтауда өз үлесін тигізеді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Fareed Nameed Al-Hindawi, Mariam D. Saffah Literary Pragmatics // Arab World English Journal (AWEJ). – 2019. – Volume 10. – №2. – 394 p.
- [2] Шалабай Б. Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы, 2006. – 131 б.
- [3] Салқынбай А. Абай сөзінің лингвопэтикасы: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 242 б.
- [4] Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
- [5] Шалабай Б. Қазіргі қазақ тілінің функционалды-коммуникативтік синтаксисі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 136 б.
- [6] Ихсанғалиева Г.К. Функционально-прагматический анализ заголовков (на материале казахстанских газет и телепрограмм): дис... канд. филол. наук. – Алматы, 2000. – 135 б.
- [7] Әбікенова Г.Т. Мәтін лингвистикасы мәселелері // ҚазҰПУ хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2009. – №4(30). – 37 б.
- [8] Болатова Г.Ж., Мұхамедқали А.А. Философиялық прозадағы интермәтіннің экспрессивтік қызметі // Керуен журналы. – 2022. – №2(75). – 308 б.
- [9] Шалабай Б. Көркем мәтіндегі автор бейнесі // «Мәлік Ғабдуллин феноменін зерттеу және зерделеу мәселелері». Халықаралық ғылыми тәжірибелік конф. – Көкшетау, 25 қараша, 2015. – 317 б.
- [10] Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: фил. ғыл. док. дисс. – Алматы, 2007. – 328 б.
- [11] Мұратова Г.Ә. Абайдың тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалды жүйесі: док. ... дис. – Алматы, 2009. – 74б.
- [12] Адилова А.С. Қабылдау стилистикасы. Оқу құралы. – Алматы: Эвро, 2016. – 99 б.

[13] Леонтьева Т.И. Конвергенция стилей в художественном произведении и рациональные методы их перевода. – URL: <https://docviewer.yandex.kz/view/>

[14] Kembayeva A.T., Zhubai O.S. Pragmatic features of epistolary texts by SH.Murtaza // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological sciences». – 2023. – № 4(71). – P. 326-340.

REFERENCES

[1] Fareed Hameed Al-Hindawi, Mariam D. Saffah Literary Pragmatics // Arab World English Journal (AWEJ). – 2019. – Volume 10. – №2. – 394 p.

[2] Shalabay B. Kazak tilnin stylistikasy (Stylistics of the Kazakh language). – Almaty, 2006. – 131 b. [in Kaz.]

[3] Salqynbai A. Abai sóziniń lingvopoetikasy: monografiya. (Linguopoetics of the word Abay: monograph). – Almaty: Qazaq universiteti, 2018. – 242 b. [in Kaz.]

[4] Baitursynov A. Ádebiet tanytqysh. (Literature guide). – Almaty: Atamūra, 2003. – 208 b. [in Kaz.]

[5] Shalabay B. Qazirgi qazaq tiliniń fýnksionaldy-kommýnikativtik sintaksisi: oqý quraly (Functional and communicative syntax of the modern Kazakh language: a manual.). – Almaty: Qazaq universiteti, 2015. – 136 b. [in Kaz.]

[6] Ihsangalieva G.K. Fýnksionalno-pragmaticheskıı analiz zagolovkov (na materiale kazahstanskıh gazet i teleprogramm): dis...kand.filol.nauk (Functional and pragmatic analysis of headlines (based on the material of Kazakhstani newspapers and TV programs). – Almaty, 2000. – 135 p. [in Rus.]

[7] Ábikenova G.T. Mátin lingvistikasy máseleleri. (Problems of Text Linguistics) // QazUPÝ habarshysy. Filologıa gylymdary serıasy. – 2009. – №4(30). – 5 b. [in Kaz.]

[8] Bolatova G.J., Muhamedqalı A.A. Filosofıalyq prozadaǵy intermáttiniń ekspressivtik qyzmeti. Kerýen jýrnaly (The expressive function of intertext in philosophical prose) // Keruen jurnaly. – 2022. – №2 (75). – 308 b. [in Kaz.]

[9] Shalabay B. Kórkem mátindegi avtor beınesi «Málik Ğabdýllın fenomenin zertteý jáne zerdeleý máseleleri» // Halyqaralyq gylymı tájirıbelik konf (The image of the author in a literary text «Problems of studying and studying the phenomenon of Malik Gabdullin»). – Kókshetaý, 25 qarasha 2015. – 317 b. [in Kaz.]

[10] Ýalı N. Qazaq sóz mádenietiniń teorıalyq negizderi (Theoretical foundations of Kazakh speech culture): fil.gyl.dok..diss. – Almaty, 2007. – 328 b. [in Kaz.]

[11] Muratova G.Á. Abaidıń tildik tulǵasy: diskýrstyq taldaý men kontseptýaldy júesi (Linguistic personality of Abai: discursive analysis and conceptual system): dok. ... dis. – Almaty, 2009. – 74 b. [in Kaz.]

[12] Adilova A.S. Qabyldaý stilistikasy (Stylistics of perception) Oqý quraly. – Almaty: Evro, 2016. – 99 b. [in Kaz.]

[13] Leonteva T.I. Konvergentsiia stilei v hýdojestvennom proizvedeni i ratsionalnye metody ih perevoda (Convergence of styles in a work of art and rational methods of their translation). – URL: <https://docviewer.yandex.kz/view/> [in Rus.]

[14] Kembayeva A.T., Zhubai O.S. Pragmatic features of epistolary texts by SH.Murtaza // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological sciences». – 2023. – № 4(71). – P. 326-340.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

*Амангалиева А.Е.¹, Джумабекова А.А.², Сөйлемез О.М.³

¹магистр, старший преподаватель, ЗКАТУ им. Жангир хана
Уральск, Казахстан, e-mail: a.akkerbez81@mail.ru

²магистр, старший преподаватель, ЗКАТУ им. Жангир хана
Уральск, Казахстан, e-mail: vip.ainagul1986@mail.ru

³доктор филологических наук, профессор, Университет Кастамону
Кастамону, Турция, e-mail: soylemezo@yahoo.com

Аннотация. В данной статье представлены и проанализированы текстовые отрывки из художественных произведений, определяющие прагматическую функцию языка и отражающие его прагматический потенциал. В научном труде прагматические действия автора в изображении персонажей и сюжета произведения рассматриваются как один из аспектов прагматической функции художественного текста. В настоящее время не перестают оставаться важными объектами научного исследования художественные тексты, оказывающие большое влияние на сознание общества, в определенной мере просвещающие социум, пробуждающие его внутреннюю культуру, духовный мир, национальное самосознание.

Художественный текст не только служит формированию языковой грамотности и обогащению словарного запаса читателя, но и является основой развития мироощущения личности, его общечеловеческих ценностей, воспитания эстетического вкуса. Очень важное значение имеет анализ художественных текстов, всесторонне раскрывающих ценность и значимость слова, выражающих национальный код языка. Функциональная и прагматическая стороны текста, выделяя эстетическую функцию художественного материала, свидетельствуют о том, что текст представляет собой пространство информационного обмена в ходе установления коммуникации между автором и читателем, где происходят сложные мыслительные процессы, такие, как получение, обобщение и осмысление информации.

Выражение мыслей писателя (автора) находит свое отражение в речи персонажей художественного произведения, диалогах, монологах,

авторских размышлениях, различных выразительных средствах (сравнение, метафора, олицетворение и т.д.), а также в разнообразных стилистических приемах. Языковое содержание произведения определяется писателем в соответствии с прагматическими целями и идеями создаваемого произведения.

Цель статьи – определение функционально-прагматических аспектов языка художественного текста. Функциональная прагматика включает в себя как внутренние, так и внешние сферы языкознания. Помимо этого категориями функциональной прагматики также могут являться общество, личность и речевое действие. Можно утверждать, что человек, формируясь в обществе, использует язык и действует, чтобы найти свое место в жизни. У любого человека есть свои измерения реальности в познании окружающей среды. Беря начало и в категориях реальности в философии, в функциональной прагматике этот аспект носит название экстралингвистической, ментальной, языковой реальности.

Именно поэтому в функциональной прагматике наряду с правильным использованием языковых форм говорящим и слушающим, важны также их намерения, интерес, мысль, стиль, тактика. В современном литературоведении для расширения сферы языковых исследований художественных текстов очень важна область функциональной прагматики.

Научная и практическая значимость исследовательской работы. В работе определяются характер, психологические и генетические особенности казахского этноса, подчеркивается яркая индивидуальность авторов в мастерстве словотворчества. В этой связи трудно переоценить важность анализа художественного текста, на который возложена задача всестороннего раскрытия ценности, своеобразия и особого колорита в изображении национального кода казахов. Прагматика читателя включает в себя вопросы уровня восприятия, пропозициональные акты в языке, стилистику декодирования и другие. Такие сложные и актуальные темы предопределяют прагматическую функцию текста и требуют обширного исследования.

В методологии исследования в целях решения поставленных задач в работе комплексно используются методы сбора рассматриваемых языковых единиц из текстов в художественных произведениях, текстовый анализ, метод описания и др.

Материалы и заключения, собранные в результате исследования, могут быть использованы в высших учебных заведениях при написании дипломных и курсовых работ, а также при проведении базовых и специальных элективных курсов «Прагмастилистика», «Текст и дискурс», «Прагматика художественного текста», «Прагмалингвистика текста».

Ценность исследовательской работы заключается в том, что в процессе обучения в высших учебных заведениях ее можно использовать на специальных курсах и семинарах, таких как «лингвистика текста на языке художественного произведения», а также в целях составления различных словарей во время занятий.

Ключевые слова: прагматика, прагмалингвистика, прагмастилистика, дискурсивная речь, эксплицитная информация, художественный текст, монолог, диалог

PRAGMATIC FUNCTIONS OF A LITERARY TEXT

*Amangalieva A.E.¹, Dzhumabekova A.A.², Soylemez O.M.³

*¹Master of Education, senior lecturer,

West Kazakhstan Zhangir Khan University,
Oral, Kazakhstan, e-mail: a.akkerbez81@mail.ru

² Master of Education, senior lecturer,

West Kazakhstan Zhangir Khan University
Oral, Kazakhstan, e-mail: vip.ainagul1986@mail.ru

³ Doctor of Philology, Professor, University of Kastamonu
Kastamonu, Turkey, e-mail: soylemezo@yahoo.com

Abstract. This article presents and analyzes text excerpts from works of fiction that define the pragmatic function of language and reflect its pragmatic potential. In the scientific work, the author's pragmatic actions in depicting the characters and plot of the work are considered as one of the aspects of the pragmatic function of the literary text. Currently, artistic texts that have a great influence on the consciousness of society, to a certain extent enlightening society, awakening its inner culture, spiritual world, national consciousness, do not cease to remain important objects of scientific research.

The purpose of the article is to determine the functional and pragmatic aspects of the language of a literary text. Functional pragmatics includes both internal and external spheres of linguistics. In addition, the categories of functional pragmatics can also be society, personality and speech action. It can be argued that a person, forming in society, uses language and acts to find his place in life. Every person has his own dimensions of reality in the knowledge of the environment. Originating in the categories of reality in philosophy, in functional pragmatics this aspect is called extralinguistic, mental, linguistic reality.

That is why in functional pragmatics, along with the correct use of language forms by speakers and listeners, their intentions, interest, thought, style, tactics are also important. In modern literary studies, the field of functional pragmatics is very important for expanding the scope of linguistic research of literary texts.

Scientific and practical significance of research work. The work defines the character, psychological and genetic features of the Kazakh ethnic group,

emphasizes the bright individuality of the authors in the skill of word-making. In this regard, it is difficult to overestimate the importance of analyzing a literary text, which is entrusted with the task of comprehensively revealing the value, originality and special color in the image of the national code of the Kazakhs. The reader's pragmatics includes questions of the level of perception, propositional acts in the language, the style of decoding, and others. Such complex and topical topics predetermine the pragmatic function of the text and require extensive research.

In the methodology of the study, in order to solve the tasks set in the work, methods of collecting the considered language units from texts in works of art, text analysis, description method, etc. are comprehensively used.

The materials and conclusions collected as a result of the research can be used in higher educational institutions when writing theses and term papers, as well as during basic and special elective courses «Prpgrammatics», «Text and Discourse», «Pragmatics of literary text», «Pragmalinguistics of text».

The value of research work lies in the fact that in the process of studying at higher educational institutions it can be used in special courses and seminars, such as «Linguistics of text in the language of a work of art», as well as for the purpose of compiling various dictionaries during classes.

Keywords: pragmatics, pragmalinguistics, pragmastylistics, discursive speech, explicit information, artistic text, monologue, dialogue

Статья поступила 02.12.2022

УДК 81.1

МРНТИ 16.21.63

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.003>

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

*Баяндина С.Ж.¹, Текжанов К.Т.²

¹доктор филологических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана Алматы, Казахстан, e-mail: bayandina2004@mail.ru

²кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский государственный педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Казахстан e-mail: tekzhanov.kairat@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу языковой ситуации Северного региона Республики Казахстан. Цель статьи – выявить особенности функционирования языков в одном из сложнейших

в языковом отношении регионов страны. Поставленная цель требует решения следующих задач: опираясь на данные последней Переписи населения описать языковую ситуацию, определить роль доминирующих языков: государственного и русского языков в контексте реализации языковой политики, выявить причины, влияющие на развитие государственного языка в северных областях республики, провести анализ функционирования государственного языка в сферах общественной жизни региона.

Актуальность изучения социальных функций языков в региональном аспекте обусловлена недостаточной изученностью этой проблемы в социолингвистическом аспекте. Методологической основой рассматриваемых в статье вопросов являются труды известных зарубежных и казахстанских лингвистов, исследующих социолингвистические аспекты общественных функций в полиязычном социуме.

Научная новизна и практическая значимость исследования заключаются в необходимости изучить реальную картину языковой жизни на научной основе, в выявлении факторов различного характера, препятствующих развитию государственного языка как во всем северном регионе, так и в сферах общественной жизни.

В статье используются методы научных и социолингвистических исследований: анализ, синтез, индукция, дедукция, наблюдение, статистический, сопоставительный методы. В заключении отмечается о необходимости разработки научно-практических рекомендаций в целях реализации языковой политики в региональном аспекте.

Теоретические и практические результаты исследования могут быть использованы при чтении лекций и проведении семинаров, выполнении научно-исследовательских работ магистрантами и докторантами, а также специалистами государственного управления, которые занимаются вопросами языковой политики и языкового планирования.

Ключевые слова: функции языка, государственный язык, русский язык, языковая политика, языковая ситуация, регион, социолингвистика, северный регион

Основные положения

Проблемы функционирования языков и языковых контактов в многоязычном государстве остаются актуальными и тесно связаны с языковым планированием и региональным подходом к их изучению (У. Вайнрайх, У. Стюарт, Ю.Д. Дешериев, Г.В. Степанов, А.Д. Швейцер, Л.В. Никольский; Б.Х. Хасанов, Э.Д. Сулейменова, М.М. Копыленко, А.Е. Карлинский, З.К. Ахметжанова и др). Так, исследованием проблемы развития государственного языка занимается известный социолингвист Б.Хасанулы [1], инициировавший изучение социальных функций языков в региональном аспекте. Его идеи продолжили в своих работах

А.Абасилов, К.Текжанов, Б. Курманова, С.Ж. Баяндина, С.Асанбаева и др.

Как отмечает Э. Хауген, первым использовавший термин *языковое планирование*, «планирование – это один из видов человеческой деятельности; он возникает из потребности найти решение некоторой проблемы... Социальное планирование в нашем обществе – это деятельность с весьма определенными задачами, хотя разные страны находят ее приемлемой в специфических сферах в самой разной степени. Такая модель применима и к языковому планированию. Всюду, где существуют языковые проблемы, требуется языковое планирование» [2, с. 441-472]. Правда, в более поздних работах [3, 4] предпочтение может отдаваться термину «управление языком» как более точному.

При этом в *языковом планировании* выделяют *статусное* и *корпусное планирование* языков. Планирование статуса предполагает распределение или перераспределение языка или диалекта в функциональные области внутри общества, что влияет на статус языка. Статус языка – данное положение (или статус) языка по сравнению с другими языками; приобретается в зависимости от атрибутов, которые определили Клосс и Стюарт: 1) происхождение языка – независимо от того, является ли данный язык коренным или импортированным в речевое сообщество; 2) степень стандартизации – степень разработки формального набора норм, определяющих «правильное» использование; 3) юридический статус; 4) жизнеспособность (витальность). Кроме того, в языковом планировании учитываются 10 функциональных областей: официальный, провинциальный, более широкое общение, международный, образовательный, образовательный язык, школьный предмет, литературный, религиозный, отмеченных в работе У. Стюарта [4], а также - средства массовой информации и работа, выделенные Р. Купером [5].

В работе учитывается богатейший мировой опыт решения проблемы функционирования языков в разных государствах и регионах мира (США, Великобритании, Дании, Финляндии, Новой Зеландии, РФ и её субъектов, стран СНГ, Балтии, Центральной Азии) [6, с.320–326; 7, с.106-114; 8; 9;10, с.178-183].

Корпусное планирование включает: графизацию, стандартизацию, модернизацию, планирование приобретения, государственный сектор образования, многоязычие в образовании и др. Так, рассматривая ускоренную латинизацию и кириллизацию алфавитов местных языков народов Центральной Азии, а также релатинизацию с точки зрения корпусного планирования, П. Дятленко считает, что языковые реформы, организованные политическими элитами в своих интересах, дали лишь некоторые технические преимущества в Интернете и в сотовой связи для продвижения латинизированных языков за пределы их этноареалов [11].

Как и многие государства, Казахстан состоит из относительно равноправных административно-территориальных делений – регионов, через которые государство осуществляет управление всеми сферами жизни общества. Регион – это часть страны, характеризующаяся своими экономическими, социальными, географическими, этническими, демографическими, языковыми и другими особенностями, имеющая свои территориальные органы управления, посредством которых реализует государственную политику единую для всех территорий страны. Именно с помощью регионов государством достигаются основные намеченные цели, стратегические направления своей деятельности, направленные на развитие социально-экономической жизни страны. Они являются главным рычагом в управлении страной. Поэтому государство заинтересовано, чтобы все регионы по всем направлениям жизни общества развивались одинаково, равномерно.

Введение

Население Северного Казахстана, по данным республиканского Агентства статистики, на 01 января 2021 года насчитывался 4148221 человек, что составило 21,6 % от общей численности жителей страны. Как во всей В республике функционально доминируют этносы: казахи 2436186 (58,7 %) и русские 1074001 (25,9 %). Остальные этнические группы составили 674203 человек (15,4 %) от всего населения региона. В регионе отмечается один из самых низких приростов населения.

В Северном регионе в разрезе областей этническая ситуация выглядит следующим образом:

- Акмолинская область: казахов – 436984 (55,8 %), русских – 210769 (26,9 %) из 782995 (100 %) всего состава населения;
- Костанайская область: казахов – 368303 (44,2 %), русских – 280577 (33,6 %) из 833643 (100 %) всего состава населения;
- Северо-Казахстанская область: казахов – 203176 (37,6 %), русских – 240567 (44,5 %) из 540786 (100 %) всего состава населения;
- Павлодарская область: казахов – 423322 (56 %), русских – 223712 (29,6 %) из 756755 (100 %) всего состава населения;
- город Астана: казахов – 1004401 (81,4 %); русских – 118376 (9,6 %) из 1234042 (100 %) всего состава населения.

Надо отметить, что на территории отдельно взятой Северо-Казахстанской области казахское население по-прежнему в меньшинстве: казахов – 203176 (37,6 %), русских – 240567 (44,5 %). [12, с.12].

Ситуация, сложившаяся с внедрением государственного языка в различные сферы общественной жизни северных областей страны, является весьма сложной. Это связано с тем, что функции русского языка преобладают во многих сферах общественной жизни не только северного региона, но и центрального и восточного регионов. Как

отмечают социолингвисты, принимаемые меры по укреплению позиции казахского языка как государственного не приносят должных результатов в этих регионах. Это связано с рядом экстралингвистических факторов политического, экономического, демографического характера [13, с.513].

Результаты и обсуждение

Как показывает анализ языковой ситуации, на 1 января 2021 года в стране из 17194712 человек государственным языком владеют 80 % населения. В целом общий показатель неплохой. Но анализ приводимых данных по северным областям республики (Акмолинская, Костанайская, Павлодарская, Северо-Казахстанская) показывает, что языковая ситуация в плане использования казахского языка соответственно его правовому статусу остается еще проблемной. Всего на севере Казахстана проживают 4 млн. 148 тыс. человек. Это 21,6 % от всего населения страны, но на сегодняшний день государственным языком владеют лишь 66,3 % жителей этих регионов. В процент 66,3 % включен показатель г.Астана, где численность владеющих казахским языком достаточно высока и составляет 88,1 %. Если исключить данный показатель, то реальное владение по 4 областям (без г. Астана) составит 57,3 %. Как видим из представленных цифр, в северных областях Казахстана большинство населения не говорит на казахском языке. А процент владеющих и использующих его в повседневной жизни еще ниже – 35 %. Здесь кроется одна из проблем: в служебном, деловом, бытовом, семейном общении значительное количество людей не используют казахский язык как средство коммуникации.

Картина по владению государственным языком в разрезе отдельно взятых областей выглядит следующим образом: Акмолинская и Павлодарская области 63 и 64 процента соответственно, Костанайская – 52,5, Северо-Казахстанская – 45,6, а в городе Астана составляет – 88,1 %. Высок процент не владеющих казахским языком и колеблется по данным областям в пределах 35-54,4 процентов, что можно проследить в нижеприведенной таблице [12, с. 31-32].

Таблица № 1. Население, владеющее государственным языком, в разрезе областей Все население

Области	Всего	%	Владеет	%	Используй- зует в повсед- невной жизни	%	Не вла- деет	%
Республика Казахстан	17194712	100	13768406	80	8472661	61,5	3426306	19,9

Акмолинская	723289	100	459730	63	155525	33,8	263559	36,4
Костанайская	776069	100	407727	52,5	124545	30,5	368342	47,4
Павлодарская	698528	100	453789	64	193921	42,7	244739	35
Северо-Казахстанская	506703	100	231096	45,6	87659	37,9	275607	54,4
г. Астана	1096300	100	965975	88,1	321266	33,2	130325	11,9
ВСЕГО	3800889	100	2518317	66,3	882916	35	1282572	33,7

Сфера государственного управления. Государственное управление – это целенаправленное и упорядочивающее воздействие на различные системы общества, в том числе и на языковую. Сущность государственного управления заключается в том, что через организующую деятельность исполняются государственные функции в различных сферах государственной и общественной жизни, обеспечиваются политические и социальные интересы населения, стимулируется производственная деятельность регионов. Государственное управление охватывает практически все сферы жизнедеятельности общества Северного Казахстана. На региональном уровне государственное управление осуществляют акиматы разных уровней. И, бесспорно, активное использование государственного языка в деятельности этих уровней власти – неотъемлемое требование законодательства Казахстана, как впрочем, и других стран мира. В настоящее время в работе местных представительных и исполнительных органов Северного Казахстана соблюдаются основные требования закона по использованию государственного языка в повседневной деятельности, организации различного рода политических и общественных мероприятий. Но именно с выполнением этого положения закона в этой важнейшей сфере, которая должна неукоснительно выполнять требование закона в части использования государственного языка, не все обстоит благополучно. Несмотря на принимаемые различные программы по развитию языков, расширению общественных функций государственного языка, не было достигнуто серьезных изменений в северных областях республики. Хотя прошло достаточно времени со времени обретения Казахстаном независимости и принятия закона о языках, проблема использования казахского языка в сфере государственного управления осталась. Конечно, в деловой переписке, документообороте и различных официальных мероприятиях используется государственный язык, но его применение носит больше формальный характер и в основном сводится к дублированию деловой документации с русского на казахский язык.

В первые годы после получения статуса государственного языка население северных регионов и, прежде всего, представители государственных органов власти, начиная с акимов и первых руководителей управлений и отделов городов, районов начали активно изучать казахский язык: повсеместно открывались кружки, курсы по

изучению казахского языка, выделялись финансовые средства, шла наступательная пропаганда в СМИ роли и значения казахского языка в консолидации полиэтнического общества, практически на всех крупных предприятиях создавались общества «Қазақ тілі» и многое другое. В настоящее время этот порыв постепенно погас и вопрос внедрения государственного языка с молчаливого согласия государственных лиц, ответственных за его реализацию, отошел на второй план; утрачены наступательность, масштабность, присущие реализации языковой политики государства в первые 10-15 лет.

В Северном Казахстане функционируют около 20 областных департаментов, комитетов, управлений с их подведомственными городскими и районными структурами. Практически во всех учреждениях делопроизводство ведется на государственном языке, но использование казахского языка носит вторичный характер, за исключением районов, в которых подавляющее большинство населения составляют казахи.

Мероприятия, разрабатываемые в целях реализации языковой политики, нуждаются в корреляции с региональными особенностями систематической и масштабной реализации на всех уровнях. Упразднение областных управлений развития языков, которые вели целенаправленную работу, их замена на небольшие отделы в различных управленческих структурах областей, а в масштабах районных акиматов – одной-двумя действующими единицами зачастую приводит к формализму, отсутствию согласованной масштабной работы по расширению сфер функционирования государственного языка. Статистические данные, перечисление мероприятий, указанных в отчетах местных органов, являются констатацией сложившейся языковой ситуации в регионах. Отсутствует планомерная работа по разработке конкретных механизмов развития и функционирования государственного языка в региональном аспекте.

Необходимо принимать меры, которые будут оказывать определенное положительное влияние на сложившуюся ситуацию. Государство и вместе с ним региональные государственные органы должны быть заинтересованы в успешной реализации языковой политики, укреплении позиции государственного языка и внедрении его во все сферы общественно-политической жизни страны, в поддержке реализации основных положений языкового законодательства. С этой целью они должны быть взяты под строгий контроль исполнение государственной программы развития и функционирования языков, повышение персональной ответственности первых руководителей регионов по решению поставленных задач.

Сфера рекламы. Реклама стала неотъемлемой частью жизни современного человека и необходимой составной любого бизнеса. Трудно переоценить социальную роль визуальной информации и в

распространении государственного языка на территории Северного Казахстана. Она влияет на все сферы общества: производственную, социальную, правовую, культурную, образовательную и, бесспорно, языковую. Поэтому рекламная деятельность становится одним из важных инструментов в проведении языковой политики государства, в лингвистической ориентации населения и воздействия на него.

В любом крупном населенном пункте есть множество различной рекламы, билбордов, информационных щитов, плакатов и другой визуальной информации на государственном и русском языках, а при необходимости и на других языках, как предписано в законодательном документе. Ежедневное воздействие визуальной информации на человека влияет на его языковое сознание, адаптирует его к определенному языковому коду, обогащает словарный запас, влияет на развитие речи.

Субъекты предпринимательства исследуемого региона используют визуальную информацию на казахском, русском и английском языках в качестве инструмента продвижения своей продукции и услуг. Однако сегодня у казахского языка в визуальной информации на открытом пространстве и в зданиях существуют определенные проблемы. Как отмечала в своем выступлении министр культуры и спорта Актоты Раимкулова, в адрес государственных органов от граждан поступает огромное количество жалоб, связанных с нарушением требований законодательства о языках при размещении визуальной информации. При этом отсутствие визуальной информации на государственном языке граждане считают ущемлением своих прав, закрепленных в статье 14 Конституции Республики Казахстан. Количество обращений в государственные органы по нарушениям в части размещения визуальной информации в 2018 году составило 12 886, в 2019 году – 12 900. В 2020 году количество жалоб, поступивших на горячую линию (call-center) по визуальной информации, составило 3442.

На территории любого государства действуют свои законы. И поскольку законодательно в Казахстане казахский язык является государственным языком, то он должен стать обязательным в визуальной рекламе на всей территории республики. И этого принципа необходимо неукоснительно придерживаться. С целью дальнейшего совершенствования принятых ранее законов сделаны поправки, которые закрепляют использование казахского языка в визуальной информации, а при необходимости допускается использование русского и других языков.

Сфера промышленного производства. Северный регион является крупным аграрно-промышленным центром Казахстана, в котором функционируют несколько тысяч различных предприятий промышленности и сельскохозяйственного сектора. Так, например,

Павлодарский регион является одной из крупнейших промышленных зон Казахстана. В общей сложности на территории области насчитывается около 1100 больших, средних и малых промышленных предприятий. Крупнейшие предприятия региона – Павлодарский алюминиевый, нефтехимический, тракторный, ферросплавный заводы, Екибастузская ГРЭС, Аксуская ГРЭС, Екибастузский угольный разрез и т.д. В сфере промышленного производства трудятся более 58 тысяч людей различных национальностей. В национальном разрезе доля казахов составляет примерно 36 %, русских – 48 % и остальные национальности – 16 % от общей численности работающих в этой сфере. Если говорить о функционировании государственного языка в промышленной отрасли, то и здесь ситуация характеризуется наличием проблем в его использовании. Каждая сфера производства имеет свою специфику, устоявшуюся терминологию на русском языке, которая активно употребляется в профессиональном общении работников сферы промышленного производства. На казахском языке имеется терминология по многим отраслям, отраженная в терминологических словарях, но в Павлодарском регионе, по сложившейся в советское время традиции, в основном на производстве в общении употребляется русский язык.

Анализ проведенных исследований об употреблении языков в различных сферах жизни показывает, что с коллегами по работе на государственном языке чаще разговаривают 6,3 % работающих респондентов. Чуть больше половины (52,8 %) респондентов коренной национальности со своими коллегами на работе разговаривают на обоих языках, 30,3 % используют для этого русский язык, и лишь 11,7 % общаются в основном на государственном языке. Представители других национальностей со своими коллегами по работе, в основном, говорят на русском языке (86,6 %). Только 1,5 % респондентов других национальностей говорят на казахском языке. На обоих языках на работе говорят 6,3 % респондентов, относящихся к другим национальностям.

Сфера транспорта. В условиях Казахстана – одной из самых больших по территории страны в мире – транспорт играет совершенно особую роль. Роль не только экономическую, но и политическую, и социальную, поскольку эта отрасль в огромной степени удовлетворяет потребности населения. Обеспечивая живую связь между удаленными регионами Казахстана, транспорт приобщает миллионы людей к достижениям мировой цивилизации, вовлекает их в процесс активной деятельности – созидательной, экономической, интеграционной, культурной и т.д. И в этом сложном процессе важным связующим звеном является язык, объединяющий людей различных этнических групп в единую социальную общность.

Как отмечалось выше, в северном регионе Казахстана языками-доминантами являются казахский и русский языки. Однако в

разносторонней деятельности транспортных организаций северных областей республики основным языком коммуникации все же является русский язык. Это ярко проявляется, например, при покупке билетов в кассах авто-, авиа-, ЖД вокзалов, контактах с водителями, контролерами, вызове по телефону городского такси, различного рода заказах на оказание транспортных услуг и т.д. На территории Северного Казахстана до сих пор сильны позиции русского языка, поскольку регион отличается большой представленностью европейского населения, представители которых лишь в единичных случаях владеют основами казахской речи. Практически все казахское население на хорошем уровне владеет русским языком. Вместе с тем казахский язык достаточно активно функционирует в транспортной рекламе, визуальной информации, в объявлениях на посадку, в общении между лицами казахской национальности. Поскольку казахский язык имеет статус государственного языка, он должен стать основным языком коммуникации и в сфере транспорта. Но пока проблема активного функционирования государственного языка в сфере транспорта по-прежнему остается одной из актуальных в северных областях страны.

Сфера семьи. Семья как социальный институт существует столько же, сколько существует человечество. Независимо от видов и форм своей организации, семья как часть общества выполняет репродуктивную, воспитательную, хозяйственно-бытовую, эмоциональную, экономическую функции.

Одна из основных функций семьи – воспитательная, и каждая семья несёт ответственность за социализацию подрастающего поколения, что в дальнейшем будет способствовать его адаптации в различных социальных группах и субкультурах. Немаловажную роль в адаптации человека в инонациональной среде, установлении межнациональных отношений играет язык – средство, при помощи которого люди общаются друг с другом, обмениваются мыслями, добиваются взаимного понимания. Неслучайно языковое поведение в полиэтничном обществе становится предметом исследования социологов. Языковое поведение – процесс речевого (личностного или группового) общения, который воплощается в поступки, действия социальных субъектов, разновидность социального поведения, совокупность языкового сознания.

Семья влияет на детей личным примером. На базе первого языка (и это не всегда родной язык) в кругу семьи происходит первичная социализация, развиваются творческие способности ребенка. Этноязыковая социализация подрастающего поколения подавляющего большинства национальных групп, особенно европейской расы, в северных территориях Казахстана происходит в основном на русском языке. Например, для украинцев, белорусов, поляков, немцев, латышей, литовцев, молдаван, болгар и т.д. родным языком признается русский. При этом они не владеют даже основами языка своего этноса. На языке, ставшем им родным, звучат

колыбельные песни матери, потешки, прибаутки, сказки, устанавливаются межличностные, внутрисемейные, внутриэтнические, межэтнические связи, разнообразные языковые контакты. Как правило, языковое развитие детей в семье идет без особых затруднений.

Для подавляющего большинства представителей казахского этноса северного региона страны первым языком является родной (казахский) язык. Эту речь он слышит с самого рождения и на протяжении всей своей жизни. Он становится основным средством общения внутри семьи, внутри этноса, в межэтнических контактах. Знание казахского языка и общение на нем позволяет получить образование на родном языке. Количество казахских школ на Севере Казахстана, по данным Бюро национальной статистики, в 2020 году составило 28,4 % и смешанных школ – 34,7 % от общего числа, в которых обучаются на казахском языке 30 % детей от их общего количества [14].

Итак, как отмечалось нами ранее, «анализ современных социолингвистических исследований, посвященных описанию функционирования языков в разных странах и их регионах, показывает, что каждая страна и каждый регион отличается своеобразием исторического формирования, политического устройства, политических и социальных взаимоотношений, и решение проблем соотношения официального и местных языков в функциональном отношении является очень сложным» [15, с.24].

Заключение

Таким образом, изучение языковой ситуации северного региона показывает, что она складывается под влиянием объективных и субъективных факторов, которые приводят к тому, что возникают проблемы в языковой жизни региона. Эти проблемы должны решаться в результате реализации языковой политики и законодательных документов. Отсюда ответственность региональной власти, являющейся активным организатором языкового строительства. Именно в её компетенции входит управление языковыми процессами на строго научной основе, которая включает объективный научный анализ протекающих языковых процессов с последующим обобщением и выработкой наиболее оптимальных практических рекомендаций ученых, специалистов-практиков по конкретной административно-территориальной единице (или комплексу соседних территорий региона).

В этой связи было бы ошибкой пренебрегать повсеместной организацией эффективного и системного обучения населения региона государственному языку, что потребует расширения сети курсов, кружков по обучению широких слоев населения государственному языку во всех организациях, учреждениях, предприятиях различной формы собственности с последующей сдачей независимой комиссией экзаменов и выдачей сертификатов, влияющих на профессиональную

деятельность специалистов, в чьи должностные компетенции входит владение государственным языком на том или другом уровне.

В целях гармонизации языковой ситуации в регионе важно активно использовать имеющиеся широкие возможности национально-культурных центров области, районов для развития не только родных языков, но и национально-казахского двуязычия, через служебное и бытовое общение способствовать созданию и развитию языковой среды, поскольку оно было и остается основным каналом возникновения и развития любого типа двуязычия, в данном случае национально-казахского.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Хасанов Б. Социально-лингвистические проблемы функционирования казахского языка в Республике Казахстан: автореф ... док.фил. наук. – Алматы, 1992. – 54 с.
- [2] Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование // Новое в лингвистике. Социолингвистика. – Вып. VII. – М., 1975. – С. 441-447.
- [3] Спольски Б. Управление языками. – Кембридж: Издательство Кембриджского университета. – 2009. – 308 с.
- [4] Стюарт У. Социолингвистическая типология многоязычия // Чтения по социологии языка / под ред. Джошуа Фишмана. – Гаага: Издательство Мутон, 1968. – С.531-545.
- [5] Купер Р. Языковое планирование и социальные изменения. – Нью-Йорк: Издательство Кембриджского университета, 1989. – 216 с.
- [6] Лалетина А.О. вопросы планирования статуса языка в глобальном мире (на материале языковой политики США и РФ) // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. – № 2 (1). – С. 320–326
- [7] Картушина Е. А. Языковое планирование статуса миноритарных языков в условиях многоязычия (на примере Финляндии) // Политическая лингвистика. – 2018. – № 2 (68). – С.106-114.
- [8] Лагоденко Д.В. Некоторые аспекты языковой ситуации в Новой Зеландии. – URL: http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/11510/1/Lagodenko_Nekotorye_aspek.pdf
- [9] Субачев А. Языковая политика в СССР и РФ на рубеже 80–90-х гг. – URL: http://library.isu.ru/ru/resources/e-library/conf_works_ISU/tch2009.2_soderzhanie/Tch-2-73.pdf
- [10] Березина Л.Г. Языковая политика как фактор развития духовного потенциала (региональный аспект) // Вестник экономики, права и социологии. Социология. – 2011. – № 1. – С. 178-183.
- [11] Дятленко П. Языковые реформы в Центральной Азии: тренды – цели – итоги . – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-reformy-v-tsentralnoy-azii-trendy-tseli-itogi>
- [12] Краткие итоги / Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики.

Департамент национальных переписей. – Астана, 2022. – 63 с.

[13] Сулейменова Э.Д. Функционирование русского и казахского языков в условиях новой языковой политики // Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. Санкт-Петербург, 30 июня-5 июля 2003 г. Пленарные заседания: сборник докладов. В 2-х т. Т. 2. / Под редакцией Е.Е. Юркова, Н.О. Рогожиной. – СПб.: Политехника, 2003. – С. 513.

[14] Образование в Республике Казахстан 2016-2020 // Статистический сборник / Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики. – Нұр-Сұлтан, 2021. – 235 с.

[15] Баяндина С.Ж. Развитие и функционирование языков в регионах Республики Казахстан // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия филологическая. – 2023. – № 2 (69). – С.22-33.

REFERENCES

[1] Khasanov B. Sotsial'no-lingvisticheskiye problemy funktsionirovaniya kazakhskogo yazyka v Respublike Kazakhstan (Sociolinguistic problems of the functioning of the Kazakh language in the Republic of Kazakhstan): aftoref ... doc.fil.nauk. – Almaty, 1992. – 54 s. [in Rus.]

[2] Khaugen E. Lingvistika i yazykovoye planirovaniye // Novoye v lingvistike Vyp. VII. Sotsiolingvistika. (Linguistics and language planning // New in linguistics). – M., 1975. – S. 441-447. [in Rus.]

[3] Spol'ski B. Upravleniye yazykami (Language Management). – Kembridzh: Izdatel'stvo Kembridzhskogo universiteta. – 2009. – 308 s. [in Eng.]

[4] Styuart U. Sotsiolingvisticheskaya tipologiya mnogoyazychiya // Chteniya po sotsiologii yazyka / pod red. Dzhoshua Fishmana (Stewart W. Sociolinguistic typology of multilingualism // Readings on the sociology of language / ed. Joshua Fishman). – Gaaga: Izdatel'stvo Muton, 1968. – S.531-545 [in Eng.]

[5] Kuper R. YAzykovoye planirovaniye i sotsial'nyye izmeneniya (Language planning and social change). – N'yu-York: Izdatel'stvo Kembridzhskogo universiteta, 1989. – 216 s. [in Eng.]

[6] Laletina A.O. voprosy planirovaniya statusa yazyka v global'nom mire (na materiale yazykovoy politiki SSHA i RF) // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo (Issues of planning the status of a language in the global world (based on the language policy of the USA and the Russian Federation)). – 2013. – № 2 (1). – S. 320–326. [in Rus.]

[7] Kartushina Ye. A. YAzykovoye planirovaniye statusa minoritarnykh yazykov v usloviyakh mnogoyazychiya (na primere Finlyandii) // Politicheskaya lingvistika. Language planning of the status of minority languages in multilingual conditions (on the example of Finland). – 2018. – № 2 (68). – S.106-114. [in Rus.]

[8] Lagodenko D.V. Nekotoryye aspekty yazykovoy situatsii v Novoy Zelandii (Some aspects of the language situation in New Zealand. – URL: http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/11510/1/Lagodenko_Nekotorye_aspek.pdf [in Rus.]

[9] Subachev A. YAzykovaya politika v SSSR i RF na rubezhe 80–90-kh gg. (Language policy in the USSR and the Russian Federation at the turn of the 80–90s.). – URL: http://library.isu.ru/ru/resources/e-library/conf_works_ISU/tch2009.2_soderzhanie/Tch-2-73.pdf . [in Rus.]

[10] Berezina L.G. YAzykovaya politika kak faktor razvitiya dukhovnogo potentsiala (regional'nyy aspekt) (Language policy as a factor in the development of spiritual potential (regional aspect)) // Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii. Sotsiologiya. – 2011. – № 1. – S.178-183. [in Rus.]

[11] Dyatlenko P. YAzykovyye reformy v Tsentral'noy Azii: trendy – tseli – itogi (Language reforms in Central Asia: trends – goals – results). – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-reformy-v-tsentralnoy-azii-trendy-tseli-itogi> [in Rus.]

[12] Kratkiye itogi / Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro natsional'noy statistiki. Departament natsional'nykh perezpisey (Brief summary / Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Office of National Statistics. National Census Department). – Astana, 2022. – 63 s. [in Rus.]

[13] Suleymenova E.D. Funktsionirovaniye russkogo i kazakhskogo yazykov v usloviyakh novoy yazykovoy politiki (The functioning of the Russian and Kazakh languages in the conditions of the new language policy) // Russkoye slovo v mirovoy kul'ture. Materialy KH Kongressa Mezhdunarodnoy assotsiatsii prepodavateley russkogo yazyka i literatury. Sankt-Peterburg, 30 iyunya-5 iyulya 2003 g. Plenarnyye zasedaniya: sbornik dokladov. V 2-kh t. T. 2. / Pod redaktsiyey Ye.Ye. Yurkova, N.O. Rogozhinoy. – SPb.: Politekhnik, 2003. – S.513. [in Rus.]

[14] Obrazovaniye v Respublike Kazakhstan 2016-2020 (Education in the Republic of Kazakhstan 2016-2020) // Statisticheskiy sbornik / Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan Byuro natsional'noy statistiki. – Nūr-Sūltan, 2021. – 235 s. [in Rus.]

[15] Bayandina S.Zh. Razvitiye i funktsionirovaniye yazykov v regionakh Respubliki Kazakhstan (Development and functioning of languages in the regions of the Republic of Kazakhstan) // Izvestiya KazUMOиМЯ имени Абылай хана. Seriya filologicheskaya. – 2023. – № 2 (69). – S.22-33. [in Rus.]

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТІЛДЕРДІҢ ҚЫЗМЕТІ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

*Баяндина С.Ж.¹, Текжанов Қ.Т.²

¹филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті

Алматы, Қазақстан, e-mail: bayandina2004@mail.ru

²филология ғылымдарының кандидаты, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің доценті,

Павлодар, Қазақстан
e-mail: tekzhanov.kairat@mail.ru

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасының Солтүстік өңіріндегі тілдік жағдайды талдауға арналған. Мақаланың мақсаты – еліміздің лингвистикалық жағынан күрделі аймақтарының біріндегі тілдердің қызмет ету ерекшеліктерін анықтау. Алға қойылған мақсат келесі міндеттерді шешуді талап етеді: соңғы халық санағының деректеріне сүйене отырып, тілдік ахуалды сипаттау, басым тілдердің рөлін анықтау: тіл саясатын жүзеге асыру контекстіндегі мемлекеттік және орыс тілдері, республиканың солтүстік өңірлерінде мемлекеттік тілдің дамуына әсер ететін себептерді анықтау, мемлекеттік тілдің өңірдегі қоғамдық өмір салаларындағы қызмет етуіне талдау жасау.

Тілдердің әлеуметтік функцияларын аймақтық аспектіде зерттеудің өзектілігі бұл мәселенің әлеуметтік лингвистикалық аспектіде жеткіліксіз зерттелуімен байланысты. Мақалада қарастырылатын мәселелердің әдіснамалық негіздеріне көптілді қоғамдағы әлеуметтік функциялардың социолінгвистикалық аспектілерін зерттейтін белгілі шетелдік және қазақстандық тіл ғалымдарының еңбектері жатады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен практикалық маңыздылығы – тіл өмірінің шынайы көрінісін ғылыми негізде зерттеу, бүкіл солтүстік өңірде де, сондай-ақ облыстардағы мемлекеттік тілдің дамуына кедергі келтіретін әртүрлі сипаттағы факторларды анықтау қажеттілігінде. қоғамдық өмір.

Мақалада ғылыми және әлеуметтік лингвистикалық зерттеу әдістері қолданылады: талдау, синтез, индукция, дедукция, бақылау, статистикалық, салыстырмалы әдістер. Қорытындылай келе, аймақтық аспектіде тіл саясатын жүзеге асыру мақсатында ғылыми-тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу қажеттігі атап өтілді.

Зерттеудің теориялық және практикалық нәтижелерін магистранттар мен докторанттар дәрістер оқу және семинар сабақтарын өткізу, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде, сондай-ақ тіл саясаты мен тілді жоспарлау мәселелерімен айналысатын мемлекеттік басқару мамандары үшін пайдалануға болады.

Тірек сөздер: тілдің қызметі, мемлекеттік тіл, орыс тілі, тіл саясаты, тілдік ахуал, аймақ, әлеуметтік лингвистика, солтүстік аймақ

FUNCTIONING OF LANGUAGES IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS

*Bayandina S.Zh.¹, Tekzhanov K.T.²

¹Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazakh University of International Relations and World Languages named after Ablai Khan Almaty, Kazakhstan, e-mail: bayandina2004@mail.ru

²Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Pavlodar State Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan e-mail: tekzhanov.kairat@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the analysis of the linguistic situation in the Northern region of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the article is to identify the peculiarities of the functioning of languages in one of the most linguistically complex regions of the country. The set goal requires solving the following tasks: based on the data of the latest Population Census, describe the language situation, determine the role of the dominant languages: the state and Russian languages in the context of the implementation of language policy, identify the reasons influencing the development of the state language in the northern regions of the republic, analyze the functioning of the state language in the spheres of public life in the region, develop scientific and practical recommendations for regulating the functioning of languages in the region.

The relevance of studying the social functions of languages in the regional aspect is due to insufficient study of this problem in the sociolinguistic aspect. The methodological foundations of the issues discussed in the article are the works of famous foreign and Kazakh linguists who study the sociolinguistic aspects of social functions in a multilingual society. The scientific novelty and practical significance of the study lies in the need to study the real picture of linguistic life on a scientific basis, to identify factors of various nature that impede the development of the state language both in the entire northern region and in areas of public life.

The article uses methods of scientific and sociolinguistic research: analysis, synthesis, induction, deduction, observation, statistical, comparative methods. In conclusion, it is noted the need to develop scientific and practical recommendations in order to implement language policy in the regional aspect.

The theoretical and practical results of the study can be used when giving lectures and conducting seminars, carrying out research work by undergraduates and doctoral students, as well as for public administration specialists dealing with issues of language policy and language planning.

Keywords: functions of language, state language, Russian language, language policy, language situation, region, sociolinguistics, northern region

Статья поступила 22.04.2024

УДК 81'22

МРНТИ 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.004>

КУЛЬТУРНЫЕ НАРРАТИВЫ ДИАСПОРОЛОГИЧЕСКИХ СООБЩЕСТВ КАЗАХСТАНА: МЕДИАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ

*Гиздатов Г.Г.¹

*¹доктор филологических наук, профессор,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Алматы, Казахстан, e-mail: gizdat@mail.ru

Аннотация. Представленная статья выполнена в рамках парадигмы критических дискурс-исследований (КДИ). Целью работы является выявление тематического перечня культурных нарративов в медиальных диаспоралогических источниках. Основные направления и идеи статьи представлены в русле современных антропологических концепций, согласно которым формирование идентичности в значительной мере определено масс-медийными образцами. Медиалогическое проявление диаспоры, как это доказывается в статье, не сводится только к культурной или медийной зафиксированности интересов этноса: оно создает образ диаспоры и формирует ее идентичность. Такой формой одновременно социального контроля и средством формирования идентичности диаспор в Казахстане стало сочетание республиканских этноизданий и независимых новых медиа, с представленными в них нарративами. Медиалогическое существование диаспор в Казахстане проявляется в том, как сама диаспора себя презентует, в каких формах медиа она проявляется, с каким контентом и к кому она выходит. В большинстве случаев этноиздания предлагают свой ограниченный тематически медиапродукт, в котором вычленяемы три базовых нарратива: 1) исторический нарратив, 2) культурно-этнографический нарратив и 3) персонифицированный нарратив (рассказ о представителях диаспоры). Научная новизна и значимость работы обусловлены впервые предпринятым в работе анализом концептуального пространства национальных медиа в Казахстане. В свою очередь практическая значимость статьи и полученных в ней результатов важны для дальнейших исследований в рамках критического дискурса-анализа, для формирования культурной политики самих этнообъединений и для современной журналистской теории и практики. Методология исследования базируется на междисциплинарном стыке, в котором объективный этнологический подход корреспондирует с современными медиалогическими концепциями. Основные результаты получены в результате конкретного анализа актуальной медиальной практики Казахстана. Статья полезна в методологическом аспекте для

филологических, лингвокультурологических и антропологических исследований. Практическое значение итогов работы важно для организации работы этноорганизаций, а также для преподавания дисциплин, имеющих в качестве объекта рассмотрения медиадискурс.

Ключевые слова: дискурс, диаспорологическое сообщество, культурная практика, медиа, медиалогическая парадигма, нарратив, политика памяти, этножурналистика

Основные положения

Медиалингвистический анализ постсоветского этапа существования диаспоральных сообществ в Казахстане возможен в двух актуальных аспектах: в выявлении формы медийной организации деятельности диаспоральных сообществ, в том числе ее постоянного мониторинга, и в исследовании используемых ими культурных нарративов, которые одновременно являются способами формирования идентичности. Тематические перечни нарративов от национальных медиа и казахстанских СМИ регламентировано созвучны: упрощенный вариант исторических данных об этнической группе, презентация ее этнографических особенностей и персонификация диаспоры в лицах. Особое научный интерес вызывает зафиксированное нами разнопропорциональное использование традиционных и новых форм медиа для выражения интересов диаспоральных групп и их базовых нарративов.

Введение

Процесс формирования и существования объединений национальных меньшинств в Казахстане определен историко-идеологическими реалиями начала XX века, советского времени (1917–1991 гг.) и постсоветского периода (с 1991 г.). Многообразие диаспоральных групп в стране (124 группы) является вынужденным: в эти временные рамки входят миграционные процессы, связанные с колонизацией казахских земель, со сталинскими депортациями, а также миграционные движения нашего времени. Несмотря на наличие историко-архивных разысканий по диаспорам [1; 2], в том числе по отношению к истории депортированных народов [3], степень научной изученности многих аспектов существования диаспоральных групп в Казахстане незначительна. По сути, была только обобщающая работа коллектива авторов, в которой энциклопедически были представлены в историческом аспекте диаспоральные сообщества с объяснением причин их появления на территории Казахстана [4]. Данная статья является одной из попыток восполнить существующий пробел в лингвосociологических и критических дискурс-исследованиях.

Описание материалов и методов

Основные результаты исследования определены как авторским подходом, так и теорией и практикой медиалогического подхода. Рассмотрение культурных нарративов в этом случае возможно только на междисциплинарном стыке: социологии, этнологии и филологии, в том числе и критического дискурса анализа (КДА). Рациональным научным способом рассмотрения медиалогических реалий диаспор в данном случае является выявление того, каким образом та или иная диаспора предстает в казахстанской социокультурной сфере («внешняя» оценка) и анализ медиа диаспор, с отраженными в них личными историями («внутренняя» оценка). Речь идет о том, что «...идентичность как самоосознание и самоопределение диаспоральной группы формируется, развивается, предъясняется и транслируется только в процессах коммуникации, в дискурсивных и нарративных практиках» [5, с.5].

Результаты

Политико-культурный статус диаспор и рамки их существования в Республике Казахстан закреплены документами Ассамблеи народа Казахстана (Ассамблея). В данный момент она сложилась как типично «зонтичковая» организация с централизованным управлением: над всеми - Ассамблея, ниже - республиканские объединения от каждой диаспоры, которые в свою очередь курируют этнообъединения (более 1000). В установке от официального дискурса власти – Ассамблеи народа Казахстана формируются уровни подачи информации о диаспоре. При этом многие данные, выложенные на сайте Ассамблеи, требуют верификации. В частности, на нем как существующие указаны издания на национальных языках [6]. Но многие из них уже прекратили деятельность, другие приостановили работу [см. также авторский мониторинг - 7].

Общий нарратив о диаспоре создается силами самой диаспоры: «Иными словами, этнизация, расизация и национализация должны пониматься не как субстанциальные группы или сущности, а как практические категории, ситуативные действия, культурные идиомы, когнитивные схемы, дискурсивные фреймы, организационные устои, институциональные формы, политические проекты и случайные события» [4, с.29-30]. Особый интерес в этом случае представляет неизученное ранее медиалогическое существование диаспор, выраженное в разных формах медиа, включающее в себя все формы выражения медиумом сообщения: пресса, театр, кино, литература, новые медиа, социальные сети, личные истории. Некоторые из этих медиальных форм еще сохраняются в казахстанской культурной практике (немецкий, корейский и уйгурский театры), другие исчезли (многие традиционные медиа, радио, литература). Медиалогическое проявление диаспоры не сводится только к культурной или медийной

зафиксированности интересов этноса: оно создает образ диаспоры и формирует ее идентичность. Такой формой одновременно социального контроля и средством формирования идентичности диаспор в Казахстане стало сочетание республиканских этноизданий и независимых новых медиа, с представленными в них нарративами. Медиалогическое существование диаспор в Казахстане проявляется в том, как сама диаспора себя презентует, в каких формах медиа она проявляется, с каким контентом и к кому она выходит.

На сегодняшний день из 124 этнических групп имеют институциональную форму республиканского этнообъединения только 26 диаспоральных групп. Поясним, наличие этой формы автоматически подразумевает существования сайта при этой организации, который сам по себе является основным средством информирования диаспоры о диаспоре для казахстанского социокультурного пространства. Вынуждены заметить, что при 26 диаспоральных группах в последние пять лет только при 12 этнообъединениях выходили традиционных СМИ (газеты, журналы), которые с 2018–2020 года за исключением 4 изданий (уйгурская, немецкая, польская и корейская диаспоры) полностью прекратили свое существование. При этом некоторые из изданий диаспор имеют давнюю историю: «Садаи таранчи» («Голос таранчей»), «Кабаргалар авази» («Голос бедняков»), эти уйгурские газеты выходили с 1921–1922 годов, а корейская газета «Корё Ильбо» выходит с 1923 года. В каких-то случаях этот контент создаётся профессиональными журналистами, в других — силами самих активистов общественных объединений. Наконец только пять казахстанских диаспор представлены новыми медиа, в том числе оформленными и постоянно обновляющимися в информационном плане группами в социальных сетях. На сегодняшний день только сайт республиканского объединения во многих случаях является единственным источником по деятельности диаспоры. Исходная информация показательна и отражает как усилия самой диаспоры, так и ту поддержку, которую ей оказывают историческая родина, международные организации и фонды.

Как результат многие этноСМИ в стране имеют больше архаично выраженную информационно-пропагандистскую общность, вытекающую из программных документов самих общественных объединений. Как показал реальный анализ тематические перечни от казахстанских и собственно национальных СМИ регламентировано созвучны: упрощенный вариант представления исторических данных, рассказ о национальной кухне и пафосный нарратив о братстве народов. Следует заметить, в советском Казахстане тоже были СМИ и телепередачи на языках разных национальностей. При этом уже в современных медиа сохранились не только достоинства прошлого опыта, но и формальные стереотипы в подаче информационных материалов на национальную тему. Казахстанская этножурналистика принципиально

абстрагирована и больше предназначена для вышестоящих инстанций, чем для широкого круга читателей. Каналы коммуникации диаспор в Казахстане усечены, стандартны и включают в себя в основном издания, находящиеся под руководством республиканского этнообъединения и очень редко независимые новые медиа. По этой причине этноиздания предлагают свой ограниченный тематически, обходящий все сложные и противоречивые аспекты жизни этногруппы медиапродукт. Однако заметим, что есть диаспоральные группы, которые смогли создать не только профессиональный медиапродукт, но и сохраняют, в том числе в цифровом формате, историю и современные реалии сообщества.

Обсуждение

Идеальный вариант разработан немецкой диаспорой. У неё есть информационный портал *Wiedergeburt*, есть YouTube-канал «Немцы Казахстана», есть республиканская газета *Deutsche Allgemeine Zeitung* («Немецкая газета для всех»), есть аккаунт Союза немецкой молодёжи Казахстана в Instagram. Подход более чем оправданный: эти СМИ позволяют охватить все целевые группы диаспоры — от более возрастной аудитории, привыкшей к традиционной газете, до молодёжи, воспринимающей как главный источник информации социальные сети. Сохранять историю диаспоры через медиа — музеи, книги и оцифровку архивных источников — это то, что совершенно необходимо для любой диаспоры в Казахстане. Системно за это в Казахстане взялась пока лишь немецкая диаспора. Рубрика «Медиатека» YouTube-канала [8] предлагает каждый месяц по три-четыре новых видеоматериала. Основной жанр — это интервью с разными людьми. Выстроенные таким образом беседы с героями воспринимаются как личные истории, которые представляют не столько самих героев, сколько своё время и своё место в нём. Самые известные «немецкие стереотипы» — честность, тщательность и самодостаточность — становятся очевидными в личной видеоистории. Заметим, что только интервью этого канала, ограниченные 10 минутами, с минимальным закадровым текстом и без долгих вопросов журналиста, воспринимаются профессиональными. В них разбивка видео на блоки: «Автобиография», «О немецких традициях», «О немецких качествах» и далее придаёт и зрелищность, и динамику. На канале есть и собственно культурно-этнографические материалы в рубрике «Семейные ценности в традиционных немецких семьях: вчера и сегодня». Во всех этих случаях понятие «мемориальная культура», с которым работают европейские медиатеоретики и практики, получает яркое и конкретное воплощение.

В свою очередь уже сайты польских общественных объединений в Казахстане также возвращают этому медийному продукту его первоначальное предназначение. Это не оцифрованная форма бумажного справочника об этносе или хаотичная коллекция всего, что как-то относится к народу (всё это можно наблюдать во многих

медиа других диаспор). На сайтах польской диаспоры — конкретная информация с постоянно обновляющимся содержанием. Самый объёмный информационный портал — «Союз поляков Казахстана», охватывающий деятельность 11 польских этноорганизаций Казахстана. Рубрики вмещают в себя и формальную информацию («Поляки Казахстана», «Польские организации», «Новости») [9], и дают реальный «срез» польской культуры в Казахстане. При этом значимые и, соответственно, затратные мероприятия, будь то фестивали песен, работа кабинета польского языка и так далее на сайте обозначены весьма скупо, то есть поддержка исторической родины ощутима, но она «в тени». Польская диаспора уже около 20 лет выпускает журнал «Алматинский курьер Полоний» существовал в бумажной и оцифрованной версиях до середины 2021 года на польском и русском языках, выходил под редакцией писателя Юрия Серебрянского. Конечно, бросается в глаза некоторая профессиональная простота, от дизайна до манеры давать заголовки, объяснимая во всех этноизданиях тем, что в них редко работают профессиональные журналисты и дизайнеры. При этом в польском журнале — редкий случай для медиа диаспор — то, что требуется от подобных СМИ: история, культура, хроника и очень много документалистики, а потому не случайна отдельная рубрика «Семейные истории». Разумное сочетание репортажей-отчётов с историческими очерками, подкрепляемыми архивными фотографиями; двуязычность журнала делает это издание интересным не только для самой диаспоры.

Тем не менее, как можно видеть по другим медиа диаспор [7], каналы коммуникации диаспор усечены, стандартны и включают в себя в основном издания, находящиеся под руководством республиканского этнообъединения и очень редко независимые новые медиа. Например, на сегодняшний день диаспора молдаван насчитывает около 20 тысяч. Численность не самая маленькая, но, в отличие от иных, насчитывающих намного меньше представителей, молдавская диаспора, за исключением формальных отчётных презентаций Ассамблеи народов Казахстана, практически нигде не видна. Для сравнения укажем, что в других случаях и других странах молдавское землячество весьма активно в СМИ и социальных сетях. Причём молдавские объединения и культурные центры в нашей стране вроде бы есть, но их медийное, в том числе и в социальных сетях, проявление вообще никак не обнаруживается и заставляет задуматься об их реальном существовании. Группу в «Одноклассниках» численностью в 13 человек «Молдаване Казахстана» с последними фотографиями за 2020 год трудно признать действенным средством коммуникации.

Сложилась следующая ситуация: многие этноиздания в традиционном формате перестали издаваться, очевидно усечение форм выражения диаспор в социальных сетях и медиа. Другой показательный пример, несмотря на явное наличие центров и объединений,

собственные СМИ чеченцев в Казахстане не обнаруживаются. Так, сайт общественного объединения «Вайнах» с декабря 2020 практически перестал обновляться. Набор рубрик был традиционен и весьма скромен: «О нас», «Новости», «Медиа». Правда, с весьма обширными историческими материалами по депортации.

Социальные практики диаспоралогических групп находятся под контролем государства, а независимые коммуникативные практики (новые медиа) единичны. Символическая интерпретация событий навязана извне и говорить, о текстовых традициях диаспоралогических групп пока не приходится. По всей видимости, по этой причине этноиздания предлагают свой ограниченный тематически медиапродукт, в котором вычленимы три базовых нарратива: 1) исторический нарратив, 2) культурно-этнографический нарратив и 3) персонифицированный нарратив (рассказ о представителях диаспоры). В своей совокупности эти перечни упрощают исторические данные и мало интересны своему настоящему и потенциальному читателю.

Это сразу выводит этномедиа из разряда реальных средств массовой коммуникации и информации исключительно в статус презентационных источников. Понятно и предсказуемо, что ещё через несколько лет следов от многих диаспор в казахстанском информационном и культурном пространстве мы, скорее всего, уже не обнаружим. Собранные нами свидетельства потомков тех, чьи прабабушки и прадедушки были некогда депортированы в КазССР, отразили неизбежное: «Мои родители пока живут здесь. Мы планируем сначала мой переезд, а через пару лет переедут и они. У нашей семьи осталось мало родственников в Казахстане — это тоже одна из причин». Или же другой пример от представителя еврейской диаспоры из казахстанского города: «Сегодня нас здесь осталось 10 человек, в советское время, до эмиграции, нас в Шымкенте было более 500 человек. Затем большинство из них уехали в Австралию, США, Израиль и другие страны».

Заключение

Нельзя отрицать неизбежные тенденции современной культуры к гетерогенности и сами процессы культурной дивергенции в казахстанском многоязычном обществе. Однако в этом историческом процессе медиа выполняют особую функцию, в том числе архивации социальных и коммуникативных практик, текстовых традиций. Наиболее удачные формы существования медиа диаспор демонстрируют нам, что не так уж и много надо, в том числе и финансовых вложений, чтобы СМИ работали на формирование идентичности. В таковом относятся: курс на информирование о деятельности этнообъединений, сохранение в цифровой форме исторических и современных свидетельств жизни диаспоры и создание посредством медиа условий для развития культуры этноса в другой стране. Сами диаспоры и казахстанские СМИ

разучились точно представлять этническую проблематику или хотя бы информировать обо всём происходящем в её жизни в Казахстане. К требуемым изменениям в медиасуществовании диаспор следует отнести возможность преодолеть узкие национальные рамки и быть информационно полезными не только отдельной диаспоре, не только узкому экспертному сообществу, но и широкой аудитории.

Информация о финансировании

Исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP23485752 Медиа диаспор Казахстана: проблемы культурной идентичности в медиалогическом трансфере).

ЛИТЕРАТУРА

[1] Исова Л., Килыбаева П. Особенности и идеологические проблемы формирования европейской диаспоры Казахстана (в период Второй мировой войны и после) // Вестник КазНУ. Серия: Международные отношения и международное право. – 2019. – №. 2. – С. 64–72.

[2] Калыбекова М.Ч. Казахстан как объект переселения депортированных народов (1937–1956 гг. Исторический аспект): дисс. ... канд. ист. наук. – Алматы, 2005. – 156 с.

[3] Ермекбаев Ж. А. Чеченцы и ингуши в Казахстане. История и судьбы. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2009. – 506 с.

[4] Алексеенко Н. В., Алексеенко А. Н., Ерофеева И. В., Масанов Н. Э. История Казахстана: народы и культура. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000. – 680 с.

[5] Брубейкер Р. Этничность без групп /пер. с англ. И. Борисовой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 408 с.

[6] Ассамблея народа Казахстана [сайт]. – URL: <https://assembly.kz/ru/> (дата обращения 22.12.2023)

[7] Гиздатов Г. Медиа диаспор [сайт]. – URL: <https://newreporter.org/tag/media-diaspor/> (дата обращения 22.12.2023)

[8] Немцы Казахстана [сайт]. – URL: <https://www.youtube.com/channel/UCVuJW9SdS5BYFbbN4JOfUMw> (дата обращения 22.06.2023)

[9] Союз поляков Казахстана [сайт]. – URL: <http://www.zpkz.kz/> (дата обращения 22.12.2023)

REFERENCES

[1] Isova L., Kilybaeva P. Osobennosti i ideologicheskie problemy formirovaniya evropeiskoi diaspory Kazakhstana (v period Vtoroi mirovoi voiny i posle) (Features and ideological Problems of the Formation of the European Diaspora in Kazakhstan (during the Second World War and after) // Vestnik KazNU. Seriya: Mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo. – 2019. – № 2. – S. 64–72. [in Rus.]

[2] Kalybekova M. Ch. Kazakhstan kak ob'ekt pereseleniya deportirovannykh arodov (1937–1956 gg. Istoricheskii aspekt) (Kazakhstan as an object of resettlement of deported peoples (1937–1956. Historical aspect): diss. ... kand. ist. nauk. – Almaty, 2005. – 156 s. [in Rus.]

[3] Ermekbaev Zh. A. Chechentsy i ingushi v Kazakhstane. Istoriya i sud'by (Chechens and Ingush in Kazakhstan. History and destiny). – Almaty: Daik-Press, 2009. – 506 s. [in Rus.]

[4] Alekseenko N. V., Alekseenko A. N., Erofeeva I. V., Masanov N. E. Istoriya Kazakhstana: narody i kul'tura (History of Kazakhstan: Peoples and Culture). – Almaty: Daik-Press, 2000. – 680 s. [in Rus.]

[5] Brubeyker R. Etnichnost' bez grupp (Ethnicity without groups). – Moscow: Izdatel'skiy dom Vysshey shkoly ekonomiki, 2012. – 408 s. [in Rus.]

[6] Assambleya naroda Kazakhstana (Assembly of the People of Kazakhstan). In [website]. – URL: <https://assembly.kz/ru/> (accessed: 22.12.2023)

[7] Gizdatov G. Media diaspor (Media diasporas). In [website]. – URL: <https://newreporter.org/tag/media-diaspor/> (accessed: 22.12.2023)

[8] Nemtsy Kazakhstana (Germans of Kazakhstan). In [website]. – URL: <https://www.youtube.com/channel/UCVuJW9SdS5BYFbbN4JOfUMw> (accessed: 22.12.2023).

[9] Soyuz polyakov Kakhstanaza (Union of Poles of Kazakhstan). In [website]. – URL: <http://www.zpkz.kz/> (accessed: 22.12.2023)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДИАСПОРОЛОГИЯЛЫҚ ҚОҒАМДАСТАРДЫҢ МӘДЕНИ ӘНГІМЕЛЕРІ: ЗЕРТТЕУДІҢ МЕДИАЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

*Гиздатов Г.Г.¹

*¹Филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ
Алматы, Қазақстан, e-mail: gizdat@mail.ru

Андатпа. Ұсынылған мақала сыни дискурсты зерттеу (CDS) парадигмасы аясында жүзеге асырылды. Жұмыстың мақсаты – медиа-диаспоралогиялық дереккөздердегі мәдени әңгімелердің тақырыптық тізімін анықтау. Мақаланың негізгі бағыттары мен идеялары қазіргі антропологиялық концепцияларға сәйкес берілген, соған сәйкес тұлғаның қалыптасуы көбінесе бұқаралық ақпарат құралдарының үлгілерімен анықталады. Мақалада дәлелденген диаспораның медиалогиялық көрінісі этникалық топтың мүдделерін мәдени немесе бұқаралық ақпарат құралдарында бекітумен шектелмейді: ол диаспораның имиджін жасайды және оның болмысын қалыптастырады. Республикалық этникалық басылымдар мен тәуелсіз жаңа БАҚ-тың олардағы баяндаулармен үйлесуі Қазақстандағы диаспоралардың

жеке басын қалыптастырудың элеуметтік бақылау формасына да, құралына да айналды. Қазақстандағы диаспоралардың медиалогиялық тіршілігі диаспораның өзін қалай көрсететінінен, бұқаралық ақпарат құралдарының қандай формаларында көрінетінінен, қандай мазмұнмен және кімге шығатынынан көрінеді. Көп жағдайда этникалық басылымдар өздерінің тақырыптық шектеулі медиа өнімін ұсынады, онда үш негізгі баяндау анықталады: 1) тарихи баяндау, 2) мәдени-этнографиялық баяндау және 3) дараланған баяндау (диаспора өкілдері туралы әңгіме). Жұмыстың ғылыми жаңалығы мен маңыздылығы алғаш рет қолға алынған Қазақстандағы ұлттық БАҚ-тың тұжырымдамалық кеңістігін талдаумен байланысты. Өз кезегінде мақаланың практикалық маңызы мен ондағы алынған нәтижелер сыни дискурстық талдау аясында одан әрі зерттеуге, этникалық бірлестіктердің өздерінің мәдени саясатын қалыптастыруға және қазіргі журналистік теория мен практикаға маңызды. Зерттеу әдістемесі пәнаралық байланысқа негізделген, онда объективті этнологиялық көзқарас қазіргі заманғы медиалогиялық тұжырымдамаларға сәйкес келеді. Негізгі нәтижелер Қазақстанның қазіргі медиа тәжірибесін нақты талдау нәтижесінде алынды. Мақала филология, лингвомәдениет және антропологиялық зерттеулерге әдістемелік аспектіде пайдалы. Жұмыс нәтижелерінің практикалық маңыздылығы этникалық ұйымдардың жұмысын ұйымдастыру үшін, сондай-ақ қарастырылатын объект ретінде медиа дискурс бар пәндерді оқыту үшін маңызды.

Тірек сөздер: дискурс, диаспора қауымы, мәдени тәжірибе, БАҚ, медиалогиялық парадигма, баяндау, жад саясаты, этножурналистика

CULTURAL NARRATIVES OF DIASPOROLOGICAL COMMUNITIES OF KAZAKHSTAN: MEDIALINGUISTIC ASPECTS OF STUDY

* Gizdatov G.G.¹

^{*1}Doctor of Philology, Professor, Ablai Khan KazUIR andWL
Almaty, Kazakhstan, e-mail: gizdat@mail.ru

Abstract. The presented article was carried out within the framework of the critical discourse research (CDS) paradigm. The purpose of the work is to identify the thematic list of cultural narratives in media diasporological sources. The main directions and ideas of the article are presented in line with modern anthropological concepts, according to which the formation of identity is largely determined by mass media models. The medialogical manifestation of the diaspora, as proven in the article, is not limited to the cultural or media fixation of the interests of the ethnic group: it creates the image of the diaspora and shapes its identity. The combination of republican ethnic publications and independent new media, with the narratives presented in them, became such a form of both social control and a means of forming the identity of diasporas in Kazakhstan. The medialogical existence of diasporas

in Kazakhstan is manifested in how the diaspora itself presents itself, in what forms of media it appears, with what content and to whom it comes out. In most cases, ethnic publications offer their own thematically limited media product, in which three basic narratives are identified: 1) historical narrative, 2) cultural-ethnographic narrative, and 3) personalized narrative (story about representatives of the diaspora). The scientific novelty and significance of the work are due to the analysis of the conceptual space of national media in Kazakhstan undertaken for the first time. In turn, the practical significance of the article and the results obtained in it are important for further research within the framework of critical discourse analysis, for the formation of the cultural policy of the ethnic associations themselves, and for modern journalistic theory and practice. The research methodology is based on an interdisciplinary interface, in which an objective ethnological approach corresponds with modern mediological concepts. The main results were obtained as a result of a specific analysis of the current media practice in Kazakhstan. The article is useful in the methodological aspect for philological, linguocultural and anthropological studies. The practical significance of the results of the work is important for organizing the work of ethnic organizations, as well as for teaching disciplines that have media discourse as the object of consideration.

Keywords: discourse, diaspora community, cultural practice, media, mediological paradigm, narrative, politics of memory, ethnojournalism

Статья поступила 03.01.2024

УДК 801.81

МРНТИ 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.005>

**ВЫЯВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В
ВОСПРИЯТИИ ПОНЯТИЯ «ЦЕННОСТЬ»
В КАЗАХСТАНСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

***Жунусова Т.Б.¹, Рыспаева Д.С.²**

^{*1} магистр педагогических наук, докторант образовательной программы
«8D02303 Филология: иностранная филология», Кокшетауский
университет им.Ш.Уалиханова

Кокшетау, Казахстан, e-mail: tlekzhunussova@gmail.com

² кандидат филологических наук, ассоциированный профессор,

Кокшетауского университета им.Ш.Уалиханова

Кокшетау, Казахстан, e-mail: dryspayeva@shokan.edu.kz

Аннотация. Данное исследование рассматривает важность и значимость понятия «ценность» в языке и культуре народа. Цель исследования изучить различные определения и интерпретации

понятии «ценность» в разных лингвокультурах для более глубокого понимания тенденций в восприятии данного понятия в современном казахстанском обществе. Научная новизна статьи заключается в том, что она представляет комплексное исследование понятия «ценность» в контексте казахстанской культуры и общества. Это исследование уникально, так как оно основано на сравнительном анализе различных лингвокультурных подходов к пониманию и интерпретации «ценности». Такой подход позволяет получить новые и глубокие инсайты в понимание культурных ценностей и их влияние на современное казахстанское общество. В данной статье представлен анализ толковых словарей определения «ценность». Определение «ценность» дается как значимый аспект у разных народов. Ценности являются важным элементом общественной жизни и отражают основные нормы и принципы, которыми руководствуется общество. Автор рассматривает лингвокультурные ценности как значимые элементы культуры, необходимые для понимания отношений внутри общества, менталитета народа и его истории. В ходе исследования для понимания основных тенденций, связанных с восприятием понятия «ценность» в современном казахстанском обществе был применен ассоциативный эксперимент для анализа ценностных ориентаций участников. Для выявления первичной информации используется ассоциативный эксперимент, основанный на непосредственном взаимодействии с респондентами. Результаты проведенного анализа позволяют сделать некоторые частные выводы, представляющие интерес. Исследование также имеет практическую значимость, так как его результаты могут быть использованы для разработки межкультурных коммуникационных стратегий, адаптации социальных программ и формирования образовательных курсов, которые учитывают особенности казахстанской культуры и ценностей. Современные тенденции в понимании и восприятии ценностей отражаются в ряде изменений, происходящих в социальных, культурных и этических сферах.

Ключевые слова: понятие, ценность, лингвокультура, значение, культура, ассоциативный эксперимент, казахстанское общество, анализ

Основные положения

Неоднородность социальной структуры общества порождает неоднородность, и даже противоречивость ценностей и ценностных ориентаций. В этом смысле сущность ценности есть объективная форма существования общественных отношений. Понятие «ценность» имеет исторический характер и/или соответствуют тому, или иному этапу развития общества либо представляют собой ценности различных демографических групп (молодежь, старшее поколение), а также профессиональных, классовых, религиозных, политических и иных объединений.

Ценности являются важным элементом общественной жизни и отражают основные нормы и принципы, которыми руководствуется общество. Ценности могут быть различными для разных групп людей и разных этапов исторического развития. В современном обществе молодежь может ценить свободу, независимость и самовыражение, тогда как старшее поколение может больше ценить традиции, семейные ценности и уважение к авторитетам [1].

Важно отметить, что ценности могут изменяться со временем и в зависимости от изменения общественных условий. Так, с развитием технологий и науки, ценности, связанные с экологией и охраной окружающей среды, могут стать более актуальными и важными.

Ценности разных народов претерпевают изменения, что является социальной трансформацией, в то же время есть те ценности, которые сохранились на протяжении многих веков. Эта устойчивость свидетельствует о глубокой внутренней ценности и прочности таких культурных столпов, которые устояли перед переменами времени и обстоятельствами. Чаще всего это универсальные ценности, принятые обществом как основополагающие принципы и нормы.

Введение

Цель статьи: выявить особенности современных тенденций в восприятии понятия «ценность» в казахстанском пространстве.

Предмет исследования: различные определения и интерпретации понятия 'ценность' в разных лингвокультурах.

Объект исследования: тенденции в восприятии данного понятия в современном казахстанском обществе.

Понятие «ценность» занимает важное место в различных областях. Например, в гуманитарных науках оно играет ключевую роль при изучении культурных и человеческих аспектов. Особую ценность представляют исследования, нацеленные на более глубокое понимание этого понятия. В экономике «ценность» определяет стоимость товаров и услуг. В философии «ценность» рассматривается как фундаментальная категория, определяющая то, что считается важным для человека и общества. В психологии «ценность» связана с мотивацией и выбором, так как люди предпочитают то, что для них имеет важность. Все эти разнообразные аспекты свидетельствуют о том, что понятие «ценность» играет существенную роль в понимании и анализе различных областей знания, внося важный вклад в наше понимание человеческой природы, общества и культуры.

Изначально понятие «ценность» возникло в рамках социологии и философии, а затем было введено в психологию в качестве элемента, составляющего структуру личности. Так как категория «ценность» имеет междисциплинарный характер, то ее определение неоднозначно.

В философии Сократа, Платона, Канта, Дж. Дьюи И. и другие, в работах социологов, таких как Д. Рисмен, Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, а также психологов, таких как А.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Далгатов М.М., Д.А. Леонтьев, А. Маслов, В. Франкл, М.С. Яницкий. [2] прослеживается доминантность тех или иных аспектов данного понятия. Этимноггранные исследования обогатили понимание «ценности» как фундаментальной понятии, пронизывающей различные научные дисциплины. Понятие «ценность» остается ключевым взглядом на особенности человеческой природы, социальных взаимодействий и индивидуальной психологии, обогащая наше понимание мира и человеческой жизни в разнообразных аспектах.

Понятие «ценность» представляет собой существенный компонент философского мышления, занимая важное место в множестве культурных контекстов, включая казахскую. В работах казахских мыслителей освещаются и обсуждаются разнообразные аспекты ценностей, отражая тем самым уникальную культурную и историческую специфику.

Абай Кунанбаев, выдающийся казахский мыслитель, придает особое значение моральным и духовным ценностям в своих трудах. Его призывы обращены к обществу Казахстана, нацелены на развитие человеческих добродетелей, таких как честность, справедливость, трудолюбие и сострадание, ибо Абай убежден, что именно эти ценности служат основой гармонии и процветания в обществе. В «Словах назидания» Абая подчеркивается высокое воспитательное значение для духовного развития молодежи и сохранения национальных ценностей. [3] Абай и Шакарим Кудайбердиев, в течение своей жизни, объединены стремлением разгадать ключевые философские вопросы, в том числе о смысле человеческого существования и о том, что следует считать подлинными ценностями.

Шакарим Кудайбердиев рассматривает ценность как основополагающий элемент в жизни человека и общества. В центре внимания Шакарима находится идея о том, что ценности являются основой для формирования и развития личности. Он считает, что ценности помогают определить, что важно и ценно для каждого человека, и влияют на его мировоззрение и поведение. Шакарим утверждает, что понимание ценностей помогает нам строить гармоничные отношения с окружающим миром и другими людьми [4].

Казахский писатель, Мухтар Ауэзов, в своих произведениях исследует ценности культуры и истории казахского народа. В трудах подчеркнуты важность сохранения и передачи культурного наследия, а также уважения к предкам и традициям и призыв казахов к осознанию своей идентичности и к созиданию ценностей, которые будут способствовать развитию нации [5].

Описание материалов и методов

Изучение о понятии «ценность» требует применения различных методов и материалов исследования, чтобы получить полное представление о том, как ценности влияют на жизнь людей и общества в целом, каким изменения подвергается.

Для выявления общих и различных аспектов в трактовке понятия «ценность» в русской казахской лингвокультуре при анализе определений основной лексемы в толковых словарях применялись методы сплошной выборки, анализа и синтеза.

Метод сплошной выборки был применен в рамках исследования при изучении всех доступных толковых словарей и источников, содержащих определения и интерпретации понятия «ценность» в русском и казахском языках. Такой подход позволяет получить полную и всестороннюю информацию о разных аспектах и вариантах трактовки понятия «ценность».

Метод анализа позволяет разложить изучаемое понятие на составляющие, выделить его главные характеристики и определить различия в их трактовке в русских и казахских словарях. С помощью этого метода можно выявить сходства и различия в определениях «ценности», а также выделить общие понятия и идеи, которые пересекаются в обоих словарях. Синтез, в свою очередь, используется для объединения различных определений и интерпретаций понятия «ценность» в русских и казахских словарях. Этот метод позволяет составить общую картину и понять более глубокие смыслы и значения понятия «ценность» на основе синтеза информации из различных источников.

В ходе исследования для понимания основных тенденций, связанных с восприятием понятия «ценность» в современном казахстанском обществе был применен ассоциативный эксперимент для анализа ценностных ориентаций участников. Ассоциативный эксперимент показывает наличие в значении слова (а также предмета, обозначаемого словом) психологического компонента. Тем самым ассоциативный эксперимент даёт возможность построить семантическую структуру слова. Он служит ценным материалом для изучения психологических эквивалентов того, что в лингвистике называется семантическим полем, и вскрывает объективно существующие в психике носителя языка семантические связи слов. Традиционно, данный вид эксперимента является эффективным методом для исследования понятия ценности, так как позволяет собрать данные от большого количества участников и получить представление о том, как люди воспринимают и определяют свои ценности.

Ассоциативный эксперимент был разработан на основе теории ценностей Ш.Шварца[6] и включало в себя ряд вопросов, направленных на выявление предпочтений в различных сферах жизни, таких как семья, карьера, друзья и т.д. Для исследования понятия ценности в

анкете использовались различные типы вопросов. Например: «Какие ценности Вы считаете наиболее важными в жизни? Как Вы определяете свои ценности? Какие ценные черты Вы видите в других людях?» и т.д. Этот метод может быть полезен для изучения культурных различий в ценностях, а также для анализа изменений в ценностях в течение времени.

В качестве исследовательской стратегии фокус группой был выбран казахстанское общество, где возрастная категория составила от 17 лет и старше. Экспериментальная работа предусматривал индивидуальное анкетирование в Google форме (прилагается ссылка URL: <https://forms.gle/kBb5bNh6SSomDi1s9>).

Участникам предлагалось ответить на 11 вопросов, направленных на определение понятия «ценность» и выявления современных тенденции в восприятии ценностей. Приблизительная продолжительность эксперимента составила 3 минуты (Google форма). Респонденты были ознакомлены целью исследования и гарантированы о конфиденциальности личных данных. Участники были информированы, что результаты данного исследования будут использованы сугубо в исследовательских целях в виде научных или аналитических публикаций.

Полученные данные были проанализированы с помощью статистических методов, таких как корреляционный анализ и факторный анализ. Результаты исследования показали, что участники имеют различные ценностные ориентации, которые можно классифицировать в соответствии с теорией Ш.Шварца [6].

Результаты

Для выявления общих и различных аспектов в трактовке понятия «ценность» были изучены основные определения и интерпретации понятия «ценность» в русских и казахских словарях толкования.

Анализ энциклопедических словарей понятия «ценность» [7] показывает, что «ценность» имеет несколько основных определений и аспектов. В первом определении указывается, что ценность – это положительная или отрицательная значимость объектов окружающего мира для человека, группы или общества в целом. Значимость определяется не только свойствами объектов самих по себе, но и их вовлеченностью в сферу человеческой жизнедеятельности, интересов и социальных отношений. Второе определение указывает на критерии и способы оценки значимости объектов, которые выражены в нравственных принципах и нормах, идеалах и установках. Третье определение связано со стоимостью. Ценность может также означать то, что имеет большую стоимость. Различают разные виды ценностей: универсальные (такие, как любовь, престиж, уважение, безопасность, знание, национальность, свобода, здоровье и другие), материальные и духовные, положительные и отрицательные, индивидуальные (личностные), внутригрупповые

(политические, религиозные) и общечеловеческие ценности. Также в словаре упоминаются ценности валютные, которые относятся к ограниченному режиму обращения, такому как иностранная валюта, платежные документы, ценные бумаги, драгоценные металлы и природные драгоценные камни.[8]

Анализ основной лексики «ценность» в толковых словарях показал, что в контексте казахских толковых словарей, рассматриваемое понятие определяется как вещь с высокой стоимостью, ценными свойствами, также указывает на полезность и необходимость чего-либо. А в философическом контексте «признание знаний, определенного объекта священными для человека, для группы, для общества» означает, что данное понятие относится к знаниям и объектам, которые признаются священными для отдельного индивида, для группы людей или для всего общества.[9]

Значение слова «ценность» в *толковом словаре казахского языка* имеет различные значения, связанные со стоимостью, качеством, полезностью, философским значением и общей значимостью и материальную ценность, высокий уровень качества. Определение используется для чего-то полезного, нужного или необходимого для достижения определенных целей, или удовлетворения потребностей. Также описывает признание познания или определенного объекта как священного для человека, группы или общества. Есть значение важности чего-то в широком смысле, а не только в материальном или философском аспекте. [10]

В *толковом словаре русского языка начала XXI века (Актуальная лексика)*: определение «ценность» представлено с позиции общественного устройства и культуры. Ценности рассматриваются как особо важные для жизни человека и человечества явления различных наций, народов, социальных слоев и возрастных групп. Примеры использования понятия указывают на духовные и культурные ценности, христианские и западные ценности. [11]

Толковый словарь русского языка (Ожегов и Шведова) предлагает несколько определений понятия «ценность». Оно может относиться к цене или стоимости объекта, или явления. Также ценность может иметь важность и значение, а также использоваться в контексте оценки конкретной работы или предложения. В множественном числе «ценность» может означать ценные предметы или явления, такие как культурные или духовные ценности.[12]

Толковый словарь русского языка (редакция Ушакова):

В этом словаре «ценность» определяется как выраженная в деньгах стоимость, цена. Однако также указывается, что понятие может относиться к важности и значимости. Приводятся примеры использования «ценность» для описания вещей высокой ценности, перевозки ценностей и хранения их. Также в словаре говорится о

духовных и культурных ценностях, которые являются важными и существенными в определенном отношении [13].

Следующий пример показывает, что в *большом толковом словаре русского языка* «ценность» определяется и как понятие, используемое для предметов и явления культуры, морали, нравственности [14].

Рисунок 1 – Анализ ключевой лексемы в толковых словарях

Рисунок 1 отображает анализ ключевой лексемы в толковых словарях [10], [11], [12], [13],[14] который показывает, что слово ценность полисеманлично и представлено как понятие, относящее к различным сферам человеческой деятельности: экономике, предметам явления культуры, искусству, производству, психологии. Рассмотренные словари предлагают схожие определения понятия «ценность», как в контексте стоимости и цены, так и в контексте важности и значимости. Однако некоторые словари подчеркивают его связь с общественным устройством и культурой, указывая на различные ценности, отличающиеся в зависимости от национальности, социального статуса и возрастных групп.

Проведенный анализ лексемы «ценность» в толковых словарях казахской и русской лингвокультур является необходимым шагом для понимания основных аспектов этого понятия. Толковые словари представили собой совокупность общепринятых и устоявшихся представлений об исследуемом понятии. Однако, в связи с изменяющимися общественными и культурными реалиями, восприятие понятия «ценность» в современном обществе может претерпевать изменения. Для выявления этих тенденций и получения новых и актуальных данных о восприятии ценностей, был проведен ассоциативный

эксперимент, который позволил собрать информацию от большого числа респондентов, что позволяет получить репрезентативный образец мнений и представлений о понятии «ценность». Через ассоциативный эксперимент можно выявить, как социальные и культурные изменения влияют на восприятие ценностей, и какие новые ценности возникают в современном обществе. В результате анализа ответов респондентов будет возможность сформулировать особенности восприятия понятия «ценность» в современном контексте, учитывая новые понятия и представления, которые сформировались в обществе.

Обсуждение

Для проведения ассоциативного эксперимента были разработаны специальные вопросы, которые включали в себя различные виды ценностей, такие как материальные, социальные, культурные и духовные. Информанты были призваны выбрать из этого списка те ценности, которые они считают наиболее важными для себя. Заслуживают быть отмеченными, вопросы ассоциативного эксперимента, которые были ориентированы на то, чтобы определить, какие ценности наиболее значимы для информантов и каким образом они влияют на их жизнь и поведение. Далее представлен детальный разбор результатов анализа.

Первые три вопроса анкеты были направлены на сбор общей информации о респондентах. Полученные данные показали возрастную категорию участников исследования и уровень образования

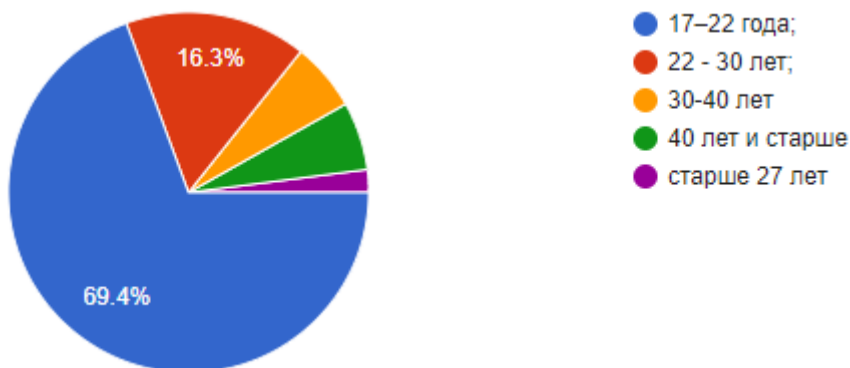

Рисунок 2 – Возрастная категория участников исследования

Как видно из данных диаграммы значимую часть информантов составили лица от 17 до 22, было равно 69.4% в процентном соотношении. Это обозначает что молодое поколение хорошо вовлечены в процесс исследования, что поможет выявить современные тенденции восприятия понятия «ценности». Самое большее количество информантов имеют неполное высшее образования. Заслуживает быть отмеченным, что в эксперименте не было выявлено респондентов с неполным средним образованием.

Следующий вопрос об ассоциациях, которых вызывает у них понятие «ценность» направлен на определение насколько они понимают суть данного определения. Вопрос поставлен в открытом формате, который дает возможность респонденту отвечать своими словами, что позволяет чувствовать себя при ответе достаточно свободно, возможно приводя примеры. Как видно из ответов респондентов, были зафиксированы следующие представления, которые ассоциируются у них с анализируемым понятием: «важность», «опыт», «семья, жизненные приоритеты», «вещи которые не купишь за деньги», «то, что имеет важность для человека и общества», «мораль, нравственность, этнос, культура», «семья, здоровье», «качество, признание», «то, что полезно и важно для тебя и окружающих», «культура», «семья, жизненные приоритеты, духовность, мудрость» и т.д. По анализу ответов на данный вопрос установлено использования предыдущих вариантов ответов в несколько меньшем количестве. Однако стоит отметить, что ключевой ассоциаций понятия «ценность» является «семья», так как в *n* количестве в процентном соотношении 17% респондентов придерживались этого мнения. Заслуживает быть отмеченным, что Ответы респондентов в возрасте от 17 до 22 лет на вопрос ассоциативного эксперимента о том, какие ассоциации вызывает у них понятие «ценность», были разнообразны. 67% респондентов отметили, что для них семья является наивысшей ценностью, а также назвали такие вещи, как здоровье и традиции. Другие респонденты отметили, что ценности могут быть как материальными, так и духовными, и что каждый человек определяет свои собственные ценности. В их ответах также упоминались близкие друзья и учителя как важные ценности в их жизни. Проанализировав вопрос можно прийти к следующему выводу, что у всех людей разные жизненные ценности, несмотря на разные жизненные установки, семья является наивысшей ценностью Семья прививает человеку моральные ориентиры, передает традиции, способствует познанию самого себя и окружающего мира.

При выборе из перечисленных ценностей, которые наиболее важны для информантов дана возможность предпочтения нескольких ответов. Они чаще всего указывали вариант ответа «семья, традиции и обычаи» (83.7%) от общего количества ответов. Кроме того, равное количество раз были указаны варианты ответа «здоровья и физическая форма» – (59.2%), и «карьера и профессиональное развитие» (57.1%). 38% составляет «друзья и личные отношения», «духовность и уважение к религии», «интернациональное взаимодействие». Проанализировав эту информацию можно сделать несколько выводов: «Семья, традиции и обычаи» выступают как один из самых важных достоинств человека. Как говорится в казахской пословице «Отан отбасынан басталады», семья – это «крошечное государство со своими жителями и законами, созданное на любви и уважении». Каждая крепкая и сплоченная семья имеет и свои

семейные ценности, которые помогают этой ячейке общества сохранить свою целостность. Эти ценности отражаются традициями и обрядами присущи именно той ячейке общества.

При определении видов ценностей, которые выделяют респонденты из предложенных вариантов преобладают следующие ответы «Духовные ценности: любовь, дружба, справедливость, вера, истина, патриотизм, память предков» 70%, «Индивидуальные ценности: свобода, независимость, самореализация, пунктуальность, подчинение к закону» 34%, но очень часто встречаются и оценка «Жизненные ценности: здоровье, благополучие, интересна работа, наличие хороших друзей, самостоятельность» 74%. Так же несколько раз указаны «Культурные ценности: история, язык, национальные обычаи, произведения искусства, памятники архитектуры» и «Материальные ценности: деньги, дом, имущество, пища, вода, одежда» На основе полученных результатов выведены несколько выводов:

- Одним из важнейших вопросов является то, что вне зависимости от общества, времени и периода духовные ценности всегда являются высшим благом, руководством для человека, проводником, наставником, формирующим и развивающим личность.

- Как видно из результатов эксперимента, одним из главных видов, по которым участники опроса определяют своё отношение по различию ценностных систем: это духовные ценности, жизненные ценности, культурные ценности и материальные ценности. Различия в жизненных ценностях и приоритетах объясняются тем, что люди отличаются по психологическим типам. Ценности являются достаточно стабильной структурой, несмотря на то, что подвержены изменениям, как небольшим, так и глобальным.

Следующий вопрос предполагает выбор нескольких вариантов ответа на вопрос о том, какие элементы считаются национально-культурными ценностями. Согласно результатам опроса, наибольшее количество респондентов считают национально-культурными ценностями язык и культуру (88%), национальные обычаи и ритуалы (66%) и фольклорные традиции (44%). Исторические памятники также получили значительную поддержку (48%), в то время как национальная кухня была выбрана только 30% опрошенных.

Также опрошенным был задан вопрос о том, насколько они привержены национально-этническим ценностям, и предложены четыре варианта ответа: «очень сильно», «несколько привержены», «не особо привержены» и «вовсе не привержены». Результаты опроса показали, что 10.2% опрошенных очень сильно привержены национально-этническим ценностям, 49% несколько привержены, 38.8% не особо привержены, а 2% вовсе не привержены.

Из этих данных можно сделать вывод, что большинство опрошенных (87.2%) имеют какую-то степень приверженности национально-

этническим ценностям, при этом только 10.2% из них считают эту приверженность очень сильной. Большинство опрошенных (49%) скорее всего имеют сбалансированный подход к национально-этническим ценностям, не считая их очень важными, но и не отрицая их совсем. В итоге рассмотрения данного вопроса можно сказать, что только 2% опрошенных вовсе не привержены национально-этническим ценностям, что свидетельствует о том, что для большинства людей национально-этнические ценности имеют какое-то значение. Что касается молодого поколения в возрасте 17-22 года, из полученных результатов можно сделать вывод, что большинство участников склонны к приверженности национально-этническим ценностям, но также есть значительная доля молодых участников, которые не считают эту приверженность особенно важной.

Анализ данных предпоследнего вопроса показал, что большинство респондентов (60%) считают необходимым обучение национальным традициям и культуре в школах и университетах. Также значительная часть опрошенных высказались за проведение культурных мероприятий и фестивалей (54%) и создание музеев и выставок, посвященных национальной культуре (38%). Немного меньше респондентов (44%) поддерживают идею изучения фольклора, традиции и культуры народа, а наименьшее количество опрошенных (26%) считают необходимым поддерживать национальных художников, музыкантов и писателей.

Вопрос сохранения и развития национально-культурных ценностей является одной из ключевых задач для государства, общества и каждого человека. Для этого необходимо реализовывать комплексный подход, который включает в себя различные меры. Стоит подчеркнуть что лица категории 22-30 лет большинство придерживаются мнения проведения культурных мероприятий и фестивалей, а также обучение национальным традициям и культуре в школах и университетах. Так как, проведение культурных мероприятий и фестивалей позволяет сохранить и продемонстрировать национальное наследие, привлечь внимание к его значимости, а также познакомить людей с культурой и традициями других стран и народов. Эти мероприятия могут включать в себя выставки, концерты, театральные постановки, национальные праздники. Их проведение обогащает культурную жизнь общества и помогает сохранять и развивать национально-культурные ценности. Обучение национальным традициям и культуре в школах и университетах является важным средством сохранения и развития национально-культурного наследия. Оно позволяет передавать знания о культуре и традициях из поколения в поколение, развивать понимание и уважение к культуре и традициям своей страны, а также повышать культурный уровень общества в целом. Обучение национальным традициям и культуре также способствует сохранению разнообразия культур в мире и укреплению толерантности и уважения к культурным различиям.

Завершающий вопрос эксперимента посвящен для выявления насколько национально-культурные ценности должны оставаться неизменными или изменяться со временем. Анализ данного вопроса показывает, что 38% людей считает, что национально-культурные ценности должны оставаться неизменными, но при этом могут обогащаться. Это говорит о том, что люди ценят свою культуру и традиции, но не против новых влияний и эволюции. Однако, значительная часть респондентов (38%) считает, что ценности должны изменяться со временем, чтобы оставаться актуальными. Это можно интерпретировать как желание приспособиться к изменяющейся обстановке и сохранить релевантность культуры в современном мире. Малое количество (2%) респондентов считает, что изменение национально-культурных ценностей - это исторический процесс, который неминуемо происходит под влиянием различных факторов. И, наконец, 20% респондентов считает, что национально-культурные ценности должны оставаться неизменными в принципе. Это может быть связано с желанием сохранить традиции и свою идентичность во время быстрого развития и глобализации мира.

По результатам проведенного эксперимента следует сделать некоторые частные выводы:

Рисунок 3 – Венн-диаграмма на понятие «ценность»

Согласно анализу данных касательно вопроса возрастной категории видно, что значительная часть информантов (69.4%) относятся к возрастной группе от 17 до 22 лет, что было полезно для выявления современных тенденций восприятия понятия "ценность". Большинство информантов имеют высшее образование, что может обеспечить объективность

полученных данных, так как люди с высшим образованием склонны к более осознанной взгляду на объективные реалии жизни. Научный анализ представленных ответов ассоциативного эксперимента позволяет сделать несколько выводов о понимании респондентами понятия «ценность». Во-первых, разнообразие ассоциаций свидетельствует о том, что у каждого человека могут быть свои уникальные ценности. В то же время, некоторые общие тенденции можно выделить. Во-вторых, семья является одной из наиболее значимых ценностей для людей, так как семья служит источником моральных ориентиров, передает традиции и способствует саморазвитию. В-третьих, здоровье и физическая форма, а также карьера и профессиональное развитие также являются важными ценностями для респондентов. Таким образом, анализ результатов позволяет лучше понять, какие ценности наиболее значимы для людей и как они формируются в процессе жизни. На Венн-диаграмме (Рисунок 3) отображен проведенный эксперимент с анализом толковых словарей, где выявлены различия, а также общая тенденция понятию «ценность», которая заслуживает быть отмеченным. Понятие «ценность» имеет широкий спектр значений, связанных как с материальными значениями, так и с важностью для человека и общества, а также с общественным и культурным контекстом. В толковых словарях были выявлены различные виды ценностей, которые могут быть классифицированы по разным критериям: универсальные, материальные и духовные, положительные и отрицательные, индивидуальные (личностные), внутригрупповые и общечеловеческие ценности. В результате ассоциативного эксперимента респондентами были выявлены следующие предпочитаемые виды ценности, что подтверждается в словарных толкованиях:

1. Духовные ценности всегда являются высшим благом и руководством для человека, независимо от общества и времени.
2. Жизненные ценности, такие как здоровье, благополучие и самостоятельность, также имеют высокую значимость для респондентов.
3. Культурные ценности, включая историю, язык, национальные обычаи и произведения искусства, также являются важными для большинства опрошенных.
4. Материальные ценности имеют меньшую значимость по сравнению с другими видами ценностей. универсальные (такие, как любовь, престиж, уважение, безопасность, знание, национальность, свобода, здоровье и другие), материальные и духовные, положительные и отрицательные, индивидуальные (личностные), внутригрупповые (политические, религиозные) и общечеловеческие ценности

Стоит отметить, что образование и культурные мероприятия являются наиболее эффективными способами сохранения и развития национально-культурных ценностей. Проведение культурных мероприятий и фестивалей позволяет сохранить и продемонстрировать национальное наследие, привлечь внимание к его значимости и

познакомить людей с культурой и традициями других стран и народов. Обучение национальным традициям и культуре в школах и университетах является важным средством сохранения и развития национально-культурного наследия.

Заключение

В истории человечества проблема системы ценностей всегда находилась в центре внимания. Ценность в философии – указание на личное, социально-культурное значение тех или иных предметов и явлений. Нормы, сложившиеся в обществе, являются высшим выражением его системы ценностей (то есть господствующих представлений о том, что считать хорошим, правильным или желательным). Система ценностей, сложившаяся в обществе, играет важную роль, так как влияет на содержание норм. А нормы – это уже правила или ориентиры поведения людей в ситуациях определенного рода. В результате проведенного эксперимента был получен материал, анализ которого позволил заключить некоторые частные выводы, представляющие интерес для данного исследования:

1. Теоретический анализ литературы показывает, что проблема рассматривалась достаточно широко. Определение понятия «ценность» может быть довольно сложным, так как она может иметь разные значения для разных людей и культур. Однако, в целом, ценность можно определить, как объект, который признается важным и желанным.

2. По анализу полученных данных в ходе эксперимента для определения понятия «ценность» и основных тенденций, связанных с восприятием в современном казахстанском обществе были установлены общие и различные аспекты в их трактовке. Понятие «ценность» охватывает разнообразные смысловые аспекты, которые связаны как с материальными ценностями, так и с их значимостью для человека как индивида и общества, а также социальный и культурный контекст имеет место.

3. Современные тенденции в понимании и восприятии ценностей отражаются в ряде изменений, происходящих в социальных, культурных и этических сферах. Одной из главных задач для общества является сохранение и развитие национально-культурных ценностей. Введение обучения национальным традициям и культуре в школах и университетах играет важную роль в этом процессе. Это мероприятие позволяет передавать знания о культуре и традициях из поколения в поколение, развивать понимание и уважение к культуре и традициям своей страны, а также повышать культурный уровень общества в целом.

Проведенное исследование также имеет практическую значимость, так как его результаты могут быть использованы для разработки межкультурных коммуникационных стратегий, адаптации социальных программ и формирования образовательных курсов, которые учитывают особенности казахстанской культуры и ценностей.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Фалежинский Д.А. Ценности казахской и немецкой культур в сравнительном аспекте // Материалы VI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». – URL: <ahref=>https://scienceforum.ru/2014/article/2014001500>https://scienceforum.ru/2014/article/2014001500 (дата обращения: 06.02.2023)

[2] Цветов М. А. Подходы к пониманию сущности ценностей и их систем: история и современность М. А. Цветов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 28 (132). – С. 838-842. – URL: <https://moluch.ru/archive/132/37045/> (дата обращения: 14.06.2023).

[3] Абайдың қара сөздері 1-45. – URL: <https://laro.kz/abai-kara-sozder/>

[4] Аубакир Ж.М., Гайнуллина Ф.А. Творчество Шакарима Кудайбердиева и духовное бытие народа // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2008. – №6. – С. 17-21.

[5] Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 20-том. – Алматы: Жазушы, 1985. – URL: <https://www.tarbie.kz/27928>

[6] Schwartz S.H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries // M. Zanna (ed.). Advances in experimental social psychology. – N.Y.: Academic Press, 1992. – Vol. 25. – P. 1–65.

[7] Жақып Б.Ө. Төтенше жағдайлар және азаматтық қорғаныс: Энциклопедиялық анықтамалық. / Бас ред. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 640 б.

[8] Большая энциклопедия: В 62 томах. Т. 57. – М.: ТЕРРА, 2006. – 592 с.

[9] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 10-том. / Құраст.: М.Малбақов, Н.Оңғарбаева, А.Үдербәев және т.б. – Алматы, 2011. – 752 б.

[10] Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі) / Құраст.: Н.Уәли, Ш.Құрманбайұлы, М.Малбақов, Р.Шойбеков және т.б. – Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. – 1488 б.

[11] Толковый словарь русского языка начала XX1 века. Актуальная лексика / под ред. Г. Н. Скляревской. – М.: Эксмо, 2006. – 1136 с.

[12] Ожегов С. И. и Шв едова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений/ Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова.- 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

[13] Толковый словарь русского языка. Том IV. Под Т52 редакцией Д. Н. Ушакова. – М.: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2000. – 752 с.

[14] Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С.А. Кузнецов. Первое издание. – СПб.: Норинт, 1998. – 1534 с.

REFERENCES

[1] Falezhinskij D.A. Cennosti kazahskoj i nemeckoj kultur v sravnitel'nom aspekte (Values of Kazakh and German cultures in a comparative aspect) // Materialy VI Mezhdunarodnoj studencheskoj nauchnoj konferencii «Studencheskij nauchnyj forum». – URL: https://scienceforum.ru/2014/article/2014001500 (accessed: 06.02.2023) [in Rus.]

[2] Cvetov M. A. Podhody k ponimaniyu sushnosti cennostej i ih sistem: istoriya i sovremennost (Approaches to understanding the essence of values and their systems: history and modernity) // M. A. Cvetov. Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2016. – № 28 (132). – S. 838-842. – URL: <https://moluch.ru/archive/132/37045/> (accessed: 14.06.2023) [in Rus.]

[3] Abai Qūnanbaevtyñ qara sözi (Abay's words of edification) 1-45. – URL: <https://laro.kz/abai-kara-sozder/> [in Kaz.]

[4] Aubakir Zh. M., Gajnullina, F. A. Tvorchestvo Shakarima Kudajberdieva i duhovnoe bytie naroda (Creativity of Shakarim Kudaiberdiev and the spiritual life of the people) // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv. 2008. – №6. – S. 17-21. [in Rus.]

[5] Äuezov M. Jyirma tomdyq syğarmalar jinağy (Collection of works in twenty volumes) 20-tom. – Almaty, Jazuşy, 1985 j. – URL: <https://www.tarbie.kz/27928> [in Kaz.]

[6] Schwartz S.H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries // M. Zanna (ed.). Advances in experimental social psychology. – N.Y.: Academic Press, 1992. – Vol. 25. – P. 1–65.

[7] Jaqyp B.Ö. Tötenşe jağdailar jäne azamattyq qorğany (Emergency situations and civil protection): Ensiklopedialyq anyqtamalyq. / Bas red. – Almaty: «Qazaq ensiklopediasy», 2011. – 640 b. [in Kaz.]

[8] Bolshaya enciklopediya (Big Encyclopedia): V 62 tomah. T. 57. – M.: TERRA, 2006. – 592 s. [in Rus.]

[9] Qazaq ädebi tılıñ sözdığı (Dictionary of the Kazakh literary language). On bes tomdyq. 10-tom. / Qūrast.: M.Malbaqov, N.Oñğarbaeva, A.Üderbaev jäne t.b. – Almaty, 2011. – 752 b. [in Kaz.]

[10] Qazaq sözdığı (Kazakh dictionary) - Qazaq tılıñ birtomdyq ülken tüsındirme sözdığı/ Qūrast.: N.Uäli, Ş.Qūrmanbaiūly, M.Malbaqov, R.Şoibekov jäne t.b. – Almaty: «Däuir» baspasy, 2013. – 1488 b. [in Kaz.]

[11] Tolkovyj slovar russkogo yazyka nachala XXI veka (Explanatory Dictionary of the Russian Language at the Beginning of the 21st Century). Aktualnaya leksika / pod red. G. N. Sklyarevskoj. – M.: Eksmo, 2006. – 1136 s. [in Rus.]

[12] Ozhegov S. I. i Shvedova N. Yu. Tolkovyj slovar russkogo yazyka: 80 000 slov i frazeologicheskikh vyrazhenij (Explanatory dictionary of the Russian language: 80,000 words and phraseological expressions) / Rossijskaya akademiya nauk. Institut russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova.. 4-e izd.,

dopolnennoe. – М.: Azbukovnik, 1999. – 944 s. [in Rus.]

[13] Tolkovyj slovar russkogo yazyka(Explanatory dictionary of the Russian language). Tom IV. Pod T52 redakciej D. N. Ushakova. – М.: ООО «Izdatelstvo Astrel», ООО «Izdatelstvo AST», 2000. – 752 s. [in Rus.]

[14] Bolshoj tolkovyj slovar russkogo yazyka(Big explanatory dictionary of the Russian language), Gl. red. S. A. Kuznecov, Pervoe izdanie. – SPb.: Norint, 1998. – 1534 s. [in Rus.]

ҚАЗАҚСТАН КЕҢІСТІГІНДЕГІ «ҚҰНДЫЛЫҚ» ҰҒЫМЫН ҚАБЫЛДАУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТРЕНДТЕРДІ АНЫҚТАУ

*Жунусова Т.Б.¹, Рыспаева Д.С.²

*¹педагогика ғылымдарының магистрі, «8D02303 Филология:шетел филологиясы» оқу бағдарламасының докторанты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

Көкшетау, Қазақстан, e-mail: tlekhunussova@gmail.com

²филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,

Көкшетау, Қазақстан, e-mail: dryspayeva@shokan.edu.kz

Аңдатпа. Бұл зерттеу халықтың тілі мен мәдениетіндегі «құндылық» ұғымының маңыздылығын қарастырады. Зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақстандық қоғамда осы ұғымды қабылдау үрдістерін тереңірек түсіну үшін әртүрлі тілдік мәдениеттердегі «құндылық» ұғымының әртүрлі анықтамалары мен интерпретацияларын зерттеу. Мақаланың ғылыми жаңалығы оның қазақстандық мәдениет пен қоғам контекстінде «құндылық» ұғымын жан-жақты зерттеуді ұсынуында. Бұл зерттеу бірегей, өйткені ол «құндылықты» түсіну мен түсіндірудегі әртүрлі лингвистикалық және мәдени көзқарастарды салыстырмалы талдауға негізделген. Бұл тәсіл мәдени құндылықтарды түсіну және олардың қазіргі қазақстандық қоғамға әсері туралы жаңа және терең түсініктер алуға мүмкіндік береді. Бұл мақалада «құндылық» анықтамасына арналған түсіндірме сөздіктерге талдау жасалған. «Құндылық» ұғымы әр түрлі халықтарда аса мәнді аспекті ретінде берілген. Құндылықтар әлеуметтік өмірдің маңызды элементі болып табылады және қоғамды басшылыққа алатын негізгі нормалар мен принциптерді көрсетеді. Автор лингвомәдени құндылықтарды қоғам ішіндегі қарым-қатынастарды, халықтың менталитетін және оның тарихын түсінуге қажетті мәдениеттің маңызды элементтері ретінде қарастырады. Зерттеу барысында қазіргі қазақстандық қоғамдағы «құндылық» ұғымын қабылдаумен тікелей байланысты негізгі тенденцияларды түсіну үшін ассоциативті эксперимент қолданылды. Қатысушылардың құндылық бағдарларын талдау үшін бұл әдіс зерттеудің айнымас бөлігі ретінде рөл атқарды. Бастапқы ақпаратты анықтау үшін респонденттермен тікелей әрекеттесуге негізделген сауалнама сияқты эмпирикалық әдістердің бірі қолданылды. Жүргізілген

талдау нәтижелері қызығушылық тудыратын белгілі бір қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Құндылықтарды түсіну мен қабылдаудағы заманауи үрдістер әлеуметтік, мәдени және этикалық салаларда болып жатқан бірқатар өзгерістерден көрінеді.

Тірек сөздер: ұғым, құндылық, тілдік мәдениет, мағына, мәдениет, ассоциативті эксперимент, қазақстандық қоғам, талдау

IDENTIFICATION OF MODERN TRENDS IN THE PERCEPTION OF THE NOTION "VALUE" IN THE KAZAKHSTAN SPACE

*Zhunussova T.B.¹, Ryspayeva D.S.²

¹ Master of Pedagogical Sciences, PhD student in foreign philology, Sh. Ualikhanov Kokshetau University e-mail: tlekhunussova@gmail.com

² Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University

Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: Dryspayeva@shokan.edu.kz

Abstract. This study examines the importance and significance of the notion of "value" in the language and culture of the people. The purpose of the study is to study various definitions and interpretations of the notion of "value" in different linguistic cultures for a deeper understanding of the trends in the perception of this concept in modern Kazakhstani society. The scientific novelty of the article lies in the fact that it represents a comprehensive study of the notion of "value" in the context of Kazakhstani culture and society. This study is unique, as it is based on a comparative analysis of various linguistic and cultural approaches to the understanding and interpretation of "value". This approach allows you to get new and deep insights into the understanding of cultural values and their impact on modern Kazakhstani society. This article presents an analysis of explanatory dictionaries for the definition of "value". The definition of "value" is given as a significant aspect in different peoples. Values are an important element of social life and reflect the basic norms and principles that guide society. The author considers linguocultural values as significant elements of culture necessary for understanding the relations within society, the mentality of the people and its history. In the course of the study, in order to understand the main trends associated with the perception of the notion of "value" in modern Kazakhstani society, an associative experiment was used to analyze the value orientations of the participants. To identify primary information, one of the empirical methods is used, such as a questionnaire, based on direct interaction with respondents. The results of the analysis carried out allow us to draw some particular conclusions of interest. Modern trends in the understanding and perception of values are reflected in a number of changes taking place in the social, cultural and ethical spheres.

Keywords: notion, value, linguistic culture, meaning, culture, associative experiment, Kazakhstani society, analysis

Статья поступила 28.08.2023

ӘОЖ 81-25

ҒТАХР 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.006>

ҰЛТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ КОММУНИКАЦИЯДА БЕЙВЕРБАЛДЫ АМАЛДАР АРҚЫЛЫ КӨРІНУІ

*Имангазина М.А.¹, Момынова Б.Қ.²

*¹PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан, e-mail: meruyertimangazina@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор, Ахмет Байтұрсынұлы
атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан
e-mail: momynova_b@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының қатысым мәдениеті, соның ішінде амандасу кезіндегі ым-ишаралардың коммуникативтік әрі танымдық қызметі ұлттық ментальды-лингвальды кешеннің маңызды элементі ретінде талданады. Бейвербалды амалдарға қатысты отандық зерттеулерде атала бермейтін *ұлттық коммуникативтік мінез-құлық ұғымы* алғаш рет қолданылып, тілдік емес құралдармен байланысы көрсетілді. Зерттеудің мақсаты – қазақ тіл білімінде зерттелуі кешеуілдеп келе жатқан бейвербалды амалдарды коммуникативтік аспектіде, яғни *коммуникативтік акті – коммуникативтік жағдаят – коммуниканттар позициясы тұрғысынан талдау және олардың прагматикалық, когнитивтік мәнін ашу.*

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы: бейвербалды амалдарды антропоэзектік және функционалдық аспектіде қарастыра отырып, қазақ халқының ұлттық коммуникативтік мінез-құлқы туралы тың тұжырымдар жасалды. Зерттеу қорытындылары қазақтың ұлттық қатысым мәдениетін, коммуникация теориясын нысанға алған басқа да антропоэзектік бағыттағы ғылыми ізденістер үшін пайдалы болмақ. Сондай-ақ тілдік емес құралдар туралы зерттеулерді жаңа тұжырымдармен толықтырады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы: зерттеу нәтижелерін паралингвистика, коммуникативтік актілер теориясы, когнитивті лингвистика т.б. тілдің танымдық қызметін зерттейтін салаларда және қазақ халқының ұлттық ерекшелігін қарастыратын елтаным, психология, бихевиоризм, мәдениеттану бағытындағы басқа да ғылыми зерттеулерде теориялық материал ретінде пайдалануға болады.

Зерттеуде негізгі нәтижелерге қол жеткізу үшін теориялық ақпараттар сипаттама және синтез әдісі арқылы сараланды. «Абай жолы» роман-эпопеясынан жинақталған тілдік бірліктерді талдауда бихевиористік әдіс, семантикалық әдіс және когнитивтік талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде бірнеше нақты тұжырымдар жасалды:

- қазақ қатысым мәдениетінде амандасу барысында *сағыну, қоштасу, қимастық, алауыздық, мейірім* семантикалары бейвербалды кодтар арқылы беріледі;

- отбасы коммуникациясында амандасу иерархиясы тілдік емес құралдар арқылы көрініс табады: ер бала ең бірінші әкесіне, содан кейін отбасының басқа мүшелеріне сәлем береді. Баланың әкесімен сәлемдесу кезінде коммуникативтік мінез-құлқы өзгереді және кідіріс, төмен тон секілді просодикалық амалдар белсенді қолданылады;

- параамалдар негізгі ақпаратпен қоса коммуниканттардың бір-біріне деген көзқарасын, көңіл күйін, прагматикасын айқын көрсететін және коммуникативтік жағдаят ерекшелігін танытатын негізгі маркерлерге жатады.

Тірек сөздер: бейвербалды амалдар, ұлттық коммуникативтік мінез-құлық, қатысым мәдениеті, коммуникативтік акті, коммуникативтік жағдаят, коммуникант позициясы, прагматика, просодика, такесика, проксемика, кинесика, сәлемдесу

Негізгі ережелер

Коммуникация – адамзат қоғамын алға сүйреуші ең негізгі факторлардың бірі. Қазіргі таңдағы ғылыми-технологиялық жетістіктер, әсіресе, байланыс құралдарының дамуы – коммуникацияға деген қажеттіліктің айқын көрінісі. Коммуникация – тілдік және тілдік емес элементтердің жүйелі қолданысы. Нақтырақ айтқанда, коммуниканттар өзара әрі вербалды, яғни тіл арқылы; әрі бейвербалды, яғни тілдік емес құралдар арқылы қарым-қатынас жасайды. Сол себепті тілдік және тілдік емес элементтерді бір-бірінен бөліп қарастыруға келмейді, екеуі – біртұтас жүйе. Мысалы, адам сөйлегенде дауысы түрліше құбылады. Мұндағы *сөз* тілдік элемент болса, *дауыстың құбылуы* – тілдік емес элемент.

Коммуникация сәтті әрі дұрыс болуы үшін лингвистикалық және экстралингвистикалық бірліктердің қатар қолданылуы маңызды. Коммуникацияны жүзеге асырушы тұлғаларды *коммуниканттар* деп атайды. Профессор Ф.Ш.Оразбаева коммуникацияға қатысушылардың үш түрін көрсетеді. Олар: *ақпаратты, деректі хабарлайтын – баяншы; ақпаратты жеткізетін – тұлғалар; ақпарат не деректі – қабылдаушы* [2, 11 б.]. Жоғарыда аталғандай, коммуникант – кез келген тілдік әрекетті жүзеге асырушы, тілді қолданушы. Мұндағы *ақпарат* ұғымы тіл арқылы ғана емес, коммуникацияның көмекші құралдары арқылы берілетін күрделі құрылымды қамтиды. Профессор Бердвистел Рэй адамдар қарым-қатынасында жеткізілетін хабардың 35%-ы сөз, 65%-ы бейвербалды амалдардың көмегімен жеткізілетінін атап айтады [3, 13 б.]. Ал тілдік емес құралдарға *үнсіз хабарлар* деген атау берген профессор

Альберт Мерабиан қарым-қатынас кезінде үш негізгі фактор маңызды рөл ойнайды деп есептейді. Олар: *айтылған ақпарат мазмұны – 7%; коммуниканттың ойын қалай жеткізіп тұрғаны – 38%; коммуникацияға қатысатын ым-ишараттар – 55%* [4, 13 б.].

Ғалымдардың ым-ишараттарды коммуникацияның басты элементі санауы, бейвербалды амалдардың коммуникативтік үдерістердегі ерекше қызметіне байланысты. Ондай қызметтердің қатарына қарым-қатынас жасау, ақпарат алмасу (ақпарат беру және ақпарат алу), танымдық, әлеуметтік, прагматикалық, экспрессивтік т.б. қызметтері жатады. Сондықтан ым-ишараттар кез келген халықтың коммуникативтік мінез-құлқының бір бөлшегіне айналып, ұлттық қатысым мәдениетінде маңызды рөл ойнайды.

Кіріспе

Қарым-қатынас барысында бейвербалды амалдар бейсаналы түрде коммуникант туралы мол ақпарат береді. Ғалымдар адамның сөзіне қарағанда *дене тілі* (body language) арқылы жеткізілетін хабардың ақиқатқа жақынырақ екенін анықтаған. Қазіргі таңда зерттеушілер бейвербалды амалдарды *кинесика, просодика, такесика, проксемика* деген негізгі төрт топқа жіктейді.

Кинесика әртүрлі қимыл-қозғалыс, ым-ишарат, бет-жүздегі түрлі өзгерістер, көзқарас т.б. қамтиды. Мысалы, *қадала қарау, басын шайқау, қабақ шыту, ернін жымқыру* т.б.

Просодикаға дауысқа қатысты қарқын, жиілік, кідіріс, дауыс күші, тембр, жылау, күлу, айқайлау, жөтелу т.б. амалдар жатады. Мысалы, *тамағын қырнау, бақыру, жан дауысы шығу, міңгірлеу, сықылықтау, зеку* т.б.

Такесика коммуниканттардың өзара жанасуы кезіндегі амалдарды қарастырады. Мысалы, *арқасынан қағу, басынан сипау, қытықтау, көтеру, итеру, сүйю, сүйреу, құшақтау* т.б.

Проксемика коммуниканттардың кеңістікте орналасу орны, арақашықтығы арқылы берілетін ақпаратты нысанға алады. Мысалы, *жақындау, қашықтау, жабысу, түйісу, қашу, қатарласу, алыстау, қарама-қарсы отыру* т.б.

Аталған паралингвистикалық амалдар әмбебап сипатта және ұлттық сипатта болады. Әмбебап тілдік емес құралдар адамның ішкі күйін бейнелейтіндіктен жалпы әлем халқына ортақ, түсінікті. Мысалы, сәлемдесу кезінде *жылау* экспрессивті амал болып саналады. Күнделікті өмірде көрініс таба бермейді. Алайда өте жақын адамдар сағынысып қауышқанда жылау арқылы ұзақ уақыттан бергі сағынышы сыртқа шығады. Бұл – ұлттық коммуникативтік мінез-құлықтан гөрі, жалпы адамзатқа тән ішкі психологиялық күйдің нәтижесі. Мысалы, немересін қатты сағынған әженің экспрессиясы романда былайша көрініс табады: *Кәрі әжесі Зере бәйбіше, таяғына сүйеніп, ұрсып тұр екен.*

- *Қарашығым, қоңыр қозым... Абайжаным... - деп кемсеңдеп, жылауға айналып кетті* [8, 8 б.]. Сағынысқан жандардың қауышу кезінде эмоцияға ерік беруі, көзінен жасын төгуі – барша халыққа, жалпы адам баласына тән ішкі күй. Ал ұлттық сипаттағы тілдік емес құралдар – белгілі бір этномәдени топтың (халықтың, ұлттың) өзіне ғана тән, ұлттық танымдық ақпараты мол коммуникация бірлігі. Әлем халықтарының ұлтаралық, мәдениетаралық коммуникациясы кезінде тілдік емес құралдардың қолданысына байланысты түрлі түсінбеушіліктер болуы мүмкін. Аталған құбылысқа арнайы *коммуникативтік шок* деген атау берілген. Бұл мәдени шоктың бір түрі болып саналады. Мысалы, орыс халқында *қонаққа кешігіп келу* құрметтің, үй иесіне деген қамқорлықтың белгісі болса, неміс халқы үшін керісінше құрметсіздікті білдіреді. Бұдан шығатын қорытынды, әр халықтың өзіне ғана тән қарым-қатынас жасау үлгісі бар. Ұлттық бірегейлік басты қазыққа айналған жаһандану заманында қазақ халқына ғана тән қатысым мәдениетінің ерекшеліктерін, бейвербалды амалдардың ұлттық сипатын анықтау, танымдық, әлеуметтік мәнін саралау, сонымен қатар олардың уақыт ағынына қарай өзгеру үдерісін талдау өзекті мәселе деп есептейміз.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Қазақ халқы ерте заманнан тоқсан ауыздың сөздің тобықтай түйінін айтуды, артық сөзден гөрі ыммен-ақ ойын жеткізуді жөн көрген. Қазақ тіліндегі вербалданған ым-ишараттар халқымыздың терең психологиялық білімін, дүниетанымын, қоғамдық ұйымдасу ерекшелігін көрсетеді. Сондықтан бейвербалды амалдар әрдайым вербалданып тілде сөз, фразеологизм түрінде сақталып отырған. *Айталық, тістену, қабағын тую, қолын қусыру, жер тепкілеу, мұрнын шүйіру, тілін тістеу, тізесін құшақтау, екі езуі екі құлағына жету, санын соғу* т.б. Қазақ ғылымында бейвербалды амалдардың танымдық, психологиялық ерекшеліктері Ж.Аймауытовтың «Психология», М.Жұмабаевтың «Педагогика» еңбектерінде алғаш сөз болған. Ал тілдік емес құралдардың коммуникация кезіндегі қызметі Б. Уорф, А.Пиз [3], Г.В.Колшанский, Г.Е.Крейдлин, И.А.Стернин [11], П.С.Тумаркин [12], сынды шетелдік ғалымдардың және Н.Уәли, Б.Момынова, Ф.Оразбаева, З.Базарбаева т.б. сынды отандық зерттеушілердің еңбектерінде когнитивтік, функционалдық тұрғыда қарастырылған. Бейвербалды амалдар соңғы уақытта қазақ ғалымдарының жеке зерттеу нысанына айнала бастады. Мысалы Ж.Нұрсұлтанқызы, М.Ешимов, С.Бейсембаева, С.Мағжан, Ш.Зекенова т.б. зерттеушілер аталған тақырыпта докторлық, кандидаттық диссертация деңгейінде терең талдаулар жасады. Ж.Нұрсұлтанқызы өзінің кандидаттық диссертациясында бейвербалды амалдарға: *бейвербалды амалдар деп – вербалды амалдарды толықтырып, оларға қосымша мағына үстейтін, коммуникативтік актіні жалғастыруға қызмет ететін, адамдардың*

өзара түсінісуін қамтамасыз етуге көмектесетін қарым-қатынас түрін айтамыз, [5, 7 б.] - деген анықтама береді. Алайда автор атап отырған коммуникацияның көмекші құралы қызметі – бейвербалды амалдардың бір ғана қыры деп есептейміз. Себебі кейде тілдік емес құралдар толық аяқталған ойды да білдіреді.

Зерттеу барысында роман-эпопеядағы тілдік емес құралдар басты нысанға алынды. Жинақталған тілдік бірліктерге талдау, сипаттау және жүйелеу әдістері қолданылды. Сонымен қатар логикалық-семантикалық әдіс арқылы мысалдардың лингвомәдени сипаты талданды.

Нәтижелер

Бір ұлт, мәдениет өкілдерінің арасындағы ұзақ уақыттан бері жалғасып келе жатқан коммуникативтік актінің негізінде ұлттық қарым-қатынас үлгісі қалыптасады. И.А.Стернин [11], Ю.Е.Прохоров [10] сияқты орыс ғалымдары аталған құбылысқа *ұлттық коммуникативтік мінез-құлық* деген атау берген. *Ұлттық коммуникативтік мінез-құлық* – белгілі бір ұлтқа тән қарым-қатынас жасау мәнері. Кез келген халықтың мәдениеті, танымы, түсінігі, салт-дәстүрі адамдардың өзара қарым-қатынасына, ұжымдасқан тіршілігіне негізделген. Ол тілмен қатар халықтың ым-ишаратынан, дене қимылынан, өзін ұстау ерекшелігінен көрінеді. Бұндай амалдар сол ұлтқа қатысты ассоциативті ақпаратты туғызады. Мысалы, *кәрістердің иілуі, арабтардың қол беруі, ағылшындардың қол бұлғауы, үндістердің аяқтары мен құлақтарын ұстауы* т.б. Бұлардың әрқайсысы сол ұлттар туралы таным-түсініктің бөлінбес бөлшегіне айналған. Бұның себебін профессор Б.Момынова былайша түсіндіреді: *Бейвербалды амалдар – әлеуметтік стереотиптер саналады, бұлар белгілі бір ұлт өкілдерінің әлемді тануға болатын, әлемді қалай және қандай сипатпен қабылдайтынын көрсететін, танымдық ерекшелігі зор қатысым құралдары* [1, 14 б.]. Өзбек ғалымы А.Нурмонов әр ұлтқа тән қимыл-қозғалыс мәнерінің ерекшелігі бар екеніне мынандай жақсы мысал келтіреді: *Г.Вамбери араб, парсы, өзбек тілдерін ғана емес, мәдениетін, салт-дәстүрін жақсы білген, мықты шығыстанушы болған. Халық арасында да білімімен көпке танылған. Бір отырыста әдемі әуенге еліткен зерттеуші әуеннің ырғағына салып аяғын тербетеді. Осы қимылы оның өзге мәдениет өкілі екенін бірден танытып қояды. Себебі шығыс халықтарында ән аяқты қимылдататын емес, ләззат алатын дүние, оған тек басын шайқап қана елітіп отырады,* - [6, 90 б.] дейді. Бұдан түйетініміз, басқа ұлт өкілі екінші бір халықтың мәдениетімен қаншалықты терең сусындаса да, ұлттық коммуникативтік мінез-құлқын толықтай бойына сіңіре алмайды. Себебі белгілі бір мәдениет өкілдеріне (ұлтқа) тән бейвербалды бірліктер ұлттық бірегейліктің ғана емес, *ұлттық таным бірлігінің* де көрсеткіші. Бұл туралы профессор Н. Уәли: *Тілдік таңбалардың мағынасы адресант-сана мен адресат-санада бірдей ұғынылуы тиіс.*

Бұл – коммуникацияның ойдағыдай өтуінің алғышарттарының бірі [7, 12 б.] - деген тұжырымға келеді.

Ұлттық коммуникативтік мінез-құлық туралы сөз қозғағанда қазақ халқының ертеден келе жатқан санасында бекіп, тұрмысында тұрақтанған қарым-қатынас жасау, бір-бірімен араласу әдебі, мәдениеті назарға алынады. Оның нақты көрінісін көбінесе халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігінен, әсіресе, егде жастағы кісілерден, сондай-ақ түрлі әдеби шығармалардан табуға болады. Сол себепті зерттеу мақаласында қазақтың тұрмыс-салты мол көрініс тапқан «Абай жолы» роман-эпопеясынан көптеген мысалдар келтірілді.

Талқылау

Қазақ халқының сәлемдесу кезіндегі ұлттық коммуникативтік мінез-құлқы. Қазақ қатысым мәдениетінде әр ым-ишаратқа тән танымдық ақпараттың деңгейлері бар. Зерттеуде қарастырылатын амандасу кезіндегі ым мен ишараттың да мазмұны мен мәні терең. Бейвербалды амалдар – коммуникативтік актінің негізгі компоненті. Сол себепті тілдік емес құралдар қолданысы *коммуникативтік жағдаятқа және коммуниканттар позициясына* тікелей тәуелді. Коммуникация – тілмен бірге үнемі дамып, өзгеріп, түрленіп отыратын процесс. Уақыт өте келе қатысымның көмекші құралдарының коммуникативтік сапасы өзгереді. Бұл тілдік сананың, ұлттық сананың өзгеруіне де ықпал етеді. Нәтижесінде коммуникативтік актінің элементтерін ескерместен тілдік емес құралдар стандарттала бастайды. Қазіргі таңда амандасу кезінде *бір-бірінің бетінен сую* кең тараған. Алайда қазақтың дәстүрлі коммуникациясында *беттен сую* коммуникативтік актіде таңдап қана қолданылған. Бұл халқымыздың ұлттық коммуникативтік мінез-құлқына, қатысым мәдениетінің ерекшелігіне байланысты. Зерттеуде осы секілді ұлттық сипатын жоғалтып бара жатқан бейвербалды амалдардың дәстүрлі үлгісі көрсетіледі. Мысалы, шығармадағы *беттен сую* такесикасының қолданысы былайша көрініс табады: *Балалардың бәрін де Абай қасына шақырып алып, беттерінен сүйді* [8, 259 б.]. *Оспан келе бергенде бұ да құшағын жайып бетінен сүйді* [8, 11 б.]. *Беттен сую* көбінесе *ерсек адам-бала* коммуникациясында екінші коммуникантқа қатысты амал. Оның негізгі прагматикасы – балаға деген ішкі сезімді, мейірім, махаббатты білдіру.

Сәлемдесу – кез келген коммуникацияның басы. Сәлемдесудің мазмұны коммуникативтік жағдаятқа байланысты өзгеріп отырады. Коммуникативтік актінің сипатына қарай онда қолданылатын тілдік емес бірліктердің қызметі де әртүрлі. Осыған орай сәлемдесу кезіндегі дәстүрлі мәндегі бейвербалды амалдарды төрт түрге жіктедік. Олар: просодикалық амалдар, проксемикалық амалдар, такесикалық амалдар, кинесикалық амалдар.

Сәлемдесу кезіндегі просодикалық амалдар. Сөйленімнің өн бойынан ғана көрінетін интонацияда сөйлеушінің көңіл күйі, айтылған ой мен тыңдаушыға қатысы (сыйластық, салқын сыпайылық, енжарлық, мысқыл, ризашылық, құрмет, күдік, күмән, сенімсіздік, үгіт және т.б.) байқала алады [13, 29 б.]. Осыған орай сөйлеушінің дауыс ырғағына қарай сәлемдесу кезіндегі просодикалық амалдардың мынандай негізгі түрлері анықталды: *үнсіздік, жоғары тон, төменгі тон, кідіріс.*

Үнсіздік – сәлем бермеудің бір көрінісі. Шығармада жала жабылған кейіпкер Қодар өзін табалаушы топтың алдына келгенде сәлем бермейді: *Қодар сәлем бермеді, өзі таңулы. Ішінде удай қайнаған ыза мен ашу бар* [8, 26 б.]. Коммуникативтік жағдаят амандасуды талап еткенімен, кейіпкердің амандаспай, үнсіз қалуы ішкі психологиялық күйіне, ашу, ызаға байланысты. Сәлем бермеу және сәлем алмау араздықты, алауыздықты білдіреді. Қазақ жақтырмаған, ұнатпаған адамына да амандаспаған. Одан бөлек жағдайда амандаспау, үнсіз қалу тәрбиесіздік, әдепсіздік саналған. Ауылда ақсақалды алыстан көрсе де жасы кіші кісінің алдына барып амандасуы – сол дәстүрдің бір үлгісі. Сәлемдесу кезіндегі үнсіздік *алауыздық* семантикасына жақын.

Жоғары тон немесе ашық, айқын етіп сәлем беру – қазақ халқы үшін коммуниканттар арасындағы ізгі қарым-қатынасты көрсететін маркерлердің бірі. Ашық дауыспен сәлем берудің екінші мәні – ересектіктің, өзін сенімді сезінудің көрінісі. Мысалы Абайдың әкесі отырған қонақ үйге кіріп үлкендерге сәлем беру кезіндегі дауыс просодикасының прагматикасы осындай: *Абай есіктен кіре, үйде отырған үлкендерге ашық дауыспен, айқын етіп сәлем берді. Үлкендер де мұның сәлемін дауыстап алды* [8, 10 б.]. Ашық дауыс просодикалық тұрғыдан дауыс тонының жоғарылығын білдіреді. Үлкендер сәлемін *дауыстап алуы* арқылы Абайға, сұлтанның баласына деген құрметті танытады. Мұнда дауыс күші сенімділік, өзін көрсету мақсатында қолданылып тұр.

Төменгі тон – дауыстың жай, бәсең шығуы. Қазақта сәлемдесу *сәлем беру* – *сәлем алу* деген екі бөліктен тұрады. Алайда коммуникация барысында коммуниканттар сингармотембрі арқылы одан бөлек ақпаратты да жеткізе алады. Мысалы: *Жігіт сәлемін салқын алды* [8, 270 б.]. *Құнанбай мұның сәлемін алды да, тебінін қап, «жүр!» деді* [8, 46 б.]. *Бөкенші тобы бұрын сәлем берді. Құнанбай ернін қыбыр еткізіп қана, үнсіз сәлем алды* [8, 50 б.] дегенде адресаттың адресантқа деген көңілінің суықтығы көрінеді. Оны автор *сәлемді салқын алу, ернін қыбыр еткізіп, үнсіз сәлем алды* деген тіркестер арқылы береді. Мұндағы *салқын алу* – коммуниканттың дауысын сипаттап тұрған тілдік емес құрал. Ол дауыстың төменгі тонын, қарқынының төмендігін және дауыстың соңына қарай бәсеңдей түсіп, жоқ болып кетуін, тыңдаушыға толық естілмейтіндігін білдіреді. Яғни қазақ халқының қатысым мәдениетінде амандасу кезіндегі дауыс жоғары, ашық болған сайын,

адресаттың көңілі мен сезімінің де жайлы, жағымды екенін көрсетеді. Ал дауыстың төмендігі, керісінше суық қарым-қатынастың, қош көрмеудің көрсеткіші.

Кідіріс – дауыс ағымының үзілуі [13, 16 б.]. Интонология теориясын зерттеуші А.Фазылжан сөйлеуші кейде ұмытып қалған сөзін еске түсіру үшін де, кейде толғанысын білдіру үшін де пауза жасауы мүмкін екенін айтады [13, 28 б.]. Кідірістің сөйлеу актісіндегі қызметі бұнымен шектелмейді. Сол секілді амандасу кезіндегі кідірістің де өзіндік мәні бар. Оған төменгі жолдардан көз жеткізуге болады: - *Шүкірлік, әке, - деп біраз тұрды да: - ат барған соң, дәріс тамам болмаса да, хазреттің рұқсатын, фатихасын алып қайттым, - деді. Тінті ересек адамша сөйлеп қатты* [8, 7 б.]. Үзіндідегі амандасқан соң *біраз тұру*, басқаша айтқанда дауыстағы *кідіріс* сөйлеушінің, бала Абайдың байсалдылық, сабырлылық сипаттарын танытып тұр.

Сәлем беруде коммуниканттар позициясы да аса маңызды рөл ойнайды. Мысалы, қазақта отбасыдағы сәлем берудің өзінің жүйесі қалыптасқан, оның реті әкеден шешеге қарай екені шығармада анық көрініс табады. Қазақ отбасындағы коммуникацияда ер бала анасының алдында баладай еркелесе, әке алдында нағыз жігіт боп бой көрсетеді. *Әке-бала* коммуникациясында тілдік емес құралдар белсенді қатыспайды, барлық коммуникативтік жүк дауысқа, яғни просодикаға түседі. Қазақ қатысым мәдениетінде баланың әке алдында *нағыз жігіт, ересек адам* ретінде көрінуге тырысуы – ер балаларға тән ұлттық коммуникативтік мінез-құлық. Бұл ерекшелікті шығармада автор *Бала ес білгеннен бері қарай әкесінің қабағын жұтаң қыста күн райын баққан кәрі бақташыдай бағып, танып өскен* [8, 7 б.] - деп әкенің баласын қабақпен, *тілсіз-ақ* тәрбиелегенін анық танытады.

Сәлемдесу кезіндегі такесикалық амалдар. Сәлемдесу барысындағы белсенді такесика ретінде *маңдайдан сүю, маңдайдан иіскеу* және *көзден сүюді* атап өтуге болады. Көзден сүю – көпмағыналы бейвербалды амал. Профессор Б.Момынова «Қазақ ым-ишараттарының түсіндірме сөздігінде» оның жақсы көру, жаны ашу, сүйіскен жастардың өз сезімін білдіруі және ризашылық (еркелеу, қуану), жұбату секілді негізгі бес түрлі мәнін көрсетеді [9, 240-241 бб.]. Шығармада: *Бала топтан шыға бергенде, Айғыз күліп:*

- *Пай, жаман қатындар сілекейлеп, баламыздың бетінен сүйер жер де қалдырмады-ау, - деп паңдана күлді де, Абайды көзінен сүйді* [8, 8 б.] - деген үзіндідегі аталған ишараның мәні жақсы көруді, ерекше ыстық сезімді аңғартады. Бұл мысалдан *көзінен сүю* өзара жақын адамдар арасындағы амал екенін көруге болады, аса таныс, жақын емес адамдар беттен сүюмен, қол алысумен шектеледі.

Қазақ қатысым мәдениетінде *ана-бала, әже-немере* коммуникациясында зор махаббат маңдайдан сүю және бауырына басу бейвербалды амалдары арқылы көрінеді. *Маңдайынан иіскеу: 1) үлкен*

адамның баланы жақсы көріп отырғанын, еркелететінін білдіретін *альтерадоптар*; 2) аяу, мүсіркеу [9, 216 б.]. Сәлемдесу кезінде бұл көбінесе бірінші мәнде жұмсалады: *Кезек өз шешесіне келгенде, ол сүйген жоқ. Қатты бір қысып, бауырына басып тұрды да, маңдайынан иіскеді* [8, 8 б.]. Бауыр (*бауырына басу* мәніндегі), құшақ (*құшақтау, құшағына қысу* мәніндегі), маңдай (*маңдайдан иіскеу, маңдайдан сую*) соматизмдері қазақ халқы үшін символдық мәнге ие. Сондықтан бұл соматизмдер қатысатын бейвербалды амалдар сезімнің ең жоғары деңгейін көрсетеді.

Қолын қысу да ажырағысы келмеуді көрсететін тілдік емес құрал. Бұл көбінесе бір-біріне аса жақын адамдар арасында көрініс табады. Мысалы шығармада *әже-немере* коммуникациясында *қолынан қысу* арқылы олардың өзара өте тығыз қарым-қатынаста екенін, яғни қаншалықты жақын екенін байқалады:

Абай ең алдымен кәрі әжесімен қоштасып:

- *Қош, әже! - деп кеп, екі қолымен әжесінің кішкене кәрі қолын қысты* [8, 71 б.]. Бұл Абайдың алыс жолға аттанып бара жатқанын сипаттайды. *Қолды қысу* – жібергісі келмеу, *қимастық* семантикасын білдіреді.

Сәлемдесу кезіндегі кинесика. Кинесика ым-ишарат және дене қалыбына қатысты параамалдарды қамтиды. Коммуникация кезіндегі адамның дене қалыбындағы өзгерістерге коммуникант жасы, әлеуметтік жағдайы, мәртебесі, мінезі сынды түрлі факторлар әсер етеді. Ал бет-жүздегі ишараттар көбінесе адресат пен адресант арасындағы байланыстың деңгейін, бір-біріне деген көзқарасын байқатады. Мысалы:

Абай осыны аңғарып, анасының жүзіне қарағанда, Ұлжан бұған біраз көз салып тұрып:

- *Балам, үлкендер бірде тату, бірде араз бола беретін... Бәжекеңді көрген жерде сәлеміңді түзу бер... - деді.*

Абай жүріп кетті. Артына бірнеше бұрылып қарағанда, аналары үйге

кірмей, ұзақ қарап тұр екен [8, 72-73 б.].

Абайға анасының қандай жағдай болса да *өзінен үлкен кісіге* дұрыс сәлем беру қажет екенін ескертуі отбасы институтының ұлттық коммуникативтік мінез-құлықты балаға дарытуының көрінісі. Сонымен қатар анасының баласына айтқан бұл сөздері сәлемнің қаншалықты маңызды екенін де айқындай түседі. Берілген үзіндіде оптикалық бейвербалды амалдардың қызметі ерекше. *Ұзақ қарау* жақсы мәнді де, теріс мәнді де білдіре алады. *Тесіле қарау, қадала қарау, көзін алмау* деген фразеологизмдерден аталған ишараның түрлі мағыналық реңктері бар екенін аңғаруға болады. Көбінесе «ұзақ қарау» тыңдаушының назарын толық өзіне аудару, бір нәрсені айтуға деген ниетін білдіру үшін қолданылады. Сол секілді анасының баласына ойындағысын айтпас бұрын ұзақ көз салуының прагматикасы айтар ойына назар аудартып,

мән беру болса; *аналары үйге кірмей, ұзақ қарап тұр* екен дегендегі *ұзақ қарап тұру* жақын адамға деген қимастық, қоштасуды жеткізіп тұр.

Қазақ халқында ер адам өзі құрмет тұтатын адамдарға амандасқанда қолын кеудесіне қойып, біраз иіліп сәлем береді. Бұлай сәлемдесу үш бөліктен тұрады: 1 – сөз, 2 – қолды кеудеге қою, 3 – алдыға иілу. Мұндағы *қолды кеудеге қою* кинесикасының мәні сәлемнің шын жүректен шыққанын білдірсе, алдыға иілу, басын, маңдайын төмен салу, яғни адресатқа деген зор құрметті білдіреді. Мысалы: – *Әссәламұғалайкүм, Абай аға! – деп, оң қолын төсіне қойып, мұсылманша тағзым білдірді* [14, 531 б.]. Мысалдан байқағанымыздай коммуникант *Абай аға* деп әрі сөз арқылы, әрі тілдік емес құралдары арқылы шынайы ықыласын білдіріп тұр. Автор бұлай сәлемдесу жалпы мұсылман халықтарына ортақ екенін атап өткен. Қазақ қатысым мәдениетінде мұсылманша сәлем беру ұлттық сипат алып, тұрақтанған деуге болады.

Қазақ жолаушының жүріп келген және жүретін жолына үлкен мән береді, құрмет танытады. Сондықтан алыс жолдан келген жолаушыны қарсы алу кезіндегі амандасу былайша қарқын алады: *бетінен сүю – бауырына басу – құшағына қысу – маңдайынан сүю – көзінен сүю*. Ал керісінше сапарға шығарып саларда көбінесе *қолын қысу – маңдайынан иіскеу – жолына ұзақ қарап тұру* сынды амалдар арқылы қимастығын білдіреді. Бұлар – қазақ халқының ұлттық коммуникативтік мінез-құлқындағы *сағыныш* және *қимастық* сезімдерін танытатын бейвербалды амалдар.

Бейвербалды амалдар бір халықтың өз ішіндегі қатысым мәдениетінде ғана емес, мәдениеттаралық коммуникация кезінде де маңызды рөл ойнайды. А.С.Оразбаева бейвербалды коммуникацияның мәдениеттер тоғысындағы қызметін саралай келе бірқатар артықшылығы мен кемшілігін атап өтеді. Зерттеуші тілдік емес құралдарды қолданудың тиімді тұстары ретінде хабарламаны жылдам жеткізу және қабылдау, уақытты үнемдеу, ауызша хабарламаны толықтыру, екпін түсіру т.б. атаса, кемшіліктері ретінде нақты емес, көп арналы, мәдени таңбаланған, түсіну қиын, бейресми сипатта болатынын айтады. Бейвербалды амалдарға тән мәдени ақпарат туралы А.Оразбаева: «Бейвербалды коммуникация түрлері мен оны қолдану мағынасы сізге бала кезіңізден сіңіп, оны ата-анаңыз немесе танысыңыздан сізге өтуі мүмкін. Тек кейбір ым-ишаралар барлық мәдениетке тән болуы мүмкін, бірақ барлығы емес. Бір мәдениетте оң немесе дұрыс деп саналатын қимылдар басқа бір мәдениетте теріс немесе бұрыс болып көрінуі мүмкін» [15, 141-143 б.] - деп жеке тұлғаның басқа мәдениеттерді қабылдауына бала күннен бойында қалыптасқан ұлттық коммуникативтік мінез-құлықтың әсер ететініне назар аударады.

Қорытынды

Халықаралық қатынастардың дамуы, әлем халықтарының бір-

бірімен аралас-құралас өмір сүруі тілдің, мәдениеттің, мінез-құлықтың да ықпалдасуына әсер етті. Соның себебінен ұлттық коммуникативтік мінез-құлықтың (ҰКМҚ) орнын стандартталған коммуникативтік мінез-құлық (СКМҚ) басуда. Мысалы, қошеметтің белгісі ретінде қол шапалақтау; *жақсы, керемет* дегенді бас бармақпен көрсету; амандасқанда немесе қоштасқанда қол бұлғау, беттен сүю; *жоқ, келіспеймін* дегенді қолды қайшылап көрсету; жақсы көруді саусақпен жүрекше жасау арқылы білдіру т.б. бұның барлығы бір ұлттың емес, бүкіл әлемнің тілсіз таңбаларына айналған. Көбінесе мұндай бейвербалды амалдар жастардың арасында тез тарап, кеңінен қолданылады. Осы орайда қазақ халқының ұлттық коммуникативтік мінез-құлықтың әрі тілдік, әрі тілдік емес құралдардағы терең танымдық білім негізінде зерттеу қажет екені сөзсіз. Себебі ұлттық коммуникативтік мінез-құлықтың түбінде ұрпақ тәрбиесі, қоғамдық қатынастарды реттеудің дәстүрлі жүйесі, адамдармен қарым-қатынас жасаудың дипломатиялық ұстанымдары сақталған.

Қазақ халқының қатысым мәдениетін көрсететін бейвербалды амалдарға талдау жасай келе олар коммуниканттың позициясы және коммуникативтік жағдаятқа тікелей тәуелді екеніне көз жеткіздік. Қазақтың *амандасу-қоштасу* әдебінде коммуникативтік жағдаят үлкен рөл ойнайды. Себебі коммуниканттың бірі алыс сапардан келсе онда бейвербалды амалдар өте белсенді қолданылады (*маңдайынан сүю, бауырына басу, құшағына қысу, бетінен сүю, көзінен сүю*) т.б. Бұл амалдар *сағыныш* семантикасына негізделеді. Ал күнделікті тұрмыста амандасу сөз және дауыс тоны (просодика) арқылы жүзеге асады. Қоштасу рәсімі де дәл солай алыс сапарға шығарып саларда қоштасу ұзаққа созылып, түрлі такесикалық амалдар (*қолын қысу, маңдайынан иіскеу*) қатысып, күрделенеді. Олар коммуниканттар арасындағы жақын қарым-қатынасты сақтап тұруда маңызды рөл ойнайды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Момынова Б.Қ. Қазақ ым-ишараттары: сөйлеу этикеті мен қатысым мәдениетінде. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2016. – 496 б.

[2] Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынасы: теориясы және әдістемесі. – Алматы: РБК, 2000. – 207 б.

[3] Пиз А. Язык телодвижения: Как читать мысли других людей по их жестам (пер. с англ. яз.). – Нижний Новгород: Ай Кью, 1992. – 262 с.

[4] Mehrabian, Albert. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. 2nd. – Belmont, CA: Wadsworth, 1981. – 212 p.

[5] Нұрсұлтанқызы Ж. О.Бөкеев шығармаларындағы бейвербалды амалдар: филол. ғыл. канд. ... дис. автореф. – Алматы: 2006. – 28 б.

[6] Khakimov M. Kh. The History of Paralinguistic Researches // International Journal of Culture and Modernity. – 2022. – Volume 13. P. 90-95.

- [7] Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғылым. д-ры. ... дисс. автореф. – Алматы: Арыс, 2007. – 53 б.
- [8] Әуезов М. Абай жолы. I том. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 377 б.
- [9] Момынова Б. Қазақ ым-ишараттарының түсіндірме сөздігі. – Алматы: А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2017. – 288 б.
- [10] Прохоров Ю.Е., Стернин И.А. Русские: коммуникативное поведение: – Флинта: Наука, 2006. – 238 с.
- [11] Стернин И.А. Русская невербальная коммуникация (на фоне немецкой) // Русское и немецкое коммуникативное поведение. – Воронеж: Истоки, 2002.– Вып.1. – С. 181-190.
- [12] Тумаркин П.С. Жесты и мимика в общении японцев // Лингвострановедческий словарь-справочник. – М.: Русский язык, 2001. – 592 с.
- [13] Фазылжанова А.М. Сөз сазы және интонация (эксперименттік-фонетикалық зерттеу). – Алматы: «Алматы-Болашақ» АҚ баспасы, 2022. – 208 б.
- [14] Әуезов М. Абай жолы. I том. – Алматы: «Жазушы», 2009. – 432 б.
- [15] Оразбаева А.С. Мәдениетаралық қатысымның кейбір мәселелері, негізгі түрлері мен сипаттамасы // Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы. “Филология ғылымдары” сериясы. – 2023. – №1(68). – Б. 136-149.

REFERENCES

- [1] Momynova B.Q. Qazaq ым-ишарattary: söileu etiketı men qatysym mädenietinde (Kazakh gestures: in the culture of speech etiquette and communication). – Almaty: Arys baspasy, 2016. – 496 b. [in Kaz.]
- [2] Orazbaeva F.Ş. Tıldık qatynasy: teoriasy jäne ädistemesı (Language communication: theory and methodology). – Almaty: RBK, 2000. – 207 b. [in Kaz.]
- [3] Piz A. Jazyk telodvizhenii: Kak chitat' mysli drugih ljudej po ih zhestam (per. s angl. jaz.) (Body language: How to read other people's thoughts by their gestures) (translated from English). – Nizhnij Novgorod: Aj K'ju, 1992. – 262 s. [in Rus.]
- [4] Mehrabian, Albert. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. 2nd. – Belmont, CA: Wadsworth, 1981. – 212 p.
- [5] Nürsülтанқызы J. O. Bökeev шығармаларындағы beiverbaldy амалдар. Filologia ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисертацияның авторефераты (Nonverbal actions in the works of O. Bokeev. Abstract of the dissertation prepared for the degree of candidate of philological Sciences). – Almaty, 2006. – 28 b. [in Kaz.]
- [6] Khakimov M. Kh. The History of Paralinguistic Researches // International Journal of Culture and Modernity. – 2022. – Volume 13. P. 90-95.

[7] Uäli N. Qazaq söz mädenietiniñ teorialyq negızderi: filol. ğylym. d-ry. ... diss. avtoref. (Theoretical foundations of Kazakh word culture: philol. science. the doctor. ... diss. abstract) – Almaty: Arys, 2007. – 53 b. [in Kaz.]

[8] Äuezov M. Abai joly. I tom. (The Path of Abai. Volume I). – Almaty: Jazuşy, 1989. – 377 b. [in Kaz.]

[9] Momynova B. Qazaq ym-işarattarynyñ tüsındırme sözdıǵı (Explanatory Dictionary of Kazakh gestures). – Almaty: A.Baitürsynöly atyndaǵy Tıl bılımy instituty, 2017. – 288 b. [in Kaz.]

[10] Prohorov Ju.E., Sternin I.A. M. Russkie: kommunikativnoe povedenie (Russians: communicative behavior). – Flinta: Nauka, 2006. – 238 s. [in Rus.]

[11] Sternin I.A. Russkaja neverbal'naja kommunikacija (na fone nemeckoj) // Russkoe i nemeckoe kommunikativnoe povedenie (Russian nonverbal communication (against the background of German) // Russian and German communicative behavior). – Voronezh: Istoki, 2002. – S. 181-190. [in Rus.]

[12] Tumarkin P.S. Zhesty i mimika v obshhenii japoncev / Lingvostranovedcheskij slovar'-spravochnik (Gestures and facial expressions in Japanese communication / Linguo-cultural dictionary-reference). – M.: Russkij jazyk, 2001. – 592 s. [in Rus.]

[13] Fazyljanova A.M. Söz sazy jäne intonasia (eksperimenttik-fonetikalyq zertteu) (Word melody and intonation (experimental-phonetic study)). – Almaty: Almaty-Bolaşaq AQ baspasy, 2022. – 208 b. [in Kaz.]

[14] M. Äuezov. Abai joly. I tom. (The Path of Abai. Volume I). – Almaty: Jazuşy, 2009. – 432 b. [in Kaz.]

[15] Orazbaeva A.S. Mädenietaralyq qatysymnyñ keibir mäseleleri, negızǵı türleri men sipattamasy (Some Issues of Intercultural Communication, Main Types and Features) // Abylai han atyndaǵy QazHq jäne ÄTU Habarşysy. “Filologia ğylymdary” seriasy (Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL Series. “Philological sciences”). – 2023. – №1(68). – B. 136-149. [in Kaz.]

ПРОЯВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В КОММУНИКАЦИИ НЕВЕРБАЛЬНЫМИ СРЕДСТВАМИ

*Имангазина М.А.¹, Момынова Б.К.²

*¹докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан, e-mail: meruyertimangazina@mail.ru

²доктор филологических наук, профессор, Институт языкознания
имени А.Байтурсынулы
e-mail: momynova_b@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется коммуникативная культура казахского народа, в том числе коммуникативно-познавательная функция жестов приветствия как важный элемент национального ментально-языкового комплекса. Понятие *национальное коммуникативное*

поведение, впервые разъясняется в связи с неязыковыми, т.е. невербальными средствами коммуникативного акта. Цель исследования – проанализировать невербальные элементы сопровождающие речь в коммуникативном аспекте, то есть с позиции *коммуникативного акта – коммуникативной ситуации – с позиции коммуникантов*, и выявить их прагматическую функцию и познавательный смысл, т.е. семантику.

Научная значимость исследовательской работы заключается в том, что, рассматривая невербальные средства в антропоцентрическом и функциональном аспектах, были сделаны выводы о национальном коммуникативном поведении казахского народа. Результаты исследования будут полезны для научных изысканий в рамках антропоцентрического направления, включающего в себя казахскую национальную культуру общения, теорию коммуникации.

Практическая значимость исследования: результаты исследования могут быть использованы в качестве теоретического материала в областях, изучающих познавательную функцию языка, паралингвистике, теории коммуникативных актов, когнитивной лингвистике и др., а также в других научных исследованиях по страноведению, психологии, бихевиоризму, культурологии и т.д. Для достижения ключевых результатов в исследовании теоретическая информация была дифференцирована с помощью метода описания и синтеза.

При анализе языковых единиц, собранных из романа-эпопеи «Путь Абая», применялись бихевиористский метод, семантический метод и методы когнитивного анализа.

В результате исследования было сделано несколько конкретных выводов:

- в культуре казахской коммуникации семантика *скупать, прощание, близость, вражда, доброта* передается невербальными кодами;

- в семейном общении иерархия приветствия выражается неязыковыми средствами: мальчик первым здоровается с отцом, а затем с другими членами семьи. При приветствии ребенка с отцом меняется коммуникативное поведение и активно используются просодические приемы, такие как пауза, низкий тон;

- параэлементы наряду с языковой информацией относятся к основным маркерам, ярко отражающим отношение, настроение, прагматику коммуникантов друг к другу и отражающим специфику коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: невербальные элементы, национальное коммуникативное поведение, культура коммуникации, коммуникативный акт, коммуникативная ситуация, позиция коммуниканта, прагматика, просодика, такесика, проксемика, кинесика, приветствие

THE MANIFESTATION OF NATIONAL CHARACTER IN COMMUNICATION BY NON-VERBAL MEANS

*Imangazina M.A.¹, Momynova B.K.²

¹PhD student, Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan, e-mail: meruyertimangazina@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Professor, Linguistic Institute named after
A.Baitursynuly, e-mail: momynova_b@mail.ru

Abstract. The article analyses the communicative culture of the Kazakh people, including the communicative and cognitive function of greeting gestures as an important element of the national mental-linguistic complex. The notion of *national communicative behaviour*, not mentioned in domestic studies, is used for the first time and explained in connection with non-linguistic means. The aim of the study is to analyse the non-verbal techniques studied in Kazakh linguistics from the communicative aspect, i.e. from the position of *communicative act - communicative situation - communicants' position*, and to reveal their pragmatic and cognitive meaning.

The scientific significance of the research work lies in the fact that, considering nonverbal means in an anthropocentric and functional aspect, new conclusions were made about the national communicative behavior of the Kazakh people. The results of the study will be useful for scientific research in anthropocentric areas, including the Kazakh national culture of communication, the theory of communication.

Practical significance of the study: the results of the study can be used as theoretical material in the fields of studying the cognitive function of language, paralinguistics, theory of communicative acts, cognitive linguistics, etc., as well as in other scientific studies in the field of country studies, psychology, behaviorism, cultural studies, considering the national specifics of the Kazakh people. To achieve key results in the study, theoretical information was differentiated using the method of description and synthesis.

Behavioral method, semantic method and cognitive analysis methods were used in the analysis of language units collected from the epic novel "The Path of Abai".

As a result of the study, several specific conclusions were made:

- in the culture of Kazakh communication, the semantics of *bored, farewell, closeness, enmity, kindness* are transmitted by nonverbal codes;
- in family communication, the hierarchy of greetings is expressed by non-linguistic means: the boy first greets his father, and then with other family members. When greeting a child with his father, the communicative behavior changes and prosodic techniques are actively used, such as pause, low tone;

- paraelements, along with language information, are the main markers that clearly reflect the attitude, mood, pragmatics of communicants to each other and reflect the specifics of the communicative situation.

Keywords: non-verbal elements, national communicative behaviour, culture of communication, communicative act, communicative situation, the position of the communicant, pragmatics, prosodics, takesics, proxemics, kinesics, greeting

Статья поступила 18.08.2023

UDC 81'42(075.8)

IRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.007>

FRAME APPLICATIONS OF THE CONCEPT «STEPPE» IN KAZAKH FOLK LYRICS

*Ispandiyarova A.T.¹

*¹doctoral student, A.Baitursynov Kostanay Regional University
Kostanay, Kazakhstan, e-mail: ispandiyarova@mail.ru

Abstract. This article deals with the analysis of the composition “Kara olen”, “Poems about heroes”, which are the part of the collection “Word of ancestors”. It is the first time when the concept of the Steppe in the work “The Word of Ancestors” was considered and taken for conceptual analysis from a linguistic point of view. The picture of the Steppe is revealed with the use of a rational approach to conceptual analysis of images.

The main goal of the article is to define the expression of the concept *steppe* in the language of Kazakh folk lyrics. Through the concept *steppe* the character, life of Kazakh people can be clearly seen. Using the method of allegory, the author was able to show the courage, steadfastness of the batyrs, love for their country, and a sense of patriotism for their homeland.

The theoretical significance of the study is determined by the formation of the Kazakh worldview of the concept “steppe” through a conceptual analysis of the language in the works “The word of ancestors”. The theoretical result of the work can be used as the secondary materials while studying such subjects as Cognitive Linguistics and Theory of Literature.

In the course of the conceptual analysis, frame applications of the concept *steppe* were considered. With the use of the explanatory dictionary, the concept of “steppe” was defined. Having studied the continuity of the concept *steppe* with such notions as *native land*, *bright hearth*, *nomad camp*, *Motherland*, *nature*, *legend*, *kui*, *world*, etc., it was possible to explore the

identity of Kazakh people, who were striving for freedom and independence even at that period of time due to their courageous character. As a result, through the manifestation of the concept *steppe* in “Kara olen” and “Poems about Heroes”, social features of the folklore language were revealed.

Keywords: language, text, concept, national worldview, image, frame, folklore, steppe, people, life

Basic provisions

The following interpretations are given in the explanatory dictionary of Kazakh language.

Steppe - 1. Extensive flat terrain, valley. Waterless desert. 2. Outside the yard. 3. Rural area, outskirts. A word said to the steppes is a word lost in vain. Thrown into the steppe - a) left unattended, treated disrespectfully. b) did not follow, did not approach. *He made a fuss in the steppe* means made a noise by talking loudly [1, p. 120].

The country is quiet, the enemy is defeated, the mood is peaceful.

Keeping up with sheep and lambs, did the horse foal.

A widow and a young child drove the flock,

Eggs are laid on the sheep [2, p. 171]. Images taken from this poetic stanza give us a whole view of our native land. Using the example, we clearly draw attention to the calmness, satisfaction and appeasement of Kazakh people. It is impossible to imagine a Kazakh without the steppe as well as the steppe without a Kazakh, because the steppe is a home for the Kazakh people, a place where they can live and feel freedom.

Introduction

When we say Steppe, we visualize such kind of images as our native land, native country, native village, overgrown green forest, rivers and lakes flowing like a fountain, dzhailau. We can say that the Steppe is a Kazakh person, and a Kazakh person is the Steppe, because the Kazakh soars like an eagle over the wide huge steppes, they breathe freely, with full breasts, and experience the sense of independence. The article clearly reflects the close connection of the Kazakh worldview with the nomadic steppe life, love for the native land, love for nature, a sense of patriotism for the Motherland. The idea of the steppe was conceptually analyzed through such notions as camping, khara shanyrak, bright hearth, father’s house, dzhailau, blessed land, etc. The purpose of the study is to investigate the activity of the concept *steppe*, which determines the cognitive character in the works of “the word of ancestors”.

The courageous character, dedication, resistance to any difficulties of the heroes who defended their native land, were reflected in the analysis of the concept “steppe”. The life of Kazakh people, their behavior, perseverance and courage, hospitality, free growth in the endless steppes are revealed through the concept *steppe*. The struggle for territory, heroic activity, resistance, the ability to compare the meaning of life with the nature of the steppe, traditions,

beliefs, holiness, folklore, literacy are the ideas which have been developed along with the formation of the way of life in harmony with the nature. The formation of the Kazakh identity was greatly influenced by the steppe, the people were strictly prohibited to violate the law of the steppe, they tended to have a soul as broad as the steppe, they had to be hospitable, Kazakh people extracted everything they needed from the bowels of the steppe. The nomadic way of life, besides finding suitable pastures for their own cattle in vast fields, involved protection of their native land from the trampled hooves of the herd.

Materials and methods

The relevance of the study is determined by the importance of interpreting the cognitive aspects of language semantics. Currently the concept-structure formation methods are studied little. The work is aimed at considering the cognitive level of the text by conducting a conceptual analysis of the folklore text, which is currently at the formative stage. Research methods are determined by the necessity to describe and systematize the conceptual content, determine the role of the concept *steppe* in the formation of the text. In the course of the study, such methods as analysis, ethnolinguistic and conceptual analysis were used. The object of the study was the works of "Kara Olen", "The songs of the ancestors", included in the volume "Word of the Ancestors". In the course of the conceptual analysis of the concept *steppe*, an examination of such concepts as a frame, a scheme, a scenario, a stereotype, an image was carried out. The picture of the steppe is revealed with the help of a rational approach to conceptual analysis of images. With the help of the allegorical method, the life activity, characters, life of the people are described.

Results and discussion

S. Askoldov-Alekseev in his work "The Concept and the Word" defines the concept both as a mental, purely mental formation, and as part of objective reality [3, p. 267].

S. Vorkachev characterizes the concept as an "operational unit of thought", "as a unit of collective knowledge (sending to higher spiritual entities), having a linguistic expression and marked by ethno-cultural specificity" [4, p. 51-52].

The expression of the concept *steppe* in Kazakh language is figurative words denoting the placement of indefinite space in an indefinite gap or indefinite proximity. For example, such words as a place where the eye does not see, the ears do not hear, the dog died, do not have a special significance in the perception of space [5, p. 45]. In Kazakh language such concepts as distance, solitude, remoteness in space are associated with such parts of the human body as arms, legs, eyes, chin [6, p. 242]. The influence of man on space, *fixation* of this space in all linguistic images of the world, was carried out by naming individual geographical concepts as parts of the human body. In

Kazakh language the concept *steppe* hints at infinity, expanse. To understand the inner content of the concept of space, we will define the relationship between such notions as *steppe*, *Motherland*, *native home*, *people* in Kazakh toponymy. It goes without any doubt that the wide steppe is a symbol of life.

The meaning of the word *steppe* in the formation of a national statement is especially important. "It is expressed in legends, reflected in religious positions, included in cultural customs and traditions, enshrined in the language. In the language they are realized in the form of categories of ideas, concepts, images; namely the infinity of space, its alienation from a person, for example, at arm's length, at the distance of a thrown stick, one step, under the chin, the distance of a crow's step; uncertainty about position or location in space, for example, the ground on which a human foot has not stepped, the bottom of the Earth, a dog bends its back, on the other side of the sky of six layers" [7, p. 5].

The steppe is the golden cradle of nomadic Kazakh people, it is a vast flat region that brought up Kazakhs, it is a season, space, changes, movement. The vast world and the carefree life are the notions which can be easily noticed in the blood of Kazakh people who were born in the endless steppes. For Kazakh people, who freely grew up in the steppe, independence, infinity, abundance are ones of the most important ideas.

The nature is the main theme of life, a source of description of pleasure, beauty (or horror). Earth... Steppe... It is a short and cherished word left over from grandfathers. It is a sacred word, a word which has a deep meaning. Any living being, a person, opens the doors of the world on the earth, grows in the endless steppes, eats what the earth has given, arranges holidays in the steppe, on the day when he has exhausted his commandments, he goes to another world and reunites with the earth. If you think about it, it is impossible to imagine human life without land, without guilt. It is obvious that the Great Creator tied a person to the earth without threads, including the creation of a Kazakh as a nomad, tying his umbilical cord to the earth.

Scientist Zh. Moldabekov gives such a description of the concept of "Motherland": "Homeland is the joy of steppe life; space for settlement ... Kazakh did not distinguish themselves from their homeland, their homeland from their identity. Motherland is a spring for livestock and souls, a camp for society, where they are born, cut the umbilical cord, wash clothes, etc. The concept of homeland seems to be composed of three roots: it is a world consisting of the universe and property, it is a custom of multiplying and improving the animal world" [8, p. 57].

The concept is characterized by a structural character. Structural aspect it consists of frames that differ in content. Frames the system forms a cognitive model of the concept of pure [9, p. 105].

Motherland is the place of birth of each person, their land, their village. We believe that a person cannot live without their native land because the native land is the place where our ancestors settled. It is from this place that

the formation of personality begins. The concept "steppe" is also directly related to the concepts of *homeland*, *nomadic*, *people*, and *native land*. Homeland is an ancient village, a native site, a place of birth, residence and formation of ancestors.

The concept of the *steppe* worldview is a complex mental structure which includes the following components: such concepts as a vast flat area, outskirts, waterless desert, countryside, land; an image which is created as a result of metaphorization of known meanings (a word pronounced in the steppe is said in vain); axiological part which involves linking the wide steppe with a positive assessment as the most important component of human life:

The Black Irtysh, poor lake Naryn-Kursh,

You sigh sadly, remembering Kursh.

There is no better place than the native land,

Stop wandering around foreign lands, longing for her. [10, p. 47] or an assessment of the negative nature of "foreign land, alien, unknown place".

A deserted land is viewed in front of the eyes, it is a native land that has become a stranger after the invasion of enemies, the people leave what they have acquired and go into the unknown in order to survive. There is no native land without people. This example also reflects the psychological state of our people. Through the phrase "desert land" we observe the image of an alienated country left without its people.

In the Kazakh worldview, the preservation of honor is more important than the achievement of wealth, this is the value which deeply rooted in the blood of the people, which we can talk about in the folklore and other similar genres. Being satisfied with what you have is a property inherent in Kazakhs, it is more important than to follow wealth. The next important issue for Kazakhs is that they have always put the interests and problems of society above their private ones.

Considering the Kazakh worldview, it should also be noted that during the entire period of migration, people are always forced to face various difficulties and threats. It requires heroism and courage. In the work we often met phrases that form a frame row: terrible times, poor people, a country without people, exhausted people, life in a false world, restless time, and life passed. This is reflected in the moments described during the war, when Kazakh people, having experienced many difficulties in severe winters, did not admit defeat, moved forward and defended their country with their last strength.

Sincere desire in the knowledge of life, openness to the world, openness to other ethnicities, selfless help to those in need, hospitality are also some of the remarkable qualities of our people.

The parallel image of the steppe-battlefield is genre-forming. The field manifests itself in the form of open space where hostilities are unfolding. The semantics of the metaphor of war can be given using such national words and phrases as thick hands, soldiers, army, arrows, swords, fortress, destruction,

death, drunkenness from death, Kalmyks, which are symbols of the genre of historical psalms. For example,

*The enemy was not given the fortress of the mountains,
And the earth did not give water and reeds.
And roaring lions and tigers,*

They did not start the war, laying ruins [11, p. 146]. The image of our heroes as brave as lions is perfectly illustrated through the phrase “roaring lions and tigers”. When there are such brave heroes, we see that no enemy can destroy the fortress of the country.

Since language plays an important role in the life of mankind and society, the role of a human, the goal of a human, the knowledge and training of a human in the perception of the world are taken into account at any level of the language. Having comprehensively considered the concept of *steppe*, we proved that in Kazakh worldview it can serve as an indicator of the internal knowledge of the people, national identity, the artistic world, mentality, choice. In the course of the study, the following frames associated with the concept “steppe” were identified.

1st frame. Desert steppe.

*The Virgin gives a blessing to the grown-up Tumarsha,
Her home was the Desert Steppe.
In the modern Taldykorgan region*

It is called “The Beginning of Tumarshi [12, p. 38]. The Kazakh worldview was formed in the Kazakh desert steppe, its natural principles followed the laws. That is why, models of oral literature that had an impact on consciousness were created, being an instructive legacy for the future. A great number of studies showed that love for the motherland, heroism and courage originate from education and art. In our example, there is another side of education which depicts a Kazakh girl which grows up with the scent of the desert steppe and receives blessings from adults.

2nd frame. Pasture. Kazakh spacious dzhailau, vast lands have always been a salvation for the people. The earth was like a mother which could lull a person, take him under its guardianship, grow up, give shelter. The son of the earth in his native area felt free, rejoiced like a child and lived a carefree life. In our example, we notice one of the scenes where you can find a great place to live on the vast jailau and enjoy life. Here, the native land is depicted as a symbol of silence, tranquility, freedom.

*I want to tell you, My mind,
Initially call you to wisdom.
Even the ravine that you use is like a spacious jailau
Live and enjoy where you are now* [12, p. 208].

3rd frame. Steppe nostalgia.

*The farther away my aul was, the more I regretted
Everyone asked the travelers about their path.
If you believe me, I missed you*

And the tears flowed by themselves [10, p. 69]. It is impossible to convey the feeling of nostalgia for the native land. Place of birth is a golden cradle. It occupies a special place in human life. This is a mother who pampers, a father who raises you, your relatives, brothers, the air of your village, an overgrown tree, a flowing waterfall, a spring and a river, high mountains; everything which is close to your heart. In the stanzas of this poem, the inner heartache of a character who misses his native land can be recognized.

4th frame. The steppe is the nature.

There is a star in the sky, which is better than the moon

Black water from thirst, which is better than oils [11, p. 62]. It can be seen that the people, who considered the country and the earth to be twins, with special wisdom, far-sightedness, postulated the connection, the closeness of the nature with man. The connection of the nature and man as twins was conveyed in an artistic form, in which intellectual and artistic imaginations merged and turned into a philosophical statement in the form of an artistic image.

Conclusion

In conclusion, the cognitive activity of the concept *steppe* in the works of the Black verse, "The poem of heroes" in the volumes "The word of the ancestors" is analyzed. The well-being of the earth, the blessed native land, the native hearth, etc., revealing the essence of the concept *steppe* are recognized as stereotypical units. As for the frame structure of the steppe concept, many of them are given through the land without people, the bare steppe, the sacred land, the steppe-nature, the spacious terrain, the steppe-nostalgia, the wide jailau, the desert steppe, the people with their own flag. All of them perform their positive educational functions. At the same time, with the help of the series of frames, which forms the steppe concept, we were able to determine the life, behavior, and existence of the Kazakh steppe. Having analyzed the actions, inner experiences of the characters in the works, we determined love for the Motherland, respect for the native land, a sense of patriotism for the country. We consider that in the Explanatory Dictionary we were able to study the concept *steppe* cognitively, using comments on the concept *steppe*. Being nomadic, Kazakh people have been associated with the steppe for all their lives. For a Kazakh, the steppe is the place where he was born, grew up, a bright hearth, a spiritual space. Our people drew spiritual, physical strength, courage from their native land, instilling calmness and feeling a surge of energy. We could see these feelings during the analysis of the steppe concept.

REFERENCES

- [1] Mostepanenko A.M. Problema universälnyh svoistv prostranstva i vremeni. (The problem of universal properties of space and time). – L., 1969. – S. 36-37. [in Rus.]
- [2] Babalar sözi (Word of ancestors): Jüztomdyq. T 61: Tarihi jyrlar. –

Astana: Foliant, 2010. – 448 b. [in Kaz.]

[3] Asköldov-Alekseev S.A. Konsept i slovo (Concept and word) // Ruskaia slovesnost. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta: antologiya / pod red. V.P. Neroznaka. – M.: Academia, 1997. – S. 267-279. [in Rus.]

[4] Vorkachev S.G. Konsept cchästä: nonätinli i obräznli komponentli (Konsept irchastya: iznonyatinny I iznasnye imomponentyi) // Izvestia RAN. Seria lit.i yz. – 2001. – T.60. – №60. – S. 47-58. [in Rus.]

[5] İmanalieva R.B. O kognitivnom aspekte etnolingvisticeskikh issledovani (On the cognitive aspect of ethnolinguistic research). Mir yazyka. Materialy mejdunarodnoi konferensii, posväşennoi pamäti prof. M.M.Kopylenko. – A.1999. – B. 45-51. [in Kaz.]

[6] Toporov V.N. Prostranstvo i teks: issledovaniya po etimologii i semantike (Space and text: Studies in etymology and semantics). Teoria i nekotorye chastnye ee prilozhenia. – M.: yazyki slavänskoï kültury, 2005. – T.1. – 792 s. [in Rus.]

[7] Mukuşeva Q. «Dala» konseptisinñ deñgeilik, tülğalyq jäne ädebi tilde verbaldanuy. (Verbalization of the concept of “Steppe” in the level, personal and literary language) // Bekhojin oqulary respublikalyq ğylymi täjiribelik konferensiasy jäne studentter men jas ğalymdardyñ «Jas zertteuşiler» atty ğylymi forumy. v2014. – №2. – B.222-226. [in Kaz.]

[8] Moldabekov J. Qazaq osy myñ ölip, myñ tırlıgen (Kazakh this thousand died and a thousand resurrected). – Almaty: Sanat, 1998. – 300 b. [in Kaz.]

[9] Yernazarova Z.Sh., Yernazarova G.Sh. Äleumettik jeliler men ğalamtor saittaryndağy anglisizmdler (Frame analysis of the semantics of the concept «Pure» in the Kazakh language) // Abylai han atyndağy QazHQjÄTU Habarşysy jurnaly. “Filologia ğylymdary” seriasy. – 2024. – № 1 (72). – B. 97-109. – URL: DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.007>. [in Kaz.]

[10] Babalar sózi (Word of ancestors): Júztomdyq. T 70: Qara öleñ. – Astana: Foliant, 2011.– 504 b. [in Kaz.]

[11] Babalar sözi (Word of ancestors): Júztomdyq. T 71: Qara öleñ. – Astana: Foliant, 2011. – 416 b. [in Kaz.]

[12] Babalar sózi (Word of ancestors): Júztomdyq. T 61: Tarihi jyrlar. – Astana: Foliant, 2010. – 448 b. [in Kaz.]

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ «ДАЛА» КОНЦЕПТИСІНІҢ ФРЕЙМДІК ҚОЛДАНЫСЫ

*Испандиярова А.Т.¹

*¹А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің докторанты, Қостанай, Қазақстан, e-mail: ispandyarova@mail.ru

Андатпа. Мақаламызда Бабалар сөзі еңбегіндегі Қара өлең, Батырлар жыры томдарындағы шығармалар талдауға алынды. Бабалар

сөзі еңбегіндегі дала концептісі алғаш рет тілдік тұрғыдан концептілік талдауға алынып, сараланды. *Дала* көрінісі концептілік талдаудың ұтымды тәсілі - ойсуреттер арқылы ашылған.

Мақаламыздың басты мақсаты – қазақ халық лирикасы тіліндегі дала концептісінің көрінісін айқындау. «Дала» концептісі арқылы қазақ халқының мінезін, тұрмыс – тіршілігін айқын көре аламыз. Автор аллегория әдісі арқылы батырлардың ержүректілігін, қайсарлығын, еліне деген сүйіспеншілігін, Отанына деген патриоттық сезімін көрсете білген.

Бабалар сөзі шығармалары тіліне концептілік талдау жасау арқылы қазақ дүниетанымында дала тұжырымы туралы түсінік қалыптастыру зерттеудің теориялық маңыздылығын айқындайды. Жұмыстың теориялық нәтижесін «Когнитивтік лингвистика», «Әдебиет теориясы» пәндерінде көмекші материал ретінде пайдалануға болады.

Концептілік талдау барысында «Дала» концептісінің фреймдік қолданыстар қарастырылды. Түсіндірме сөздік көмегімен дала ұғымына түсіндірмелер берілген. Дала концептісі туған жер, ақ отау, көш, Отан, табиғат, аңыз, күй, тыныштық т.б. ұғымдармен сабақтасуын зерделей келе, сол дәуірде де қазақтың еркіндікке, тәуелсіздікке ұмтылған ержүрек мінезі арқылы халықымыздың болмысын тани білдік. Қорыта келе, «дала» концептісінің кара өлеңдер мен батырлар жырындағы көрінісі арқылы фольклор тілінің әлеуметтік-қоғамдық ерекшеліктері анықталды.

Тірек сөздер: тіл, мәтін, концепт, ұлттық дүниетаным, ойсурет, фрейм, фольклор, дала, халық, тіршілік

ФРЕЙМОВЫЕ ПРИМЕНЕНИЯ КОНЦЕПТА «СТЕПЬ» В КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ ЛИРИКЕ

*Испандиярова А.Т.¹

*¹докторант Костанайского регионального университета

имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан

e-mail: ispandyarova@mail.ru

Аннотация. В данной статье были проанализированы произведения Кара олен, Поэмы о героях, вошедшие в сборник «Слово предков». Впервые был рассмотрен и проведен концептуальный анализ с языковой точки зрения концепт «степь» в труде «Слово предков». Картина степи раскрывается с помощью рационального подхода к концептуальному анализу изображений. Главная цель нашей статьи – определить выражение концепта «степь» на языке казахской народной лирики. Через концепт «степь» мы можем наглядно увидеть характер, быт казахского народа. Автор с помощью метода аллегории смог показать храбрость, стойкость батыров, любовь к своей стране, чувство патриотизма к своей Родине. Формирование в казахском мировоззрении представления о понятии «степь» определяет теоретическую значимость

исследования посредством концептуального анализа языка произведений слова предков. Теоретический результат работы можно использовать в качестве вспомогательного материала в дисциплинах «Когнитивная лингвистика», «Теория литературы». В ходе концептуального анализа были рассмотрены фреймовые применения концепта «степь». С помощью толкового словаря даны пояснения к понятию «степь». Изучив преемственность концепта «степь» с такими понятиями как родная земля, светлый очаг, кочевье, Родина, природа, легенда, кюй, мир и т.д., мы смогли познать самобытность казахского народа, стремящегося даже в тот период к свободе, независимости благодаря своему отважному характеру. В итоге, через проявление концепта «степь» в Кара олен и Поэмах о героях были выявлены социально-общественные особенности фольклорного языка.

Ключевые слова: язык, текст, концепт, национальное мировоззрение, образ, фрейм, фольклор, степь, народ, жизнь

Статья поступила 18.05.2023

UDC 81'27

IRSTI 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.008>

COMMENTARY AS A TYPE OF COMMUNICATIVE ACTION

**Karasik V.I.¹*

**¹Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of General and Russian Linguistics, Pushkin State Russian Language Institute
Moscow, Russia, e-mail: vkarasik@yandex.ru*

Abstract. The present paper deals with the problem of a commentary as a secondary communicative action. The aim of the article is to describe several discourse types of commentary (a commentary in everyday oral communication, a scientific discourse, a commentary in a legal communication, a commentary in a religious discourse) and define its current discursive features. As a result of the study, it was found that a commentary in everyday oral communication mostly expresses specification of the previous phrase and personal standpoint of interlocutors. In a scientific discourse a commentary is used to ground the author's approach to the problem and to express a critical evaluation of the problems, usually in a regardful mode. A commentary in a legal communication is given to define and specify certain relevant notions in the sphere of law. A commentary in a religious discourse is used to interpret the basic sentences. A network discourse commentary expresses a personal evaluative attitude to the information published, and

responses to it make a polemic dialogue. The scientific novelty of the study is that the definite features of the four types of the commentary are revealed. The study of commentary contributes to the development of theory of speech genres, theory of text and discourse, and pragmalinguistics.

Keywords: commentary, communication, speech act, type, discourse, interpretation, evaluation, polemic

Basic provisions

The study of communicative acts is at the forefront of the attention of researchers exploring issues in linguophilosophy, pragmalinguistics, and theory of speech genres. Philosophically and pedagogically, communicative action represents a type of social action and correlates with teleological, ritual, and dramaturgical verbal and non-verbal behavior (T.A. Kulgil'dinova, V.A. Mityagina, J. Habermas) [1; 2; 3]. From a pragmalinguistic perspective, the conditions, participants, and stages of this communicative event are examined (P. Grice, A.A. Romanov, K.M. Shilikina) [4; 5; 6]. In terms of speech genres, cultural-situational and textually-typical characteristics of corresponding communicative acts are analyzed (V.V. Dementyev, V.P. Moskvina, T.V. Shmeleva) [7; 8; 9].

Introduction

A commentary is a certain metatext related to the original text, its purpose is to specify some information, remove the possible uncertainty of the data being conveyed, and, in some cases, to express one's critical approach to the preceding message.

The aim of the article is to describe some of the discursive types of commentaries (everyday, scientific, legal, religious, online) and to identify their certain discursive specificity.

A commentary is one of the types of communicative action, a text that explains, specifies, and explicates another text.

This type of speech acts is secondary by principle [10], it may be found in different discourse types and, accordingly, it has its own discursive peculiarity.

Methods and materials

To achieve the stated goal, the following methods are used: descriptive method, the method of discourse analysis, contextual analysis, interpretative analysis. Commentaries to scientific, legal and religious texts, and those found in the network discourse serve as the research material.

Results and discussion

In colloquial oral discourse, a commentary represents the elaboration of the message's theme in dialogical or monological forms.

Летом поедem в Анапу. – Хорошее дело! Кстати, у меня там родственники живут, могу дать их телефон.

(We're going to Anapa this summer. – That's nice! By the way, my relatives live there, I can give you their phone number).

Мне недавно Максим позвонил, я тебе о нем говорил, это мой одноклассник.

(Maxim has called me recently, I've told you about him, he is my classmate).

Ты говорил, что нам идти не более 15 минут, похоже, мы не туда пошли.

(You said it was a 15-minute walk, it looks like we've lost our way).

Comments in scientific discourse deserve attention. The following types of scientific comments can be distinguished in the book of the renowned Russian linguist Yu.S. Stepanov:

...внешние формы жизни определенным образом упорядочены, ... они образуют системы, эти системы еще и до некоторой степени аналогичны системе языка. Наиболее четко эта идея была сформулирована именно лингвистами: «Совокупность обычаев какого-либо народа всегда отмечена особым стилем. Обычаи образуют системы. Я убежден, что эти системы не существуют в неограниченном количестве и что человеческие общества, подобно отдельным людям, никогда не создают чего-то абсолютно нового, но лишь составляют некоторые комбинации из идеального набора возможностей, которые можно исчислить», – писал в 1943 году датский лингвист В. Брёндаля. Хотя с мыслью В. Брёндаля об историческом творчестве, как и с его пониманием языка, может быть, и нельзя полностью согласиться, но его рассуждения об аналогии между системой обычаев и языком, причем языком высоко формальным («исчислением»), весьма примечательны [11, с. 9-10].

(Outer life forms are aligned with certain specificity, ... they form systems, and those systems are somewhat analogous to the system of language. The brightest formulation of this idea belongs to linguists: “A certain nation's traditions are always marked with a specific style. Traditions form systems. I am certain that those systems are not unlimited, and that human societies, similarly to individuals, never create anything absolutely new, but simply make combinations of the ideal collection of countable possibilities” – wrote V. Brendal, a Danish linguist, in 1943. Although V. Brendal's idea of historical creativity, as well as his understanding of language, might not be entirely true, his thoughts on the analogy between a system of traditions and a language – a language which is highly formal (“calculus”) – are noteworthy [11, p. 9-10].

In this example, one can observe comments in the following varieties: 1) a quotation that the author cites as confirmation of the correctness of their observations, referring to a colleague's opinion; 2) evaluative-modal remark on the cited quotation (partial agreement with the expressed thesis); 3)

clarification of terminology ("highly formal language - calculus").

Comments in scientific discourse form a system of comprehensive scientific knowledge, in which the concepts of various scholars and interpreted facts create a cohesive multidimensional informational field. It is worth noting the tonality of the evaluative-modal commentary: the modal combination "МОЖЕТ БЫТЬ" (maybe) and the concessive grammatical construction "ХОТЯ...НО" (although... but). However, such respectful tonality in scientific polemics always carries an individually-personal character, firstly, and reflects the communicative style of the era, secondly.

V.B. Schlovsky's recognizable communicative style is of interest:

Я пытаюсь показать — бессмертие искусства в том, что существует связь; нет, не так — я разыщу прямые — не следы — опоры арок «Чайки», озера Чайки, театра, который стоял около озера, — Треплева, его матери — с драмой Шекспира «Гамлет» [12, с. 20].

(I strive to show – the immortality of art lies in its connectivity; no, that is incorrect – I will find exact – not traces, but pillars of "Seagull" arcs, the lake of "Seagull", the theatre by the lake, - of Treplev and his mother – in the Shakespearian drama "Hamlet").

The key moment in the provided statement is the commentary "нет, не так" which serves as a clarifying negation, an autocorrection, followed by an apophatic definition "не следы – опоры арок". This text represents a special genre of scientific journalism in which various themes of literary works are thematically examined, and the author's personal attitude towards the discussed issues is prominently emphasized in a publicist manner.

The accentuated polemical nature is evident in the scientific discourse of A.F. Losev (the book "Dialectics of Myth" was written in 1930, the author was arrested because the book did not pass the necessary censorship, the publication was confiscated, and the first reprint of the book was released in 1990).

Настоящее небольшое исследование имеет своим предметом одну из самых темных областей человеческого сознания, которой раньше занимались главным образом богословы или этнографы. Те и другие достаточно оскандалились, чтобы теперь могла идти речь о вскрытии существа мифа богословскими или этнографическими методами. И не в том беда, что богословы – мистики и этнографы – эмпирики (большую частью богословы весьма плохие мистики, пытаясь заигрывать с наукой и мечтая стать полными позитивистами, а этнографы – увь! – часто очень плохие эмпирики, находясь в цепях той или другой произвольной и бессознательной метафизической теории) [13, с. 33].

(The subject of this limited study is one of the darkest spheres of human mind, which was previously researched by, primarily, theologians or ethnographers. Both were quite scandalous, and this does not allow for using theological or ethnographic methods to dissect the essence of a myth nowadays. The catastrophe does not lie in the fact that theologians are mystics

and ethnographers are empiricists (mostly, theologians are poor mystics who try and play with the science, hoping to become positivists in the full meaning, while ethnographers – alas! – are often quite poor empiricists who are enchained by one or another random and mindless metaphysical theory).

The author sharply criticizes myth researchers, reproaching theologians for claiming mystical understanding of narratives, labeling them as poor mystics, and ethnographers, who are supposed to present facts, for thinking schematically. The communicative style of the commentary reflects the rhetoric of fierce ideological struggle characteristic of that era.

Legal commentaries provide a clarifying interpretation of certain legal norms. Let us provide an example of a commentary on Article 5 of the Civil Code of the Russian Federation “Обычай (Customs)” (Commentary on the Civil Code of the Russian Federation, Part One, dated November 30, 1994, No. 51-FZ):

Обычай – это сложившееся и широко применяемое в какой-либо области предпринимательской или иной деятельности, не предусмотренное законодательством правило поведения, независимо от того, зафиксировано ли оно в каком-либо документе.

Обычай включает в себя обыкновения, заведенный порядок, обычно предъявляемые требования и т.п.

Обыкновение – это условие договора, которое не отражено в тексте договора, но в силу соглашения сторон признается обычным поведением в конкретной ситуации.

Заведенный порядок позволяет разрешать споры в соответствии с выработанными сторонами правилами, хотя и не всегда становится обычаем или деловым обыкновением.

Обычно предъявляемые требования формируются применительно к качеству товаров, работ или услуг.

Обычай есть ни что иное, как правило поведения, т.е. образ действий людей в той или иной ситуации. Сформированность как критерий рассматриваемого понятия свидетельствует о том, что к данной модели поведения субъекты обращались неоднократно. Таким образом, сложившийся обычай является правилом поведения выработанной на основе традиций разрешения определенных ситуаций (<https://docs.cntd.ru/document/420387827>).

(A custom is a well-established and widely practiced rule of behavior in a particular area of entrepreneurial or other activities, not provided for by legislation, regardless of whether it is recorded in any document.

A custom includes habitudes, established practices, usually demanded requirements, and so on.

A habitude is a condition of a contract that is not reflected in the text of the contract but is recognized as customary behavior in a specific situation by agreement of the parties.

Established practice allows disputes to be resolved in accordance with rules developed by the parties, although it does not always become a custom or business practice.

Usually demanded requirements are formed with respect to the quality of goods, works, or services.

Custom is nothing but a rule of behavior, i.e., a pattern of actions of people in a particular situation. The formation of a custom as a criterion of the concept under consideration indicates that the subjects have repeatedly resorted to this behavioral model. Thus, an established custom is a rule of behavior developed based on traditions for resolving certain situations).

The beginning of the commentary provides a definition of custom as a legal concept, followed by specifying its varieties – habitudes, established practice, usually demanded requirements. An important clarification of this concept is given in the form of a reference to the repetition of behavior by subjects in similar situations. It is noteworthy that there is a significant absence of personal position of the commentators, as decisions in legal discourse are made by the collective community with legislative authority.

Comments on sacred texts are extensively developed in religious discourse. They take the form of interpretations and are specific to different denominations. Comments by A.P. Lopukhin and his successors on the Bible are well-known as interpretations of the sacred scripture in the Orthodox Christian tradition:

Быт 1:2. Земля же была безвидна и пуста,

Понятие «земли» на языке Библии часто обнимает собой весь земной шар, со включением сюда и видимого неба как его наружной атмосферической оболочки (Быт 14:19, 22; Пс 68:35). В этом именно смысле оно употреблено и здесь, как это очевидно из контекста, по свидетельству которого хаотическая масса этой «земли» впоследствии выделила из себя твердь и воду (Быт 1:7).

Слова «безвидна и пуста», которыми характеризуется первобытная масса, включают в себе мысль о «тьме, беспорядке и разрушении» (Ис 40:17; 45:18; Иер 4:23–26), т. е. дают идею о состоянии полного хаоса, в котором элементы будущего света, воздуха, земли, воды и также все зародыши растительной и животной жизни не поддавались еще никакому различению и были как бы перемешаны между собой. Лучшей параллелью к этим словам служит место из книги Премудростей Соломона, в котором говорится, что Бог сотворил мир из «необразного вещества» (Прем 11:18) и (2Пет 3:5).

и тьма над бездною,

Эта тьма была естественным следствием отсутствия света, который еще не существовал в качестве отдельной самостоятельной стихии, будучи выделен из первобытного хаоса лишь впоследствии, в первый день недели творческой деятельности. «Над бездною» и «над водою». В тексте подлинника стоят здесь два родственных по смыслу

еврейских слова (*tehom* и *maim*), означающих массу воды, образующую целую «бездну»; этим самым делается указание на расплавленное жидкообразное состояние первозданного, хаотического вещества [14].

(Genesis 1 : 2. Now the Earth was formless and empty, The notion of “earth” in Bible encompasses the entire globe mostly, including the visible sky as its outer atmospheric layer (Genesis 14:19, 22; Psalms 68:35). In this very sense it is used here as well, as it can be seen from the context, according to which the chaotic bulk of this “earth” later divides into solitude and water (Genesis 1:7).

The words “formless and empty”, which characterize the initial mass, have the sense of “darkness, absence of order, and destruction” (Exodus 40:17; 45:18; Jeremiah 4:23 – 26), that is, they give the idea of complete chaos, in which the elements of future light, air, earth, water and all the embryos of plant and animal life were not subject to any separation, being somewhat mixed. The best parallel to these words is an extract from the Book of Wisdom of Solomon, in which it is stated that God created the world out of “shapeless substance” (Wisdom 11:18) and (2Pet 3:5).

darkness was over the abyss

*This darkness was the direct result of the absence of light, which did not yet exist as a separate independent element, being secreted from the primal chaos much later, during the first day of the divine week of creativity. “Over the abyss” and “over the water”. In the original text, two conceptually related Hebrew words (*tehom* and *maim*) are used here, both meaning a mass of water, forming a whole “abyss”; thereby indicating the molten liquid state of the primordial, chaotic substance).*

In the provided example, the commentary is presented as an interpretation of the original text, which is rich in metaphors. This explanation includes translating key words into everyday language, reconciling religious and scientific worldviews, and referencing other parts of the Bible. The cosmogonic worldview is depicted as the creation of the Earth from chaos. This is not contradictory to the physical version of planet formation from cosmic dust under the influence of gravitational forces.

The distinguished interpreter of the Quran, Sheikh Muhammad al-Ghazali, comments on one of the verses of the Surah (chapter) “Al-Araf” (“The Barriers”) in the sacred book of Muslims as follows:

О, сыны Адама! Облекайтесь в свои украшения при каждой мечети. Ешьте и пейте, но не расточительствуйте, ибо Он не любит расточительных (31). Неумеренность, расточительный образ жизни и вызывающий внешний вид ведут к безнравственности. Религия не должна превращаться в состязание или в средство увеличения богатства. Стремясь к успеху в потусторонней жизни, человеку не следует сильно привязываться к мирским удовольствиям или стремиться к накоплению мирских благ. С другой стороны, аскетизм и ношение лохмотьев никак не могут приблизить человека к Аллаху. Аллах

указывает на отсутствие здравого смысла и пользы в таких излишних аскетических стремлениях, говоря: «Скажи: «Кто запретил украшения Аллаха, которые он даровал своим рабам, и прекрасный удел?» (32). Аллах даровал блага, и Его радует, когда люди наслаждаются этими благами для своего счастья и удовольствия [15, с. 183-184].

(Sons of Adam! Don your jewelries in every mosque. Eat and drink, but do not waste, as He does not like the wasteful (31). Excessiveness, a wasteful way of life and vulgar attire lead to infidelity. Religion must not become a contest or a mean of increasing one's wealth. Striving to be successful in afterlife, the humankind must not attach to the pleasures of mortal world or try and collect the mortal goods. On the other hand, asceticism and wearing rags do not bring a person close to Allah. Allah points at the meaninglessness and the absence of profit in such excessive ascetic endeavors, saying: "Tell: "Who forbid the jewelries of Allah which he gifted to his servants, and the greater good?" (32). Allah gave the goods, and He is rejoiced when people enjoy those goods for their happiness and pleasure).

In this Surah, a commentary of ethical nature is given regarding a righteous way of life, which excludes both unethical extravagance and meaningless asceticism. This commentary represents an interpretation of important norms of behavior formulated in the sacred text. It is worth noting that the call for rational consumption aligns with modern scientifically proven ecological norms, while meaningless asceticism is psychologically based on a sense of superiority incompatible with respect for others.

Let us turn to comments in online discourse.

On the social network "VKontakte," a humorous message is posted:

Оладий – довольно известный элемент. Хорошо сочетается со сметанием, варением, сгущением. Имеются также изотопы оладия – картофель, кабачковий. Запасы оладия и картофеля образуют драниковые горы. Интересно, что внешне похожий на оладий блиний не относится к его изотопам, а является самостоятельным элементом.

(Pancakeum is a well-known chemical element. It is well compatible with sour cremium, jellium and milkium. There are isotopes of pancakeum which are potatium and zucchinium. Large masses of pancakeum and potatium form mountains of draniks. It is peculiar that crepium, visually similar to pancakeum, is not one of its isotopes, but an individual element).

The comedic effect of this text is built on the occasional formation of names of food products by analogy with elements in Dmitri Mendeleev's periodic table. This message elicited a playful comment:

Новости химии? Нет, лингвистики. Но все же белорусские ученые доказали, что драниковий является самостоятельным элементом. :) (<https://vk.com/feed>).

(Chemistry news? No, the news of linguistics. Still, Belorussian scientists were able to prove that dranikium is a separate chemical element).

Online comments might not be comical only. The following message is thought-provoking:

С.К.: Доцент журфака МГУ: «В этом году мы набрали инопланетян».

«Незнаю», «генирал» и «через-чюр» — возможно, именно такое написание слов мы увидим в газетах лет через пять, когда нынешние первокурсники факультета журналистики МГУ получают свои дипломы. Вот такие феноменальные результаты продемонстрировали набранные с помощью ЕГЭ студенты, среди которых есть даже стобалльники.

Как и ожидалось, проверочные работы новобранцев в вузах обернулись скандалом. Подробнее об этом рассказала доцент кафедры стилистики русского языка Анастасия Николаева.

— Первокурсники журфака только что написали проверочный диктант по русскому языку. Подтвердили ли они оценки, с которыми поступали?

— Установочные диктанты для выявления уровня знаний первокурсников мы пишем каждый год. Обычно с ними не справляются 3—4 человека. Но результаты этого года оказались чудовищными.

Из 229 первокурсников на страницу текста сделали 8 и меньше ошибок лишь 18%. Остальные 82%, включая 15 стобалльников ЕГЭ, сделали в среднем по 24—25 ошибок. Практически в каждом слове по 3—4 ошибки, искажающие его смысл до неузнаваемости. Понять многие слова просто невозможно.

(S.K.: The docent of the journalistic faculty of MSU: “This year, we enrolled aliens”.

«Незнаю», «генирал» и «через-чюр» - perhaps, those words will be seen in newspapers five years later, when today’s freshmen of the journalistic faculty of MSU get their diplomas. Those phenomenal results were demonstrated by the students enrolled with the help of UNE, among which there are those who got a score of 100.

As expected, the entrance exams for freshmen at universities have turned into a scandal. More details were provided by Anastasia Nikolaeva, an associate professor at the Department of Russian Language Stylistics.

“Freshmen from the journalism faculty have just completed a diagnostic dictation in Russian. Did they confirm the grades they entered with?”

“We administer diagnostic dictations to assess the level of knowledge of freshmen every year. Usually, only 3-4 people struggle with them. But this year’s results turned out to be atrocious. Out of 229 freshmen, only 18% made 8 errors or fewer per page of text. The remaining 82%, including those who scored 100 on the Unified State Exam (USE), made an average of 24-25 errors. There are practically 3-4 errors in every word, distorting its meaning beyond recognition. Many words are simply incomprehensible).

This message sparked a series of comments. Some of them were sharply critical of the sender of the text:

(D.B.: Oh, it seems to me that the unnamed "docent of MGU" and the unbelievable group of students described are entirely fictional. As someone preparing for exams and deeply immersed in the educational process, I can confidently say that the author has no idea about the Unified State Exam (USE) or real students, including high achievers. Yes, I have plenty of questions about modern schoolchildren and teenagers, but such grotesque "unembellished stories that cannot be kept silent about" arouse skepticism from the very beginning.

S.K.: It's a convenient position - to immediately declare as fake anything that doesn't align with our beliefs. I also have some ideas about real students and the educational process. I can say that if the author exaggerated something, it's not to such an extent.

N.G.: Not surprised. Does this dictation have legal significance? As far as I remember – it does not. If there were a motivation to write correctly, for example, like in the USE, the result would be different. Well, if there is no such motivation, then for most examinees (and formally, this is not even an exam), there is only one goal – to hand in the dictation text sheet. Some even find it amusing. As the task is set, so it is solved, so there is no point in trying to interpret it).

Comments in online discourse on the topical social issue of declining literacy often boil down to objections regarding the accuracy of the published material and the justification of the reasons for the current state of affairs.

Conclusion

Let us summarize the main points.

Commentary, as a type of secondary communicative action, encompasses a multitude of varieties specific to particular discourse types. In colloquial discourse, commentary primarily expresses clarification and indicates the speaker's personal position. In scientific discourse, commentary is reduced to justifying the author's opinion and providing critical assessment, typically conveyed in a respectful manner. In legal discourse, commentary constitutes the definition and clarification of various legal concepts. In religious discourse, commentary on sacred texts involves interpretations of the original statements. In online discourse, commentary expresses personal evaluative attitudes towards a particular publication, often leading to a polemical dialogue formed by responses to it.

REFERENCES

- [1] Kul'gil'dinova T.A. Kategorial'naya sushchnost' mezhekul'turno-kommunikativnoj kompetencii (Category essence of intercultural-communicative competence) // Vestnik KazNPU im. Abaya. Seriya: Pedagogicheskie nauki. – 2017. – №3 (55). – S.218-221. [in Rus.]

[2] Mityagina V.A. Sociokul'turnye harakteristiki kommunikativnogo dejstviya: monografiya (Sociocultural characteristics of communicative action: monograph). – Volgograd: Izd-vo VolGU, 2007. – 356 s. [in Rus.]

[3] Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol.1. Reason and the Rationalization of Society. – L.: Heinemann, 1984. – 465 p.

[4] Grajs P. Logika i rechevoe obshchenie (Logic and verbal communication) // Lingvisticheskaya pragmatika: Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – 1985. – Vyp. XVI. – S. 217–237. [in Rus.]

[5] Romanov A.A. Sistemnyj analiz regulyativnyh sredstv dialogicheskogo obshcheniya (System analysis of regulatory means of dialogic communication). – M.: In-t yazykoznaniya AN SSSR, 1988. – 183 s. [in Rus.]

[6] SHilihina K.M. Semantika i pragmatika verbal'noj ironii (Semantics and pragmatics of verbal irony). – Voronezh: NAUKA-YUNIPRESS, 2014. – 304 s. [in Rus.]

[7] Dement'ev V.V. Teoriya rechevyh zhanrov (Theory of speech genres). – M.: Znak, 2010. – 600 s. [in Rus.]

[8] Moskvina V.P. K sootnosheniyu ponyatij «rechevoj zhanr», «tekst» i «rechevoj akt» (On the relationship between the concepts of “speech genre”, “text” and “speech act”) // ZHanyr rechi. – Saratov: IC «Nauka», 2005. – Vyp. 4. – S. 63–76. [in Rus.]

[9] SHmeleva T.V. Model' rechevogo zhanra (Model of speech genre) // Antologiya rechevyh zhanrov: povsednevnyaya kommunikaciya. – M.: Labirint, 2007. – S.81-89. [in Rus.]

[10] Ionova S.V. Approksimaciya sodержaniya vtorichnyh tekstov (Approximation of the content of secondary texts). – Volgograd: Izd-vo Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. 2006. – 260 s. [in Rus.]

[11] Stepanov YU.S. Semiotika (Semiotics). – M.: Nauka, 1971. – 167 s. [in Rus.]

[12] SHklovskij V.B. Energiya zabluzhdeniya (The energy of delusion). – M.: Sovetskij pisatel', 1981. – 352 s. [in Rus.]

[13] Losev A.F. Dialektika mifa (Dialectics of myth). – M.: Mysl', 2001. – 558 s. [in Rus.]

[14] Lopuhin A.P. Tolkovaya Bibliya, ili Kommentarii na vse knigi Sv. Pisaniya Vethogo i Novogo Zaveta: v 7 t. (The Explanatory Bible, or Commentaries on all the books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments: in 7 volumes) / pod red. A. P. Lopuhina. Izd. 4-e. – M.: Dar, 2009. – URL: <https://bible.by/lopuhin-bible/1/1/> [in Rus.]

[15] Al'-Gazali M. Tematicheskie kommentarii k Koranu (Thematic commentaries on the Qur'an). – Baku: Izd-vo CBS, 2017. – 908 s. [in Rus.]

КОММЕНТАРИЙ КОММУНИКАТИВТИ ӘРЕКЕТТІҢ ТҮРІ РЕТІНДЕ

*Карасик В.И.¹

*¹филология ғылымдарының докторы, профессор, жалпы және орыс тіл білімі кафедрасы, А.С. Пушкин атындағы Орыс тілінің мемлекеттік Институты, Мәскеу, Ресей, e-mail: vkarasik@yandex.ru

Аңдатпа. Мақалада екінші реттік коммуникативті әрекеттің типі – комментарий қарастырылады. Мақаланың мақсаты – комментарийлердің кейбір дискурсивті түрлеріне сипаттама беру (күнделікті, ғылыми, заңды, діни, интернет желісіндегі) және олардың белгілі бір дискурсивті спецификасын анықтау. Зерттеу нәтижесінде анықталғандай, күнделікті дискурста комментарий негізінен айқындау, сөйлеушінің жеке позициясын көрсету мақсатында қолданылады. Ғылыми дискурста комментарий автор пікірін дәлелдеу, сыни баға беруге саяды, бұл бағаның өзі сыйлы түрде жеткізіледі. Заңды дискурста комментарийлер құқық ортасында қолданылатын белгілі бір ұғымдарды анықтау және нақтылау үшін жазылады. Діни дискурстағы комментарийлер киелі мәтіндерді интерпретациялау мақсатында жазылады. Интернет желісі дискурсындағы комментарийлер белгілі бір жарияланымға қатысты сыни пікірді білдіреді, ал жарияланымға жазылған жауаптар полемикалық диалог құрады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы келесіде: комментарийдің төрт типінің нақты ерекшеліктері анықталды. Комментарийді зерттеу сөйлеу жанрлары теориясын, мәтін және дискурс теориясын, прагмалингвистиканы дамытуға септігін тигізеді.

Тірек сөздер: комментарий, коммуникация, сөйлеу әрекеті, типі, дискурс, интерпретация, баға, полемика

КОММЕНТАРИЙ КАК ТИП КОММУНИКАТИВНОГО ДЕЙСТВИЯ

*Карасик В. И.¹

*¹доктор филологических наук, профессор, кафедра общего и русского языкознания, Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина Москва, Россия, e-mail: vkarasik@yandex.ru

Аннотация. В настоящей статье рассматривается комментарий как тип вторичного коммуникативного действия. Цель статьи – описать некоторые дискурсивные разновидности комментария (обиходный, научный, юридический, религиозный, сетевой) и выявить их определенную дискурсивную специфику. В результате исследования было выявлено, что в обиходном дискурсе комментарий выражает преимущественно уточнение и обозначение личной позиции говорящего. В научном дискурсе комментарий сводится к обоснованию авторского мнения и критической оценке, которая обычно выражена

в уважительной форме. В юридическом дискурсе комментарий представляет собой определение и уточнение тех или иных понятий, относящихся к сфере права. В религиозном дискурсе комментарий священного текста является интерпретацией исходных высказываний. В сетевом дискурсе комментарий выражает личное оценочное отношение к определенной публикации, при этом отклики на нее образуют полемический диалог. Научная новизна исследования состоит в том, что выявлены определенные особенности четырех типов комментария. Изучение комментария способствует развитию теории речевых жанров, теории текста и дискурса, прагмалингвистики.

Ключевые слова: комментарий, коммуникация, речевое действие, тип, дискурс, интерпретация, оценка, полемический

Статья поступила 12.05.2024

УДК: 811.111'1

FTAXP 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.009>

ИНТЕРНЕТТЕГІ ГАЗЕТ ДИСКУРСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ КЕЙБІР СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚАРАМА- ҚАРСЫЛЫҚТАР

*Мамырбаева М.З.¹

*¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
Филология факультеті, 3 курс докторанты, Алматы, Қазақстан
e-mail: mamurbayeva-madi@mail.ru

Андатпа. Мақалада интернеттегі газет дискурсының ерекшеліктері қарастырылып, оның қағаз тасымалдағыш газет түрінен айырмашылығы анықталған және интернет-газет дискурсындағы кейбір семантикалық қарама-қарсылықтар қарастырылған. Интернет-газет дискурсынан алынған мысалдар қарастырылған. Семантикалық қарама-қарсылықтарды интернет-газет дискурсынан қарастырып зерттеу үшін алдымен интернет желісіндегі газеттің қағаз газеттен қалай ерекшеленетіні туралы шағын зерттеу жасалып қарастырылған. Осыған байланысты жұмысымыздың мақсаты – интернет-газет дискурсының ерекшеліктерін анықтау. Мақалада зерттеудің мақсат-міндеттеріне сай келесі нәтижелер анықталды:

- Интернет-газет дискурсы мен қағаз газет дискурсы арасында бірқатар ұқсастық бар: белгілі бір аудиторияға бағытталу, адресат пен адресант арасында белгілі бір қашықтықтың болуы, ережелерге бағыну, бағалау функциясының болуы, ақпарат қауіпсіздігінің болуы т.б.

- Қарастырылып отырған екі дискурс арасында бірқатар айырмашылық та бар: цензураның интернет-газет дискурсында кең тарамандығы, адресат пен адресант арасындағы қашықтықтың әртүрлі болуы, әсер ету ауқымы мен жылдамдығы арасындағы айырмашылық, экспрессивті функцияның екі дискурста әрқилы көрініс табуы т.б.

- Интернет-газет дискурсында көптеп кездесетін семантикалық қарама-қарсылықтар – оқырманға имплицитті түрде әсер ету құралы.

Қағаз тасымалдағыш газет және интернет газет дискурсы ара-жігін ашу үшін салыстырмалы талдау әдісі, мағыналық қарама-қарсылықтарды қарастыру барысында семантикалық талдау, прагматикалық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеуіміздің ғылыми жаңалығы бұл тақырыптың осы қарастырылып отырған 2012-2022 жж. уақыт аралығы, сонымен қатар семантикалық қарама-қарсылықтар БАҚ тілінде жан-жақты зерттелмеген. Талдау нәтижесінде интернет газет дискурсындағы семантикалық қарама-қарсылықтар сөйлеу тактикасына, белгілі бір жағдаяттан, мәдениеттен туындайтын ситуациялар аумағында жинақталып берілетіні анықталды. Зерттеудің теориялық маңызы – интернет-газет дискурсын жаңа бағыттар аясында зерделеу болса, практикалық маңызы – алынған нәтижелер тіл білімі, стилистика, лексикология сынды университеттік пәндерді оқыту барысында қолданыла алады.

Тірек сөздер: интернет-газет дискурсы, семантикалық қарама-қарсылық, қағаз тасымалдағыш газет, электронды тасымалдағыш газет, қарама-қарсылық категориясы, дискурс, электронды дискурс, мерзімді баспасөз

Негізгі ережелер

Соңғы кезде тіл білімі бұқаралық ақпарат құралдарындағы тілдік тәсілдерді зерттеуге баса назар аударуда. Мәселен, мерзімді баспасөз тілі алуан түрлі лингвистикалық қатысымдар негізінде жан-жақты зерттеліп келеді. Оған дәлел ретінде берілген мәселені қарастырып жүрген қазақ ғалымдарын атап өтсек Б.Әбілқасымов, С.М. Исаев, З.К. Ахметжанова, Э.Д. Сулейменова, З.Ш. Ерназарова, З.А. Умирзакова, Б.Қ. Момынова, Қ.Есенова, Ф.З. Жақсыбаева т.б.

Біздің бұл мақаладағы негізгі мақсатымыз интернет газет дискурсындағы мағыналық қарама-қарсылық категориясын қарастыру. Интернет желісіндегі газеттің, яғни электронды тасымалдағыштағы газеттің, қағаз тасымалдағыш газет дискурсынан айырмашылығы бар екенін анықтау. Алдымен интернет-газеттің қағаз газеттен қалай ерекшеленетіні туралы шағын зерттеу жасап алған соң интернет газет дискурсындағы семантикалық қарама-қарсылықтарды анықтау негізгі мақсатымыз болып табылады.

Интернет-газет дискурсы мен қағаз газет дискурсы арасында мынадай факторлар бойынша біршама айырмашылық бар екендігі анықталды:

- Экспрессия деңгейі
- Стандарттылық
- Адресат пен адресант арасындағы қашықтық
- Әсер ету жылдамдығы
- Әсер ету аумағы
- Эксплицитті немесе имплицитті бағалау
- Ақпараттың қолжетімділігі
- Цензура.

Зерттеу жұмысымызда интернет-газет дискурсындағы семантикалық қарама-қарсылықтардың қандай мағыналық түрлері бар екені айқындалды. Атап айтқанда, мынадай қарама-қарсылықтар табылып, мысалдар келтіріліп, талданды:

«өзім – өзге», «ұлттық – басқа ұлттық», «нағыз қазақтар – орыстілді қазақтар», «қалалықтар – ауыл тұрғындары», «кәсіпкерлер – үкімет, салық органдары», «әділдік – әділетсіздік», «билік – халық».

Кіріспе

БАҚ тілі қоғаммен бірге өзгеріп отыратын жанды ағза секілді. Қоғамдағы әрқилы саяси-әлеуметтік мәселелер БАҚ тілінде көрініс табады.

Оның ішінде газет дискурсы – күрделілік, коммуникативтік жағдай, мақсатты топтар сынды факторларға байланысты әркелкі болып келетін дискурс. Газет дискурсында ұлттық идея, бірегейлік, болашақ, мемлекет бейнесі секілді мәселелер қамтылады.

Газет дискурсын қарастырып отырған зерттеулер баршылық [1]. Мысалға, Т. Грушевская саяси газет дискурсындағы стилистикалық бірліктер жайында зерттеу жүргізген [2]. О. Ревзина және Г. Бобровскаяның зерттеулері негізінен когнитивті бағытта жүзеге асады [3, 4].

2017 жылы жазылған «Analyzing newspapers: an approach from critical discourse analysis» атты еңбегінде Джон Ричардсон есімді ғалым сыни дискурстық талдау әдісі арқылы газет мәтіндерін қарастыру жайлы сөз қозғайды. Critical discourse analysis, яғни сыни дискурстық талдау әдісі негізінен саяси мәтіндердегі идеологиялық бірліктерді анықтау мақсатында қолданылатындығы жайлы айтылады. Газет мәтіндерін осы әдіс арқылы саралау саяси-публицистикалық мәтіндерді зерттеудің жаңа бағыттарын ашады [5].

Осы бағытта зерттеу жүргізген тағы бір ғалым, Д. Хардман, британдық газет дискурсындағы саяси идеологиялар мен бірегейлік жайлы айтады [6].

Газет дискурсының мәтіндерінде информативті және әсер етуші функциялардан басқа коммуникативті, экспрессивті, эстетикалық функциялар жүзеге асырылады. Бұл мәтіндердің негізгі қызметі, олардың коммуникативтік функциясы болып табылады.

Қазіргі кезде газет бұрынғыдай тек қағаз нұсқада ғана емес оның интернет нұсқалары да бар. Біздің зерттеуімізде біз «Қазақ» халықаралық интернет газетін (abai.kz), «Ана тілі», «Түркістан» интернет нұсқадағы газеттерін негізгі объекті ретінде алдық. Ендігі жерде осындай сұрақ туындайды: осы жоғарыда аталған интернет газеті мен қағаз тасымалдағыш газет нұсқасы бір-бірінен айырмашылығы бар ма? Мысалы, қағаз тасымалдағыш газет нұсқасында сөйлем мүшелерінің сөз тәртібі мен пунктуациялық белгілері ережеге сай реттеледі. Біздің ойымызша, интернет-газеттің жалпы газет дискурсына тән белгілері көп болғанымен қағаз тасымалдағыш газеттен ерекшелігі бар, сол себепті біз оны бөлек алып қарастырып отырмыз.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақалада интернет-газеттер мен қағаз басылымдар арасындағы семантикалық айырмашылықтарды анықтау мақсатында салыстыру, салғастыру, ал мағыналық қарама-қарсылықтарды қарастыру барысында семантикалық талдау, прагматикалық талдау секілді әдістер қолданылады. Материалдарға келер болсақ, мақалада бірқатар белгілі интернет-басылымдар мен қағаз тасығыштағы газеттерден алынған мақалалардан үзінділер, пікірлер т.б. зерделенеді.

Өткен жылдардағы алғашқы қазақ газеттерін зерттеген Б.А.Әбілқасымовтың бірқатар еңбектерінде лингвистикалық талдаудың объектісі болса, С.М.Исаевтың еңбектері қазақ мерзімді басылымдары тілінің кеңестік кезеңде қалыптасуы мен дамуына арналған.

Қазіргі газеттер тілі сөйлеу мәдениеті, тіл нормасы, терминдердің коданылуы, аудармасы жағынан ғана қазақ ғалымдарының назарын аударады. (Сыздықова Р.Г., Алдашева А.М., Уалиев Н. және т.б. еңбектері). О.Бүркітовтың кандидаттық диссертациясы газет тілінің лексикасындағы өзгерістерге арналған, дегенмен терең мағыналық өзгерістер, қазақ газеттері мәтінінің прагма-семантикалық аспектілерін, газет дискурсын қарастыруға байланысты зерттеулер де аз емес.

Осы мәселеге байланысты қазақ тіл білімінде З.К.Ахметжанованың құрған мектебі алғашқылардың бірі болып ізденістерді бастаған. Атап айтқанда, осы мектеп аясында газет мәтінінде кездесетін семантикалық қарама-қарсылықтар М.Н. Эпштейн прагмемаларына сүйене отырып зерттелді (Б.Ж. Райымбекова). Газет мәтінінің прагматикалық функциясы (Ф.З. Жақсыбаева), сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі (З.Ш. Ерназарова), жарнама мәтіндерінің ерекшеліктері (И. Филиппова) зерделенді. Газет мәтіндерінің синтаксисі (А. Таткенова), пунктуациялық ерекшеліктері (З.Ж. Аманбаева), стилистикалық аспектісі

(Г.С. Кусаинова), концептуалды бірліктері (А.С. Сейдикенова) терең зерттелді. Салғастыру әдісін қолдана отырып жасалынған зерттеулердің ішінде Е.В. Федосованың оқырманға әсер ету құралдарының формасын қарастырған жұмысын атап өтуге болады.

Нәтижелер және талқылау

Біздің жұмысымызда интернет дискурс мәселесін қарастыратын болғандықтан, оған тоқталмай өту мүмкін емес. Интернет желісіндегі басылымдарға келер болсақ, интернет-газеттердің құрылымы, лексикасы, қағаз газеттерден айырмашылығы туралы жазылған жұмыстар баршылық. Мысалы, Е.А. Журавлева Қазақстан Республикасында интернет желісінде шығатын бірқатар газетті қарастырып, медиа-сөйлеу деп аталған феноменді зерделейді. Зерттеу материалы ретінде Е. Журавлева Tengrinews, Newtimes, Azattyk ruhy секілді интернет желісіндегі басылымдарды қарастырған. Бұл жұмыста осы басылымдардың ішкі құрылымы туралы ақпарат беріледі. Интернет желісіндегі басылымдарға тән бір қасиет – гипертекстуалдылық қасиеті зерттеледі. Интернет желісіндегі әрбір мәтіннің басқа мәтіндермен қалай қарым-қатынас жасайтындығы туралы айтылады, гипер-сілтемелердің маңызы көрсетіледі [12]. Осыған байланысты интернет желісіндегі мәтін мәңгі әрі мызғымас бір құбылыс ретінде қабылдануы мүмкін.

Алайда Шэрон Рингель есімді зерттеуші интернет желісіндегі басылымдар туралы басқа бір пікір ұсынады. Ш. Рингельдің ойынша, интернет-газеттердегі ақпарат ұзақ уақыт бойы сақталмай, белгілі бір мерзім өткеннен кейін жоғалып кетуі мүмкін. Зерттеуші интернет-газеттерді «ғайып болатын жаңалықтар» деп атайды. Қағаз газеттердің азаюына байланысты архив жазбаларының да біртіндеп жоғала бастағанын атап өтеді. Зерттеушінің пікірінше, барлық интернет-газеттердің бір жерде сақталмауы – шешілуі тиіс бір мәселе [13].

Интернет газетті қағаз тасымалдағыш газет түрімен салыстырмалы түрде қарастырсақ, екеуіне ортақ ұқсастықтары: коммуникативтік мақсаты, функциясы бір болуында. Ендігі жерде осы екеуінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсетеміз (Кесте 1):

Кесте 1. Қағаз тасымалдағыш газет және интернет газет дискурсының ұқсастықтары мен айырмашылықтары

Қағаз тасымалдағыш газет және интернет газет дискурсы ұқсастықтары	Қағаз тасымалдағыш газет және Интернет газет дискурсы айырмашылықтары
1. Ондағы мәтін мен дискурс коммуникативті бірліктер болып, белгілі бір мәліметті жеткізуші. Интернет дискурста да қағаз тасымалдағыш газет дискурсында да негізгі соларды дүниеге	1. Интернет дискурста адресант және адресат ұғымдары ауқымдырақ болады. Адресант пен адресат әртүрлі этностан болып, әлеуметтік жағдайы және дәрежесі де әртүрлі болуы мүмкін.

<p>келтіретін уәж, ол ақпараттың белгілі бір аудиторияға арналғаны, біреудің белгілі бір ойларын, ақпаратын жеткізу үшін дискурсты өмірге енгізуді мақсат етеді.</p> <p>2. Интернет дискурс пен қағаз тасымалдағыш газет дискурсы да адресатқа бағытталғандықтан оқырманға әсер етеді, яғни белгілі бір экспрессивті реакцияны тудыруы мүмкін.</p> <p>3. Екі нұсқада да А-А арасындағы қашықтық ұғымы бар.</p> <p>4. Газет әдеби тілі, саяси тіл (әртүрлі функционалды стильдер), тілдің нормасы мен ережелерін сақтауды қажет етеді.</p> <p>5. Екеуіне де ортақ ережелердің болуы</p> <p>6. Екі нұсқада да бағалау (валюнтативтік функция) күшті болады.</p> <p>7. Кез-келген дискурстың құрылымдық бөлімі бір-бірімен байланыста болады.</p> <p>8. Екі нұсқадағы дискурста да оқырманның ой айтуға, әсер етуге мүмкіншілігі бар.</p> <p>9. Газет дискурсы кең таралымға арналған.</p> <p>10. Екеуінде де ақпарат жазба және визуалды түрде болады.</p> <p>11. Екі нұсқаны да оқып қараудың тиімді жолдары бар.</p> <p>12. Ақпарат қауіпсіздігі бар.</p> <p>13. Газетті кез келген уақытта, кез келген орында оқуға болады және бұл сізге ыңғайсыздық тудырмайды. Оған желі ұстайтын жер іздеп, қуаттаудың қажеті жоқ;</p>	<p>2. Бірақ интернет-газет дискурсы мен қағаз газет дискурсындағы экспрессивті функция арасында алшақтықтар бар: біріншісінде екіншіге қарағанда экспрессия мықтырақ болады, яғни газетке қарағанда клишелердің аз болуы, неологизмдердің көп кездесуі</p> <p>3. Екі дискурста А-А аралығында әртүрлі қашықтық болады. Интернет дискурс стандартталмаған. Қағаз тасымалдағыш газет дискурсында А-А арасындағы қашықтық стандартталған.</p> <p>4. Интернет дискурста еркіндік көбірек байқалады, сол себепті де көптеген орфографиялық, стильдік мағыналық және т.б. қарама-қайшылықтар туындап жатады.</p> <p>5. Жазба газет дискурсында әлі күнге дейін цензура бары байқалады, ережелер сақталады.</p> <p>6. Интернет дискурста тілдік нормалар сақталмайды, қатемен жазыла береді, цензура жоқ десе де болады.</p> <p>7. Интернет дискурста ашық (эксплицитті) бағалау көрініс табады, сізді балағаттап та тастауы мүмкін.</p> <p>Қағаз тасымалдағыш газет дискурсында бағалау имплицитті түрде (жасырын) болады.</p> <p>8. Дискурстардың құрылымдық бөлімі әр түрлі мағына түзеді.</p> <p>9. Интернет дискурста әсер ету жылдамдығы тез.</p> <p>Қағаз тасымалдағыш газет дискурсында әсер ету мүмкіндік уақыты ұзақ.</p> <p>10. Интернет дискурс аумағы кең көлемді қамтиды.</p> <p>Қағаз тасымалдағыш газет дискурсы аумағы шектеулі. Белгілі бір аумаққа байланысты таратылымдары болады.</p> <p>11. Газет беттерінде айтылуға тыйым салынған маңызды жаңалықтарды интернет дискурстан оқып, білуге болады. Себебі, газет сынды ақпарат көздерінде көп нәрсе айтылмай тыста қалады. Ал интернет бетінде мұндай тыйымдар жиі салына бермейді.</p> <p>12. Қатаң бақылаудың болмауы бейресми әрі жалған ақпараттардың күн сайын артуына алып келеді. Сондай ақпарат таратушылар жалған ақпаратқа сеніп қалатын адамдардың да көп екенін біледі.</p> <p>13. Көз жанарыңызға артық зиянын тигізбейді. Газет қарапайым қағаздан дайындалатындықтан денсаулыққа еш әсер етпейді.</p> <p>14. Ақпарат алудың тиімді әрі оңай жолы. Енді ғаламтордың арқасында семинарларға дайындалу, рефераттар жазу оңайға соғады. Өйткені, ғаламторда миллиард кітапқа сиятын ақпараттар оңай табыла кетеді.</p>
---	--

Біздің жұмысымызда зерттеліп отырған 2012-2023жж. кезеңдері бойынша қазақ тіліндегі газет дискурсында мынандай қарама-қарсылықтар қалыптасады. Мысалы: «өзім – өзге», «ұлттық – басқа ұлттық», «нағыз қазақтар – орыстілді қазақтар», «қалалықтар – ауыл тұрғындары», «кәсіпкерлер – үкімет, салық органдары», «әділдік– әділетсіздік», «билік– халық».

Осыған сәйкес мағыналық қарама-қарсылықтардың мысалдарын қарастырып көрелік: Электронды «Ана тілі» газетінен, 2.02.23. Сұхбаттар бөлімі.

1. Абзал ҚҰСПАН, заңгер: ӘР ІСКЕ ӘДІЛ ҚҰҚЫҚТЫҚ БАҒА КЕРЕК

«Бір жыл өтті дегенімізбен, қаңтардың жарасы жүректерде әлі де жазылып бітпеді...» [10].

Бұл мысалда Абзал Құспан қаңтар оқиғаларын Желтоқсан оқиғаларымен салыстырады. Қаңтар келгенде әр қазақтың «Неге?» сауалын қоятындығын айтады. Бұл сауалдың жауабы әлі берілмей отыр деп есептейді автор. Сонымен қатар, еліміздің тарихи мәселелерін салыстыра отыра тәуелсіз ел үшін бұл қаншалықты маңызды екендігін семантикалық қарама-қарсылықтарды қолдана отырып баяндаған. Қаңтар оқиғасын саяси және құқықтық тұрғыдан жеткілікті түрде бағалау керек екендігін айтып, қорытындылайды.

Бұл мысалдардан көретініміз, тіпті мақала тақырыбының өзі бізге *Әділдік – әділетсіздік* қарама-қарсылығы тақырыбында сөз қозғалатынын байқатып тұр. Тағы да мағыналық белгілері, әлі де толық әділ шешімдер сот тарапынан шықпай жатқанын көрсету үшін: *Қаңтар мен Желтоқсан* айларын тілге тиек етеді. Әйтсе де мұнда оппозицияның бір бөлігі ашық көрсетілсе екінші біреуі жабық түрде, яғни имплицитті түрде беріліп тұр.

2. Ақшаны емес, арды ойлаған әнші.

abai.kz- 24.11.2022ж, «Қазақ» халықаралық интернет-газеті.

Бұл жазылымда автор Тоқтар есімді халық әншісінің жанашырлығы мен еліне тигізген көмегін айтып өткен. Аяқ астынан «жұлдыз» атана қойған әншілер мен Тоқтарды салыстырып, автор жұрттың қайғысына ортақтаса білу қажеттілігін баса айтады. Жазылымның бірінші бөлігі қуанышқа, мақтанышқа толы.

Екіншіден, автор Архимед Мұқанбетов есімді азаматтың екі миллиондық жалақысынан зардап шеккендерге «екі жүз теңгені де» бөліп бермегендігін айтады. Бұл жерде «аузынан ақ май ағып жүрген» эпитеті қолданылады. Екі азаматты салыстыра отырып, автор ақша мен ар дихотомиясын келтіреді. Жанашырлық байлық немесе билікке байланысты болмайды, деп қорытындылайды автор.

Пікірлер: Бұл жерде айта кетсек жазылу емлесінен, пунктуация т.б. қателіктер кездеседі, жоғарыда атап өткендей, интернет жүйесіндегі басылымдарда қателіктер көбінесе пікір алмасуда, қарапайым халық арасындағы сұхбатта кездесіп отырады. Мәтінде түп нұсқа беріледі.

Қошқарбек 2022-11-29 09:22:58

- Ызыңдаған маса сияқты. Қо(л)разбайдың шәкірті харланады да жүреді.

Әшок 2022-11-25 12:53:35

- Тоқтар мен Бейбіттің бұл сауапты ісін жалғастыратындар мүмкін ба(к)р шығар?!

Ерен 2022-11-27 13:38:49

- Тоқтар мен Бейбітке барлық жақсылықты тілеймін!

Бұл мысалдардан көріп тұрғанымыздай **Ақша мен арды** бір-біріне қарама-қарсы қою арқылы билік өкілдерін қарапайым халықтың мәселелеріне бет бұрып қарауға және халықты адамгершілікке шақырады, яғни бұл жерде **Билік- халық** қарама-қарсылығын байқауға болады. Билікке байланысты: **ішкені алдында ішпегені артында, аузынан күнде ақ май ағып, қалталы азаматтар** деген фразеологизм жолдарын қолдану арқылы оқырманға билік өкілі туралы айтып отырғанын танытады.

Ал соның астындағы пікірлерге қарайтын болсақ, жоғарыда атап өткеніміздей интернет-газет дискурсында цензураның аз болуына дәлел ретінде көруге болады және сөздерде қателер кездесе береді.

Мысалы: *Ызыңдаған маса сияқты. Қлразбайдың шәкірті харланады да жүреді.*

3. Қалалықтар – ауыл тұрғындары, ескі қазақ – жаңа қазақ қарама-қарсылықтарын кездестіруге болады.

«Дамудың табиғи моделі – агроөндірістік бағыт!» [11] 21.01.2022ж., «Қазақ» халықаралық интернет-газеті.

Бұл мысалда агроөндірістік, табиғи модель мен жиырмасыншы ғасырдың басында күштеп енгізілген отырықшылық модель арасындағы айырмашылықтар қарастырылған. Еліктеу болмаса қиялдан туған даму модельдерін автор жасанды деп атайды. Автордың ойынша, даму модельдерін жасап шығару барысында ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажет. Қазақ даму моделінің ауыл шаруашылығына байланысты екендігін, мұның тарихи маңызын атап өтеді. Қазақ ауылын автор материалды өмірдің дінгегі деп атайды. Автор 1929 жылғы күштеп енгізілген реформаларға, олардың нәтижесіне қысқа шолу жасайды. Аштық туралы да айтып кетеді. Реформалардың әсерінен ауыл шаруашылығының дамымай, тұрып қалғандығын да көрсеткісі келгендігін байқаймыз.

Бұл жерде көріп тұрғанымыздай бұрынғы тарихтағы қазақ халқының дамуы мен өмір сүру дінгегі ауыл шаруашылығы болғанын

тілге тиек ете отырып *ескі қазақ – жаңа қазақ мағыналық қарама-қарсылығын* байқауға болады. Бұрынғы өмірдегі қазақтың өмірін *табиғи модель* сөз тіркесі арқылы, ал қазіргіні- *отырықшылық модель* деп алып көрсетіп отыр.

Пікірлер:

Шаншар 2022-01-23 16:42:18

Зерттеуші Асан мырза. Дамудың табиғи моделі – агроөндірістік бағыт деп біраз шатып бұтыпсың. Қазір ауылда өндіріс қалды ма? Қалса да ол олигархтардың жекеменшігіндегі ірі қарамал бордақылайтын кешендер мен соятын және сауатын, құс өсіретін арнайы кешендер. «Ауыл гидроинфрақұрылымын дамыту, өндірісі мамандарын сапалы даярлау жайылымдарды халыққа қайтару, малыы адамдардың мәртебесін көтеру керек» – депсің. Бүгінгі таңда малышының көпшілігі байлардың жалшылары екенін білмегенің бе?

Оқырман 2022-01-22 20:50:41

Автор мәселені дұрыс көтерген. Тағы бір қауіп, ол ұлтты сақтау. Ұлттың өсуі үшін отбасында төрт бала болу керек. Қалада көбіне екі бала ғана. Еуропаның елдеріндегі қазақ ұлты да кезінде азаю жолына түсіп, түбінде құрып кетуі мүмкін.

Бұл жердегі пікірден де интернет-газет дискурсының цензураға көп бағынбай, оқырман әлеуеті шексіз екеніне тағы да көзіміз жетіп отыр. Мысалы: Дамудың табиғи моделі – агроөндірістік бағыт деп *шатып бұтыпсың. Қағаз тасымалдағыш газет* дискурсынан айырмашылығы оқырмандар өз ойларын бүкпесіз баяндап жаза алады.

Қорытынды

Барлық материалдарды сараптай келе, жұмысымыздағы қағаз тасымалдағыш газет пен интернет-газет дискурстарында жоғарыдағы кестеде көрсеткендей, 13 ұқсастықтар мен 14 айырмашылықтар бар екенін анықтап отырмыз.

Сонымен қатар, жұмысымыздың басты мақсаты семантикалық қарама-қарсылықтардың интернет-газет дискурсындағы ерекшеліктерін анықтау болғандықтан, семантикалық қарама-қарсылықтар сөйлеу тактикасына, белгілі бір жағдаяттан, мәдениеттен туындайтын ситуациялар аумағында жинақталып беріледі деп айтқан едік. Оларды бірнеше сөйлем немесе мәтін көлемінде қарастыру арқылы айқындай аламыз. Соның нәтижесінде қолда бар материалдарымызға анализ жасау барысында *билік – халық, өзім – өзге, әділдік – әділетсіздік, ескі қазақ – жаңа қазақ, ауыл халқы – қала халқы* семантикалық қарама-қарсылықтары мәтін деңгейінде және бір жерге шоғырланған сөйлемдер маңайында жинақталғанына көзімізді жеткіздік. Семантикалық қарама-қарсылықтарды қолдану тәсілі – журналистің мақала жазуда таптырмас құралдарының бірі. Себебі жоғарыда атап өткендей, оқырманның ойына, көзқарасына тікелей емес, жанама түрде, біртіндеп әсер ету құралы кеңінен қолданыс табу керек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Егорова С.А. Спортивный газетно-публицистический дискурс: коммуникативные стратегии и тактики: дисс. ...канд. фил.наук. – Ставрополь, 2021. – 184 б.

[2] Грушевская Т. М., Самарская Т. Б. Политический газетный дискурс сквозь призму языковых средств представления информации // Сфера услуг: инновации и качество. – 2011. – №. 2. – Б. 16-23.

[3] Ревзина О. Г. Когнитивная организация газетного дискурса // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2006. – №. 2. – Б. 42-49.

[4] Бобровская Г. В. Газетный дискурс в проблемном поле коммуникативно-прагматической лингвистики // Грани познания. – 2011. – №. 4. – Б. 1-4.

[5] Richardson J. E. Analysing newspapers: An approach from critical discourse analysis. – Bloomsbury Publishing, 2017. – 204 p.

[6] Hardman D. Political ideologies and identity in British newspaper discourse: PhD thesis. – University of Nottingham, 2008. – 281 p.

[7] Жақсыбаева Ф.З. Газет мәтінінің прагматикалық функциясы (қазақ тілінде шығарылатын газет материалдары бойынша): фил. ғыл. канд. ... диссертациясы. – Алматы, 2000. – 210 б.

[8] Райымбекова Б.Ж. Газетный текст на русском и казахском языках: фил. ғыл. канд. ... диссертациясы. – Алматы, 1999. – 211 б.

[9] Сейдикенова А.С. «Өзім-өзге» концептілерінің лингвомәдениеттегі орны /монография. – Алматы, 2023. – 196 б.

[10] Абзал Құспан: Әр іске әділ құқықтық баға керек. Электронды ресурс. – URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/61476> (қарастыру уақыты 20.04.2023)

[11] Омаров А. Дамудың табиғи моделі – агроөндірістік модель! Электронды ресурс. –URL <https://abai.kz/post/146004> (қарастыру уақыты 20.04.2023)

[12] Журавлева Е.А. Тенденции развития современной медиаречи и их отражение в казахстанских сетевых изданиях // Вестник КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2022. № 4 (67). – С. 52-69.

[13] Ringel Sharon. Studying absence: the ephemerality of digital news contexts // Digital Journalism, 2024. – URL: DOI: 10.1080/21670811.2023.2296555

REFERENCES

[1] Yegorova S.A. Sportivny gazetno-publicisticheskiy diskurs: kommunikativniye strategii y taktiki (Sports newspaper-publicist discourse: communicative strategies and tactics): diss. ... cand. phil.sciences. – Stavropol, 2021. – 184 s. [in Rus.]

[2] Grushevskaya T. M., Samarskaya T. B. Politicheskiy gazetnyy diskurs skvoz' prizmu yazykovykh sredstv predstavleniya informatsii (Political newspaper discourse through the prism of linguistic means of information presentation) // Sfera uslug: innovatsii i kachestvo. – 2011. – №. 2. – S. 16-23. [in Rus.]

[3] Revzina O. G. Kognitivnaya organizatsiya gazetnogo diskursa (Cognitive organization of the newspaper discourse) // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 10. Zhurnalistika. – 2006. – №. 2. – S. 42-49. [in Rus.]

[4] Bobrovskaya G. V. Gazetnyy diskurs v problemnom pole kommunikativno-pragmaticheskoy lingvistiki (Newspaper discourse in the problematic field of communicative-pragmatic linguistics) // Grani poznaniya. – 2011. – №. 4. – S. 1-4. [in Rus.]

[5] Richardson J. E. Analysing newspapers: An approach from critical discourse analysis. – Bloomsbury Publishing, 2017. – 204 p.

[6] Hardman D. Political ideologies and identity in British newspaper discourse: PhD thesis. – University of Nottingham, 2008. – 281 p.

[7] Zhaksybayeva F.Z. Gazet matinini pragmatikalyk funkciyasi (kazak tilinde zhygarylatyn gazet materialdary boyinsha) (The pragmatic function of the newspaper text (on the material of Kazakh newspapers)): diss. cand. phil. sciences. – Almaty, 2000. – 210 b. [in Kaz.]

[8] Rayimbekova B.Zh. Gazetnyy text na russkom i kazakhskom yazykah (Newspaper text in Russian and Kazakh languages): diss. cand. phil. sciences. – Almaty, 1999. – 211 s. [in Rus.]

[9] Seidekona A.S. “Ozim-ozge” konceptilerinin lingvomadeniettegi orny (The place of the concepts “Self-alien” in the linguoculture)/monography. – Almaty, 2023. – 196 b. [in Kaz.]

[10] Abzal Kusan. Ar iske adil kukuktyk бага kerek (Every issue needs justified legal assessment). Electronic source. – URL <https://anatili.kazgazeta.kz/news/61476> (date of appeal 20.04.2023) [in Kaz.]

[11] Omarov A. Damudyn tabigi modeli – agroondiristik model! (The natural model of development is the agricultural model). Electronic source. – URL <https://abai.kz/post/146004> (accessed 20.04.2023) [in Kaz.]

[12] Zhuravleva E.A. Tendencii razvitija sovremennoj mediarechi i ih otrazhenie v kazahstanskikh setevykh izdaniyah (Trends of the development of contemporary media speech and their reflection in Kazakhstani digital publications) // Bulletin of Ablai Khan KazUIRWL. “Philological sciences” series. – 2022. – № 4 (67). – S. 52-69. [in Rus.]

[13] Ringel Sharon. Studying absence: the ephemerality of digital news contexts // Digital Journalism. – 2024. – URL: DOI: 10.1080/21670811.2023.2296555

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРНЕТ-ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСА И НЕКОТОРЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОППОЗИЦИИ В НЕМ

*Мамырбаева М.З.¹

¹докторант, факультет Филологии, Институт Языкознания
имени А.Байтурсынулы, Алматы, Казахстан
e-mail: mamyrbayeva-madi@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются особенности интернет-газетного дискурса, выявляется отличие интернет-газет от прессы на бумажном носителе и рассматриваются некоторые семантические оппозиции в интернет-газетном дискурсе. Выясняется, что Интернет-газета, то есть газета на электронном носителе, отличается от газетного дискурса на бумажном носителе. С целью изучения этих противоположных категорий, проводится исследование основных различий между интернет- и бумажными газетами. Таким образом, целью данной статьи является выявление особенностей интернет-газетного дискурса. Выявлены следующие результаты:

- Между дискурсом интернет-газеты и дискурсом бумажной газеты имеется ряд сходств: нацеленность на определенную аудиторию, наличие определенной дистанции между адресатом и адресантом, подчинение правилам, наличие функции оценки, наличие информационной безопасности и т. д.

- Между двумя рассматриваемыми дискурсами существует ряд отличий: нераспространенность цензуры в интернет-газетном дискурсе, разная дистанция между адресатом и адресантом, разница в масштабах и скорости воздействия, экспрессивная функция в двух дискурсах проявляется по-разному и т. д.

- Смысловые контрасты, часто встречающиеся в дискурсе интернет-газет, являются средством неявного воздействия на читателя.

Следующие методы были использованы при проведении исследования: сравнительный метод, позволивший определить различия между газетами на электронном и бумажном носителе; методы семантического и прагматического анализа при исследовании смысловых противопоставлений в интернет-газетном дискурсе.

Научная новизна данного исследования заключается в том, что данная тема не рассматривалась в достаточном объеме во временном интервале с 2012 до 2022гг, а также не были всесторонне изучены семантические противопоставления в языке СМИ.

В результате анализа семантические оппозиции в интернет-газетном дискурсе сводятся к тактике речи в ситуациях, возникающих в определенных культурных ситуациях. Теоретическая значимость исследования заключается в изучении интернет-газетного дискурса в рамках новых направлений, а практическая значимость заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы в курсе

преподавания вузовских предметов, таких как лингвистика, стилистика, лексикология.

Ключевые слова: интернет-газетный дискурс, семантическая оппозиция, газета на бумажном носителе, газета на электронном носителе, категория оппозиции, дискурс, электронный дискурс, пресса

FEATURES OF ONLINE NEWSPAPER DISCOURSE AND SOME SEMANTIC OPPOSITIONS IN IT

*Mamyrbayeva M.Z.¹

¹doctoral student, A.Baitursynuly Institute of Linguistics,
Almaty, Kazakhstan

e-mail: mamyrbayeva-madi@mail.ru

Abstract. The article examines the features of newspaper discourse on the internet, identifies its differences from print newspapers, and explores some semantic oppositions in online newspaper discourse. Examples taken from internet newspaper discourse are considered. To study the semantic oppositions in online newspaper discourse, a preliminary small-scale study was conducted to understand how online newspapers differ from print newspapers. Accordingly, the aim of our work is to determine the characteristics of online newspaper discourse. The following results were identified in accordance with the research objectives:

- There are a number of similarities between online newspaper discourse and print newspaper discourse: targeting a specific audience, maintaining a certain distance between the addressee and the addresser, adherence to rules, the presence of an evaluative function, and ensuring information security, among others.

- There are also a number of differences between the two discourses being examined: the prevalence of censorship in print newspapers versus its rarity in online newspaper discourse, the varying distances between the addressee and the addresser, differences in the scope and speed of impact, and the distinct manifestation of the expressive function in each discourse, among others.

- Semantic oppositions that are frequently encountered in online newspaper discourse serve as a tool for implicit influence on the reader.

To distinguish between print newspaper discourse and online newspaper discourse, comparative analysis methods, semantic analysis, and pragmatic analysis methods were used when examining semantic oppositions.

The scientific novelty of our research lies in the fact that this topic is considered within the time frame of 2012-2022, and semantic oppositions in the language of mass media have not been thoroughly studied. The analysis revealed that semantic oppositions in online newspaper discourse are presented within the scope of speech tactics, certain situations arising from cultural contexts, and specific circumstances. The theoretical significance

of the study is the examination of online newspaper discourse within new frameworks, while the practical significance is that the results obtained can be used in the teaching of university subjects such as linguistics, stylistics, and lexicology.

Keywords: online newspaper discourse, semantic opposition, paper newspaper, electronic newspaper, category of opposition, discourse, electronic discourse, periodicals

Статья поступила 24.05.2023

ӘОЖ 81'1

ҒТАХР 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.010>

АРАБ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАНЫМЫНДАҒЫ «СУ» ҰҒЫМЫНЫҢ ТІЛДІК КӨРІНІСІ

*Мухитдинов Р.С.¹, Қожабекова Ш.Б.²

¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: mukhitdinov.rashid@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3910-8222>

²филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: sholpan200965@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1984-759X>

Аңдатпа. «Су» ұғымы адамзат баласының пайда болған заманынан бастау алғандықтан, араб және қазақ тілдеріндегі әдеби шығармаларда жолығатын сантүрлі атаулар мен тұрақты тіркестердің ең көне құрамына жатады. Қай кезеңде болмасын, араб поэзиясында «су» ұғымы өзіндік нақышпен ерекшеленеді. Сахара шөлінде орналасқан араб халқының Исламға дейінгі өмірі су тапшылығының әсерінен қиыншылықпен және кәтігездікпен сипатталды. Жаһилия (Исламға дейінгі) заманындағы араб халқының өмір сүру салты су мен жасыл жайлау (жайылым) іздеп, бір жерден екінші жерге көшіп-қонуымен танымал. Сол себепті араб тілінде суды қасиетті санау, оған деген махаббат пен құрметтің қалыптасуы кездейсоқ емес. Зерттеуде суға қатысты келген араб тіліндегі тіркестерді қазақ тіліндегі тіркестермен, сөзден туындаған етістіктермен салғастыра зерттеу мақсат тұтылды. Кез келген халықтың ұлттық коды оның тілінде сақталатындықтан, әрбір концептіні зерттеу

барысында ол ұғымның халық санасындағы орнын, маңыздылығын аңғаруға болады. Сондықтан бұл мақалада араб танымындағы «**ءاملا**» (су) ұғымының тілдік бірліктерін жинақтап, оның қазақ менталитетіне тән «су» концептісіне қатысты фразеологиялық сөз оралымдарымен салғастыра талдау жасай отырып, араб және қазақ тілдеріндегі «**ءاملا** су» ұғымының тілдегі көрінісін айқындау арқылы екі тілдегі сөз өнерінің басым көпшілігі сол халықтың тұрмыс салты мен күнделікті тіршілігі, діні мен сеніміне байланысты туындағанының куәсі боламыз. Сол себепті қарастырып отырған екі халық тіліндегі ортақтық пен іргелестік тамырын қос халықтың ұқсас көшпенді өмір салтынан, діни дүниетанымынан іздейміз. Зерттеу нәтижелерін араб және қазақ тілін салғастыра зерттеушілер, аудармашылар пайдаланады.

Тірек сөздер: су, тіл, түбір, дүниетаным, халық, мақал-мәтелдер, ұлттық дүниетаным, фразеологизм, аударма

Негізгі ережелер

Зерттеу мақаласында араб және қазақ халықтарының когнитивті санасындағы «су» ұғымы құрайтын тілдік бірліктер талданды. Мақаланың мақсаты «су» сөзінің этимологиясын, семантикалық бірліктерде қолданылуын зерттеу болды. Араб тіліндегі «**ءام**» (мә') сөзінен пайда болған етістіктерді қазақ тіліндегі сол мағыналарды беретін етістіктермен салғастыра талдау жасалды. «Су» сөзімен байланысты қолданылатын сөз тіркестерінің, мақал-мәтелдердің, нақыл сөздердің лингвомәдени, теолингвистикалық мазмұнын ашу секілді міндеттерге қол жеткізілді.

Кіріспе

Кез келген халықтың тілін оның ділімен, мәдениетімен, дүниетанымымен байланыстыра зерттеу оның тілдік қорын анықтауға, ұлттық кодтарын табуға, санасында жасырылған ақпараттарды шығаруға жәрдемдеседі, септігін тигізеді. Осы орайда тақырыбымызға тиек болған «су» ұғымы араб және қазақ тілдерінде бар қолданыстар негізінде халықтың салт-дәстүрінен, өмір сүру әдісінен, тұрмысынан, таным-түйсігінен, қоршаған ортасы мен айналасында орын алып жатқан табиғи құбылыстар мен өзгерулерді қалай қабылдайтындығынан ақпарат береді. Адамзаттың өмір сүрудегі басты қажеттілігі саналатын «су» ұғымымен байланысты тілдік бірліктердің сипатын ашу сол халық өміріндегі судың маңыздылығымен және басқа нәрселермен астарласып жату деңгейін көрсетеді. Тілді когнитивті лингвистиканың нысаны ретінде зерттеу халықтың танымы мен түп санасында жатқан ұлттың

рухани, мәдени құндылықтарын көрсету, жариялау үшін маңызды. Қазақ және араб тіліндегі суға қатысты атаулар ұлттық рухани мұраның жәдігері екендігін еске алсақ, олардың тілдік кабаттарын зерттеу өзекті болып шығады.

Г.Н. Смағұлованың пікірінше, бір халықтың тілінде фразеологиялық тіркестердің жиі ұшырасуы олардың мол тілдік байлығынан, салт-дәстүрінен, атадан балаға мирас болып жалғасқан әдет-ғұрпынан көп мағлұмат береді. Әр ұлттың өмір сүру салтына сай, діни дүниетанымына сәйкес табиғи құбылыстардың сантүрлі ықпалына байланысты пайда болған фразеологизмдер сол ұлттың не халықтың тұрмыс-тіршілігінен, өмір сүру салтынан хабар береді [1, 46 б.].

Адамзат қоғамының ілгерілеп даму нәтижесінде болып жатқан алуан түрлі өзгерістер де тілден тыс қалмайды. Тілдік жүйенің ең маңызды бірлігі сөздің ішкі мазмұны мен сыртқы құрылымы қоғамдағы өзгерістерді бойына сіңіріп алады да интралингвистикалық заңдылықтар негізінде өзгеріске түсе отырып дамиды. Соған орай, осы мақаламызда араб тіліндегі «ءالم» (әл-мә'), яғни «су» концептісінің тілдегі көрінісіне тоқталамыз.

Мақсат-міндеттер: Мақала барысында араб және қазақ тілдеріндегі «су» ұғымының тілдік бірліктерін анықтау және оның Құран кәрімдегі, араб-қазақ танымындағы образды бейнелерін ашу мақсаты алға қойылды.

Осы мақсатқа жету барысында мынандай **міндеттерді шешу көзделді:**

- «су» сөзінің қазақ және араб тілдеріндегі көрінісін айқындау;
- «су» сөзіне қатысты атауларды семантикалық топтарға бөлу;
- араб және қазақ тілдеріндегі «су» ұғымымен байланысты тілдік бірліктердің әлеуметтік, танымдық және этимологиялық негіздерін талдау;
- араб және қазақ мақал-мәтелдері мен тұрақты тіркестеріндегі «су» концептісінің көрінісін анықтау, өзара салғастыру;

Материалдар мен зерттеу әдістерінің сипаттамасы

Зерттеудің негізгі материалдары ретінде араб және қазақ тіліндегі түсірдірмелі сөздіктер, әдеби шығармалар, діни еңбектер алынды.

Мақала жазу барысында пайдаланылған **әдіс-тәсілдер:** сөз түбірін анықтау, мағыналарын баяндау, қолданылу салаларын сипаттау, талдау, салыстыру, салғастыру, синхронды, диахронды әдістер, аударма жасау, лингвистикалық талдаудың семантикалық, танымдық-логикалық түрлері пайдаланылды.

Талқылау

Алдымен «су» сөзінің екі тілдегі түбіріне талдау жасасак. Араб тілінде «су» (الماء) сөзінің түбірі **موه** (мәуһ). Түбірдегі «һә» (الهاء) әрпінің орнына тілге жеңіл болуы үшін һамза қолданылып, (الماء) болып айтылады. Оны «ماء» (мә') сөзінің көпше түрінен біле аламыз. «ماء» (мә') сөзінің екі көпше түрі бар. Олар: «أمواه» (әмуаһ) және «مياه» (мийаһ). Осы екеуінде де түбір әріп «һә» өз орнына келген. Жалпы араб тілінде сөздің түбірін анықтаудың бірнеше жолы бар. Соның бірі ол сөздің көпше түріне қарау. Осы түбірдегі «һә» әрпін һамзаның алмастыратындығын орта ғасырдағы атақты лингвист ғалым Ибн Дурайд өзінің «Жамһарату әл-луға» атты түсіндірме сөздігінде айтқан [۲, ۲۴۸ б.].

Араб тілінде де қазақ тілінде де «су» түбірінен шыққан етістіктер бар. Алайда бұл етістіктердің мағыналары әрдайым бірдей бола бермейді. Мысалы, «әл-Муғжам әл-уасит» [۳, ۸۹۲ б.] сөздігінде «су» сөзінің түсіндірмесінде келесідей мысалдарды келтірген: «ماهت النير» (мәһат әл-би'ру) «құдықтың суы көрінді» деген мағына береді. «ماهت السفينة» (мәһат әс-сәфинату) «кемеге су кірді» деген мағына береді. Бұл екі тіркестің қазақ тіліндегі аудармасында немесе қолданысында «су» сөзі болғанымен, олар етістік ретінде қолданылмайды. «Су» сөзі екі тіркесте де туынды сөз емес. «ماء الشيء بالشيء» (мә'ә әш-шәй'ә биш-шәй'и) «бір нәрсені екінші нәрсемен араластырды» деген мағына береді. Бұл сөйлемнің қазақ тіліндегі аудармасында «су» сөзі мүлдем келмейді. Ол «араластыру» деген етістікпен беріледі. «ماء فلان في كلامه» (мә'ә фулән фи кәләмиһи) «пәленше сөзінде шатасты» деген мағына береді. Бұл сөйлемде де «су» сөзі жоқ. Оны «шатасу» деп аудармыз. Ал «ماء فلانا» (мә'а фуланан) «пәленшеге су берді», «пәленшені сусындандырды» деген қолданысында «су» түбірінен шыққан етістікті қазақ тілінде де солай «суғарды», «сусындандырды» деп қолданамыз.

Арабша-қазақша сөздікте «су» сөздік ұясында төмендегідей мәліметтер келген: **هَام (y, a) هَوْمٌ 1) суы мол болу** (бұлақ тур.); 2) **сұйылту (сумен)**; 3) **араластыру** (нені-таб.с., немен **ب**); ~ **ءاملاب بئيلحل** ~ **ءاملاب بئيلحل** а) сүтке су араластыру; 4) **су беру (кімге)**; **сугару (нені)**; 5) **су жинау** (қайда, неге); ~ **ضوحلا** хауызға су жинау деген етістікті мағыналары бар [4.739 б.]. Осы «هَام» (мәһә) түбір етістігінен (мужаррад) шыққан туынды етістіктер (мәзид) де бар. Мысалы:

«**لَعَفٌ**» (фағғала) уазнында¹ **маууаһа (هَوْمٌ)** - 1) **сұйылту, су қосу**; 2) **алтын жсалату; күміс жсалату; жабу, қаптау (немен **ب**)**; 3) **біраз әдемілеңкіреу, бояңқырау, сырлаңқырау; көз бояушылық, құлығын асыру** деген мағыналар береді [4, 739 б.]. Сонымен қатар бұл уазнда

¹ Еуропа және Қазақ арабтануында бұл уазн «II бап» деп аталады. Араб грамматикасында ол «**فرح بديزملا**» (мәзид бихарф) деп аталады.

«ءامسلا موم» (мәууаһа әл-маудиғ) «жерде су пайда болды», «ءامسلا موم» (мәууаһа әс-сәмә') «аспаннан мол төгілді», яғни мол жанбыр жауды, «шындық пен жалғанды араластыра әңгіме айту» деген де мағыналар береді [3, 892 б.].

Бұл түбірдің «أفعل» (әфғала) уазнында² келген туынды етістігі де бар. Ол «сумен сұйылту; сулау; су бүрку; дымдау (пышақты қайрау алдында)» деген мағыналар береді. «أماهت الأرض» (әмәһат әл-арду) деген тіркес «жердің суы молайды», «тамшылары көрінді» деген мағыналар береді. Сонымен қатар «أماه» (әмәһа) етістігінің I баптағы секілді «жерді қазып суға жету», «бір затты екінші затқа араластыру», «біреуді суғару, оған сусын беру», «хауызға су жинау» деген де мағыналарда қолданылады [3, 892 б.].

Бұл түбірдің «تفعل» (тәфағала) уазнында³ келген туынды етістігі де бар. Бұл «فعل» (фағала) уазнында келген мағыналардың салдарында қолданылады. Сонымен қатар «تموه الثمر» (тәмәууһа әс-сәмар) деген тіркесті тікелей аударсақ «жеміс суланды», «суға толды» деген мағына береді, яғни жемістің суы толып, пісуге әзір болды [3, 892 б.].

«Су» (ماء) сөзінен жасалған етістіктер арқылы туындаған мағыналарды жоғарыда талдадық. Бұдан байқайтынымыз «су» сөзі түрбір және туынды етістіктер арқылы көптеген мағына береді екен. Алайда барлық мағынаны жинап келетін болсақ, «сулау», «суару», «екі нәрсені араластыру» деген мағыналардың аясында топтастыруға болады екен.

Қазақ тілінде де «су» түбірінен шыққан туынды етістіктер бар. Мысалы: суалу; суалту; суалдыру; суару, сулау және т.б. Қазақ тілінде де араб тіліндегі секілді бұл етістіктер «су» ұғымына қатысты мағыналарды береді.

Бұл етістіктерден бөлек «суы» сөзі беретін, «су» сөзімен жасалған тіркестердің беретін басқа да мағыналары бар. Мысалы: араб тілінде «ماء الوجه» (мә'у әл-уажһ) «беттің суы» деген тіркес бар. Ол «абырой», «ар-намыс», «бедел» деген мағыналарды береді [4, 739 б.]. Салих ибн Абдулқуддус деген араб ақынының:

إذا قل ماء الوجه قل حياؤه ... ولا خير في وجه إذا قل ماؤه [6, 149 б.].

Егер жүздің суы азайса, ұяты азаяды,

Суы азайған жүзде жақсылық қалмайды, – деген өлең жолдары бар. Бұл қазақ халқындағы ұялуға қатысты «бет бар ма», «қарауға бет жоқ», «бетке шіркеу болды» [7, 301, 302, 304 бб.] тіркестермен мағыналас.

أراق ماء وجهه : أدلّ نفسه، أهدر حياءه وكرامته | حفظ ماء وجهه [6, 967 б.].

«Ол өз жүзінің суын төкті» деп араб халқы адам өзінің ар-

2 Еуропа және Қазақ арабтануында бұл уазн «IV бап» деп аталады. Араб грамматикасында ол да «المزيد بحرف» (мәзид бихарф) деп аталады.

3 Еуропа және Қазақ арабтануында бұл уазн «V бап» деп аталады. Араб грамматикасында ол да «المزيد بحرفين» (мәзид бихарфайн) деп аталады.

намысын таптағанда, өз-өзін ұятқа қалдырғанда қолданады. Бұл тұста араб халқы суды абырой, намыс пен ұятқа теңеп отыр. Себебі суы тапшы, әрі оған қол жеткізу оңай емес, климаты құрғақ сахара шөлін мекен еткен арабтар үшін адам бойындағы ар, намыс, ұят секілді асыл қасиеттер де судай бағалы, құнды, қадірлі. Сондықтан да адам жүзінің суы төгілуі – оның ары, намысы, ұяты төгілуімен тең. Осыдан «абыройын сақтау», «ар-намысын сақтау» және «беделін сақтау» деген мағынаны «حفظ ماء الوجه» (хафиза мә’ә әл-уажһ) деген тіркеспен береді.

Ал, қазақ халқында «намыс» мағынасы «су» сөзіне тікелей теңелмесе де «жүз», «бет» сияқты адамның көрнекі дене мүшелеріне таңылады. Мысалы, «Бет көрсе, жүз ұялады», «Бет моншағы үзілді», «Бетіне келер ұятын, Өзі біліп жуса игі», «Өз бетін аямаған, кісі бетін шиедей қылады» деген тіркестер.

Келесі тіркеске тоқталатын болсақ,

عاد المياه إلى مجاريها: عادت الأمور إلى أوضاعها السابقة، صلح الأمر بعد فساد، زال سوء التفاهم [8, 368 б.]

Тікелей аударатын болсақ, «су өз арнасына түсті, су өз бағытына оралды» деген мағынаны білдіреді. Ал оның мәнін ашатын болсақ, «белгілі бір арнадан ауытқыған істің өз тұрақтылығына қайтып оралғанын, бүліктен кейінгі жағдайдың жақсаруын немесе түсініспеушіліктің жойылып, келісімге келуін» білдіреді. Жоғарыда атап өткеніміздей, су араб халқы үшін өте тапшы ресурс болып саналады, соның әсерінен араб халқының аймақтарында қуаңшылық жағдайында арналарда су тартылып қалады. Ал су тартылса, әрекет тоқтайды, әрекетсіздік болған жерде тіршілік көзі де болмайды. Судың тапшылығы осындай қиындыққа әкелген соң, су өз арнасына түсіп кеткенде жағдайдың жақсарып, тұрмыс-тіршіліктің жанданғаны сияқты, адам өміріндегі қиындықтың жеңілдеп, шиеленіскен мәселенің шешілуін дәл сол судың өз арнасымен тасып аққанына теңейді. Қазақ тілінде бұл мағынаға «сабасына түсті» деген тіркес келіңкірейді. Негізінен, «саба» сөзі қазақ тілінде жылқы терісінен жасалған қымыз ашытуға арналған ыдысқа қолданылады [9, 000 б.]. Осыдан «сабасына түсу» тіркесі шыққан. Ол қымыз қатты ашығанда осы сабаға сыймай сыртына төгілетіндіктен, оны ашуы кернеп, терісіне сыймай ісініп, табиғи жағдайынан шығып кететін адамға не топқа қолданылады. Араб тіліндегі жағдай ушығып, кейінен табиғи жағдайына оралуды арнасынан асқан тасқын суға теңесе, қазақтар оны сабасынан тасыған қымызға теңеген деуге болады. Өйткені қазақ дүниетанымы үшін ашыған қымыздан ісінген сабаны түсіну жеңіл еді. «Тасқыны басылып, саябыр қалпына келді», «тасқыны басылып, ызғары қайтсын, ашуы сабасына келсін» [9, 000 б.] деген де тіркестер бар.

Келесі су сөзімен байланысқан тіркестерді талдайтын болсақ,

ماء الشَّبَابِ عُنْفُوَانٌ سَنَبِيَّة [10, 470 б.]

Тікелей аудармасы: «жастық шақтың суы», мағынасы: «жастық

шақтың балғын, шарықтау кезі». Яғни араб халқы жастық шақты су секілді мөлдір, таза, сіңімді деген ұғымға теңестіреді. Су жерге сіңіп жемісті нәрлендіргеніндей, жас адам да халқына судай сіңіп оның дамуына өз үлесін қоса алады, су қандай тіршілік көзі болса, жас адам да өз ортасына дәл сондай қажетіне жарай алады, халықтың мұң-мұқтаждан болған шөлін қандыра да алады. Міне, осы негізде араб халқы жастық шақты суға теңеген.

Араб халқы су арқылы жастық шақтың қуаттылығын білдірсе, қазақ *«жалынды жастық шақ»* деген тіркес арқылы жастық шақты жалынды отқа теңеген. Осыдан-ақ біз әрбір халықтың әлемдік тілдік бейнесінде сонау көне заманнан бері әрбір жағдайдың, табиғат құбылыстары мен ел дәстүрлерінің ізі қалыптасқанын көреміз. Қазақ халқының жастық шақты отқа теңеу себебі байырғы заманнан отқа табынушылық болғандықтан, онда бір күш-құдірет бар деп сенді. Сонау заманнан бастау салған бейне, қазақ халқының тілдік көрінісінде қалып қойған.

Қазақ тілінде сумен байланысты көптеген сөз бар. Мысалы, «сужұқпас» сөзі. Бұл барып тұрған алаяқ, жылпос, суайт, мүттәйім [1], [2 б.]. Яғни су жұқпайтын, су сіңбейтін мата, материал секілді сөзінен тайып кететін адам. Осы сөзден «сужұқпас шешен», «су жұқтырмас» тіркестері де шыққан. Сол секілді «суайт», «сумақай», «суми», «сумұрын» сөздері де бар. Осы сөздердің барлығы қазақ тілінде жағымсыз мағынада қолданылады. Бұлардың барлығына ортақ сипат, олардың су секілді тиянақсыз, тұрақсыз сипатқа ие адамдарға қолданылуы.

«Су аяғы құрдым десейші» тіркесті жолы болмай, бастаған ісінің аяғы жамандықпен аяқталған адамға қатысты қолданамыз. Бұл тіркестің түп тамыры қазақ халқының байырғы аңыз, әңгімелерінен шыққан: Жер жүзіндегі сияқты көк аспанда да күміс өзен, көк теңіз бар. Осы өзен тасып, көк теңізі толқығанда, жер бетіне жаңбыр жауады. Жер жүзіндегі сулардың басы асқар таулар арқылы аспандағы көк теңізі мен күміс өзенге жалғасады. Көк төсінен жерге келген сулар – бастау, бұлақ, жылғалар – бірі-біріне қосылып, аға-аға телегей теңізге құяды. Одан соң жердің астына өтеді. Осылай ұдайы аққан су, ең соңында, су аяғына барады. Сулар аға-аға су аяғына жеткенде, сол арадағы оппаларға құйып, мүлде құриды. Басы көк аспаннан басталып, бүкіл жер бетін саяхаттай ағып, ең соңында су аяғына жетіп, өзінің құритынын білген сулар бұрынғыдай сылдырамай, күңірене үн қатып: «құрыдым, құрыдым!» деп, қайғы-қасіретпен ағады екен. Сол үшін бұл жер *«Су аяғы құрдым»* деп аталыпты. Су аяғы құрдым – су біткенді сіміріп, дым қалдырмайтын, орасан үлкен оппалардан құралған сұмдық жер. Бұл арада ешқандай тіршілік жоқ. Өсімдік атаулы да өспейді. Осы қаңсыған орынның қожалары «сұмырай» деп аталатын құбыжықтар екен. Бұл сұмырай – су біткеннің қас жауы. Ол кей жылдарда жер жүзіне де

келеді. Сұмырай келген жылдарда жаңбыр жер бетіне түспей, аспанды жайлап, су тарылып, асау өзендер батпаққа, айдын көлдер шұқанаққа айналып, ерекше қуаңшылық болады. Мұның аяғы жұтқа, ашаршылыққа апарып соғады. «Сұмырай келсе, су құриды» деген сөз де осыдан шыққан екен. Осылайша бұл ауыздан ауызға тарап, қазақ халқының тұрақты тіркесіне айналған [12].

Тағы да суға қатысты өте қорқақ адамға қазақ халқы «су жүрек» деген атау берген. Оны біз «Ой, су жүрек неме» және «Нағыз су жүрек екен» делінген сөз тіркесінен күнделікті өмірде жиі қолданыста екендігіне көз жеткізсек болады. Осымен байланысты «жүрегім су ете қалды» деген де тіркес бар. Адам мұны да қатты қорыққан кезде қолданады.

Келесі тіркес «суқанын қашыру», яғни зәре-құтын алу, үрейін ұшыру деген мағынада қолданылады [11, 333 б.]. «Суқан, суқаны сүймеу» сөз тіркесінің мағынасы: жақтырмау, ұнатпау, жаны жек көру [11, 333 б.]. «Әйтеуір, сол жігітті суқаным сүймейді» (Қ.Жұмаділов, Көкейкесті). «Суқан» сөзінің төркіні қалмақ тіліндегі «цусн» (қан) деген сөзбен қазақ тіліндегі «су» сөзінен құралып «суқан» (қанқан) болып жасалған деген пікір бар [13, 103 б.]. Біздің пікірімізше, бұл қазақтың «суық қан» деген тіркесінен жасалған сөз. Яғни суыққанды жылан секілді адам жақтырмайтын, ұнатпайтын хайуандарға байланысты шыққан.

Суға байланысты діни дүниетанымнан туындаған тіркестер де бар. Мысалы, «ағын судың арамы жоқ» деген мақал. Қазақ халқындағы бұл мақалдың астары ислам шариятындағы судың түрлеріне барып тіреледі. Ислам шарияты бойынша, су нәжістен денені, киімді және орынды тазалаушы негізгі құрал саналады. Сонымен қатар судың өзінің де нәжістенуі мүмкін. Таза және нәжіс суды ажырату үшін судың бірнеше сипатына қарайды. Соның бірі ол судың ағатын не ақпайтын сипатына қарайды. Егер су ағын су болса, оған түскен нәжіс судың үш сипатының (иісі, дәмі және түрі) бірін өзгертпесе, суды аз не көп демей, су таза деген үкім беріледі [14, 34 б.]. Шарият ғалымдары «Ағын су бірін-бірі тазалайды» деген ереже бекіткен [14, 40 б.]. Яғни қазақтың мұсылмандық дүниетанымынан «ағын судың арамы жоқ» деген тіркес шыққан. «Ағын су бал татыр, Ақ шабағы май татыр» және «Ақпаса су бұзылады» деген мақалдар да осымен үндесіп жатқандай.

Осындай тіркестердің бірі «судың да сұрауы бар» тіркесі. Бұл ысырапшылыққа жол берілмеуі тиіс, әр нәрсенің жауапкершілігі бар дегенді білдіруде қолданылады. Мұхаммед пайғамбар бірде дәрет алған кезде суды мөлшерден артық қолданып отырған адамды көріп, оған суды үнемдеп қолдануды ескертеді. Сонда әлгі адам: «Дәрет алғанда да ысырып бар ма?» – деп сұрайды. Пайғамбар оның бұл сұрағына: «Ағып жатқан өзенде болсаң да (суды ысырап етпе)», – деп жауап береді [15, 41 б.]. Міне, осыдан «судың да сұрауы бар» деген түсінік қалған.

Нәтижелер

Екі тілде де «су» түбірінен туынды етістіктер жасалып, судың мағынасына қосымша мағыналарды үстейді екен. Дегенмен, бұл мағыналар екі тілде бірдей сәйкес келе бермейді. Су арқылы жасалған тіркестер мен мақал-мәтелдерден араб және қазақ халықтарының дүниетанымындағы судың алатын орнын анықтауға болады. Кейде ұқсастықтар болғанымен, көбінесе айырмашылықтар байқалады. Бірақ дінмен байланысты тіркестерде ортақтық басым екендігі анықталды.

Қорытынды

Қорытындыда суы тапшы, сахарада өмір сүретін араб халқында суды ең көркем сөзбен сипаттап, оның маңыздылығы мен қажеттілігін, көптеген тіркесте жағымды мағынада қолданылған. Араб тілінде «الماء» (су) ұғымының қазақ тілінен ерекше айырмашылығы сонда: арабтарда су көбінесе, жағымды мағынада қолданылған. Мұны олар өмір сүрген сахаралы аймақтағы судың қадірімен түсіндіруге болады. Және араб танымында су тіршілік көзі саналатын, табиғи құбылыс қана емес, ең қымбат асылы: жаны, өмірінің берекесі. Әрине қазақ халқы үшін де судың орны ерекше болғанымен, жоғарыда келтірілген мысалдардағыдай, араб тіліндегі суға арналған теңеулер мен образдар қолданылмайды. Жалпы араб және қазақ халқы үшін «су» (الماء) концептісі тіршілік көзі ретінде жоғары бағаға ие. Екі халыққа ортақ ислам дінінен туындаған діни түсініктегі суға қатысты тіркестерден де ортақтықты, ұқсастықты байқаймыз. Екі халықтың ментальды білім жүйесінде суға қатысты қалыптасқан ассоциациялық ұғымдар бар. Оған жоғарыда келтірген тілдік бірліктер дәлел бола алады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. Алматы: Ана тілі 1998. – 196 б.

[2] ابن دريد الأزدي. جمهرة اللغة. بيروت: دار العلم للملايين. 7891م ج. 1. ص: 426.

[3] المعجم الوسيط. استانبول: دار الدعوة. 9891. ص: 7601.

[4] Арабша-қазақша сөздік/Түзушілер: Ы.Палтөре, Ж.Жүсіпбеков, Р.Мухитдинов, Қ.Қыдырбаев т.б. – Алматы: «Нұр-Мұбарак» баспасы, 2016. – 918 б.

[5] أحمد مختار عمر. معجم اللغة العربية المعاصرة. بيروت: عالم الكتب. 8002. ج. 2, ص: 8561.

[6] محمد علي السراج. اللباب في قواعد اللغة وآلات الأدب النحو والصرف والبلغة والعروض واللغة والمثل. دمشق: دار الفكر. 3891. ص: 003.

[7] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. Құраст. А.Үдербаев, О.Нақысбеков, Ж.Қоңыратбаева және т.б. – Алмады: «Арыс» баспасы, 2006. 3-том. – Б-Б. – 744 б.

[8] أحمد مختار عمر. معجم اللغة العربية المعاصرة. بيروت: عالم الكتب. 8002. ج. 1, ص: 338.

[9] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. Құраст. Б.Сүйерқұлова, С.Жапақов, Т.Жанұзақов және т.б. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» баспасы, 2010. 12-том. – О-С. – 752 б.

[10] ابن منظور الأنصاري. لسان العرب. بيروت: دار صادر. ٤١٤١ هـ. ج. ١. ص: ٦٠٨.

[11] Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. Құраст. А. Фазылжанова, Н.Оңғарбаева, Қ.Ғабитқанұлы және т.б. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» баспасы, 2010. 13-том. – С-Т. – 752 б.

[12] <https://www.zharar.com/kz/makal/37462-su.html>

[13] Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз сөз. – Алматы: Рауан, 1994. – 309 б.

[14] Мухитдинов Р.С. Фикһ әл-ғибадат. – Алматы: Кәусар-саяхат, 2011. – 544 б.

[15] أحمد بن حنبل. مسند الإمام أحمد بن حنبل. القاهرة: دار الحديث. ٥٩٩١. ج: ٦, ص: ٠٦٥.

REFERENCES

[1] Smagulova G.N. Maǵınalas frazeologizmderdin ulttıq-mädını aspektileri (National-cultural aspects of meaningful phraseological units). – Almaty: Ana tili, 1998. – 196 b. [in Kaz.]

[2] Ibn Duraıd Al-Azdı. Jumhrat al-Lugha (Language population). – Bayrut: Dar al-İlm Lil-Malayin, 1987m j. 1. – 624 s. [in Arab.]

[3] Al-Mu’jam al-Wasit (Intermediate dictionaries). – İstanbul: Dar al-Da’wa. 1989. – 1067 s.

[4] Arabsha-qazaqsha sozdik (Arabic-Kazakh dictionary)/ Tuzushiler: Y. Paltore, Zh.Zhusipbekov, R.Mukhitdinov, Q.Qydyrbaev t.b. – Almaty: “Nur-Mubarak” baspasy, 2016. – 918 b. [in Kaz. and Arab.]

[5] Ahmad Mukhtar Umar. Mu’jam al-Lughah al-Arabiyyah al-Mu’asirah (Influential Arabic language dictionaries). – Bayrut: Alam al-Kutub. 2008. j. 2, – 1658 s. [in Arab.]

[6] Muhammad Ali Al-Saraj. Al-Lubab fi Qawaid al-Lughah wa’lat al-Adab al-Nahw wa al-Sarf wa al-Balaghah wa al-Arwad wa al-Lughah wa al-Mithl (The core is in the grammar of the language, and the lesser literature is grammar, morphology, rhetoric, prosody, language, and proverbs). – Dimashq: Dar al-Fikr. 1983. – 300 s. [in Arab.]

[7] Qazaq adibi tilining sozdigi (Dictionary of the Kazakh literary language). On bes tomdyq. Qurašt. A.Uderbayev, O.Naqysbekov, Zh. Qonyratbayeva j.ne. – Almaty: “Arys” baspasy, 2006. 3-tom. – B-B. – 744 b. [in Kaz.]

[8] Ahmad Mukhtar Umar. Mu’jam al-Lughah al-Arabiyyah al-Mu’asirah (Influential Arabic language dictionaries). – Bayrut: Alam al-Kutub. 2008. j. 1. – 833 s. [in Arab.]

[9] Qazaq adibi tilining sozdigi (Dictionary of the Kazakh literary language). On bes tomdyq. Qurašt. B.Suyerqulova, S.Zhapaqov, T.Zhanuzaqov j.ne. – Almaty: “Qazaq Ensıqlopediyasy” baspasy, 2010. 12-tom. – O-S. – 752 b. [in Kaz.]

[10] Ibn Manzur Al-Ansari. Lisan al-Arab (Arabes Tong). – Bayrut: Dar Sadir. 1414 h. j. 1. – 806 s. [in Arab.]

[11] Qazaq adibi tilining sozdigi (Dictionary of the Kazakh literary language). On bes tomdyq. Qurašt. A.Fazylzhanova, N.Ongarbaeva, Q.Gabitqanuly j.ne. – Almady: “Qazaq Ensiklopediyasy” baspasy, 2010. 13-tom. – S-T. – 752 b. [in Kaz]

[12] <https://www.zharar.com/kz/makal/37462-su.html> [in Kaz.]

[13] Nurmagambetov A. Bes zhuz soz (Five hundred words). – Almaty: Rauan, 1994. – 309 b. [in Kaz.]

[14] Mukhitdinov R.S. Fiqh al-Gibadat (Jurisprudence of worship). – Almaty: Qausar-sayaqat, 2011. – 544 b. [in Kaz.]

[15] Ahmad ibn Hanbal. Musnad al-Imam Ahmad ibn Hanbal (Musnad of Imam Ahmad Ibn Hanbal). – Al-Qahira: Dar al-Hadith. 1995. j. 6. – 560 s. [in Arab.]

ЯЗЫКОВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ВОДА» В АРАБСКОМ И КАЗАХСКОМ НАРОДНОМ ПОЗНАНИИ

*Мухитдинов Р.С.¹, Кожабекова Ш.Б.²

¹кандидат филологических наук, ассоциированный профессор,
Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак,
Алматы, Казахстан

e-mail: mukhitdinov.rashid@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3910-8222>

²кандидат филологических наук, ассоциированный профессор,
Казахский университет международных отношений и
мировых языков имени Абылай хана

Алматы, Казахстан

e-mail: sholpan200965@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1984-759X>

Аннотация. Поскольку понятие «вода» берет свое начало со времен возникновения человеческой цивилизации, оно представляет собой древнейший и ценнейший компонент, который входит в состав сотен устойчивых выражений и названий в письменной и устной литературе современных арабского и казахского языков. В разное время понятие воды в языке арабской поэзии отличается своим колоритом. Доисламская жизнь арабского народа, проживающего в пустыне Сахара, характеризовалась трудностями и суровостью по причине нехватки воды. Образ жизни арабского народа в джахилийское (доисламское) время известен миграциями с одного места на другое в поисках воды и зеленых пастбищ. Именно поэтому вода в арабском языке считается священной, неслучайно также и формирование любви и уважения к воде. Целью исследования является сравнение связанных с водой казахских выражений и глаголов, заимствованных из арабского языка с

арабскими фразами, относящимся к воде. Если мы говорим, что в языке скрыт некий национальный код, то значение этого понятия для нации можно определить, изучая отдельные концепты. В данной статье путем обобщения языковых единиц понятия «الماء су» (вода) в арабском познании, анализа его фразеологических оборотов по отношению к понятию «вода», свойственных казахскому менталитету, выявлены языковые проявления понятия «الماء су вода» в арабском и казахском языках, большинство из которых обусловлены образом жизни, бытом, религией и верой народа. Именно поэтому корни общности и смежности двух рассматриваемых национальных языков мы ищем в сходстве кочевого образа жизни и религиозного мировоззрения двух народов. Результаты исследования могут быть использованы учеными и переводчиками, занимающимися сравнительным изучением арабского и казахского языков.

Ключевые слова: вода, язык, корень, мировоззрение, народ, пословицы-поговорки, национальное мировоззрение, фразеологизм, перевод

THE LINGUISTIC EXPRESSION OF THE CONCEPT OF «WATER» IN ARABIC AND KAZAKH FOLK COGNITION

*Mukhitdinov R.S.¹, Kozhabekova Sh.B.²

*¹Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Nur-Mubarak
Egyptian University of Islamic Culture, Almaty, Kazakhstan
e-mail: mukhitdinov.rashid@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3910-8222>

²Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Ablai Khan
Kazakh University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: sholpan200965@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1984-759X>

Abstract. Since the concept “water” dates back to the time of the birth of humankind, it is the most indigenous and fertile composition of hundreds of stable expressions and names found in the spoken and written literature of the modern Arabic and Kazakh languages. Whatever the period, in the Arabic language of poetry, the concept of water differs in its flavor. The pre-Islamic life of the Arab people living in the Sahara Desert was characterized by difficulties and severity due to the lack of water. The lifestyle of the Arab people in Jahili (the time of Ignorance) times is known for migrating from one place to another in search of water and green pastures. Therefore, it is no coincidence that in Arabic water is considered to be sacred, the formation of love and respect for it are mentioned. The aim of the article is to compare the

Kazakh expressions and verbs connected with water borrowed from the Arabic language with the Arabic phrases related to water. If we talk about the fact that a certain national code is hidden in the language, then it is possible to determine the meaning of this concept for the nation by studying individual concepts. Therefore, this article summarizes the linguistic units of the concept "الماء su" (water) in Arabic cognition, analyzes its phraseological units in relation to the concept of "water" in Kazakh mentality, identifies linguistic manifestations of the concept "الماء su water" in Arabic and Kazakh languages. We will witness what has arisen in connection with religion and belief. Therefore, we are looking into the roots of community and solidarity in the two peoples under consideration in their similar nomadic lifestyle and religious worldview. The results of the research can be used by the scientists and translators who study and compare the Arabic and Kazakh languages.

Keywords: water, language, root, worldview, people, proverbs and sayings, national worldview, phraseology, translation

Статья поступила 05.02.2024

UDC 81'33

IRSTI 16.21.21

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.011>

CONTEMPORARY APPROACHES TO PHRASEOLOGICAL STUDIES

Satenova S.K.¹, *Alshinbayeva Zh.K.²

¹Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian
National University, Astana, Kazakhstan

e-mail: satenovask@yandex.kz

*²PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan, e-mail: alshinbayeva_zhk_1@enu.kz

Abstract. This article explores the directions of phraseological research in domestic linguistics. The aim of the study is to analyze phraseology from the perspectives of comparative and translational studies, highlight complex research areas, and address unresolved significant issues.

The relevance of the research is underscored by the detailed studies conducted in domestic linguistics concerning the composition, structure, and meanings of idioms, evidenced by numerous defended dissertations and

published scholarly articles. Despite these efforts, it is premature to claim that all aspects of domestic phraseology have been thoroughly examined. Notably, the comparison and translation of idioms remain prevalent topics. Consequently, this article concentrates on the critical and pertinent issue of the extent of idiom research within comparative and translational studies. The methodologies employed include descriptive and comparative approaches, alongside methods of collection, systematization, and analysis.

The research findings specify the directions and characteristics of phraseological research in domestic linguistics and identify key areas requiring further investigation. The scarcity of comparative and translational studies was confirmed, and it was established that set expressions frequently pose challenges during translation, often being translated inaccurately, as evidenced by linguistic data.

The theoretical significance of this research lies in its contribution to the field of theoretical phraseology within domestic linguistics. From a practical standpoint, the findings may be applied in teaching subjects such as phraseology, comparative phraseology, phraseological aspects of translation, and literary translation.

Keywords: phraseology, comparative phraseology, translation studies, idiom, classification, word formation, stem word, original source

Basic provisions

Fixed expressions in languages, along with their structural characteristics, semantic evolution, and patterns, have been the subject of extensive research across a majority of globally recognized languages. This widespread interest stems from their distinct features regarding origin, meaning, and form. Nations across the globe cherish the adept and impactful deployment of these expressions for their artistic flair, richness of content, and succinctness of form.

Introduction

The compilation and systematic organization of multidisciplinary chains that have been refined over time, evolving into a shared cultural legacy, alongside the elucidation of their inherent patterns, origins, and comprehensive analysis, are instrumental in addressing contemporary issues through a modern lens. Although the study of idioms pervades linguistic research worldwide, the challenge of delineating their specific directions and orientations persists as a notably neglected issue. Given the expansive and intricate nature of this topic, it is challenging to encapsulate its entirety within the confines of a concise paper; nevertheless, this overview endeavors to distill its core aspects.

Idioms, proverbs, and idiomatic sayings belong to the category of stable linguistic units that "compile" various historical records, their foundational basis for formation in the language being forgotten or obscured, turning them into ready-to-use linguistic tools. The study, analysis, and interpretation of these uniquely structured linguistic phrases can provide extensive information about the history and culture, worldview and beliefs, lifestyle and environment, etc., of a certain nation. This is because the development of language, society, and culture is closely interconnected, and it is obvious that changes in one language affect the other one. Historical data of great value to society and culture can be preserved, sorted, and sometimes modified through the ages in language, reaching up to the present day. Such important sources of information include the fixed expressions found in each language.

Materials and methods

As indicators of the continuity and close connection between language and culture, fixed linguistic units reveal national identity, cognition, and values in their underlying meanings. The ability to find harmony and consonance in distinctive verbal patterns and to weave them systematically is related to logic, capability and sensitivity, and the system of abstract thinking. Idioms, through their structure, melodiousness, profound meaning, rhyme, harmony, and imagery, among other attributes, display the distinctive characteristics of a particular nation's verbal expression.

A significant portion of the fixed expressions in each language reflects the life, lifestyle, customs, traditions, habits, and religious beliefs of the people, while another group originates from the art of eloquence. For instance, during the study, it has been discovered that a substantial group of fixed phrases in the Kazakh language originates from the tradition of the art of eloquence. However, this phenomenon is not common to all languages. Investigating the origin, formation, and development processes in language, as well as the composition and structure's influence on the phrase's transition to a stable form, frequency of use, and readiness for use, provides abundant information on their linguistic nature, ethnocultural and ethnohistorical roots intertwined with the life of the people.

In accordance with the objectives of the research, descriptive and comparative methods were employed to review studies based on comparative and translational approaches within domestic linguistics. Additionally, comparative methods were utilized in the analysis of the linguistic material.

In establishing phraseology as a distinct subject within linguistics, determining its research object, place and nature in language, and its methods and approaches, the theoretical foundations and seminal works of scholars

such as V.V. Vinogradov, Yu.Yu. Avaliani, N.M. Shansky, V.L. Arkhangelsky, O.S. Akhmanova, A.M. Babkin, V.P. Zhukov, B.A. Larin, V.M. Mokienko, V.N. Telia, M.M. Kopylenko, L.I. Roizenzon, and notably, for individual Turkic languages, significant contributions were made by I. Kenesbayev, R. Sarsembaev, A. Qaidar, K.Yu. Aliev, Sh.U. Rakhmatullaev, G.A. Bayramov, Z.G. Uraksin, G.Kh. Akhunzyanov, among others. Throughout these studies, diverse viewpoints on the nature, scope, and goals of phraseology, as well as on the systematization and categorization of idioms, have surfaced. The emergence of such variations in understanding during the establishment and evolution of a particular linguistic field is a natural occurrence. This underlines the intricacies associated with phraseological inquiries and underscores the necessity for more detailed and expansive research.

Scholars categorize the historical development of phraseology as a scientific discipline into three main periods: classical, post-classical, and innovative. The “innovative period” represents the modern phase of phraseology’s development, beginning in the 1990s. This era was marked by extensive scientific integration of phraseology not only with specialized research but also with socio-humanitarian, philosophical, and even mathematical, natural science, and technical disciplines. Scientific integration, a hallmark of this period, not only broadened the academic scope of phraseology but also facilitated deep, comprehensive research informed by the latest requirements and the accumulated scientific experience of the field. The “classical” period was dominated by structural phraseology, whereas the “post-classical” period witnessed the formation and consolidation of the anthropological paradigm in phraseological studies. The “innovative” period is characterized by both the continuation of the anthropological paradigm and a “structural renaissance.” The conclusions drawn by the researcher I.V. Zykova about the history of phraseology’s development align with the issues explored in domestic phraseological research.

Thus, it is logical to commence with the classical period, although this period will not be the focus of our detailed analysis. In the field of phraseology, the term “*phraseological unit*” is commonly used as a general designation for fixed expressions. It is well known that the term was first introduced into use by the academician V.V. Vinogradov. In works dedicated to phraseology issues, many scholars acknowledge the intrinsic value of V.V. Vinogradov’s classification and support the suitability of the term “phraseological unit” as a general designation. However, they also highlight the presence of numerous controversial issues and ambiguities within his classification. V.N. Telia proposed naming all expressions recognized as *idiom* either “*phraseological constructions*” or simply “*phraseologisms*”.

Each national language interprets and uses the terms formulated by V.V. Vinogradov in his classification of phraseologisms in its own way. Scholars researching phraseologisms in Slavic and Turkic languages, as well as those studying Germanic and Romance languages (such as A.V. Kunin, A.P. Gowie, P. Howarth et al.), also rely on V.V. Vinogradov's classification. The observation by scholar N.N. Amosova that "almost all works dedicated to the study of the English phraseological corpus follow V.V. Vinogradov's theory" reveals a lot (1,3). The prominent scholar A.G. Nazaryan, known for his comprehensive research on French phraseology, notes that this opinion applies to researchers of other foreign languages as well [2, p.14].

Results

The examination of phraseology within the English language encompasses systematic analysis, yet it is distinguished by specific research methodologies. Investigations conducted by eminent English scholars in phraseology primarily delved into the structural attributes of phraseological units and their application across spoken and written forms of the language. Special attention has also been paid to the stylistic properties of these units, highlighting their prevalent and impactful use within the language. It should be noted that specialized dictionaries have been meticulously compiled. Overall, the relevance of research in English phraseology is significantly enhanced when it is directed towards practical applications and objectives pertinent to computational linguistics.

To discuss the Kazakh phraseology, we should mention the notable contributions by I. Kenesbayev, as his research has significantly contributed to the development and preservation of Kazakh phraseology. Despite the fact that more than forty years have passed since the inception of his work, the significance and value of his contribution, exemplified in his work "Qazaq Tiliniń Frazologualyq Sózdiǵi" (Phraseological Dictionary of the Kazakh Language), remain paramount. The allocated efforts in the field of phraseology, along with their research samples, their distinctive features, differences from other similar units, variability, abundance, etc., have provided additional theoretical frameworks to many research studies in phraseological nature of lexical material. The scholar has divided the Kazakh language phraseologisms units into two groups: *phraseological units* and *idioms*, with the former initially characterized as idiomatic expressions. The renowned linguist K. Akhanov, known for his contributions to the theory of language, categorizes named units into four groups based on semantic criteria. However, it is known that the formation of different opinions on the classification of phraseology in relation to one language causes more or less difficulties for young researchers

and students. Therefore, it would be advantageous for scientists renowned for their phraseological studies to collaboratively reach a consensus on the classification of phraseological units.

As it can be seen, almost all of the above classifications are based on semantics. Therefore, the obscurity, weakening or disappearance of the semantic relation between the units contained in the idioms served as the basis for grouping idioms. Studying idioms from a semantic perspective, ensuring accurate analysis, requires attention to their structure and composition as well. The structural and semantic cohesion of idioms in language, allowing them to form cohesive units ready for usage, also relies heavily on their structural characteristics and meanings.

The overall coherence of meaning, structural integrity, and functional suitability (readiness for usage) of the idioms mentioned above generally depend on the general structural features and specific conditions for their formation, including identifying common characteristics applicable to all types of idioms within it.

Scholarly endeavors that embark on comparative linguistic analysis, particularly focusing on phonetic, grammatical, lexical, etc., systems of languages, especially Indo-European languages, contribute significantly to the structured and advanced understanding of language knowledge through comparative and contrastive linguistics. However, since the comparative analysis of Turkic languages with Germanic, Romance languages, including Kazakh with English, German, French, Italian, etc., has become a starting point in linguistic research, the resolutions found for these issues entail comprehensive tasks and obligations.

Discussion

The current era of international and intercultural relations has seen a surge in comparative linguistic research, particularly in the field of genetics, which has become a significant area of study involving intricate and interconnected issues. In this context, the group of idioms recognized as folk wisdom is subsequently subjected to thorough examination, comparison, and analysis from an anthropocentric standpoint in later stages, initiating research aimed at both theoretical and practical significance within this framework, which poses significant challenges.

The formation of the theoretical basis for comparative and applied phraseology has been significantly influenced by the notable contributions and valuable insights of distinguished scholars such as A.M. Babkin, V.V. Vinogradov, N.M. Shanskiy, N.I. Amosova, I.K. Kenesbayev, A.T. Kaidar, M.M. Kopylenko, I.I. Chernysheva, V.V. Kunin, V.P. Zhukov, D. Dobrovolsky,

A.D. Raykhstein, O. Aytbayev, N.M. Uali, S.E. Isabekov et al. Their groundbreaking research and insightful perspectives have played a crucial role in shaping the theoretical foundations and methodological approaches of comparative and applied phraseology.

Studies comparing and analyzing cohesive units in two or more languages contribute significantly to the theory of phraseology, adding a distinct dimension to the field at a certain level of prominence. As a result of such studies, the prominent outlines of numerous complex theoretical and practical issues become clearer and more defined. For instance, in the field of native language studies, the contributions of scholars such as S.E. Isabekov, M.Kh. Abilgaliyeva, E.T. Muqysheva (Russian, German), M.T. Sabitova, R.Q. Smagulova (Kazakh, German), K.K. Duysekova (Kazakh, French), R.M. Algimbayeva (Russian, Kazakh, French), D.M. Mardanova (English, Turkish), A.K. Sagintayeva (Russian, English), T.Zh. Myktybayeva, F.A. Ospanova (Kazakh, English), A.B. Donbayeva, Zh. Yesengaliyeva (Kazakh, Arabic), B.N. Zhubatova (Kazakh, Arabic, Persian), and many others, have led to the comprehensive exploration of various aspects with a goal-oriented and systematic approach, resulting in the identification of numerous universal principles and regularities, as well as linguistic features. However, there are still many unresolved issues in applied phraseology that require further specialized investigation. Comparative studies focusing on the phraseology of Turkic languages require thorough and systematic research. We summarize the opinions of prominent scholars like A. Kaidar, R. Syzdyk, Z.G. Uraksin, R.Kh. Annaeva, and others regarding the necessity of conducting comparative research on Turkic phraseology.

Based on the materials collected, several studies have examined the phraseology of the Kazakh and English languages. Noteworthy among these are T. Myktybaeva's research on the connotative semantics of animalistic idioms, F. Ospanova's exploration of the linguistic and cultural aspects of idiom motivation, and B. Agabekova's investigation into the national cultural character of phraseological similes [7].

The aforementioned set of comparative studies reveals that, while a number of universal phenomena, laws, and linguistic features have been identified, many issues still require specialized research. Notably, comparative studies between Kazakh and English are scarce. In the current era of globalization, where economic, political, and cultural relations are intensifying, there is a pressing need to expand the scope of such research. Phraseological units play a significant role in every scientific field among linguistic elements, underscoring the importance, relevance, and necessity of further investigation in this area.

It is important to note that phraseological studies in the field of translation are limited; therefore, future efforts should focus on this area. The phenomenon of phraseology in translation demands a thorough and comprehensive analysis. During the research, it was observed that while some translations are accurate, inconsistencies frequently arise, particularly with regular expressions. We will now attempt to analyze these issues using linguistic material, drawing examples from the original text, two Russian translations, and two English translations of M. Auezov’s novel «Abai Zholy».

In this context, Zh. Alshinbayeva, one of the article’s authors, noted, “During the research, it was observed that if the text is intended to be more understandable to the recipient, the domestication strategy is chosen. In such cases, idioms with ethno-cultural semantics are translated using alternative phrases or individual words, adapting the translation as much as possible to the cultural norms of the host country. Conversely, if the aim of the translation is to preserve the national character, the foreignization strategy is adopted. It was determined that ethnocultural units in the original are translated using methods of calque and interpretation” (6, p. 58).

«Абай Жолы», (түпнұсқа) Былтыр ұрын барып келген Тәкежан енді осы жақында үйленбек [8, б. 228].	«Путь Абая», (Л. Соболев т.б. аудармасы) Такежан в прошлом году <i>ездил к невесте</i> , его тесть получил уже весь калым. [9, с. 201].	«Путь Абая», А. Ким аудармасы Старший, Такежан, в прошлом году <i>посетил</i> свою <i>невесту</i> и теперь вскоре должен был жениться [10, с. 361].	«Abai», Progress Publishers аудармасы Takezhan had <i>called upon his betrothed</i> the year before, and his future father-in-law had already received the whole of the bride money [11, p. 196].	«Abai», Л. Наврозов аудармасы Аударылмаған
«Абай Жолы», (түпнұсқа) Былтыр ұрын барып келген Тәкежан енді осы жақында үйленбек.	«Путь Абая», (Л. Соболев т.б. аудармасы) Такежан в прошлом году <i>ездил к невесте</i> , его тесть получил уже весь калым.	«Путь Абая», А. Ким аудармасы Старший, Такежан, в прошлом году <i>посетил</i> свою <i>невесту</i> и теперь вскоре должен был жениться.	«Abai», Progress Publishers аудармасы Takezhan had <i>called upon his betrothed</i> the year before, and his future father-in-law had already received the whole of the bride money.	«Abai», Л. Наврозов аудармасы Аударылмаған

As for the meaning of the set expression *uryн келу*, it means secretly coming to the girl’s village, taking the gifts for her sisters-in-law before the

wedding. In the given examples, the set expression *uryн kelu* is translated into Russian and English as *ездил к невесте*, *посетил невесту*, and *called upon his betrothed*. In L.Navrozov’s translation version, this set expression is omitted. In our opinion, here the translators have made a failed translation using the strategy of domestication. *Uryн kelu* is an old tradition of the Kazakh people. We believe that it is not enough to translate it as *посетил*, *навестил невесту* and *called upon his betrothed*.

«Абай Жолы», (түпнұсқа)	«Путь Абая», (Л. Соболев т.б. аудармасы)	«Путь Абая», А. Ким аудармасы	«Abai», Progress Publishers аудармасы	«Abai», Л. Наврозов аудармасы
Бірнеше дуанның еліне <i>сауын айтып</i> отыр [8, с. 55].	Но нынче все готовятся к асу [9, б. 68].	Траурное <i>извещение</i> <i>разослано</i> по многим округам [10, с. 112].	Аударылмаған	Аударылмаған

If we pay attention to the above examples, it can be seen that A. Kim chose the domestication strategy and used the descriptive approach. The Kazakh idiom *sauyn aitu* means to spread the news of a meal or a wedding. A. Kim uses the phrase *извещение разослано* in his translation. It is possible to agree with this version of the translation, although the meaning of the phrase *sauyn aitu* is not fully conveyed. This is because this phrase not only conveys a message about a specific event, but also implicitly conveys the concept of joint performance of a large-scale event. In the Kazakh tradition, large-scale events such as weddings are conducted with the help of a large number of people, which is described in historical data. Even in L. Sobolevs translation approved by the author, this constant phrase is not translated, accordingly, we could not see its translation in the English versions.

«Абай Жолы», (түпнұсқа)	«Путь Абая», (Л. Соболев т.б. аудармасы)	«Путь Абая», А. Ким аудармасы	«Abai», Progress Publishers аудармасы	«Abai», Л. Наврозов аудармасы
Ен Шыңғыстан бірде-бір <i>құйқалы</i> <i>қыстау</i> бермепсін [8, с. 67].	Вы не дали им <i>ни клочка земли</i> на всем Чингизе [9, б. 78].	Вы не дали им и <i>клочка земли</i> на Чингизе [10, с. 112].	...but you didn't give them <i>a scrap</i> <i>of land</i> on the whole of the Chinghis [11, с. 76].	...but you didn't give them <i>a</i> <i>scrap of land</i> on the whole of the Chinghis [12, p. 100].

In the dictionary of the Kazakh literary language, the word «*kuikaly*» is defined as «a place with plenty of firewood, comfortable for livestock, suitable for crops, fertile land». Therefore, the idiom in the above sentence, which means a place with plenty of firewood, comfortable for livestock, and suitable for crops, is translated into Russian as «*клочок земли*» and into English as «*a scrap of land*» (literal translation: a scrap of land). As we can see, the translators did not pay attention to the word «*құйқалы*» and could not accurately convey the ethno-cultural semantics of this phraseology in the translated text.

If we pay attention to the above examples, it can be seen that A. Kim chose the domestication strategy and used the descriptive approach. The regular phrase “*saun*” in the Kazakh language means spreading the news of a meal or a wedding [30, p. 253]. A. Kim uses the phrase *izveschenie razoslano* in his translation. It is possible to agree with this version of the translation, although the meaning of the phrase saying milk is not fully conveyed. This is because this phrase not only conveys a message about a specific event, but also implicitly conveys the concept of joint performance of a large-scale event. In the Kazakh tradition, large-scale events such as meals and weddings are performed with the help of a large number of people, which is described in historical data. Even in L. Sobolev’s translation, approved by the author, this regular phrase is not translated, accordingly, we could not see its translation in the English versions.

The significance of studying idioms in the languages of the world through comparison or contrast is underscored by the statement of renowned scholar A.D. Reichstein: “The comparison of specific linguistic units in individual language pairs, characteristic of applied directions of comparative analysis, provides complete material for broader typological generalizations, which in turn allow for the identification of the deepest similarities and differences between languages, manifested in specifics and in concrete correspondences” [3; 8]. This statement clarifies the opinion mentioned above.

Comparative study of idioms in Turkic languages not only demonstrates their kinship, the commonality of Turkic perception, and the alignment of spiritual and cultural values but also contributes to identifying the unique characteristics of each nation.

Some components within linguistic structures stand out semantically and serve as catalysts or pivotal words. In language, the role of words in phrase formation, their function as catalysts, and their frequency of use vary, which is related to the rules of the language. This principle is associated by N.D. Petrova with: a) the antiquity of the word, b) its simple morphological structure, and c) its frequent use. The more fully a word embodies the

characteristics mentioned above, the higher its activity in phrase formation will be, and vice versa. It is considered necessary to further investigate the relationship of a word's antiquity to its activity in phrase formation. Based on research findings, there is reason to support the scholar's assertion that the simplicity of the morphological structure of linguistic units and their frequent use influence their activity in phrase formation.

Such catalyst words include numerals, toponyms, flora, fauna, somatic terms, etc. Regarding this issue I. Kenesbayev notes that "within idioms, some words stand out semantically and serve as a cornerstone." Such words are repeated across several idiomatic expressions. It is appropriate to name it as a "catalyst word." The significance of independently examining the nature, cause-and-effect, and thematic groups of such catalyst words is great. The opinion that "special attention should be given to various idioms related sometimes to body parts (somatic principle), sometimes to livestock, agriculture, flora, fauna, etc." has led to research being conducted in several directions [5, 611 p.].

At present, the approach to analyzing the lexical and phraseological systems of languages by categorizing them into thematic groups is extensively conducted in the field of linguistics and is producing its outcomes. Research on these issues has been conducted in two directions, the first of which focuses on idioms formed in relation to specific professions (political, military, maritime, sports, etc.). The second direction aims at idioms belonging to non-professional thematic groups, such as somatic ones (O. Nazarov, M.Kh. Abilgaliyeva, B.K. Uyzbayeva, G. Sagidolla), expressions related to blessings and curses (S. Tolekova), fauna and flora (R. Smagulova, T. Myktybayeva), food (A. Zhylykbayeva), clan and tribe names (Sh.B. Seyitova), and idioms related to taboos and euphemisms (A. Akhmetov, A. Sagintayeva). Comparatively, the study of idioms belonging to non-professional thematic groups has been conducted intensively. In this context, we would like to note the scarcity of phraseological studies related to the field of translation, indicating the need for further work in this direction in the future. The phenomenon of phraseology in translation requires deep and comprehensive analysis, as it has been found that a significant portion of errors in translation are related to fixed expressions.

Only through comprehensive research and analysis regarding a specific language can one make definitive conclusions about which linguistic unit acts as an active catalyst in the phrase formation process. For instance, it has been specified through scientific research that the majority of idioms in the Kazakh language are based on the names of domestic animals, while a significant group of idioms in the English language is formed from linguistic

units related to maritime activities. The comparative analysis of customs, traditions, and cultural life, as well as the acceptance of global values by each nation, is essential in understanding the socio-economic situation and cultural life of a particular people.

The findings of the analysis demonstrated that phraseology is one of the linguistic elements that contribute to translation challenges; figurative expressions that encapsulate national knowledge are not always fully translated into another language.

Conclusion

By compiling thousands of idioms and conducting comprehensive research, one can identify the language heritage, history, specific professions (especially in terms of their prevalence), and cultural characteristics of a people. As a result of the categorization within this system, the customs, traditions, religious beliefs, national characteristics, and noble virtues of a particular nation become evident.

The phraseological activity of a word is also influenced by its phonomorphological nature. As a result of the investigation, a single or dual semantic structure often contributes to the cohesive formation of an idiom, whereas a more complex structure may limit the possibility of such encounters, prompting the need for further analysis. When a specific thing, whether tangible or abstract, is characterized by a set of distinct features or attributes that define its meaning within an idiom, the ability to articulate it is significantly enhanced with the support of this cohesive unit.

The study of idioms by classifying them into semantic and thematic groups is also important for the field of ethnolinguistics. Therefore, in each sphere of life, the emergence, formation, and usage patterns of words and word combinations, along with their positions and functions in the language, become clearer through the lens of ethnolinguistic analysis, which involves a comprehensive exploration of their meanings and significance. Moreover, Academician A.T. Kaidar, in his ethnolinguistic studies, categorizes language diversity into macro-systems and micro-systems, thereby dividing them into interconnected domains. Comparative and applied research on cohesive units in languages allows for the identification and understanding of correlations and linguistic features within the phraseological system, facilitating a deeper comprehension.

Idioms that originate from a rich linguistic heritage and undergo significant influence effectively showcase the national identity of a language, revealing it with clarity and distinction. Therefore, the ongoing phraseological studies systematically examine their linguistic structuring principles,

structural transformations, semantic developments, expansion or contraction of usage scope, and seek to identify the causes and effects underlying these phenomena. In addition, organizing scientific studies on the phraseology of individual languages and conducting comparative, applied, and contrastive phraseological research are essential tasks to clarify the future directions of research, addressing significant issues of today's world.

REFERENCES

[1] Zykova I.V. Rol kontseptosfery kultury v formirovanii frazeologizmov kak kulturno-yazykovykh znakov (The role of conceptsphere in the formation of phraseologisms as culture-language signs): dis. ... dok. filol. nauk: 10.02.19. – M., 2014. – 510 s.[in Rus.]

[2] Amosova N.N. Osnovy anglijskoj frazeologii (Basics of English phraseology). 3-e izd.– M.: Editorial URSS, 2013.–216 s. .[in Rus.]

[3] Nazaryan A.G. Frazeologiya sovremennogo francuzskogo yazyka (Phraseology of the modern French language). – M.: Vysshaya shkola, 1987.– 288 s. [in Rus.]

[4] Rajshstejn A.D. Sopostavitel'nyj analiz nemeckoj i russkoj frazeologii (Comparative analysis of German and Russian phraseology). – M.: Vysshaya shkola, 1980.–143 s. [in Rus.]

[5] Petrova N.D. Frazeotematicheskoe pole zoosemizmov v sovremennom anglijskom yazyke: avtoref. k.f.n.(Phraseothematic field of zoosemisms in modern English: abstract. Ph.D.) – K., 1983. –24 s. [in Rus.]

[6] Kenesbaev I. Qazaq tiliniń frazeologialyq sózdigi (The Kazakh language phraseology).–Almaty: Gylym, 1977.–712 b. [in Kaz.]

[7] Alshinbaeva Zh.R. Korkem matindegi frazeologizmderdin etnomadeni semantikasy zhane onyn tilaralyq berilui (qazaq zhane agylshyn tilderi materialdary negizinde): filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu ushinn daiyndalghan dissertatsiya. –Astana, 2022. – 125 b. [in Kaz.]

[8] Auezov M. Abai zholy: roman-epopeya. – Almaty: Zhazushy, 2013. – Kit. 1. – 376 b. [in Kaz.]

[9] Auezov M. Put' Abaya / per. A. Kima. – Almaty: ID "Zhibek zholy", 2012. – T. 1. – 568 s. [in Rus.]

[10] Auezov M. Put' Abaya / avtoriz. per. A. Nikolskoy i dr. – Alma-Ata: Zhazushy, 1978. – T. 1. – 605 s. [in Rus.]

[11] Auezov M. Abai (Abridged). – M.: Progress Publishers, 1975. – 459 p. [in Kaz.]

[12] Auezov M. Abai. Book one / transl. by L. Navrozov. – M.: Foreign languages publishing house, 1980. – 449 p.

ҚАЗІРГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ БАҒЫТТАРЫ

Сәтенова С.К.¹, *Алшинбаева Ж.К.³

¹филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
e-mail: satenovask@yandex.kz

*²PhD, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан, e-mail: alshinbayeva_zhk_1@enu.kz

Аңдатпа. Мақалада фразеологизмдердің отандық және шетел тіл білімінде зерттелуі, жіктелімі, жіктелу негіздері тәрізді мәселелер қарастырылды. Отандық және шетел тіл біліміндегі зерттеулердің бағыттары, олардың ерекшеліктері анықталды. В.В.Виноградовтың славян тілдерінің тілдік бірліктеріне негізделген жіктелімінің герман, роман тілдері фразеологизмдерін зерттеуде алатын орны нақтыланды. Сондай-ақ отандық тіл біліміндегі қазақ, орыс, ағылшын, француз, неміс тілдеріне қатысты салғастырмалы зерттеулер, олардың бағыттары сараланды. Ағылшын фразеологтары зерттеулерінің басым бөлігінің қолданбалы мақсатқа негізделгендігі анықталды. Фразеологизм құрамындағы сыңарлардың ішінде жиі қайталанып келіп, ұйытқы сөз қызметін атқаратын бірліктердің қызметі, олардың тақырыптық топтың түзілуіне ықпалы сипатталды. Сөздің фразеологизмнің тірек мүшесі ретіндегі қызметі, қолданылу жиілігі немесе оның осы қызметтегі рөлінің шектеулілігі белгілі бір тілдік заңдылыққа байланысты екендігі нақтыланды.

Тірек сөздер: фразеологизм, салғастырмалы фразеология, аударма тану, идиома, жіктелім, фразажасам, ұйытқы сөз, түпдерек

НАПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Сәтенова С.К.¹, *Алшинбаева Ж.К.²

¹доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
e-mail: satenovask@yandex.kz

*²PhD, доцент, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева Астана, Казахстан, e-mail: alshinbayeva_zhk_1@enu.kz

Аннотация. Статья посвящена изучению фразеологии в отечественной и зарубежной лингвистике, а также исследованию классификации и основ классификации фразеологических единиц. Установлены направления исследований в отечественной и

зарубежной лингвистике и выявлены их особенности. Определена роль классификации В.В. Виноградова, нацеленная на исследование языковых единиц славянских языков в германской и романской фразеологии. Проведен сопоставительный анализ казахского, русского, английского, французского и немецкого языков в отечественной лингвистике, а также были дифференцированы их направления. Было установлено, что большая часть исследований английских фразеологов носит прикладной характер. В статье дается описание функций частоповторяющихся компонентов фразеологических оборотов, которые являются опорным элементом в данном фразеологизме и служат катализатором, а также их влияние на формирование тематической группы. Было установлено, что функция слова как ключевого элемента фразеологии, частота его использования или ограниченность его роли в этой функции зависят от определенных закономерностей языка.

Ключевые слова: фразеологизм, сравнительная фразеология, переводоведение, идиома, классификация, фразеологизация, опорный элемент, корень

Статья поступила 01.04.2024

UDC 811.111:811.512.122

IRSTI 16.41.25:16.41.21

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.012>

**SEMANTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH
ANTONYMOUS COMPONENTS, CHARACTERIZING A PERSON
IN ENGLISH AND KAZAKH**

*Tukeshova N.M.¹, Tarasova F.H.²

*¹PhD, M.Utemisov West Kazakhstan University

Uralsk, Kazakhstan, e-mail: tukeshova_nurgul@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Docent, Kazan Federal University

Kazan, Russia, e-mail: fhtarasova@yandex.ru

Abstract. The article deals with phraseological units with antonymous components characterizing a person in English and Kazakh and their semantic, emotional-expressive evaluation functions.

The purpose of the study is to determine the similarities and differences in the semantics of phraseological units, characterizing a person in the compared languages, as well as to identify the features of their national-cultural representation. During the study of these phraseological units, the features of the national mentality and culture of those peoples were determined.

The scientific novelty of the study is the comparative analysis of phraseological units with antonymous components, characterizing a person in English and Kazakh. The scientific-practical significance of this research is determined by the increased demand for the study of phraseological units in the framework of linguoculturology, and also lies in the fact that the consideration of phraseological units of two unrelated languages has an impact on the further development of phraseology in comparative terms.

In order to achieve the purpose of the research, the methods of continuous sampling and comparative analysis were applied in the research, during which the following results were obtained: phraseological units with antonymous components were selected from phraseological dictionaries and divided into phraseosemantic groups, the scope of the phraseological units being studied were defined. In the course of determining the semantic features of phraseological units, the phraseosemantic group “phraseological units with antonymous components characterizing a person” and its subgroups were considered separately.

The practical significance of the research lies in the identification of universal and specific characteristics in the semantics of phraseological units with antonymous components. The data obtained as a result of the research will undoubtedly provide the necessary information to linguists dealing with the problems of English and Kazakh phraseology, antonyms, linguoculturology, and also contribute to the development of the theory of linguistics and comparative analysis.

Keywords: phraseological unit, antonymous components, semantic features, meaning, emotion, kinship, action, comparative analysis

Basic provisions

Phraseological units are a very complex part of the language. In addition to many structural types and syntactic models, their complexity is explained by thematic and semantic diversity, as well as the ability to express different emotional and expressive shades of thought. Phraseological material includes cultural information related to historical facts and ancient customs. It is a unique way of representing the world through our mind, which is constantly used to describe and evaluate people and facts figuratively, as well as to convey the emotional state of the speaker.

Introduction

Comparative and comparative-typological problems of studying phraseological units of related and unrelated languages are often considered in modern linguistics. This is because conducting a comparative analysis of phraseological units of two languages not only develops the theory of phraseology, but also plays a very important role in the formation of the general theory of linguistics. Research in the field of phraseology is of particular interest, because the way of life and culture of the people are clearly reflected

in phraseology. Phraseological units have been studied for a long time from different points of view and aspects. Knowing the phraseological structure of the language allows for a comprehensive study of phraseological units that reflect the national nature of the studied language, and a deep understanding of the psychology and mentality of the nation.

The object of this study is the phraseological units with antonymous components in the English and Kazakh languages, which are not related and have different structures. A comprehensive comparative study of these phraseological units is an actual issue, because during the research it allows to identify the similarities and differences between the two languages.

The relevance of this study is the analysis of the universal and unique features of the phraseosemantic group "phraseological units with antonymous components characterizing a person" in two unrelated languages. The purpose of the research is to determine the general laws and national identity in the semantics of phraseological units characterizing a person in the compared languages.

Materials and methods

Phraseological units of the Kazakh and English languages can be classified in terms of general semantics, that is, according to the generality or oppositeness of the concepts, images, relationships, phenomena they represent.

Linguistics does not have a clear classification system of phraseological units from a semantic point of view. Despite the diversity of the semantics of the English and Kazakh languages, it is possible to single out the similarities and differences of the studied phraseological units.

In order to carry out the research, phraseological units with antonymous components were selected from English and Kazakh phraseological dictionaries using the method of mass sampling, as well as data from the literature on linguistics and phraseology. During the selection of phraseological units, attention was paid to the presence of an antonym pair in only one phraseological unit. Complementary, gradable, vector, converse, contextual antonyms, as well as oxymorons were considered as antonymous components of phraseological units. The study was conducted within the framework of comparative analysis.

In this study, we follow the semantic principle, according to which phraseological units with antonymous components are divided into different phraseosemantic groups and subgroups depending on their common meaning. In this article, we will take a closer look at the phraseosemantic group of "phraseological units with antonymous components characterizing a person".

Results

V.N. Teliya argues that the phraseological composition of the language is the history of the worldview and world-conception of the people, since the

selection of images is the result of a cultural interpretation of the fragments of reality themselves in order to express their attitude to them – value or emotionally significant [1, p. 82].

R.R. Zamaletdinov notes that national-cultural stereotypes and standards are involved in the very birth of a phraseological unit and its consolidation in the language system [2, p. 55].

Phraseological units are a kind of reflection of the long process of development of the culture of the people. V.A. Maslova also notes that they consolidate and pass on from generation to generation cultural attitudes and stereotypes, standards and archetypes [3, p. 82].

As mentioned by I.K. Kenesbaev, classification of phraseological units according to their meaning is the most difficult problem. The complexity arises from the peculiarities of this category, which is one of the ways of generating words in a given language [4, p. 596].

The possibility of uniting phraseological units into phraseological groups and subgroups arises from the features of phraseological meaning.

Since “a person” is one of the central concepts actualized in language through phraseological units, phraseological units characterizing a person occupy an important place in the linguistic representation of the world. Therefore, the study of the concept of “person” will be a relevant issue in the comparative analysis of phraseological units. Because a person is the basis of society and industrial activity. Since it is a subject of society, each nation makes different conclusions in the process of its acceptance.

In the material of the two compared languages, the phraseological units with antonymous components is focused on describing a person in terms of the meaning of phraseological units, as well as describing the characteristics, appearance, and state of a person. Based on the researches of E.F. Arsentiyeva, D.N. Yerkova, Z.A. Laipanova, F.H. Tarasova, we separated the phraseosemantic group of “phraseological units with antonymous components characterizing a person” from the collected phraseological units, and classified the following phraseosemantic subgroups within it: phraseological units representing the appearance of a person; phraseological units expressing the character and qualities of a person; phraseological units expressing the physical and emotional state of a person; phraseological units expressing the social affiliation of a person; phraseological units expressing family relations of a person; phraseological units expressing actions of a person. The selection of these phraseosemantic subgroups shows the semantic commonality of the phraseological units with antonymous components of the English and Kazakh languages.

Most phraseological units are characterized by the presence of a more or less lively internal form, which is included in the connotative aspect of phraseological meaning and is a source of figurativeness and expressiveness of phraseological units, thus connotation is a set of information that expresses a person’s attitude to the objects of the world, therefore, this relationship itself

is based on real knowledge about the world, on sensory perception of reality [5, p. 28].

The phraseological units with antonymous components denoting the appearance of a person include phraseological units that praise the beauty of a person (in most cases, it refers to the appearance of a woman). They are reflected in the phraseological units of both studied languages. These phraseological units have a positive connotation. In English, the phraseological units with antonymous components expressing appearance are related to human beauty: *beauty and the beast*. Phraseological units in the Kazakh language that express appearance are also related to the concept of "beauty": *ай мен күндей, әмбеге (әлемге) бірдей (жарығы бірдей)* – very beautiful; *айдай таза, күндей нұрлы* – beautiful as the moon. The artistic potential of the Kazakh people is reflected in various expressive linguistic units that praise the image of a girl. The Kazakh people praised the girl's beauty and often compared her with natural phenomena. In the Kazakh language, beauty is associated with natural phenomena such as "moon" and "sun". In the given examples, contextual antonyms are used: beauty – beast, ай – күн (moon – sun). In both languages, phraseological units of this subgroup are found in small quantities, in English there is 1 phraseological unit, and in Kazakh only 7 phraseological units are found.

Character is the internal properties of the personality, which are manifested in the system of relations. *Phraseological subgroup representing human character and qualities* include phraseological units with positive and negative connotations, "which are based on the condemnation or approval of a strongly marked attitude as a statement of a socially established assessment of a phenomenon" [6, p. 194]. Phraseological units with positive connotations in English can describe human qualities, such as honesty: *all wool and no shoddy* – honest. In the Kazakh language, they can describe politeness and simplicity: *бетегеден биік, жусаннан аласа* – polite, simple. Phraseological units with antonymous components with a negative connotation prevail in both English and Kazakh languages. Qualities such as anger, sadness, anxiety and despair are mainly attributed to negative behaviour. These qualities are the emotional state that a person experiences when he is stressed [7, p. 133]. Phraseological units with a negative connotation include phraseological units in English that condemn anger, hypocrisy, fussiness, etc.: *a wolf in sheep's clothing* – a person who has evil intentions and hides it by appearing harmless; *Jekyll and Hyde* – a hypocrite. In this example, phraseological unit originated from the fantastically psychological novel by Robert Louis Stevenson "The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde" [8, p. 54]. In the Kazakh language, for example, arrogance, carelessness, hypocrisy, rudeness, anger, etc. accused: *көңілі көкте, басы жерде* – presumptuous, conceited; *жағасы жайлау, төбесі қыстау* – careless; *іші өлген, сырты сау* – disappointed in life, pessimistic. In the given examples, contextual antonyms (wool – shoddy, wolf – sheep, Jekyll – Hyde, көк – жер (sky – earth), жаға

– төбе (shore – hill), жайлау – қыстау (pasture – wintering)), complementary antonyms (іші – сырты (inside – outside)), gradable antonyms (all – no, биік – аласа (high – low)) are used. In both languages, phraseological units with a negative meaning predominate, in English the number of phraseological units in this group is 25, in Kazakh it is 36.

The phraseosemantic group, which represents the physical and emotional state of a person, includes the following phraseological units describing their physical condition indicating that a person is tired, weak, unhealthy, etc. can be attributed: a walking corpse, a living death – weak, emaciated person; бір аяғы жерде, бір аяғы көрде – stand with one foot in the grave. The somatic components “skin” and “bone” are often found in phraseological units describing a person’s physique: be skin and bone – to be very thin. If the bones make up the skeleton of the human body, the part that protects it from external influences is the skin, but without muscles, a person looks terribly sick and ugly [9]. That is why these phraseological units have a negative connotation. In the Kazakh language, a lot of attention is paid to the health and strength of a man: аяқ-қолы балғадай – a strong physique.

In English and Kazakh languages, the age of a person is represented by the following phraseological units: *young and old; еңкейген кәрі, еңбектеген жас – old and young. In the Kazakh language, the word “ақсақал” is mainly used to denote an older, respected person: аталықтай ақсақал, аналықтай бәйбіше – parting elder and beautiful grandmother.*

This subgroup includes the phraseological unit “*cork high and bottle deep*”, which means a state of drunkenness in English. Phraseological units with this meaning were not found in the collection of phraseological units with antonymous components in the Kazakh language.

The emotional state of a person reflects his mental qualities and personality assessment, his evaluative attitude to the surrounding reality. Emotions and feelings, especially psycho-emotional states, are closely related to the person himself, the external environment, as well as the relationship of a person with the outside world [10, p. 64]. When determining the emotional state, for example, in English, human emotions such as surprise are reflected: *dog my cats – honestly, by golly. In the given examples, gradable antonyms (young – old, high – deep, кәрі – жас (old – young)), contextual antonyms (skin – bone, жер – көк (earth – sky), аяқ – қол (arm – leg), ақсақал – бәйбіше (elder – godmother), аталықтай – аналықтай (male – female)) are used. There is also an oxymoron (a walking corpse, a living death). The number of these phraseological units is 12 in English and 13 in Kazakh.*

The phraseological group that determines a person’s social affiliation includes phraseological units representing different layers of society, a person’s social status, wealth and poverty, which are represented in both languages. In English phraseological units, rich and poor, people of different classes are contrasted: *high and low – people of all ranks; a big fish in a small pond – a significant person in a not so important organization; a big toad in a*

little puddle – local boss; *имтен ілгері, кісіден кейін* – behind everyone. In the Kazakh language, there are phraseological units about people with power, high positions, wealth and affluence: *ішкені алдында, ішпегені артында* – to live well. There are also phraseological units representing the middle class in the Kazakh language: *біреуден ілгері, біреуден кейін* – not to live more or less than anyone else. In these examples, gradable antonyms (big – small, big – little, high – low), vector antonyms (ілгері – кейін (forward – after), алдында – артында (in front of – behind)) are presented. The number of phraseological units in this subgroup is 7 in English and 5 in Kazakh, and these phraseological units often have a negative connotation.

The number of *phraseological units with antonymous components expressing family relations* is small. They include phraseological units that describe blood kinship, half-brotherhood, that is, the relationship formed through marriage. These phraseological units are represented by the following examples: English phraseological unit “*bone of one’s bone and flesh of one’s flesh*”, which was first mentioned in the Bible, is found. In the Kazakh language, we can find the phraseological unit “*отының алды, суының тұнығы*”, which means the first child. In these examples, there are contextual antonyms (bone – flesh; от – су (fire – water)). The number of phraseological units belonging to this subgroup is the smallest. In general, there are 4 phraseological units, 1 in English, 3 in Kazakh.

The phraseosemantic subgroup of *phraseological units representing actions of a person* includes phraseological units describing various activities related to movement or mental activity [11, p. 64]. They may denote the physical, intellectual, speech and other actions of a person. Among the phraseological units included in this group, the following phraseological units should be mentioned: *swear up and down* – to assert (something) very seriously and sincerely, to insist; *not able to make head or tail of something* – unable to understand anything at all; *throw out a minnow to catch a whale* – risk little for big gain; *to cut a long story short* – in short; *ақты қараны ақ дей* - to call black a white; *ақ үстінен қара таныды* – to know what is right and what is wrong; *су ішсем де, у ішсем де* – to risk; *аттыға сөз, аяқтыға жол бермеу* – talk witty. In the examples above, gradable antonyms (long – short, ақ – қара (white – black)), vector antonyms (up – down), converse antonyms (throw out – catch), contextual antonyms (head – tail, minnow – whale, су – у (water – poison), атты – аяқты (on horse – on foot)) are used. Phraseological units included in this subgroup can have positive and negative connotations.

In both languages, phraseological units with a positive connotation can come in the meaning of persistence, stability: *move heaven and earth* – to do your best; *go through fire and water* – get through any hardship; *құлдай іспен, бидей ішмі* – work hard, diligently; *суығына тоңып, ыстығына күйді* – endure all adversity.

In addition, there are phraseological units that mean good luck: *heads I win, (and) tails you lose* – to win in any case; *оң жақтан айы, сол жақтан күні туды* – to get lucky.

Phraseological units with negative connotations expressing anxiety and restlessness exist in both languages: *to make feel somebody hot and cold* – make someone anxious or nervous; *күндіз күлкі, түнде ұйқы бұзылды* – to worry.

We can attribute the following to phraseological units with the meaning of anger: *add fuel to the fire* – worsen the situation; *аузынан ақ ит кіріп, қара ит шығу* – to scold.

Phraseological units with the meaning of a lie: *prove that black is white* – to tell a falsehood; *өтірікті шындай, шынды құдай ұрғандай қылу* – tell lies, etc.

A phraseological unit with the meaning of wisdom is found only in English: *have an old head on young shoulders* – to be wise, smart beyond one's years.

A phraseological unit with the meaning of attentiveness was found only in the Kazakh language: *оң мен солына қарады* – pay close attention to life, environment. From the given examples, we can find gradable antonyms (old – young, hot – cold, black – white, суық – ыстық (cold – hot)), complementary antonyms (өтірік – шын (lie – truth)), converse antonyms (win – lose), vector antonyms (оң – сол (right – left)), as well as contextual antonyms (heaven – earth, fire – water, heads – tails, fuel – fire, құл – би (slave – ruler), ай – күн (moon – sun), күндіз – түн (day – night)). The number of phraseological units expressing human actions in the Kazakh language is more than in the English language, 173 and 134, respectively.

Discussion

All of the above shows that phraseological units in the English and Kazakh languages represent a universal linguistic image. But there are also differences in the phraseological units of both languages: they differ in terms of meaning content and images, national culture. This shows that each language has its own characteristics of expressing emotions and feelings. These methods are closely related to the national culture of different people. Phraseological units reflect the deep national identity of this people. Linguistic-cultural specificity was also reflected in the images used in the phraseological units, that is, the same-meaning phraseological units of the taught languages are created on a different image basis and reflect the peculiarities of worldview.

Conclusion

Thus, the analysis of phraseological units with antonymous components characterizing a person in the English and Kazakh languages made it possible to identify similarities and differences from the point of view of semantics. The analyzed phraseosemantic group and its subgroups contain certain concepts

and in most cases describe various aspects of human life. Comparative analysis of the phraseological units with antonymous components in the languages under consideration showed significant similarities, although the structure of the languages is different at the semantic level. Similarities in the semantics of phraseological units are related to objective reality, and their distinctive features are related to the differences in the perception of the surrounding world, as well as the features of everyday life, social attitudes and psychological structure of representatives of different peoples and cultures. The differences were seen in the separate consideration of limited phraseological subgroups unique to one of the English and Kazakh languages, as well as in the diversity of the numerical composition of these subgroups. The quantitative difference in the phraseosemantic groups of the two studied languages, that is, the English and Kazakh languages, is explained by the different degree of importance of this or that concept to the owners of the studied languages.

REFERENCES

- [1] Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokul'turologicheskii aspekty. (Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguoculturological aspects). – Moscow: Shkola «Yazyki russkii kul'tury», 1996. – 288 s. [in Rus.]
- [2] Zamaletdinov R.R. Konstruirovaniye kartiny mira i paremiologicheskii fond yazyka (Construction of the picture of the world and the paremiological fund of the language) // Filologiya i kul'tura (Vestnik TGGPU). – 2010. – № 1(19). – S. 54-58. – URL: <https://dSPACE.kpfu.ru/xmlui/handle/net/20172> [in Rus.]
- [3] Maslova V.A. Lingvokul'turologiya: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb.zavedenii (Linguoculturology: a textbook for students of higher educational institutions). – Moscow: Izdatel'skii tsentr «Akademiya», 2004. – 208 s. [in Rus.]
- [4] Keñesbaev I.K. Qazaq tiliniñ frazeologialyq sözdıgı.(Phraseological dictionary of the Kazakh language). – Almaty: Qazaq SSR-niñ «Ğylym» baspasy, 1977. – 712 b. [in Kaz.]
- [5] Pochueva N.N. Semantika frazeologicheskikh edinits (na primerakh frazeologizmov iz sfery iskusstva) (Semantics of phraseological units (examples of phraseological units from the field of art)) // Problemy nauki. – 2016. – № 10. – S. 27-30. [in Rus.]
- [6] Sibgaeva F.R. Otsenochnyi komponent frazeologicheskikh edinits, oboznachayushchikh kharakter cheloveka v tatarskom yazyke (Evaluative component of phraseological units denoting the character of a person in the Tatar language) // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – 2013. – №. 3(21). – Ch. II. – S. 193-195.[in Rus.]
- [7] Khalym B., Smagulova G.N., Abuova A.T. Kazakh and English phraseological units describing negative character of a person // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. – 2023. – № 4(71). – P. 132-143.

[8] Kuritskaya E.V. Frazеologicheskie edinity s antroponimami v angliikom (Phraseological units with anthroponyms in English), Filologicheskie nauki // Voprosy teorii i praktiki. – 2019. – Vol. 2. – № 1. – S. 51-55. [in Rus.]

[9] Ievskaya M.S. Somaticheskie frazeologicheskie edinity (sfe) angliiskogo yazyka, vklyuchayushchie lichnostnye kharakteristiki cheloveka (Somatic phraseological units (sphe) of the English language, including personal characteristics of a person) // Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurnal. – 2012. – № 5(5). – URL: <https://research-journal.org/archive/6-5-2012-october/somaticheskie-frazeologicheskie-edinicy-sfe-angliiskogo-yazyka-vklyuchayushhie-lichnostnye-kharakteristiki-cheloveka> (accessed: 23.01.2023) [in Rus.]

[10] Ma L. Frazеologizmy, kharakterizuyushchie psikoemotsional'noe sostoyanie cheloveka, kak reprezentanty russkoi i kitaiskoi yazykovykh kartin mira (Phraseologisms that characterize the psycho-emotional state of a person as representatives of the Russian and Chinese language pictures of the world): dis. ... kand. filol. nauk. – Ufa, 2017. – 169 s. [in Rus.]

[11] Van S. Frazеologizmy, kharakterizuyushchie povedenie cheloveka, v russkom i kitaiskom yazykakh (Phraseologisms that characterize human behavior in Russian and Chinese): diss. ... kand. filol. n. – Ufa, 2018. – 215 s. [in Rus.]

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ АДАМДЫ СИПАТТАЙТЫН АНТОНИМ КОМПОНЕНТТІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРГЕ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

*Тукешова Н.М.¹, Тарасова Ф.Х.²

¹PhD, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал, Қазақстан, e-mail: tukeshova_nurgul@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, доцент, Қазан федералды
университеті Қазан, Ресей, e-mail: fhtarasova@yandex.ru

Аңдатпа. Мақалада ағылшын және қазақ тілдеріндегі адамды сипаттайтын антоним компонентті фразеологизмдер мен олардың семантикалық, эмоционалды-экспрессивтік бағалау қызметтері қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – салыстырылған тілдердегі адамды сипаттайтын фразеологизмдердің семантикасындағы ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау, сондай-ақ олардың ұлттық-мәдени бейнелену ерекшеліктерін айқындау. Бұл фразеологизмдерді зерттеу кезінде сол халықтардың ұлттық менталитеті мен мәдениетінің ерекшеліктері айқындалды.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы ағылшын және қазақ тілдеріндегі адамды сипаттайтын антоним компонентті фразеологизмдерді салғастырмалы талдау болып табылады. Бұл зерттеудің ғылыми-

тәжірибелік маңыздылығы фразеологизмдерді лингвомәдениеттану аясында зерттеуге деген сұраныстың артуымен анықталады, сонымен қатар туыс емес екі тілдің фразеологизмдерін қарастырудың фразеологияның салғастырмалы тұрғыда одан әрі дамуына әсер етуінде жатыр.

Зерттеу мақсатына жету үшін зерттеуде жаппай іріктеу, салғастырмалы талдау әдістері қолданылып, оның барысында келесі нәтижелерге қол жеткізілді: фразеологиялық сөздіктерден антоним компонентті фразеологизмдер іріктеліп, фразеосемантикалық топтарға бөлінді, зерттеліп жатқан фразеологизмдердің қолданылу аясы айқындалды. Антоним компонентті фразеологизмдердің семантикалық ерекшеліктерін анықтау барысында «адамды сипаттайтын антоним компонентті фразеологизмдер фразеосемантикалық тобы» мен оның өз ішіндегі топшалары бөлініп қарастырылды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы антоним компонентті фразеологизмдердің семантикасындағы әмбебап және ерекше белгілерін анықтауда жатыр. Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтер ағылшын және қазақ тілі фразеологиясы, антонимдері, лингвомәдениеттаным мәселелерімен айналысып жүрген тіл мамандарына қажетті ақпарат берері сөзсіз, сонымен қатар тіл білімі мен салғастырмалы талдау теориясының дамуына үлес қосады.

Тірек сөздер: фразеологизм, антоним компоненттер, семантикалық ерекшеліктер, мағына, эмоция, туыстық қарым-қатынас, іс-әрекет, салғастырмалы талдау

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С АНТОНИМИЧНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ЧЕЛОВЕКА В АНГЛИЙСКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

*Тукешова Н.М.¹, Тарасова Ф.Х.²

*¹PhD, Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова

Уральск, Казахстан, e-mail: tukeshova_nurgul@mail.ru

²доктор филологических наук, доцент

Казанский федеральный университет, Казань, Россия

e-mail: fhtarasova@yandex.ru

Аннотация. В статье рассматриваются фразеологические единицы с антонимичными компонентами, характеризующие человека в английском и казахском языках и их семантические, эмоционально-экспрессивные оценочные функции.

Целью исследования является определение сходств и различий в семантике фразеологических единиц, характеризующих человека, в сравниваемых языках, а также выявление особенностей их национально-культурной репрезентации. В ходе изучения данных фразеологических

единиц были определены особенности национального менталитета и культуры этих народов.

Научная новизна исследования заключается в сопоставительном анализе фразеологических единиц с антонимичными компонентами, характеризующих человека в английском и казахском языках. Научно-практическая значимость данного исследования определяется возросшим спросом на изучение фразеологических единиц в рамках лингвокультурологии, а также заключается в том, что рассмотрение фразеологических единиц двух неродственных языков оказывает влияние на дальнейшее развитие фразеологии в сопоставительном плане.

Для достижения цели исследования были применены методы сплошной выборки и сопоставительного анализа в исследовании, в ходе чего были получены следующие результаты: фразеологические единицы с антонимичными компонентами были отобраны из фразеологических словарей и разделены на фразеосемантические группы, определены область применения изучаемых фразеологических единиц. В ходе определения семантических особенностей фразеологических единиц рассматривалась фразеосемантическая группа «фразеологические единицы с антонимичными компонентами, характеризующие человека» и ее подгруппы отдельно.

Практическое значение работы заключается в выявлении универсальных и специфических характеристик в семантике фразеологических единиц с антонимичными компонентами. Данные, полученные в результате исследования, несомненно, дадут необходимую информацию лингвистам, занимающимся проблемами английской и казахской фразеологии, антонима, лингвокультурологии, а также будут способствовать развитию теории лингвистики и сопоставительного анализа.

Ключевые слова: фразеологические единицы, антонимичные компоненты, семантические особенности, значение, эмоция, родственные отношения, действие, сопоставительный анализ

Статья поступила 19.04.2023

УДК 81-13

МРНТИ 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.013>

СМЫСЛОПОРОЖДАЮЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ А.Е. КАРЛИНСКОГО

*Шайбакова Д.Д.¹

*¹доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан
e-mail: daminalshaibakova@gmail.com

Аннотация. В статье дается анализ основополагающих положений теории взаимодействия языков известного казахстанского ученого Аврама Ефремовича Карлинского. Цель – из многочисленных работ ученого выделить те идеи, которые последовательно развиваются и создают стройную концепцию. Научная и практическая значимость статьи заключается в актуализации идей, все еще не получивших однозначной интерпретации в лингвистике. Методология исследования определяется спецификой темы и основана на сравнении разных подходов и интерпретаций. Сравняются подходы Ф. де Соссюра и А.Карлинского. Ученый генерировал идеи предшественников и давал собственное представление о языковых феноменах. Аврам Ефремович корректирует положения Ф. де Соссюра о языке, речи, речевой деятельности. Он вводит понятие макротекста - весь языковой материал, зафиксированный в звуковой или графической форме. Макротекст соотносим с *langage* Ф. де Соссюра. Если у Соссюра выделены такие три основных аспекта познания языка, как *langage* (единство языка и речи) - *langue* (язык) - *parole* (речь), то А.Е. Карлинский определяет логический ряд язык - речь - прагматика. А.Е. Карлинский рассматривает эти феномены как в теоретическом, так и в практическом плане (применение знаний о системе языка и ее функционировании в практике преподавания языков). Для сравнения языков использует разработанный им метод диалингвального анализа.

Новым является учение о коммуникативной норме. А.Е. Карлинский определяет коммуникативную норму как комплексную - норма системы (языковая), норма употребления (речевая), норма ситуативного употребления (прагматическая).

Ученый дифференцирует понятия билингвизма и языковых контактов, относя первое к внешней лингвистике, а второе – к внутренней. Языковые контакты рассматривает как взаимонаправленное влияние,

отсюда различие интерференции и интеркаляции. Они изучаются собственно в лингвистическом аспекте. Билингвизм же признается предметом внешней лингвистики.

В данной статье основные положения учения А.Е. Карлинского выступают как строгая концепция, в которую непротиворечиво вписываются и частные вопросы лингвистики. Представляемый анализ позволяет оценить вклад А.Е. Карлинского в контактологию, макролингвистику, который должен быть изучен. Данная статья поможет сориентироваться в нем.

Ключевые слова: взаимодействие языков, билингвизм, языковые контакты, макротекст, коммуникативная норма, диалингвальный анализ, прагматика, диглоттология

Основные положения

В год столетнего юбилея профессора КазУМОиМЯ им. Абылай хана самое время напомнить коллегам и рассказать молодым исследователям о его значительном вкладе в науку – в теорию и практику контактологии. Основное внимание в статье уделяется таким положениям учения Карлинского, как различие трех уровней познания – языка – речи – прагматики, понятию макротекста, вносящим вклад в общую теорию языка. Данное различие определяет также его понимание коммуникативно-прагматической нормы как совокупности норм системы, употребления и ситуативного употребления.

Рассматривая взаимодействие языков именно как обоюдное действие, он предлагает диалингвальное сравнение, целью которого является установление сходств и различий систем контактирующих языков. Исходя из этого, определяются типы языковых контактов, виды интерференции и интеркаляции.

Введение

В КазУМОиМЯ, бывшем инязе, более 50 лет работал известный ученый-лингвист, полиглот Аврам Ефремович Карлинский. В 2023 году университет отмечал столетие со дня его рождения. Коллеги, ученики Аврама Ефремовича собрались за круглым столом, чтобы вспомнить его, оценить его вклад в науку.

В нашей стране много замечательных филологов, но лишь немногие поднимаются на высоту исследования масштабных проблем лингвистики, на уровень обобщения знаний. Их научные теории приобретают значимость, становясь смыслопорождающими, нестандартными. Так, теория взаимодействия языков и языковых контактов А.Е. Карлинского никогда не утратит своей актуальности именно благодаря ее смыслопорождающей силе. На базе этих идей выполнено множество исследований, защищены десятки диссертаций.

Аврам Ефремович написал не очень большое (по нынешним меркам) число научных трудов – 120. Но каждая его статья содержит такие новые научные идеи, которые и в наши дни питают лингвистику. В вышедшей в России книге У.Вайнрайха «Языковые контакты» приводится список трудов по контактологии. В нем значительное место занимают труды профессора А.Е. Карлинского, вносящие существенный вклад в контактологию [1, с.253].

В данной статье мы рассмотрим именно такие, разработанные в разное время важные положения теории А.Карлинского. Несмотря на то, что статьи изданы в разных выпусках и в разное время, они отражают единую концепцию функционирования языков, выстроенную Аврамом Ефремовичем. Ему вообще было свойственно рассматривать любой научный феномен концептуально. Аналитизм, стремление обнаружить логические связи – то, что отличает этого ученого. Внимания заслуживают те положения теории А.Е. Карлинского, которые являются опорными для контактологии, общего языкознания.

Описание материалов и методов

А.Е. Карлинский – один из немногих контактологов, который взаимодействие языков рассматривает как взаимонаправленное действие: оба языка испытывают влияние, отсюда и признание не только интерференции, но и интеркаляции. Все положения его учения имеют генерализующий характер, что связано с обобщением, категоризацией, уровневой соотнесенностью. Без этого невозможно осмысление функционирования языков. Генерализация (от лат. *Generalis* – общий, главный) – это прием обобщения, который представляет способ познания, переход от частного к общему [2, с. 28].

А.Е. Карлинскому было свойственно раскрывать сложное понятие путем последовательного развернутого рассуждения, с начала длинной логической цепочки, постепенно наращивая информацию и выстраивая стройную концепцию, по композиции схожую с увлекательным нарративом. Многие его статьи посвящены хорошо известным вопросам. Посудите сами: Место фразеологии в науке о языке, Язык и сознание, Языковая общность, Когнитивно-коммуникативная система человека и объект лингвистики, Теория коммуникативной нормы и т.п.

Он исходит из хорошо знакомого всем филологам различения внутренней и внешней лингвистики, языка, речи, коммуникации, субстанциональных и функциональных свойств языка, предлагая свое видение каждого из этих вопросов, дополняя это знание новым, им выведенным.

Результаты

А.Е. Карлинский считает важным подчеркнуть, что для концептуального описания научного объекта большое значение имеет

непротиворечивый, отражающий реальную ситуацию **метаязык**. Сам он активно использовал графический метаязык. Вообще он обладал математическим складом ума, долгие годы читал курсы по проблемам применения методов математической статистики в лингвистических исследованиях. Часто применял моделирование.

Моделирование - это всегда обобщение, генерализация идей. В частности, А.Е. Карлинский создает модель описания билингвизма, связывая этот феномен с коммуникативной деятельностью. При этом он определяет ей место в парадигме видов человеческой деятельности (познавательная, трудовая, оценочно-ориентационная, преобразовательная, и не речевая, а коммуникативная).

Двуязычие рассматривается как коммуникативный мост между носителями разных языков, включаясь в отношения язык – общество – коммуникация, и как часть языковой ситуации (ЯС). А.Е. Карлинский подчеркивает, что языковую ситуацию он представляет не в общепринятом понимании. Признаками ЯС он называет относительное время (раньше – позже) и особенности социально-экономических условий на данном этапе его развития, исторической формации [3, с.11-12]. А двуязычие – часть общей ЯС и коммуникативных отношений данных эпох. Поэтому рассматривается оно в связи с историей общества. При этом он называет девять признаков двуязычной ситуации, полагая, что набор терминов (метаязык) должен быть единым. Признаки двуязычной ситуации: социальная стратификация двуязычия, способ преодоления языкового барьера, престижность двуязычия, типичные формы взаимодействия языков, социальные области двуязычной коммуникации, особые формы двуязычия, социальные условия усвоения второго языка, характер двуязычия, языковая политика относительно двуязычия [3, с.12].

Метаязык контактологии определен У.Вайнрайхом в 1953 г. в его книге «Языковые контакты». Но в определение ключевых понятий Карлинский вносит новизну. С его точки зрения, теория взаимодействия языков имеет две части: первая – теория языковых контактов – это лингвистическая теория взаимодействия языков в системе и употреблении, вторая – теория билингвизма – **экстралингвистическая** теория взаимодействия языков, это **диглоттология**. В теории языковых контактов представлены результаты анализа того, что происходит вследствие этого процесса. Интерференцию как результат влияния родного языка на второй он рассматривает наряду с интеркаляцией – следствием влияния второго языка на первый. Однако взаимодействие идиомов является не только однонаправленным, но и сложным: взаимодействуют разные подсистемы языка, например, разные диалекты одного языка. А.Е. Карлинский является автором термина амбоглоссия, который активно используется его учениками, в частности, Н.С. Пак. «**Амбоглоссия** (лат. *ambo* «оба» + греч. *Glossa* «язык») – особый тип взаимодействия, когда диалекты одного языка взаимодействуют друг с

другом. Этот тип взаимодействия языковых систем в лингвистике еще не рассматривался и является новым подходом к изучению диалектов, функционирующих в особых социо-культурных условиях, отличающихся от условий функционирования стандартного языка. При амбогlossии в результате контакта между подсистемами одного языка происходит смешение черт двух и/или более диалектов одного языка, ведущего к образованию новой языковой системы – койне». Так, взаимодействие диалектов юкчин и менчхон в русско-казахском языковом окружении привело к формированию койнезированной варианта корейского языка – *коре мар*, что прекрасно показано в работах Н.С. Пак [4, с.19].

Генерализованным является различие субстанциональных (структурных, имманентных) и функциональных (относительных) свойств языка. Здесь логически проявляется связь с признанием внутренних и внешних факторов, оказывающих воздействие на развитие языка. Различение этих свойств влечет обязательный учет формальных и функциональных признаков.

Обсуждение

Во многих положениях своей теории А.Е. Карлинский следует учению Ф. де Соссюра. Как и Соссюр, Карлинский считает важнейшим аспектом описания языка его применение. Он анализирует триаду, три основных аспекта познания языка, предложенных Ф.де Соссюром: *langage* (единство языка и речи) – *langue* (язык) – *parole* (речь). Термину *langage* повезло меньше всего. Сам Соссюр не дает точного его толкования. В попытке познать понятие *langage* Карлинский вводит термин макротекст, понимая под ним совокупность актов коммуникативной деятельности: «В соответствии с принятой у нас терминологией весь языковой материал, зафиксированный в звуковой или графической форме на данном языке, мы будем называть **макротекстом** и рассматривать его как основной и единственный объект лингвистики» [5, с.62]. Макротекст представляет собой единство языка и речи. Из макротекста выводятся все единицы и правила языка [5, с.62].

Переходя от субстанционального к функциональному, Карлинский выдвигает триаду: язык – речь – прагматика. Под прагматикой понимается использование языка в конкретных ситуациях общения. Иначе говоря, это сама коммуникация, то, что приближено к понятию *langage* у Ф.де Соссюра.

Таким образом, он перестраивает триаду Соссюра, предлагая понятный ряд (язык – речь – прагматика), в котором по существу отражено различие системы языка и употребления языка.

В связи с этим уточняется понятие нормы. Как это свойственно Авраму Ефремовичу, он последовательно разворачивает интерпретацию нормы. Он говорит о коммуникативной деятельности, которая, как и всякая человеческая деятельность, строится на основе правил,

предписывающих определенный тип поведения в различных ситуациях. Система таких правил образует норму коммуникативного поведения, т.е. «принятое употребление языковых средств, совокупность правил, упорядочивающих употребление языковых средств в речи индивида» [6, с.296]. Структуру коммуникативной нормы определяет так: область инвариантов – это языковая норма, норма системы; область более или менее равноправных вариантов – это речевая норма, норма употребления, реализация потенциалов языка; область факультативных ситуативных вариантов – это прагматическая норма, норма ситуативного употребления. Прагматическая норма определяется правилами речевого синтеза. Основу прагматической нормы составляют три правила: ясность речи при экономии языковых средств, полнота выражения мысли, разнообразие способов воздействия на слушателя. Далее он соотносит их со структурой речевого акта: языковая норма регулирует правильность локутивных действий, речевая норма координирует иллюкутивные действия, а прагматическая норма детерминирует перлокутивные речевые действия в конкретной ситуации [6, с.303]. И хотя в своих работах он чаще рассуждает о языке как системе, в аспекте двуязычия рассмотрение коммуникативной нормы, проявляющейся в динамике языка, является значимым. Двуязычная коммуникативная ситуация во многом зависит от внешних, лингвистических, функциональных факторов.

Еще одной особенностью научного лингвистического описания А.Е. Карлинским является выход на практическое применение теории. Последовательность интерпретации нормы наблюдается в анализе практического применения теории – в методике обучения второму языку. Аврам Ефремович выделяет три этапа изучения коммуникативной нормы.

На первом этапе идет обучение языковой норме, т.е. рассмотрение единиц языка и правил их сочетаемости.

На второй стадии анализируются способы выражения пропозициональных смыслов средствами данного языка [6, с.305]. Рассматриваются возможные трансформации, как семантические, так и грамматические.

На третьей стадии изучается речевой синтез в конкретной коммуникативной ситуации. В учебной ситуации используются задания на дистрибутивное свертывание, развертывание, что направлено на рассмотрение дискурса – устной коммуникации. В работе с текстом (с письменной коммуникацией) приемлемы упражнения, связанные с описанием предметов, ситуаций. Такой процесс обучения коммуникативной норме помогает разработать более четкие критерии оценки речевой деятельности обучающихся.

На уровне методов А.Е. Карлинский описывает универсальную процедуру – диалингвальный анализ. Диалингвальный анализ – это

четырёхступенчатая процедура сравнения единиц контактирующих языков.

Первая стадия – описание уровней каждого из контактирующих языков в одинаковых терминах и с единых теоретических позиций, причем каждый отдельно взятый уровень необходимо рассмотреть в трех планах: парадигматическом (система единиц данного уровня), синтагматическом (совокупность правил линейной сочетаемости этих единиц) и трансформационном (совокупность правил материальной реализации языковых единиц данного уровня в речи).

Вторая стадия – наложение систем или подсистем языков, находящихся в контакте, и определение сферы потенциальной интерференции. Это достигается путем установления тождеств, сходств и различий между единицами и правилами данного уровня.

Третья стадия – на основе определения сходств и различий, с использованием знаний законов межъязыковой идентификации, т.е. психологического установления своего и чужого, разрабатывается модель речевого поведения билингва. Устанавливаются зоны возможных трудностей в речи на втором языке, предсказывается характер ошибок на всех уровнях языковой системы. Так предсказываются конкретные типы потенциальной интерференции путем установления бинарных отношений между отдельными единицами и правилами их функционирования в обеих языковых системах или подсистемах на основе универсальных законов переноса навыка и межъязыковой идентификации. На этой стадии происходит переход от внутренней лингвистики к внешней, т.к. учитывается уже человек.

Четвертая стадия, практическая – экспериментальная проверка полученных с привлечением информантов данных о зоне и характере интерференции. При этом учитываются психологические и социологические факторы, которые могут повлиять на речевое поведение билингва [7, с.126-128]. На этой стадии проверяются прогнозы, устанавливаются оценки типов интерференции. В практике преподавания неродного языка все факты распределяются по степени трудности. Данные, полученные в результате диалингвального анализа, имеют как теоретическое, так и практическое значение.

В этом подходе генерализация заключается в универсальности процедур и предельной обобщенности модели сравнения [см.: 9].

Заключение

Мы рассмотрели те положения контактологии, которые генерируют множество других, органично вплетаясь в общую концепцию языка,

разработанную профессором А.Карлинским. Все научные труды А.Е. Карлинского содержат обобщение понятий, семантическое расширение. Генерализация в них является способом информационной упорядоченности. Стройная концепция взаимодействия языков А.Е. Карлинского связывает понятия контактологии, макролингвистики, включая различие внутренней и внешней лингвистики, билингвизма и языковых контактов, субстанциональные и функциональные свойства языковых единиц, коммуникативную норму, методы анализа взаимодействия языков и их подсистем. Детализируя объект теории взаимодействия языков, он рассматривает не только языки, но и диалекты.

А.Е. Карлинский систематизирует терминологию контактологии, давая четкие определения уже имеющимся терминам и вводя новые. Оттачивая графический метаязык, он максимально лаконично, наглядно представляет уровневую соотнесенность, классификации, интеллект-карты, формализацию описания.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования.- Благовещенский гуманитарный колледж им. И.А. Бодуэна де Куртене, 2000. – 264 с.

[2] Пархомик В. В. Генерализация как способ перевода контекстов с ФЕ невербального поведения человека из сказок братьев Гримм с немецкого языка на русский и белорусский языки / В.В. Пархомик // Филология и лингвистика. – 2015. – №2. – С. 28-30. <https://moluch.ru/th/6/archive/17/315/> (дата обращения: 23.10.2023).

[3] Карлинский А.Е. Социально-экономическая структура общества и двуязычие // Карлинский А.Е. Взаимодействие языков: билингвизм и языковые контакты. – Алматы, 2011. – С.10-37.

[4] Пак Н.С. О теории взаимодействия языков при билингвизме // Материалы Международной научной конференции «Язык и общество», посвященная 95-летию проф. А.Е. Карлинского. 25-27 апр. 2018. Алматы, 2018. – С.18-25.

[5] Карлинский А.Е. Учение Ф. де Соссюра о языке и речи и современное языкознание // Карлинский А.Е. Избранные труды по теории языка и лингводидактике. – Алматы, 2007. –С.54-70.

[6] Карлинский А.Е. Теория коммуникативной нормы и ее прикладное значение // Карлинский А.Е. Избранные труды по теории языка и лингводидактике. – Алматы, 2007. – С.296-306.

[7] Карлинский А.Е. Место теории билингвизма в теории языка

//Карлинский А.Е. Взаимодействие языков: билингвизм и языковые контакты. – Алматы, 2011. – С. 115-129.

[8] Карлинский А.Е. Методология и парадигмы современной лингвистики. – Алматы, 2009. – 352 с.

[9] Шайбакова Д.Д. Генерализация научных идей в лингвистике // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – 2022. – № 4(108). – С.6-17.

REFERENCES

[1] Vajnrakh U. Yazykovye kontakty. Sostoyanie i problemy issledovaniya (Language contacts. Status and problems of research) – Blagoveshchenskij gumanitarnyj kolledzh im. I.A. Boduena de Kurtene, 2000. – 264 s. [in Rus.]

[2] Parhomik V. V. Generalizaciya kak sposob perevoda kontekstov s FE neverbal'nogo povedeniya cheloveka iz skazok brat'ev Grimm s nemeckogo yazyka na russkij i belorusskij yazyki (Generalization as a way of translating contexts with phraseological units of non-verbal human behavior from the Brothers Grimm's fairy tales from German into Russian and Belarusian languages) / V.V. Parhomik // Filologiya i lingvistika. – 2015. – №2. – S. 28-30. <https://moluch.ru/th/6/archive/17/315/> (data obrashcheniya: 23.10.2018). [in Rus.]

[3] Karlinskij A.E. Social'no-ekonomicheskaya struktura obshchestva i dvuyazychie (Socio-economic structure of society and bilingualism) // Karlinskij A.E. Vzaimodejstvie yazykov: bilingvizm i yazykovye kontakty. – Almaty, 2011. – S.10-37. [in Rus.]

[4] Pak N.S. O teorii vzaimodejstviya yazykov pri bilingvizme (On the theory of language interaction in bilingualism) // Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Yazyk i obshchestvo», posvyashchennaya 95-letiyu prof. A.E. Karlinskogo. 25-27 apr. 2018. Almaty, 2018. - S.18-25. [in Rus.]

[5] Karlinskij A.E. Uchenie F. de Sossyura o yazyke i rechi i sovremennoe yazykoznanie (F. de Saussure's studies on language and speech and modern linguistics)// Karlinskij A.E. Izbrannye trudy po teorii yazyka i lingvodidaktike. – Almaty, 2007. – S.54-70. [in Rus.]

[6] Karlinskij A.E. Teoriya kommunikativnoj normy i ee prikladnoe znachenie (The theory of communicative norm and its applied significance) // Karlinskij A.E. Izbrannye trudy po teorii yazyka i lingvodidaktike. – Almaty, 2007. – S.296-306. [in Rus.]

[7] Karlinskij A.E. Mesto teorii bilingvizma v teorii yazyka (The place of the theory of bilingualism in the theory of language) // Karlinskij A.E. Vzaimodejstvie yazykov: bilingvizm i yazykovye kontakty. – Almaty, 2011. – S. 115-129. [in Rus.]

[8] Karlinskij A.E. Metodologiya i paradigmy sovremennoj lingvistiki (Methodology and paradigms of modern linguistics). – Almaty, 2009. – 352 s. [in Rus.]

[9] Shajbakova D.D. Generalizaciya nauchnyh idej v lingvistike (Generalization of scientific ideas in linguistics) // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Filologiya». – 2022. – № 4(108). – S.6-17.[in Rus.]

А. Е. КАРЛИНСКИЙДІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕОРИЯСЫНЫҢ МАҒЫНАЛАР ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ЕРЕЖЕЛЕРІ

*Шайбакова Д.Д.¹

*¹филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail: daminalshaibakova@gmail.com

Андатпа. Мақалада белгілі қазақстандық ғалым Аврам Ефремович Карлинскийдің тілдердің өзара іс-әрекеттесу теориясының негізгі ережелеріне талдау жасалады. Мақсат-ғалымның көптеген еңбектерінен дәйекті түрде дамып, үйлесімді тұжырымдама жасайтын идеяларды бөліп көрсету. Мақаланың ғылыми және практикалық маңыздылығы тіл білімінде әлі де біржақты түсініктеме берілмеген идеяларды өзектендіру болып табылады. Зерттеу әдістемесі тақырыптың ерекшелігімен анықталады және әртүрлі тәсілдер мен интерпретацияларды салыстыруға негізделген. Ұсынылған талдау А. Е. Карлинскийдің контактологияға, макролингвистикаға қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік береді. Ф. де Соссюр мен А. Карлинскийдің тәсілдері салыстырылады. Өзіне дейінгі ғалымдардың идеяларын жаңартты және тілдік құбылыстар туралы өзіндік түсінік берді. Аврам Ефремович Ф. де Соссюрдің тіл, сөйлеу, сөйлеу әрекеттері туралы ережелерін түзетеді. Ол макротекст, яғни дыбыстық немесе графикалық түрде бекітілген барлық тілдік материалды білдіретін ұғымды енгізеді. Макротекст Ф. де Соссюрдің Language-бен байланысты. Егер Соссюрде тілді танудың үш негізгі аспектісі ерекшеленсе, мысалы, Language (тіл мен сөйлеудің бірлігі) – Langue (Тіл) - parole (сөйлеу), А.Е. Карлинский тіл - сөйлеу - прагматика логикалық қатарын анықтайды. А. Е. Карлинский бұл құбылыстарды теориялық және практикалық тұрғыдан қарастырады (тіл жүйесі туралы білімді қолдану және оның тілдерді оқыту тәжірибесінде қолданылуы). Тілдерді салыстыру үшін ол өзі жасаған диалингвальды талдау әдісін қолданады.

Коммуникативті норма туралы ілім жаңа болып табылады, А. Е. Карлинский коммуникативті норманы кешенді деп анықтайды - жүйенің нормасы (тілдік), қолдану нормасы (сөйлеу), ситуациялық қолдану нормасы (прагматикалық).

Ғалым біріншісін сыртқы лингвистикаға, екіншісін ішкі тілге жатқыза отырып, қос тілділік пен тілдік байланыстар ұғымдарын ажыратады. Тілдік байланыстар өзара бағытталған әсер ретінде қарастырылады, осыдан интерференция мен интеркаляцияны ажыратады. Олар лингвистикалық тұрғыдан нақты зерттеледі. Билингвизм-сыртқы лингвистиканың пәні.

Бұл мақалада А. Е. Карлинский ілімінің негізгі ережелері қатаң тұжырымдама ретінде көрсетіледі, оған лингвистиканың жеке мәселелері де сәйкес келеді. Ұсынылған талдау А. Е. Карлинскийдің зерттеуді қажет ететін контактологияға және макролингвистикаға қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл мақала осы зерттеуде бағдарлауға көмектеседі. А. Е. Карлинскийдің ғылыми мұрасы зерттелуі қажет. Бұл мақала осы бағытта жүруге көмектеседі.

Тірек сөздер: тілдердің өзара әрекеттесуі, қос тілділік, тілдік байланыстар, коммуникативтік норма, диалингвалдық талдау, прагматика, диглоттология

MEANING-GENERATING PROVISIONS OF A.E. KARLINSKY'S LINGUISTIC THEORY

*Shaibakova D.D.¹

¹Doctor of Philological Sciences, Professor, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
e-mail: daminalshaibakova@gmail.com

Abstract. The article presents the fundamental provisions of the theory of language contacts of the famous Kazakh scientist Avram Efremovich Karlinsky. The goal is to highlight from his works those ideas that consistently develop and create a holistic concept. The scientific and practical significance of the article lies in the actualization of ideas that have not yet received an unambiguous interpretation in linguistics. The research methodology is determined by the specifics of the topic and is based on a comparison of different approaches and interpretations. The approaches of F. de Saussure and A. Karlinsky are compared. Avram Efremovich corrects F. de Saussure's provisions on language, speech and speech activity. He introduces the concept of macrotext - all linguistic material recorded in audio or graphic form. The macrotext correlates with the language of F. de Saussure. If Saussure identified three main aspects of language cognition as language (the unity of language and speech) - language (language) - phrase (speech), then A. E. Karlinsky defines the logical series language - speech - pragmatics. A. E. Karlinsky examines these phenomena both theoretically and practically (application of knowledge about the language system and its functioning in the practice of teaching languages). To compare languages, he developed dilingual analysis.

A. E. Karlinsky was the first to define a communicative norm as complex - a system norm (linguistic), a norm of use (speech), a norm of situational use (pragmatic). The scientist distinguishes between the concepts of bilingualism and language contacts, classifying the first as external linguistics, and the second as internal. Language contacts are seen as mutual influence, hence the distinction between interference and intercalation. They are studied in the most linguistic aspect. On the contrary, bilingualism is recognized as a subject of external linguistics. The analysis presented has implications for the practice of language teaching.

Keywords: language interaction, bilingualism, language contacts, macrotext, communicative norm, dialingual analysis, pragmatics, diglottology

Статья поступила 15.01.2024

2 БӨЛІМ.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ
ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
РАЗДЕЛ 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И
ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
PART 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

UDC 81.25

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.014>

TRANSLATION FEATURES FOR METAPHORS AND FIGURATIVE
COMPARISONS IN K. ZHUMADILOV'S DILOGY "DARABOZ"
INTO ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

*Abdullayeva A.A.¹, Ashimkhanova S.A.², Korach Hikmet³

¹PhD student, Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan, e-mail: ainur.abdullaeva86@gmail.com

²Doctor of Philological Sciences, Professor,
Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan, e-mail: svetlana-1943@mail.ru

³PhD, Professor, Nigde Omer Halisdemir University, Turkey
e-mail: hikmetkoras@gmail.com

Abstract. This article finds the main ways of transferring metaphors and figurative comparisons on the basis of artistic expression in K. Zhumadilov's dilogy «Daraboz» into Kazakh, Russian and English languages, which can be shown as its novelty.

We used the primary methods of metaphor and comparison translation that were identified by Komissarov as well as Newmark, together with the peculiarities of the researched literary texts, and a parallel examination of the original and translated texts was used to achieve the research goal. All of the aforementioned research methods intended to the issues that could arise when translating metaphor and comparison into another language.

The purpose of this article is to investigate and organize systems for translating metaphors and figurative comparison from Kazakh into Russian and English languages.

There are a lot of analogies and figurative similarities in the language of the dilogy «Daraboz».

The practical value of the study is determined by the fact that the examples will be helpful for future translators who are going to work with translation of metaphors and figurative comparisons. Further, the investigation results illustrate various ways of translating these stylistic techniques. In addition, we found that the most frequent way of metaphors and figurative comparison translation has become a literal translation.

The study's findings demonstrate that K. Zhumadilov's language is distinguished with rich image and a significant number of metaphors and metaphorical expressions.

This was shown when the dilogy of «Daraboz» was analyzed from the perspective of the employment of lexical visual means of language.

Keywords: metaphor, figurative comparison, translation transformations, figurative and semantic specificity of language, stylistic device, analogy, figurative similarities, literal translation

Basic provisions

Despite the existing diverse classifications of metaphor translation methods developed by both domestic and foreign researchers, a universal way of translating them with the choice of the optimal translation principle has not been developed, since the metaphor turns out to be deeply embedded in culture and the question of translation depends on a variety of factors.

Since metaphor is shaped by sociocultural beliefs and attitudes of a particular culture, we adhere to a cognitive approach to translating metaphors, where they should be considered as cognitive constructs representing examples of how people conceptualize their experiences, attitudes and practices and record them. Since metaphors are associated with different cultural fields, this means that the translator must look for a similar or identical cognitive equivalent when translating.

This study outlines the challenges in conveying metaphors that lie not in the assumption that languages cannot provide equivalent expressions for their metaphors, but in the fact that they lack similar metaphors belonging to the same conceptual domain.

The goal of this article is to examine and organize the processes used to translate metaphors and figurative comparisons from the Kazakh language into Russian and English languages. A multitude of cultural, linguistic, philosophical, and literary issues can be resolved through the translation of metaphor, as evidenced by the examination of theoretical literature and the author's own linguistic material investigation. Due to the significance of accurate figurative information transmission as well as the restoration of the stylistic influence of the original text in translation, an accurate approach to the research of metaphorical translation methods is required.

The selection of translation procedures that will convey not just the literal meaning of the text itself, but also the metaphorical imagery, demands a thorough understanding of the author's language devices and the choice of

translation strategies that will capture not just the essence of the original work but also the author's distinctive writing style.

Introduction

The author's purpose is to create specific emotions, feelings, and associations while its reading. The aesthetic influence of any original literary piece comes first in the translated work. The reader's imagination is activated when they are reading, thus the work should help them see scenes from the book as if they were actually happening to them. That is why, literary texts frequently employ a variety of tropes, the most prevalent of which are metaphors and metaphorical parallels. There is not a single writer out there who would not employ these tropes to vividly explain the events taking place in his works, as well as certain traits like heroes, their deeds, and diverse phenomena [1].

Metaphor has long been an object of study in various areas of linguistics. Considering metaphor, taking into account its three components - semantic, functional and structural, linguists of different eras and scientific schools took different aspects of metaphor as a basis, paying attention now to form, now to meaning, now to impact. Modern linguistics considers metaphor both as a means of creating imagery and as one of the ways word formations, and as an opportunity to study the connection between language and thinking and study linguistic-cognitive characteristics of a person.

Comparison is one of the most popular stylistic devices, used in poetic, artistic and prose speech for expressiveness and disclosure of the image through common features. The comparison can be viewed from different perspectives. In this article, comparison is considered as a category linguistic stylistics, i.e. as one of the means of language capable of carrying additional aesthetic information [2]. In the dictionary of literary terms, "comparison" is interpreted as "a type of trope based on the likening of related phenomena." Indeed, the comparison can be expressed in a variety of ways.

B.Mizamkhan, B. Zhambyl's work highlights that the scientific significance of the research is determined by the study of the process for using lexical transformations in a literary work [3]. This article analyzes cognitive processes of a comparison and metaphor, the qualities of one thing are figuratively carried over to another and their impact on the choice of lexical, semantic transformations.

According to G. Kozhbayeva, K. Karimova, A. Kurkimbayeva the process of translation for multicultural components requires special attention to cultural preservation and adequate reproduction of the meanings of the original works. A systematic analysis highlights the different methods of linguistic and cultural diversity aimed at creating an authentic representation of the source material [4].

Materials and methods

The research material includes K.Zhumadilov's dilogy "Daraboz" in the original and translated into Russian and English languages, which makes it ideal for studying translation features of metaphors and figurative comparisons as the translation of artistic visual means, which are not examined and analyzed before. The selection of the material was based on the following parameters: the first is the appropriateness of the works of Kazakh metaphors and figurative comparisons: the author's competence, i.e. the authenticity and accuracy of cultural representation, respect for the culture depicted, justification of the culturally specific setting, and of course the universal artistry of the work.

For a more focused study, we rely on the analysis of the translation of universal linguistic-cultural features of artistic texts based on historical events taking place in the 17th century on the territory of Kazakhstan and Kazakh batyrs' life itself. Also, including the use of such translation techniques as literal translation, provided that both the source language and the target language share the same compatibility and emotional-evaluative coloring principles. It is worth to mention other transferring methods as equivalent, alternative translations and demetaphorization approach.

Given the importance of the functions that metaphor and comparison perform in a literary text, the translator should carefully choose the method of translating the metaphor.

In the given article, we mention the classification of P. Newmark and V.N. Komissarov that are the base for translation techniques of metaphors and figurative comparisons. P. Newmark advocated maintaining the maximum of the original form of the author's metaphor, but at the same time he agreed that excessive adherence to the original can bring the imbalance in the overall style of the text. According to him, the choice of the way of translation depends upon the type of text under translation, the number of individual author's metaphors used in the text, and the translator's decision to use figurative speech in the translated text or not [5]. By choosing P. Newmark's theory as a method of translating metaphors and figurative comparisons for this study, we substantiate that the translation theory is based on the traditional understanding of metaphor as a figure of speech and a linguistic expression that is replaced by another expression (with a literal meaning) and whose main function is stylistic decoration of the text.

Semantic and lexical analyses are used in our survey to examine in detail Kazakh metaphors and figurative comparisons. For more focused study, we rely on the analysis of the translation of universal linguistic-cultural features of literary texts, including the use of such techniques as metaphorical code-switching (asymmetric shift, deployment of a metaphorical model, interpretation, actualization of conceptually significant information).

Our study focused on over 100 metaphors as well as figurative analogies of Russian and English translations of K. Zhumadilov's «Daraboz» dilogy [6]. All of the examples were translated into Russian by Z. Bulanova [7] and English version private agency LLP «Astana- Personal» [8].

The historical novel «Daraboz» by Kabdesh Zhumadilov is one of the most fascinating works in the history of Kazakh literature, served as the starting point for research into the particulars of metaphor and figurative comparative translation. Metaphor as the main visual and expressive means in the works of K. Zhumadilov serves to create imagery in novels, and is also the main exponent of the author's worldview and author's attitude to the surrounding world.

A.B. Anikina identifies three characteristics of a figurative word from the point of its semantics:

1) By its subject relation, it concretely usually evokes a visual representation of the extra-linguistic phenomena of reality;

2) The function of a figurative word is not limited to a single communicative task; it contains an additional meaning that manifests itself in a micro- or macro-context. It expresses a personal, individual meaning and bears the stamp of a lively creative perception and display of the reality peculiar to the author;

3) It has an aesthetic effect on the reader, which consists of ideas about living sensations reflected in the word. They affect the reader's feelings and imagination, expressing an emotionally expressive aspect [9].

The methodological basis of the research was based on the analysis of the translation of universal linguistic-cultural features such as a metaphors and figurative comparisons. For a more focused study, there was taken into account the proverb cultural and historical background to use the appropriate translation method, hence, achieving a balance between form and content, and also rendering the information the proverb wants to give successfully into the other language without losing the essence of the its meaning [10].

Results

In the examined works, comparisons are frequently employed as a powerful tool for making content more relatable and relevant. Such parallels serve as the foundation for phraseological units, proverbs, and other sayings in addition to metaphors and comparisons. K. Zhumadilov frequently used comparisons in a variety of contexts. Comparisons that compare two elements using the words like or like are known as comparisons. When comparisons are complete comparisons, two elements are explicitly compared in them, and a similarity point is also given. As the example there is presented a sentence with comparison in three languages:

Table 1. Similarity points in translation

<p><i>Сонау бір бетте маржандай шашылып ақтылы қой өріп барады</i> [6, p.4].</p>	<p><i>Разбрелись по свежей траве овцы, напоминая издали белые кораллы на зеленом полотне</i> [7, p.4].</p>	<p><i>The large herd of sheep grazed on the other side seemed like white pearls</i> [8, p.4].</p>
<p>In this example, sheep are compared with white corals, although in the original the author compares sheep with pearls - маржандай. In the English version of the book sheep fully corresponds to the original and is also being compared with pearls (жемчужины). On the one hand, there is foreignization, and at the same time there are elements of a typical domestication of the text - an appeal to one of the key phrases studied in Russian and English language courses.</p>		

In a metaphorical word, two components are contrasted and a similarity is highlighted. Such a metaphor, however, is distinct from comparison when it does not make use of adjectives like precisely. The two elements that match begin to be identical. For example:

Table 2. Equivalent translation

<p><i>Айдаһардын аранына жоңғармен бірге жұтыла жаздапмыз ау</i> [6, p.6].</p>	<p><i>Угодить в пасть дракону</i> [7, p.7].</p>	<p><i>Caught in the dragon's mouth</i> [8, p.7].</p>
<p>In these two examples, the word used to illustrate the topic under consideration will be called image. In the examples considered, two images are used: қой - овцы - <i>sheep</i>, айдаһар - дракон - <i>dragon</i>. They are used by the author to illustrate the topic: маржандай - белые кораллы - <i>white pearls</i>, то есть қой - овцы - <i>sheep</i>. There is used equivalent translation trying to reflect the formal structures of the original text, making the translation “transparent” to the original.</p>		

The author talks about the dragon, thereby implicitly pointing to the mighty and ferocity of the Dzungarian Khanate. Since they directly state all the key components of the comparison, these metaphors do not present readers with any significant problems. Therefore, it is clear from the example above that the dragon represents the Dzungarian Khanate.

There are undoubtedly hundreds of comparisons and metaphoric instances in the «Daraboz» dilogy. And because each of these cases is distinct in meaning and form, it's possible that the meaning would be lost if the corresponding turns were translated literally into Russian and English languages. To ensure that the original significance of the initial text is

adequately conveyed to native Russian and English speakers, it is crucial that a translator is conscious of all the potential consequences linked with the exact transfer of those parts of speech. As was previously mentioned, comparison and metaphor are similar, with the difference being that in contrast, the comparison is presented openly by utilizing the expressions [11]. The following three are found on these trails:

- 1) A theme, i.e. an element illustrated with an image.
- 2) The image, i.e. the «metaphorical» part of the path.
- 3) A point of similarity that explains in what particular aspect the image and theme are similar.

In the following examples, each part is defined using the corresponding digit in front:

Table 3. Corresponding digit

<p><i>Әмірсана жаңағы (1) суық хабарды естігенде (3) тордан босанған (2) жаралы жолбарыстың кебіне түсіп кетті [6, p.17].</i></p>	<p><i>Услышав о (1) страшном сообщении, он уподобился (2) раненому тигру в ярости (3), рвущемуся из сетей [7, p.18].</i></p>	<p><i>Turned into (2) a tiger (3) racing out from the cage after hearing (1) this message [8, p.16].</i></p>
<p>Such a theme is represented in the aforementioned cases by the terms <i>суық хабар - страшное сообщение - this message</i>, <i>жарлы жолбарыс - раненный тигр - a tiger</i>, and <i>тордан босанған - рвущемуся из сетей - racing out of the cage</i>. A metaphor or parallel is used to make a point about a particular subject vivid and memorable.</p>		

A juxtaposition element meant to illustrate the issue at hand can be used to describe the term image in a nutshell. This implies that comparisons or metaphors that do not accurately convey the vision are impossible. Similarity points are frequently left out. This image's theme can be implied in the metaphor, but the clear expression of the image is unquestionably required for both the comparison and metaphor [12].

The point of similarity formulates the theme and image that is consists in the comparison. Like the theme, the similarity point may or may not be formulated explicitly. If it is not explicitly formulated, it has to be taken out of context. This requires careful study of the context, since the same image can be used in different contexts in connection with different points of similarity. Each image contains a number of semantic components, and different components of the image may be relevant in different contexts [13]. For example, in the works under consideration, the image of the «word» is associated with a number of different points of similarity. Note the following examples:

Table 4. Different points of similarity

<p><i>Бір сөзбен айтқанда, біз ойрат тәйжілері үшін емес, өз жеріміздің бүтіндігі үшін шайқастық</i> [6, p.117]. <i>Одним словом, мы воевали не ради тайджи, а за сохранение и целостность своей территории</i> [7, p.125].</p>	<p><i>Бұл сөз де нысанаға доп тиіп еді</i> [6, p.118]. <i>Слова батыра попали прямо в цель</i> [7, p.126].</p>	<p><i>Сөзінде де, көзінде де жылу жоқ</i> [6, p.142]. <i>У него ни в словах, ни во взгляде нет тепла</i> [7, p.151].</p>	<p><i>Осының бәрі жай сөз</i> [6, p.143]. <i>Все это пустые слова</i> [7, p.151].</p>
<p>The point of similarity is brevity.</p>	<p>The point of similarity is accuracy.</p>	<p>The point of similarity is the lack of sincerity.</p>	<p>The point of similarity is the lack of serious intentions.</p>

The study of the aforementioned suggestions thus demonstrates that numerous interpretations of the same image may be possible based on the context and its areas of similarity. Although the basic framework of a metaphor and comparison does not seem particularly complex, it is true that one or more elements in trope can be left out and that one representation can sometimes be connected with several areas of similarity makes it more difficult to interpret and translate these tropes [14].

The following methods of translating metaphors are listed in P. Newmark's classification:

1. Reproducing the same image in the target language (TL).
2. Replacing the image in the source language (SL) with a standard TL image, which does not clash with the TL culture.
3. Translation of metaphor by simile, retaining the image.
4. Translation of metaphor (or simile) by simile plus sense, or occasionally metaphor plus sense.
5. Conversion of metaphor to sense.
6. Deletion. If the metaphor is redundant or serves no practical purpose, there is a case for its deletion, together with its sense component.
7. Translation of metaphor by the same metaphor combined with sense. The addition of a gloss or an explanation by the translator is to ensure that the metaphor will be understood.

According to P. Newmark's categorization [15], the following metaphorical translation techniques can be used: precise translation, which maintains the original image.

Table 5. P.Newmark's classification for metaphorical translation techniques

The original / Source language	Russian translation	English translation	Type of translation transformation According to P.Newmark (Kazakh-Russian/ Kazakh-English)
Ары таза емес [6, p. 218].	Совесьть у них не чиста [7, p.232].	Something is wrong, something is hidden [8, p.177].	Literal translation / Translation based on another similar image
Ана итті менің алдыма тірі әкелетін бол [6, p.278].	Доставишь эту собакуко мне живым [7, p.298].	Bring this dog to mealive [8, p.225].	Literal translation.
Шегеленіп қалғандай солорнынан қозғалар емес [6, p.339].	Ни шагу назад ни шагу вперед [7, p.363].	Did not intend to move from place to place [8, p.277].	Translation by replacing the equivalent metaphor from the TL.
Өз еліне сия алмай [6, p.29].	Не нашел поддержки у себя на родине [7, p.30].	Banished from his land [8, p.27].	Demetaphorization.
Бетін ауған жаққа жүре беруіне болады [6, p.371].	Отпускаем на все четыре стороны [7, p.397].	You can go where you want [8, p.303].	Translation based on another similar image.
Қызу ортасында жүрді [6, p.395].	В самом пекле сражений [7, p.422].	In the epicenter of thewar [8, p.323].	Metaphor paraphrasing.
Сескену дегенді білмейтін, жүрегiнiң түгi барнағыз батыр [6, p.402].	Не знал страха, словно сердце у него было действительно львиное [7, p.429].	A real batyr must be like Barak with a brave heart who does not know what is to fear, to be scared [8, p.330].	Metaphor translating by comparison.
Су тілсіз жау [6, p.388].	А вода как известно безмолвный молчаливый и коварный враг [7, p.416].	The water is cruel enemy [8, p.318].	Translation by preserving a metaphorical image, but with the addition of explanatory information / Translation based on another similar image.
Төбе шашын тік тұрғызатын [6, p.400].	Волосы поднималисьдыбом [7, p.428].	The news from which each heard rose their hair [8, p.329].	Translation based on the same image.

The given table demonstrates that metaphors typically need to be transferred exactly to convey their significance, but it is also commonplace to find demetaphorization and translation techniques that entail replacing one metaphor with a comparable one. The parallels represent a specific group of people's perspective.

A.B. Fedorov emphasizes that the more distinctive the individual style of the author, the more specific the possibilities of combining meanings used by him are for a given language. The figurative and semantic specificity of the language is used, so to speak, to the limit, and this, when translating, causes the need to change the real meanings of some words, leave others not reproduced, introduce new words for communication - in relation to the conditions of another language, change grammatical relations, etc. Let us look at this with some examples:

Table 6. Replacement of lexical components

<p><i>Әр нәрседен аузы күйген былайғы қалың ел сол базарға бару үшін, біреулердің жол бастауын күтіп отыр еді [6, p.146].</i></p>	<p><i>Многое повидавшее и не раз проученное жизнью население теперь подстраховалось даже в этом, ожидая, чтобы кто-то первым выехал на базар, открыв новый маршрут [7, p.155].</i></p>
<p>In this case, a literal translation would be somewhat incomprehensible to the Russian reader, because <i>күйген</i> and literally translates as how to get burned. For this reason, the translator conveys this meaning by phraseology. There is used lexical transformation involves replacing words or phrases in the source text with equivalent expressions in the target language.</p>	
<p><i>Жарандар-ау, айтыңдаршы: ойраттан тұқым қалдырмай осынишама қанды қасапқа салатындай не жаздық бұл құдайға? [6, p.151].</i></p>	<p><i>Скажите-ка, дорогие мои, чем мы прогневали бога, почему он наказал нас вот так жестоко, стерев с лица земли потомство ойратов? [7, p.160].</i></p>
<p>In this example, the translator replaces the component <i>қалдырмай (не оставлять)</i> into <i>стерев</i>, what is more understandable and familiar to the Russian reader, nevertheless, the image of the original is preserved. This phraseology in translation serves to recreate the corresponding atmosphere of the original. We can see that the translator uses lexical substitution, or putting one word in place of another. It is due to different semantic structures of the source language and target language words.</p>	
<p><i>Ақтық демім үзілгенің сендер үшін де дұға оқып өтермін! [6, p.172].</i></p>	<p><i>До последнего дыхания своего я буду молиться за вас! [7, p.182].</i></p>
<p>The following example also shows the preservation of the imagery of the original. Here is replaced a word <i>Ақтық демім үзілгенің</i> in a given context with another, suitable word <i>До последнего дыхания</i>, such that the overall meaning of the word and the sentence are unchanged.</p>	

Unfortunately, there are cases when the metaphor of the original is not conveyed by an imaginative means, whereas it could be translated by an appropriate metaphor. For example, such a bright and very emotionally strong sentence as:

Table 7. Demetaphorization

<i>Ақылым жеткен жерге қайратым жетпеуі мүмкін ғой [6, p.202].</i>	<i>Ведь возраст мой уже подходит к седьмому десятку, да и здоровье подводит [7, p.212].</i>
In the original, the metaphor «Ақылым жеткен жерге» expresses the meaning of having knowledge and skills. In addition, this metaphor characterizes the hero of the dilogy of Abylai Khan in a certain way, who, according to the instructions of Abilmambet Khan, has the wisdom to reunite not only three zhuzes, but also the Kazakh horde under the banner of Alash. The translator reduced everything to a state of health. In our opinion, this expression could be conveyed as «Крепок ум, да здоровье подводит».	
<i>Өз басым осынау жалған дүниеде екі адамға мәңгі қарыздармын [6, p.210].</i>	<i>Лично я в этом мире до конца дней своих останусь в долгу перед двумя людьми [7, p.223].</i>
This is the example where the metaphor of the original is lost: In this sentence could be passed as: <i>В тленном мире</i> . This sentence of the original emphasizes the spiritual loneliness of Abylai Khan. The source language, which is metaphorically constructed, is rendered by a non-metaphorical target language construction.	

Discussion

In the other words, when transmitting figurative comparisons, the equivalent translation is the most frequent, followed by a descriptive one in terms of frequency of use, and analog is the least common. Figurative comparisons are one of the most striking expressive techniques, as was previously established. They frequently represent an unusual point of view and surely aid in more effectively expressing the author's conception of the characters in the work of art or the surrounding environment. The author uses them to vividly explain specific actions, phenomena, and character traits. When translating this kind of cliché, one should keep in mind the reader's proper interpretation of them as well as the author's original picture.

Thus, translation based on the same image inconsistencies arise in the transmission of the same ideas, then this indicates that representatives of different cultures have different worldviews.

Based on the analysis of the «Daraboz» dilogy from the perspective of how lexical visual language is used in them, we have discovered that K. Zhumadilov's language is distinguished by rich imagery and a high degree of metaphor. Metaphor is one of the lexical stylistic devices that is most frequently used in these works.

Moreover, the author uses both simple and detailed metaphors. The latter can cover whole sentences or several sentences, forming a chain of metaphors of general semantics.

It should be noted that the figurative structure of the work is the area where the translation process lends itself to the least predictability and formalization. Here, the solution of difficult tasks almost entirely depends on the translator's linguistic flair. Due to its individuality, each individual word-image is a single case requiring a special approach.

It is difficult to adequately reflect all these characteristics in translation. The duty of the translator is further complicated by the intimate relationship between the emergence of a metaphorical image and the conceptual framework of native speakers, with their accepted representations, and with a framework of judgments that exist outside the language but are only expressed verbally in it. Metaphor, after all, is largely a verbalized way of conceptualizing the universe. The translator frequently has to give up some of the original's components and look for replacements due to the grammatical and lexical differences between the original and the translation languages, as well as the requirement to adhere to certain translation language norms.

When translating, there is a comparison of the expressive power of the metaphorical image of the original and the translation, that is, the possibility of transmitting both figurative information and the expressive information accompanying it is being considered.

It should be noted that the metaphors of the original are not always preserved in Russian and English translations. In some cases, the interpretation of the metaphorical meaning is difficult, because the chain of interpretation in the original text is subjective and complex.

Conclusions

The use of expressive techniques is important in literary works. They provide emotions and persuasiveness to the works. You cannot lose the author's intended meaning, the distinctiveness of the author, or the special imagery when translating them into Russian and English languages.

In the dilogy «Daraboz» is widely used both metaphors and figurative parallels. These illustrations of various translations of these artistic techniques were made possible by these examples. As it was shown in the results and discussion, a literal translation is one of the mostly used types of transferring from Kazakh into Russian and English languages.

A translation by comparison also includes explanatory information, and a translation based on the same image are uncommon when it comes to translating metaphors, whereas in the case of figurative comparison, analog and descriptive types of translation are found in roughly the same number of examples.

Overall, findings from our research are the fact that translating literary works using metaphors and figurative parallels presents an interesting translation challenge.

An important conclusion is that a translator of literary texts should be a creative person who knows the specifics of this type of texts, is aware of the complexity of translating imagery and is able to do his job efficiently.

REFERENCES

[1] Rossels V. Pervod i nacionalnoe svoeobrazie podlinnika (Translation and national identity of the original) // Questions of literary translation. –

Moscow: "Soviet writer", 1955. – 159 s. [in Rus.]

[2] Barkhudarov L.S. Yazyk i perevod. Voprosy obshchej i chastnoj teorii perevoda (Language and translation. Questions of general and particular theory of translation) // L.S. Barkhudarov. – Moscow: "LKI Publishing House", 2008. – №2. – 240 s. [in Rus.]

[3] Mizamkhan B., Zhambyl B. The problem of lexical transformation in simultaneous interpreting under cognitive and discursive approach // Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages. Series "Philological sciences". – Almaty: "Polylingva", 2022. – №4 (67). – P. 208-218.

[4] Kozhbayeva G., Karimova K., Kurkimbayeva A., Dinassilova M. The current paradigm and its manifestation in multicultural literature // XLinguae Journal (Scopus). – 2020. – Vol. 16, Issue 3. – P.15-25.

[5] Arutyunova N.D. Metafory i diskurs (Metaphors and discourse) // N.D. Arutyunova, M.A. Zhurinskaya. – Moscow: Progress, 1990. – 512 s. [in Rus.]

[6] Zhumadilov K. Daraboz (Daraboz) – Almaty: "Merej", 2018. – 474 b. [in Kaz.]

[7] Zhumadilov K. Kabanbay batyr. Book 2. (Kabanbay batyr. Kniga 2.) – Astana: "Audarma", 2018. – 474 s. [in Rus.]

[8] Zhumadilov K. Daraboz. – Astana: Personnel Publishing House LLP "Zharkyn Co", 2018. – 389 p.

[9] Anikina A. B. Obraznoe slovo v hudozhestvennom i publicisticheskom proizvedenii. Voprosy stilistiki teksta. (Figurative word in an artistic and journalistic work. Questions of text stylistics). – Moscow, 2005. – 76 s. [in Rus.]

[10] Gak V.G. Metafora: universalnoe i specificheskoe (Metaphor: universal and specific). – Moscow, 1998. – S. 11-26. [in Rus.]

[11] Fedorov A.V. Osnovy obshchej teorii perevoda (lingvisticheskie problem) (Fundamentals of the general theory of translation (linguistic problems)). – St. Petersburg, 2003. – 416 s. [in Rus.]

[12] Miller D. Images and models, uses and metaphors // Theory of metaphor. – Moscow, 1990. – P. 236-285.

[13] Carol A. Fowler, Bert H. Hodges. Action, Culture and Metaphor: Finding Common Ground in Research on the Use of Public Language // Language Sciences. – 2016. – Vol. 53, Part A. – P. 1-7.

[14] Komissarov V. N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty) (Theory of translation (linguistic aspects): textbook for instit. and foreign lang. fac. – Moscow: "Higher School", 1990. – S. 153-161. [in Rus.]

[15] Newmark P. Textbook on translation. – Harlow: Pearson Education Limited. – 2008. – P. 33-37.

**МЕТАФОРЛАР МЕН БЕЙНЕЛІ САЛЫСТЫРУЛАРДЫҢ
АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНЕ АУДАРУ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (К. ЖҰМАДІЛОВТЫҢ «ДАРАБОЗ»
ДИЛОГИЯСЫНЫҢ МӘТІНІ БОЙЫНША)**

*Абдуллаева А. А.¹, Ашимханова С. А.², Корах Хикмет³

¹PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан, e-mail: ainur.abdullaeva86@gmail.com

²филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті, e-mail: svetlana-1943@mail.ru

³PhD, профессор, Nigde Omer Halisdemir University, Түркия
e-mail: hikmetkoras@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада метафора мен бейнелі салыстыруды беру тәсілдері қарастырылады. Зерттеуде Қ.Жұмаділовтың орыс және ағылшын тілдеріне аударылған “Дарабоз” дилогиясындағы көркем экспрессивтілік құралдары қолданылды. Ұсынылған жұмыс шеңберінде түпнұсқа және аударылған мәтіндердің тілдеріндегі мәтінге параллель талдау жүргізілді, зерттелетін көркем мәтіндердің ерекшеліктерін ескере отырып, метафораны аударудың және салыстырудың негізгі модельдері анықталды. Метафораны беру және басқа тілге салыстыру процесінде туындайтын проблемалар айқындалды. Бұл мақала қазақ тіліндегі метафоралар мен бейнелі салыстыруды орыс және ағылшын тілдеріне аудару тәсілдерін зерттеу мен жүйелеуді мақсат етеді. Зерттеу барысында біз В.Н.Комиссаров пен П.Ньюмарктың классификациялары бойынша метафоралар мен бейнелі салыстыруларды сөзбе-сөз аудару әдістері қолданылды. Талдау барысында «Дарабоз» дилогиясының мәтінінде метафоралардың және бейнелі салыстырулардың көп кездесетіндігі байқалды. Бұл мысалдар бізге осы стилистикалық әдістерді аударудың әртүрлі тәсілдерін көрсетуге көмектесті. Аударманың ең көп таралған тәсілі сөзбе-сөз аударма болды.

«Дарабоз» дилогиясын талдау негізінде оларда тілдің лексикалық бейнелеу құралдарын қолдану тұрғысынан біз К.Жұмаділовтың тілі бай бейнелі және метафоризацияның жоғары дәрежесімен сипатталатынын анықтадық.

Тірек сөздер: метафора, бейнелі салыстыру, аударма трансформациясы, тілдің бейнелі-семантикалық ерекшелігі, стилистикалық құрал, аналогия, бейнелі ұқсастық, тура аударма

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА МЕТАФОР И ОБРАЗНЫХ
СРАВНЕНИЙ ТЕКСТА ДИЛОГИИ К. ЖУМАДИЛОВА
«ДАРАБОЗ» НА АНГЛИЙСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ**

*Абдуллаева А.А.¹, Ашимханова С.А.², Корач Хикмет³

¹PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: ainur.abdullaeva86@gmail.com

²доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, e-mail: svetlana-1943@mail.ru

³PhD, профессор, Nigde Omer Halisdemir University, Турция
e-mail: hikmetkoras@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются способы передачи метафоры и образных сравнений. В исследовании использованы средства художественной выразительности в дилогии К.Жумадилова «Дарабоз», переведенном на русский и английский языки. В рамках предлагаемой работы был проведен параллельный анализ текста на языках оригинала и переводных текстов, определены основные модели перевода метафоры и сравнения с учетом особенностей изучаемых художественных текстов, установлены проблемы, возникающие в процессе передачи метафоры и сравнения на другой язык. Данная статья ставит своей целью изучение и систематизацию способов перевода казахскоязычных метафор и образного сравнения на русский и английский языки. В ходе исследования нами были применены методы дословного перевода метафор и образных сравнений по классификациям В. Н. Комиссарова и П. Ньюмарка. В тексте дилогии «Дарабоз» мы обнаружили большое количество как метафор, так и образных сравнений. Эти примеры помогли нам проиллюстрировать различные способы перевода этих стилистических приемов. Наиболее распространенным способом перевода стал дословный перевод. На основе анализа дилогии «Дарабоз» с точки зрения использования в них лексических изобразительных средств языка мы выявили, что язык К.Жумадилова характеризуется богатой образностью и высокой степенью метафоризации.

Ключевые слова: метафора, образное сравнение, переводческие трансформации, образно-смысловая специфика языка, стилистический прием, аналогия, образное сходство, дословный перевод

Статья поступила 12.06.2023

UDC 81`25

IRSTI 16.21.61

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.015>

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF FILM TRANSLATION

*Aidarbek K.D.¹, Islam A.²

¹MA student, Ablai Khan KazUIRandWL

Almaty, Kazakhstan, e-mail: kira.aidarbekova@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Professor, Ablai Khan KazUIRandWL

Almaty, Kazakhstan, e-mail: aisha_ling@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the study of linguistic and cultural aspects of film translation. The complexity of translation highlights the careful efforts needed to capture the essence of culturally rich historical novels in the cinematic realm. The translation of movies is more than just the transmission of dialogues. It is the art of displaying cultural contexts, expressing national character through language barriers. From the choice of vocabulary to the adaptation, each translation represents a balance between the original and the audience's understanding. Film translation is based on an interdisciplinary approach, drawing on knowledge of Linguistics, Cultural Studies and Film theory in order to achieve a comprehensive understanding of linguistic and cultural aspects in the field of film translation. Covering various genres, thematic studies effectively demonstrate the practical applicability of the results obtained in various cinematic contexts. Linguistic and cultural accuracy in preserving both the intended meaning and emotional resonance in various cultural and linguistic contexts is difficult and important for the translation of culturally marked words. The difficult task in film translation, as shown on the analysis of series "Downton Abbey" goes beyond linguistic knowledge, since culturally labeled words and express national peculiarities of British mentality. This requires in-depth knowledge of the linguistic and socio-cultural context and usage of various translation techniques.

Keywords: film translation, linguistic and cultural aspects, interdisciplinary approach, culturally marked units, cultural realities, translation adaptation, translation methods, translation adequacy

Basic provisions

The linguistic and cultural aspects of translation are an important aspect in the process of adapting series into other languages. Using the example of the series "Downton Abbey", you can consider many interesting aspects of translation that affect the perception of content by the Russian-speaking audience. One of the key aspects is the preservation of idioms and cultural references. The adaptation of names and terms also requires special attention. It is necessary to select appropriate Russian-language analogues that will be understandable and perceived by the Russian-speaking audience, while

maintaining the original meaning and context. An equally important aspect is the transmission of cultural customs, traditions and social norms. The series "Downton Abbey" describes British society at the beginning of the 20th century, and translators must take into account the peculiarities of British culture and history when transmitting these elements. Thus, the linguistic and cultural aspects of translating the series "Downton Abbey" represent a complex and multifaceted task that requires translators not only to know the language, but also a deep understanding of cultural characteristics and context.

Introduction

Cultural Linguistics and film translation are closely intertwined fields, where linguistic aspect and cultural contexts play pivotal role. Film translation focuses on analysis of which linguistic and cultural factors impact the accurate conveyance of meaning, emotions and context in films across diverse cultural environments. This interconnection performs a vital function in preserving cultural authenticity and ensuring the effective impact of cinema on a broad audience.

V.A. Maslova highlights that Cultural Linguistics is designed to clarify the interaction between language and culture by revealing the content of culturally marked linguistic units, examining their associative and exploring the connotations present in the minds of native speakers [1, p. 8].

The history of studying the relationship between language and culture dates back thousands of years. Currently, Cultural Linguistics is in an active process of its development. It can be explained according to V. I. Karasik due to several factors, like the rapid globalization of world problems, the need to take into account the universal and specific characteristics of the behavior and communication of style; the objective integrative trend in the development of the humanities, the need for linguists to master the results obtained by representatives of related branches of knowledge (Psychology, Sociology, Ethnography, Cultural Studies, Political science, etc.) [2, p. 13].

Exploring various aspect of language, Cultural Linguistics deals with semantics, communicative practices, traditional culture and mentality. It serves as a connection between language communication and cultural contexts, allowing researchers to investigate language as both a mirror reflecting culture and an active agent in cultural interactions. This approach enhances understanding of how language and culture interact, influencing communication and shaping perceptions within diverse linguistic and cultural communities. E.I. Kukushkina emphasized that scrutinizing the peculiarity of language provides insights into the foundational elements of national identity within specific manifestations of spiritual culture. It enables the exploration of authentic forms through which the distinctive features of a people's culture are expressed in the development of universal values, contributing to the global cultural heritage [3, p. 35]. Islam Aybarsha, in turn, accentuate that the

national linguistic personality is reflected not only at the lexical and semantic level, but also is a person who possesses national cultural values, national mentality, national psychology and to pass on to the next generation [4, p. 12].

The evolution of language is significantly shaped by the cultural environment. Culture, encompassing lifestyle, religion, rituals, and norms of etiquette, extends its influence to language development. In the realm of Cultural Linguistics, the close interconnection of language and translation converges within the concept of mentality. This interplay reflects the cultural psychology embedded in language, playing a key role in shaping perceptions and influencing the translation. Mentality is deeper than thinking, normality of behavior, the sphere of feelings. It is structured and represents a certain predestination, the inner readiness of a person to act in a certain way, it is a kind of area of possibilities for a person, the sphere of automatic forms of consciousness and behavior [5, p. 38]. Mentality serves as a conceptual framework capturing the internal structure, differentiation, and essence of a people's mindset and soul. Mentalities, in this context, represent psycholinguistic intelligences [6, p. 23]. Cultural peculiarities also play a key role in successful film translation. This is because language and its subtleties are closely tied to the way of thinking and the perception of the world in each culture.

As we found out, culture and language are closely related, so the translation must correspond to the details of both the source and target cultures in order to convey the intended meaning. It is important to understand that language is not an autonomous system, but a cultural product riddled with its complex subtleties and rich semantic layers.

Yan Chang emphasizes that film translation remains as a crucial element in the contemporary media landscape, where films and series become increasingly global. With the appearance of different tools to access to the content, film translation has a new level of its significance being an integral part of cultural exchange and mutual understanding between different nations [7, p. 72].

Diaz Cintas emphasized that film translation requires interplay of linguistic artistry and cultural fidelity. This intricate process involves skillfully managing a dynamic task that harmonizes the preservation of the original essence with the necessity to connect effectively with diverse audiences. The evolution of cinematic translation reflects the ever-changing landscape of global storytelling. The inherent challenges in conveying meanings across languages continually inspire the exploration of innovative translation methodologies [8, p. 16].

Throughout the study, specific examples are carefully analyzed to illustrate the difficulties of linguistic and cultural studies and successful translation strategies used in translation of film content. It is revealed that the adaptation strategy, a type of free translation that prioritizes the overall meaning and cultural context over literal word-for-word translation, often

used when translating literary texts to ensure that cultural subtleties and stylistic elements are preserved, is most often used [9]. This allows taking into account cultural differences between the source and target audiences, thereby contributing to a more adequate perception of content by viewers.

Materials and methods

The study was conducted on material from the dialogues of the British TV series "Downton Abbey," containing culturally marked words. **Linguistic-cultural analysis** included studying the meanings and contexts of these words, **while translation analysis** focused on the strategies and methods used by translators to preserve the original's cultural characteristics. A **comparative analysis** based on the Linguoculturological method made it possible to assess the accuracy and adequacy of translations by comparing the original dialogues with their translated version.

Results and discussion

An analysis we have done shows that during the translation of the series, problems arise in preserving authenticity and transmitting the richness of cultural contexts.

The series "Downton Abbey" illustrates the influence of cultural characteristics and way of thinking on film translation and language enrichment. This series is rich in historical details, words that have evolved into relics of the past have taken on cultural significance, serving as linguistic markers, which have been lost to date reflect the complex mental landscape of 19th-century England.

The series "Downton Abbey" becomes not only a historical testament but also a mirror reflecting the mentality and values of society at that time. It is essential for film translation to capture rich mosaic, preserving unique cultural contrast and conveying the profound significance of the image.

The difficulty in translating culturally marked words in "Downton Abbey" arises from the variation meanings embedded in these phrases. Many words carry specific cultural connotations and historical references that might not have direct equivalents in the target language.

Antipov G.A noted "When translating, there's a challenge in conveying unique cultural concepts that lack direct equivalents in the target language. Some of these concepts include idioms, proverbs, and metaphors deeply rooted in a culture" [10, p. 77]. A good and correct translation must respect the original in its structure, expressions, and comprehensiveness. All of this will determine what the final product will be and what the translator's responsibilities will entail [11, p. 87]

Cultural specificities often present dilemmas, requiring a choice between a literal translation and adapting expressions to convey the intended meaning while preserving cultural authenticity. This challenge is particularly pronounced when dealing with terms specific to a particular culture.

British English is rich in words that carry cultural connotations, historical references, and specific social contexts. Furthermore, British English is known for its colorful idiomatic expressions and colloquialisms. Translating such expressions can prove challenging due to the absence of direct equivalents in other languages. These idioms often carry cultural and historical allusions that may not be immediately understood by speakers of different languages. Consequently, finding alternative solutions to convey the essence of the expression while preserving its cultural significance becomes necessary.

Let's explore some of the culturally marked words in the series "Downton Abbey".

Eng: Andy: Morning.

Postman: Special one today.

Andy: **Blimey!**

Rus: Энди: Доброе утро

Постман: Сегодня особенная

Энди: **Вот это да!**

The word *Blimey* is a British lexeme, originated in the late 19th century from the expression "God, blind me!", that is, "Господи, чтоб я ослеп!" is rarely used nowadays and serves as an emotional way of expressing approving surprise, often at the sight of something that impresses in a positive way. The translators in this case used the **Specification**, and tried to convey the same emotional shade of surprise or amazement in Russian in this context, "Вот это да!" is a close analogue trying to convey a similar feeling of surprise or admiration.

The names of meals are actually cultural realia, since they exist in other countries and cultures. Some of these nominations reflect national and cultural identity due to the special traditions associated with them.

Eng: Robert: I'm going to have another cup, if no one's coming up to serve.

Cora: This is nice. Princess Mary wants us for **tea** tomorrow at Harewood.

Rus: Роберт: Я возьму ещё чашку, если никто не собирается подойти и подать.

Кора: Это замечательно. Принцесса Мэри пригласила нас завтра на **чай** в Хэрвуде.

In this situation, Cora notes that Princess Mary invited them to tea, but does not specify exactly what time. According to custom, the British drink tea six times a day. The first and second time a drink is drunk in the morning this is the so-called "English Breakfast" - English Breakfast Tea. The first cup is drunk at 6-7 in the morning to wake up and cheer up. The second one is drunk around eight – at the first breakfast, adding milk to tea. Lunch, coming around noon, is also accompanied by a tea party. At this time, it is customary to drink "English Tea No. 1". Lunch is accompanied by a variety of snacks – biscuits,

bread, butter, toast, jam, jelly. The fourth tea party "tea break" is held at the end of the working day. The fifth, traditional English tea party "five-o'clock" comes, despite any, even unforeseen circumstances, at five o'clock. Millions of Englishmen drink English Afternoon Tea or "English Afternoon Tea" at this time. For the sixth time, the British drink tea after work, at 19-20 o'clock. During such a tea party - "high tea" - many snacks are served. In our case, it's "five o'clock tea". Therefore, the word that is usually used at first glance bears the imprint of national and cultural identity. However, the word was translated with the equivalent. We believe that it would be more correct to translate using the **Addition**, specifying that this is evening tea.

Eng: Mrs Patmore: A Royal **luncheon**, a parade and a **dinner**? I'm going to have to sit down. What about Mr. Branson?

Rus: Миссис Патмор: Королевский **обед**, парад и **ужин**? Мне, кажется, придется присесть. А что насчет мистера Брэнсона?

This example mentions two meals at once, typical of the British reality. Firstly, luncheon is a formal token for the nomination of lunch – second breakfast in the UK. Secondly, dinner is lunch for many other countries, but dinner is, in fact, for the British, since in this country lunch time usually approaches late evening. To clarify, in the early morning from 7 to 8 o'clock – breakfast; from 13 to 14 – second breakfast, or luncheon; at 17 o'clock it is a tradition to drink tea, which can be replaced with a light snack; 19-00 – time for a hearty dinner. For Russian-speaking viewers, the word "luncheon" was translated as "обед" using the **Compensation**.

So, as we found out earlier, translation, as a form of both creative and scholarly endeavor, is intricately intertwined with linguistic proficiency and necessitates a deep interplay between two languages. It involves immersing oneself in the culture of a foreign-speaking community and interpreting their spiritual ethos from the perspective of an outsider. Moreover, the translation of historical sources represents a distinct category within translation practice, serving as a cornerstone for historical inquiry. Its ultimate aim is to engender a newly created text in relation to the original, striving to faithfully convey the entirety of its content, because the translation of historical films requires the preservation of historicity

Leslie White cultural critic formulated a historical framework for analyzing ethnic cultures, integrating considerations of text translation. The inquiry is approached from dual perspectives: "language - culture - author" and "language - culture - author - translator." White identifies critical aspects, encompassing the sociohistorical context of the source, ethnographic discrepancy, and narrative elements like myths and legends. Accounting for these factors is imperative in historical translation, facilitating comprehension of the cognitive, axiological, and cultural dimensions within a particular epoch. It is paramount to refrain from incorporating extraneous concepts alien to the cultural environment under study, thereby preserving the essence of the source material [12, p. 204].

The personality of the monarch plays a big role in British culture, as does the monarchy itself. Consequently, the background and connotative vocabulary reflecting his personality also contains the national and cultural identity of the British English language.

Eng: Merton: Will the Princess beat the parade?

Robert: They both will.

Isobel: I always find her rather sad, Princess Mary.

Violet: She is Royal. **Royal women** are not meant to grin like **Cheshire cats**.

Rus: Мертон: Справится ли принцесса с парадом?

Роберт: Обе справятся.

Изобель: Мне всегда кажется, что принцесса Мэри выглядит довольно грустной.

Вайолет: Она **королевская особа**. Женщины королевской крови не должны ухмыляться, как **Чеширские кошки**.

One of the characteristic features of the British monarch is not showing emotion. This trait is a necessary “attribute” of any British monarch, but it is also inherent in the British nation as a whole. In England of the XIX century, there was a certain ideal of female behavior, the canon of a true lady, which girls had to follow from an early age: keep themselves clean, be refined, elegant, quiet and calm. In the above dialogue, this national-cultural feature is manifested in Isobel’s remark stating that Princess Mary is always sad. However, she is told that all royals do not show emotions and especially should not smile too widely (like the Cheshire cat). The “Calque” transformation was used in the translation. Thus, “She is Royal” is literally translated as “Она королевская особа”, where the structural correspondence is preserved and a form of expression close to the original is used. We also wanted to note that the translators were able not only to convey the literal meaning, but also to add additional shades and brightness to the expression. They chose the form “Она королевская особа”, which gives a more elegant and noble shade. This choice enriches the translation and makes it more expressive, which can be interpreted as a successful addition to the original, emphasizing the peculiarities of cultural and linguistic nuances.

We would also like to highlight the translation of the expression “*grin like Cheshire cats*”. Various explanations are offered. One thing is that in Cheshire they sold cheese that looked like the head of a smiling cat. The second is that even the cats “laughed at the high rank of the small county of Cheshire.” Another thing is that during the reign of Richard III, there lived in Cheshire a Caterling forester who, when catching poachers, grinned maliciously. In the story “Alice in Wonderland”, published in 1865, Lewis Carroll gives the Cheshire cat the ability to gradually disappear until only one smile remains from him — without a mouth and without teeth. However, the phrase was translated avoiding the Russian equivalent of “улыбаться как кот, который объелся сметаны!” which would spoil the overall aesthetics of the

British dialogue, the original association with "Cheshire cats" was preserved and disclosed in detail in the translation. Nevertheless, we believe that it was also possible to translate the phrase as "улыбаться широко и хитро" revealing the meaning of the phrase and better conveys the idea of a wide and cunning smile, not necessarily associated with a specific literary character. This translation preserves the semantic meaning of the phrase, but at the same time leaves room for interpretation without reference to a specific work.

The series events include news of the sinking of the Titanic; the outbreak of the First World War, the Spanish influenza pandemic, and the Marconi scandal; the Irish War of Independence leading to the formation of the Irish Free State; the Teapot Dome scandal; and the British general election of 1923 and the Beer Hall Putsch. The sixth and final series introduces the rise of the working class during the interwar period and hints at the eventual decline of the British aristocracy.

Certain lexical items serve as manifestations of the national and cultural heritage of the British Isles, encapsulating historical narratives and sociocultural contexts. For instance:

Eng: Robert: Tom, you're keeping your enthusiasm under control. **Is this the Irish patriot making a reappearance?**

Rus: Роберт: Том, ты держишь свой энтузиазм под контролем. **Ирландский патриот возвращается?**

In this example, the national and cultural identity is manifested in the background word **Irish patriot**. Irish patriotism is a characteristic feature of the Irish, known throughout the history of this people. The origins of such a violent patriotism of the Irish nation were English colonialism: English rulers have always used Irish territory as a reward for their followers, providing Irish lands to their possessions. In this regard, the Irish often protested, staged revolutions and wars.

In the translation "Ирландский патриот возвращается?" the focus is on Irish patriotism, which is a characteristic feature of Irish culture and history. There is a slight difference in the original wording, where "Irish patriot" is used humorously or ironically to refer to the character Tom, who shows enthusiasm. In this context, "Irish patriot" rather denotes a certain style of behavior than just nationality. We believe the translation could have been enhanced by using a more ironic and contextual expression to convey the shade of sarcasm or irony present in the original. For example: "Роберт: Том, ты держишь свой энтузиазм под контролем. Видимо, ирландский патриот снова проявляет себя?". Thus, the added question mark and the word "*Видимо*" helps to convey the sarcastic tone and adding irony that is present in the original context.

It is also important to note that the word in its context reflects the peculiarities of the national character of the Englishman:

Eng: Mary: It's so strange. **He seemed so English.**

Branson: And so he was. A pillar of the establishment until the notion

of Irish independence took him over to the other side. That's where I came in. He'd heard my sympathies lay with Ireland and the republic.

Rus: Мэри: Это так странно. Он казался настоящим англичанином.

Брэнсон: Таким он и был. Опора установленного порядка, пока идея ирландской независимости не привела его на другую сторону. Вот тогда я вступил в игру. Он узнал, что моя симпатия на стороне Ирландии и республики.

In this dialogue, the word “English” is used not merely to denote nationality, but rather to characterize someone who embodies the quintessential traits associated with Englishness: reserve, adherence to established norms, and perhaps a sense of loyalty to the monarchy. However, it's important to note that in this context, the character's allegiance shifts with the emergence of the idea of Irish independence, illustrating the complexities of identity and allegiance.

The translation by using the specification effectively captures the essence of the original dialogue, emphasizing the transformation in the character's beliefs and affiliations, reveals the image of the hero. Also, a small clarification creates the flavor of the whole situation. It maintains the subtle nuances of the English language version, particularly in conveying the notion of the character's transition from being a stalwart of the English establishment to aligning with the cause of Irish independence.

Conclusion

In conclusion, the exploration of cultural linguistic aspects in the translation of the TV series “Downton Abbey” unveils the interrelation of language, culture and cinematic storytelling. Through meticulous translation choices, the translator takes into account the uniqueness of British culture, historical contexts, and social dynamics depicted in the series, ensuring that the essence and authenticity of the original narrative resonate with diverse audiences worldwide.

Translation requires the ability to preserve the basic ideas of the original, while adapting to the linguistic and cultural norms of the target audience. From the peculiarities of aristocratic etiquette to the subtleties of class distinctions, each linguistic transformation serves to bridge the gap between cultures while preserving the integrity of the narrative.

Furthermore, the linguistic landscape of “Downton Abbey” provides a rich information for exploring historical events, societal norms, and cultural identities. The translations use the linguistic markers of Britishness, such as everyday expressions, customs, references to famous legends, and historical references, to convey the intricacies of the characters' interactions and the broader societal context. This adjustment ensures consistency in the structure of the list by matching “grammatical” with “lexical semantics.”

Ultimately, the linguistic and cultural aspects of translating the film "Downton Abbey" highlight the significant role of language in shaping our understanding of historical events, societal norms, and the human experience. By immersing ourselves in the linguistic and cultural awareness of the series, we gain a deeper appreciation for the tapestry of the human experience across different epochs and societies.

REFERENCES

- [1] Maslova V. Ukaz. Soch. – 2001. – 10 s. [in Rus.]
- [2] Karasik V. I. O kategoriyakh lingvokul'turologii // Yazykovaya lichnost': problemy kommunikativnoy deyatelnosti (About the categories of linguoculturology // Linguistic personality: problems of communicative activity). Sb. nauch. tr. – Volgograd, 2001. – S. 13–16. [in Rus.]
- [3] Kukushkina E.I. Poznanie, yazyk, kultura (Cognition, language, culture). – M., 1984. – 263 s. [in Rus.]
- [4] Islam A. Yazyk v kontekste natsional'noy kul'tury (Language in the context of national culture). – Almaty-Astana, 2003. – 221 s. [in Rus.]
- [5] Khrolenko A. T. Osnovy lingvokul'turologii (Fundamentals of linguoculturology) Uchebnoe posobie / Pod red. prof. V. D. Bondaletova. – M., 2004. – 350 s. [in Rus.]
- [6] Maslova V. A. Lingvokul'turologiya (Linguoculturology). – M., 2001. – 208 s. [in Rus.]
- [7] Chang Y. A Tentative Analysis of English Film Translation Characteristics and Principles // Theory & Practice in Language Studies (TPLS). – 2012. – T. 2. – №. 1. – P. 71-76.
- [8] Díaz Cintas, J. Audiovisual Translation: Subtitling [Text] / Jorge Díaz Cintas, Aline Remael. – Manchester, UK; Kinderhook, NY: St. Jerome, 2007. – 272 p.
- [9] Khamrayeva SH., Islam A., Khalel A., Matay B. Translation strategies of menacing speech act in political discourse from English into Russian // Journal Opcion. – 2019. – V.34 Iss.86. – P.337-342.
- [10] Antipov G.A., Donskikh O.A., Morkovina I.Yu., Sorokin Yu.A. Tekst kak yavleniye kul'tury (Text as a cultural phenomenon). – Novosibirsk, 1989. – 196 s. [in Rus.]
- [11] Karimova K. K. Translation as a peculiar type of interlingual communication // Grand Altai Research & Education. – 2018. – №. 2. – C. 86-93.
- [12] Komleva Yu. E. Problemy i metody istoricheskogo perevoda (Problems and methods of historical translation) / Imagines mundi: al'manakh issledovaniy vseobshchey istorii XVI—XX vv. — № 5. — Ser. Intellektual'naya istoriya. Vyp. 3. — Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2008. — P. 202-212. [in Rus.]

ФИЛЬМ АУДАРМАСЫНЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ АСПЕКТИЛЕРІ

*Айдарбек К.Д.¹, Ислам А.²

¹магистратура студенті, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан, e-mail: kira.aidarbekova@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан, e-mail: aisha_ling@mail

Аңдатпа. Бұл ғылыми зерттеу кинематография форматындағы мәдени бай тарихи романдардың мазмұнын барабар аудару қажет болған кезде туындайтын қиындықтарға назар аударып, киноаударманың лингвистикалық-елтанымдық аспектілерін жан-жақты талдауға арналған. Киноаударма мәдени және ұлттық танымды жаңғыртуды, сондай-ақ тілдік кедергілер арқылы ұлттық танымдық сипатты анық көрсетуді қамтитын көп деңгейлі процеске сүйене отырып, диалог мазмұнын қарапайым түрде жеткізу шекарасынан асып түседі.

Аударма жұмысы барабар лексиканы таңдаудан бастап мәтінді терең бейімдеуге дейінгі көптеген міндеттерді қамтиды, олардың әрқайсысы түпнұсқаға адалдық пен мақсатты аудиторияны түсінуге қол жетімділік арасындағы мұқият тепе-теңдікті қажет етеді. Лингвистика, мәдениеттану және киноаударма теориясынан алынған білімді қамтитын аударма процесінде пәнаралық тәсілді қолдану тілдік және мәдени ерекшеліктерді терең түсінудің кілті болып табылады, бұл әртүрлі кинематографиялық жанрлардағы хабарламаларды сәтті бейімдеу және беру үшін өте маңызды.

Тақырыптық зерттеулер семантикалық мазмұнды да, эмоционалдық қанықтылықты да сақтауда лингвистикалық және мәдени дәлдікті көрсете отырып, әртүрлі кинематографиялық мәнмәтінде әзірленген әдістердің практикалық маңыздылығын растайды. «Даунтон аббаттығы» көркем сериялының ерекшеліктеріне аудармалық талдау жүргізу мәдени маркерленген сөздерді аударудың күрделілігі тек терең лингвистикалық білімді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени мәнмәтінді жан-жақты түсінуді қажет ететіндігін көрсетеді. Осы тұрғыда әртүрлі аударма әдістерін қолдану британдық ұлттық менталитеттің сипаттамаларын дәл жеткізу үшін қажет.

Тірек сөздер: киноаударма, лингвистикалық және мәдени аспектілер, пәнаралық тәсіл, мәдени маркерленген бірліктер, мәдени реалийлер, аударманың бейімділігі, аударма әдістері, аударманың барабарлығы

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕВОДА ФИЛЬМОВ

*Айдарбек К.Д.¹, Ислам А.²

*¹студент магистратуры, КазУМО и МЯ имени Абылай хана
Алматы, Казахстан, e-mail: kira.aidarbekova@mail.ru

²доктор филологических наук, профессор
КазУМО и МЯ имени Абылай хана
Алматы, Казахстан, e-mail: aisha_ling@mail.ru

Аннотация. Данное научное исследование посвящено всестороннему анализу лингвострановедческих аспектов киноперевода, акцентируя внимание на тех сложностях, которые возникают при необходимости адекватной передачи содержания культурно насыщенных исторических романов в формате кинематографа. Киноперевод выходит за границы простой передачи содержания диалогов, обращаясь к многоуровневому процессу, который включает в себя воспроизведение как культурного, так и национального контекстов, а также отображение национальных характеристик через языковые барьеры. Переводческая работа охватывает широкий спектр задач — от выбора адекватной лексики до глубокой адаптации текста, каждая из которых требует тщательного баланса между верностью оригиналу и доступностью для понимания целевой аудитории. Применение междисциплинарного подхода в процессе киноперевода, включающего знания из лингвистики, культурологии и теории кино, является ключом к глубокому пониманию языковых и культурных особенностей, что крайне важно для успешной адаптации и передачи сообщений в различных кинематографических жанрах. Тематические исследования подтверждают практическую значимость разработанных методов в разнообразных кинематографических контекстах, демонстрируя лингвистическую и культурную точность в сохранении как смыслового содержания, так и эмоциональной насыщенности. Переводческий анализ особенностей художественного сериала «Аббатство Даунтон» иллюстрирует, как сложность перевода культурно маркированных слов требует не только глубоких лингвистических знаний, но и всестороннего понимания социокультурного контекста. Использование разнообразных переводческих приемов в этом контексте оказывается необходимым для точной передачи характерных особенностей национального британского менталитета.

Ключевые слова: киноперевод, лингвистические и культурные аспекты, междисциплинарный подход, культурно-маркированные единицы, культурные реалии, переводческая адаптация, переводческие методы, адекватность перевода

Статья поступила 16.04.2024

УДК 81'25

МРНТИ 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.016>

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ПЕРЕВОДА В УЧЕБНОЙ И НАУЧНОЙ СФЕРЕ

*Жумабекова А.К.¹

*¹доктор филологических наук, профессор кафедры восточной филологии и перевода КазНПУ им.Абая Алматы, Казахстан, e-mail: aigzhum@mail.ru

Аннотация. Новый этап развития отечественной теории и практики перевода требует переосмысления теоретических позиций, а также методологических подходов исследования категории качества перевода и его оценки с учетом достижений мировой транслятологии.

Цель исследования – разработать алгоритм системного подхода к оценке качества перевода (далее ОКП) в научной и учебной сфере в рамках коммуникативно-функциональной модели. Основная идея научного исследования: системный подход к оценке качества перевода должен проводиться с учетом внутренней и внешней оценки на основе обоснованных критериев и по определенному алгоритму.

Научная значимость работы – впервые нормативно-оценочные категории качества перевода описываются в русле методологии системного анализа, что позволяет решить проблему преодоления односторонних рассмотрений категорий качества перевода. Методология исследования базируется на результатах предшествующих работ по применению системного подхода в лингвистике и переводоведении, а также изучения ОКП текстов различных жанров.

Основные результаты состоят в описании таких формантов коммуникативной ситуации учебного и научного перевода, как: субъект, цель, формат, метод, критерии и параметры оценки. Разграничиваются внешняя и внутренняя ОКП. Описывается поэтапная процедура внутренней ОКП текстов научной сферы.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что его результаты внесут вклад в развитие критики и дидактики казахстанского переводоведения. Практическое значение итогов работы состоит в возможности применения выработанного алгоритма ОКП на основе системного подхода в учебном процессе казахстанских вузов, а также в переводческих бюро и компаниях.

Ключевые слова: оценка качества перевода, системный подход, учебная сфера, научная сфера, коммуникативно-функциональная модель перевода, переводоведение, переводческая ошибка, алгоритм

Основные положения

Как любой другой сложный объект исследования, качество перевода характеризуется множественностью трактовок и интерпретаций. В работах казахстанских исследователей данное понятие традиционно соотносится с категориями адекватности, эквивалентности и нормы перевода (подробнее о переводоведческих исследованиях в нашей стране в новейший период и месте в них изучения ОКП мы писали ранее [1]), в то время как западная переводческая традиция качество перевода понимает как соответствие требованиям и ожиданиям заказчика [2]. В основе непрофессиональной оценки реципиента перевода лежат его потребности, представления и ожидания, которые в отечественном переводоведении ранее не рассматривались. Одним из способов преодоления подобных односторонних рассмотрений категории качества перевода, является комплексный системный подход к ее исследованию.

Введение

Лингвистическая парадигма конца XX и начала XXI веков характеризуется господством в языкознании принципов системности и функциональности,

Системный подход характерен для всей современной науки. Язык как система систем прежде всего получил уровневое рассмотрение. Становление системных методов в лингвистике, в том числе применительно ко всем языковым уровням описано в трудах В.М. Солнцева, Ю.С. Степанова, Г.П. Мельникова, И.В. Арнольд и многих других.

Отечественная теория и практика перевода переживает совершенно новый этап своего развития, свидетелями и участниками которого мы являемся. Так, определенным прорывом можно считать издание с 2018 года Фондом «Национальное бюро переводов» 100 учебников для вузов по гуманитарным дисциплинам с иностранных (в основном, с английского) языков. Появился огромный корпус переводных текстов, требующий системного лингвопереводческого анализа с целью определения качества изданной продукции и выявления направлений ее улучшения в будущем в интересах целевой аудитории. Чтобы теория не отставала от практики, как это наблюдалось ранее, казахстанское переводоведение нуждается в развитии критики перевода, своевременно реагирующей на появление новых переводных текстов с новых же теоретических позиций и методологических подходов, с учетом достижений мировой транслятологии. В центре же исследовательской парадигмы критики перевода является категория качества перевода и его оценки.

Описание материалов и методов

Научно-теоретическую базу исследования составили концепции ученых, обосновавших суть и сферу применения системного подхода

в лингвистике и переводоведении, а также описавших результаты изучения ОКП текстов различных жанров: И.А. Бодуэна де Куртенэ, Ф. де Соссюра, А. Мейе, Г. Гийома, М.А.К. Халлидея, Р. Якобсона, В.М. Солнцева, Ю.С. Степанова, Г.П. Мельникова, Л.Н. Черкасова; Ю. Найды, Дж. Хаус, С. Лаушер, К. Норд, К. Хана, К. Уоддингтона, Д. Муркенса, Дж. Мандея, Л. Хана, М. Амини, Н.К. Гарбовского, В.В. Сдобникова, Е.А. Княжевой, М. Куниловской и мн. др.

Исследовательская стратегия и применяемые подходы выработаны в итоге обобщения результатов исследований в вышеназванных работах общепризнанных специалистов.

Для проведения обзора нами использованы как общенаучные (анализ, синтез, обобщение), так и частные методы лингвистических, лингводидактических и переводческих исследований: межкультурный, дедуктивный, описательно-аналитический метод, методы сопоставления и др.

Результаты и обсуждение

Если системный подход в лингвистике давно занял свое место, и его методологическое значение не оспаривается, то в переводоведении его применение не получило, на наш взгляд, должного рассмотрения. Большой частью переводоведы говорят о переводе как системе, когда отмечают междисциплинарность транслятологии.

Между тем постановку проблемы изучения перевода как сложного многоаспектного феномена с точки зрения философского понимания системы и ее основных признаков находим в трудах Л.Н. Черкасова [3] и Н.К. Гарбовского [4].

Особый интерес вызывает взаимодействие перевода с окружающей средой. Н.К. Гарбовский выделяет три типа реальности: 1) ситуация общения, 2) исходный текст и 3) взаимосвязь перевода с реальной действительностью [4, с.229-231].

Как уже отмечалось, одной из практически неисследованных разделов отечественной теории и критики перевода является ОКП. При этом неизбежно возникает вопрос о степени объективности последней, что непосредственно связано с разработкой методологии и методики оценки, а также выбором соответствующих критериев. С. Хан [5] обосновывает положение о том, что несмотря на имеющиеся различные модели ОКП и множество разнообразных методов оценки, опробованных и используемых в различных условиях, методологические аспекты практики ОКП остаются малоизученными.

В течение длительного времени в рамках филологического подхода к ОКП существовали две полярные концепции критического анализа переводов, базирующихся на лингвистических и литературоведческих критериях. При этом обнаруживается большая доля субъективности, отражающая индивидуальные предпочтения

ученых или представляемых ими направлений в переводоведении. Такой подход является односторонним, исследующим оригинал и перевод с учетом второго и третьего типов реальности, выделенных Н.К. Гарбовским. Определенным поворотом в переводоведении можно считать рассмотрение перевода с позиции ситуации общения, что нашло отражение, в частности, в коммуникативно-функциональном подходе, соответствующем современной парадигме переводоведения; в его рамках В.В. Сдобниковым [6] произведена типология ошибок с выделением коэффициентов релевантности.

Системный подход к ОКП с учетом всех трех типов реальности при взаимодействии перевода с окружающей средой предпринят Е.А. Княжевой. В ее монографии впервые категория качества перевода рассматривается как самостоятельный объект исследования [7]. До этого ОКП находилась в поле зрения ученых только как результат. Е.А. Княжевой же ОКП изучается как процесс, ориентированный на принятие решения. При этом делается попытка совместить исследовательские подходы, ранее противопоставляемые друг другу, например, концепции эквивалентности и адекватности. Автор предлагает две модели оценочной деятельности – коммуникативно-функциональную и структурно-функциональную.

В коммуникативно-функциональной модели оценочной деятельности оценка качества перевода представлена как коммуникативная ситуация, а сама модель отображает универсальную процедуру оценки: оценивающая сторона (субъект оценки) оценивает перевод (объект оценки) в определенной сфере перевода с конкретной целью, в соответствии с которой осуществляется выбор метода, критериев и параметров оценки и формата представления ее конечного результата [7, с. 154].

О том, что ситуация учебного перевода имеет свои специфические особенности по сравнению с научным или производственным переводом писал, например, W. Hu [8]. В самом общем виде процедура оценки представляет собой проверку учебного перевода, основанную на сопоставлении с исходным текстом и использовании традиционных нормативных критериев, к которым относятся полнота передачи содержания и соблюдение норм переводящего языка. Но такие оценки зачастую субъективны, а применяемые критерии различны.

Взяв за основу предложенную Е.А. Княжевой коммуникативно-функциональную модель ОКП мы разработали принципы системного подхода к ОКП в научной и учебной сфере (учебном процессе подготовки письменных переводчиков в вузах), отразив их в таблице 1.

Отметим здесь, что сферы устного, а также художественного перевода и их подвидов требуют другого, более специализированного рассмотрения.

Таблица 1. Коммуникативно-функциональная модель ОКП с позиций системного подхода

Форманты КС	Сфера оценки	
	Внешняя ОКП	Внутренняя ОКП
Субъект оценки	<ul style="list-style-type: none"> • Преподаватель • Обучающийся в вузе 	<ul style="list-style-type: none"> • Исследователь (переводовед) • Практик-переводчик • Специалист
Объект	Письменный информативный текст	Письменный информативный текст
Цель оценки	<ul style="list-style-type: none"> • Дидактическая (для преподавателя): оценить уровень исполнителя • Пользовательская (для обучающегося): оценить приемлемость перевода в учебном процессе 	Обусловлена целью научного исследования; например: полный лингвопереводческий анализ материала
Формат	<ul style="list-style-type: none"> • Вербальное суждение, оценка в баллах (для преподавателя) • оценочное суждение, комментарий (для обучающегося) 	Научная работа, доклад, статья, монография
Метод	Сопоставительный, формально-количественный, аналитический	Сопоставительный, формально-количественный, аналитический, экспериментальный
Критерии	<ul style="list-style-type: none"> • Нормативные требования: формализованные; интерпретационная позиция (для преподавателя) • Требования: понимаемые интуитивно; (для обучающегося) 	Научная парадигма, концепция автора
Параметры	Переводческие ошибки и переводческие достижения	Переводческие достижения и переводческие ошибки Стратегические и тактические переводческие решения

Как видно из таблицы 1, системный подход к оценке качества перевода в научной и учебной сфере состоит в проведении внутренней и внешней оценки на основе обоснованных критериев. При этом формантами коммуникативной ситуации (КС) являются субъект, цель, формат, метод, критерии и параметры оценки.

Рассмотрим форманты КС подробнее.

Субъектами внешней ОКП в учебной сфере являются те, кто:
1) пользуются переведенными научными трудами, учебниками для

ведения занятий – лекций, семинарских занятий; а также для организации и проведения контроля и оценки знаний на экзаменах (преподаватели в вузах) и 2) пользуются переведенными научными трудами, учебниками для подготовки к семинарским занятиям, экзаменам (студенты, магистранты, докторанты – обучающиеся в вузе).

Это две разнонаправленные группы субъектов одного и того же учебного процесса, поэтому их оценка заведомо будет иметь и общие, и отличительные черты.

Субъектами внутренней ОКП в научной сфере являются квалифицированные специалисты в области перевода: исследователи-переводоведы, практики-переводчики (имеющие профессиональное переводческое образование). В отдельных случаях отраслевого перевода субъектами ОКП могут также выступать непрофессионалы: специалисты конкретной сферы, владеющие иностранным языком (физики, биологи, психологи, юристы и т.д.). Основными составляющими экспертного знания субъекта являются: научная парадигма, а также индивидуальные предпочтения и представления эксперта.

Как известно, объектами перевода как внутренней, так и внешней ОКП могут быть тексты различных типов и жанров в устной и письменной форме. В анализируемом нами случае охвата научной и учебной сфер – это письменные информативные тексты, т.е. объекты перевода являются для субъектов одними и теми же.

Цель оценки, в свою очередь, определяет метод и формат. При внешней ОКП в учебной сфере для преподавателя это – дидактические задачи по формированию необходимых умений, навыков и профессиональных компетенций обучающихся; цель: оценить уровень исполнителя; для обучающегося – это пользовательская цель: оценить приемлемость перевода в учебном процессе; в научной сфере – это исследовательские задачи разных видов.

Соответственным будет и формат итоговой оценки: в учебной сфере – внешняя ОКП предоставляется преподавателем суждением в вербальной форме, а также в виде оценок в баллах, обучающимся – вербальным оценочным суждением, комментарием; в научной сфере – это доклады, статьи, монографии и др. научные труды.

Методами внешней ОКП в научной и учебной сфере сопоставительный, формально-количественный, аналитический, а внутренней ОКП – эти же методы с добавлением экспериментальных в соответствии с исследовательскими задачами.

Метод, в свою очередь, подразумевает использование определенного инструментария: критериев и параметров. Субъекты внешней ОКП – преподаватели опираются на нормативные требования: формализованные (если выработана четкая система оценок с разбалловкой за все виды переводческой деятельности); понимаемые интуитивно (если такой системы нет); интерпретационная позиция (если

в качестве критерия оценки избирается определенная методологическая установка). Для обучающихся критериями ОКП будут требования, понимаемые интуитивно. Для субъектов внутренней ОКП – это выбор определенной научной парадигмы, а также собственная авторская концепция.

Различия в избранных параметрах состоят в том, что субъекты внешней ОКП только фиксируют переводческие ошибки (как правило, в первую очередь) и переводческие достижения (во вторую очередь), эксперты-специалисты же на основе своего анализа выявляют, помимо достижений и ошибок, стратегические и тактические переводческие решения.

Эта коммуникативно-функциональная модель ОКП требует дальнейшей детализации и конкретного наполнения.

Так, наиболее полной ОКП будет для исследователей перевода. По нашему мнению, процедура внутренней оценки качества перевода текстов научной сферы должна включать следующие этапы:

- 1) Начальный этап: предпереводческий анализ текста.
- 2) Основной этап:
 - а) описание случаев переводческих удач при переводе трудных, ранее не переводимых языковых единиц разного уровня;
 - б) выявление объема и способов передачи отраслевых терминов (для переводов на казахский язык с их сверкой с терминами, утвержденными Гостерминкомом, а также терминами, традиционно используемыми в учебном процессе);
 - в) выявление типов переводческих трансформаций в разрезе их удельного веса;
 - г) составление классификации переводческих ошибок разного типа (смысловых, логических, фонетических, лексических, грамматических, орфографических, пунктуационных и др.) и их выявление.

Итогом такой процедуры станет полный сопоставительный лингвопереводческий анализ оригиналов и переводов в описываемой области знаний.

3) Заключительный этап: вывод – описание стратегии и тактики переводчиков, формулирование ОКП в аспекте возможности/невозможности использования конкретного перевода в учебном/исследовательском процессе; рекомендации и предложения к последующему изданию учебников или научных трудов.

В учебной сфере ОКП может выполняться в сокращенном виде (например, выполнением преподавателем в зависимости от дидактических задач только определенных пунктов соответствующих этапов).

Для обучающегося же ОКП будет еще более краткой, в зависимости от объема поставленной перед ним пользовательской задачи.

Отметим, что наиболее полно зарубежными исследователями ОКП разработаны типологии переводческих ошибок разного типа (вышеприведенный пункт «2 (г)»). Здесь исследователи могут найти для себя разные методы: от традиционных (формально-количественных) до экспериментальных (измерительных), выполняемых соответственно, ручными [9-12] или автоматическими [13] способами. Эффективным будет, как отмечается в работе последних лет [14], сочетание этих способов, а также использование языковых корпусов [15].

Такой комплексный подход к ОКП позволит выйти за рамки традиционного текстового анализа и включить такие параметры, заимствованные из теории коммуникации, как: источник сообщения, рецептор, обратная связь, процессы кодирования и декодирования.

Заключение

На данном этапе развития переводоведения в Казахстане речь идет о только о постановке заявленной проблемы, связанной с возможностью применения методик системного анализа как одного из способов ОКП.

По нашему убеждению, системный подход к оценке качества перевода в научной и учебной сфере должен проводиться с учетом внутренней и внешней оценки на основе обоснованных критериев. Эту работу необходимо проводить как исследователям переводов, особенно претендентам на научную степень доктора философии по специальности «Переводческое дело», так и преподавателям перевода во всех казахстанских вузах; редакторам и практикам-переводчикам, экспертам; потребителям переводов – учащимся всех форм обучения, читателям, заказчикам перевода, всем заинтересованным лицам.

Только коллективная работа в русле единых методологических позиций поможет избавиться от многих негативных последствий для всего общества, которые приносят некачественные переводы во всех сферах нашей жизни.

Информация о финансировании

Статья опубликована в рамках грантового финансирования по научным проектам Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК на 2023-2025 гг. по теме «Оценка качества перевода: научная и учебная сферы» (AP19680449).

ЛИТЕРАТУРА

[1] Жумабекова А.К. Научные исследования по переводоведению в Казахстане: новейший период // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия «Филологические науки». – 2022. – № 3 (66). – С. 248-264 – DOI10.48371/PHILS.2022.66.3.018 <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/496/171>

[2] Moorkens J., Castilho S., Gaspari F., Doherty S. (Eds.) Translation

Quality Assessment. From Principles to Practice. – Springer International Publishing. – 2018. – 287 p.

[3] Черкасов Л.Н. Когнитивный и системный подходы в лингвистике и лингводидактике // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – № 3. – Том I (Гуманитарные науки). – С.105-108.

[4] Гарбовский Н.К. Теория перевода. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 2007. – 544 с.

[5] Han C. Translation quality assessment: a critical methodological review // The Translator. – 2020. – Volume 26, Issue 3. – P.257-273.

[6] Сдобников В.В. Оценка качества перевода. Коммуникативно-функциональный подход. Монография. – М.: Флинта-Наука, 2015. – 112 с.

[7] Княжева Е.А. Оценка качества перевода: история, теория, практика: Монография. – М.: Флинта, 2018. – 248 с.

[8] Hu W. Revisiting Translation Quality Assurance: A Comparative Analysis of Evaluation Principles between Student Translators and the Professional Trans-editor // World Journal of Education. – 2018. – Vol. 8, No. 6. doi:10.5430/wje.v8n6p176 [Электронный ресурс: <https://doi.org/10.5430/wje.v8n6p176> – Дата обращения: 15.07.2023].

[9] Тишаева Н.В., Малютина Т.А. Единица перевода и проблема качества перевода // Научный потенциал. – 2020. – № 3 (30). – С.103-107.

[10] Smagulova A.S., Muratbek N.M., Murzagaliyeva M.K., Shokhayeva K.N. Errors in real-time translation during international conferences and public political addresses // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences – 2024. – № 1 (72). – P. 331-345 – URL: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.024>

[11] Дулалаева И.Ю. Конвенциональная норма и эквивалентность в оценке качества перевода // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2021. – Т.14. – Вып. 4. – С.1306-1312.

[12] Kazakova T.A., Algina O.V. Informational Status of Translation Errors and Translation Quality Assessment // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2018. – № 5 (11). – P.732-739.

[13] Popović M. Error classification and analysis for machine translation quality assessment / J. Moorkens, S. Castilho, F. Gaspari, S. Doherty (Eds), Translation Quality Assessment of Machine Translation // Technologies and Applications: Springer, Cham. – 2018. – Vol. 1. – P. 129–158.

[14] Han L, Jones G. J. F. Smeaton A.F. Translation Quality Assessment: A Brief Survey on Manual and Automatic Methods // Computation and Language.05.05.2021. – URL: <https://arxiv.org/pdf/2105.03311.pdf> (дата обращения: 15.07.2023).

[15] Li S., Li Q., Hope W. Translating (and rewriting) Jane Austen’s food across time and space // Asia Pacific Translation and Intercultural Studies. – 2022. – Vol. 9 (2). – P. 201–216. – URL: <https://doi.org/10.1080/23306343.2022.2106068>

REFERENCES

- [1] Zhumabekova A.K. Nauchnye issledovanija po perevodovedeniju v Kazahstane: novejšij period (Scientific research on translation in Kazakhstan: the modern period) // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences – 2022. – № 3 (66). – S. 248-264. – URL: <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/496/171> [in Rus.]
- [2] Moorkens J., Castilho S., Gaspari F., Doherty S. (Eds.) Translation Quality Assessment. From Principles to Practice. – Springer International Publishing. – 2018. – 287 p.
- [3] Cherkasov L.N. Kognitivnyj i sistemnyj podhody v lingvistike i lingvodidaktike (Cognitive and systemic approaches in linguistics and linguodidactics) // Jaroslavskij pedagogičeskij vestnik. – 2012. – № 3. – Tom I (Gumanitarnye nauki). – S.105-108. [in Rus.]
- [4] Garbovskij N.K. Teorija perevoda [The Theory of Translation]. – M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 2004. – 544 s. [in Rus.]
- [5] Han C. Translation quality assessment: a critical methodological review // The Translator. – 2020. – Volume 26, Issue 3. – P.257-273.
- [6] Sdobnikov V.V. Ocenka kachestva perevoda. Kommunikativno-funkcional'nyj podhod. Monografija (Translation quality assessment. Communicative-functional approach) – M.: Flinta-Nauka, 2015. – 112 s. [in Rus.]
- [7] Knjazheva E.A. Ocenka kachestva perevoda: istorija, teorija, praktika: Monografija (Translation quality assessment: history, theory, practice). – M.: Flinta, 2018. – 248 s. [in Rus.]
- [8] Hu W. Revisiting Translation Quality Assurance: A Comparative Analysis of Evaluation Principles between Student Translators and the Professional Trans-editor // World Journal of Education. – 2018. – Vol. 8. – № 6. [Electronic resurs]. – URL: <https://doi.org/10.5430/wje.v8n6p176> (accessed: 15.07.2023)
- [9] Tishaeva N.V., Maljutina T.A. Edinica perevoda i problema kachestva perevoda (The unit of translation and the problem of translation quality) // Nauchnyj potencial. – 2020. – № 3 (30). – S.103-107. [in Rus.]
- [10] Smagulova A.S., Muratbek N.M., Murzagaliyeva M.K., Shokhayeva K.N. Errors in real-time translation during international conferences and public political addresses // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series: Philological sciences – 2024. – № 1 (72). – P. 331-345. – URL: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.024>
- [11] Dulalaeva I.Ju. Konvencional'naja norma i jekvivalentnost' v ocenke kachestva perevoda (Conventional norm and equivalence in assessing the quality of translation) // Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – 2021. – T.14. – Vyp. 4. – S.1306-1312. [in Rus.]
- [12] Kazakova T.A., Algina O.V. Informational Status of Translation Errors and Translation Quality Assessment // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2018. – № 5 (11). – P.732-739.

[13] Popović M. Error classification and analysis for machine translation quality assessment / J. Moorkens, S. Castilho, F. Gaspari, S. Doherty (Eds), Translation Quality Assessment of Machine Translation // Technologies and Applications. – Springer, Cham. – 2018. – Vol. 1. – P. 129–158.

[14] Han L, Jones G. J. F. Smeaton A.F. Translation Quality Assessment: A Brief Survey on Manual and Automatic Methods // Computation and Language.05.05.2021 [electronic resurs]. – URL: <https://arxiv.org/pdf/2105.03311.pdf> (accessed: 15.07.2023) URL: <https://arxiv.org/pdf/2105.03311.pdf> (дата обращения: 15.07.2023].

[15] Li S., Li Q., Hope W. Translating (and rewriting) Jane Austen’s food across time and space // Asia Pacific Translation and Intercultural Studies. – 2022. – Vol. 9 (2). – P. 201–216. – URL: <https://doi.org/10.1080/23306343.2022.2106068>

ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ОҚУ САЛАЛАРЫНДАҒЫ АУДАРМА САПАСЫН БАҒАЛАУДЫ ЖҮЙЕЛІ КӨЗҚАРАС

*Жұмабекова А.К.¹

¹филология ғылымдарының докторы,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Шығыс филологиясы және аударма
кафедрасының профессоры
Алматы, Қазақстан, e-mail: aigzhum@mail.ru

Аңдатпа. Отандық аударма теориясы мен тәжірибесінің дамуының жаңа кезеңі аударма сапасы категориясының теориялық ұстанымдары мен әдіснамалық тәсілдерін қайта қарастыруды, оны әлемдік аударма ғылымының жетістіктерін ескере отырып бағалауды талап етеді.

Зерттеудің мақсаты коммуникативті-функционалдық модель шеңберінде ғылыми және оқу аясындағы аударма сапасын бағалаудың (бұдан әрі – АСБ) жүйелі тәсілінің алгоритмін әзірлеу болып табылады.

Ғылыми зерттеудің негізгі идеясы: АСБ-ге жүйелі көзқарас дәлелді критерийлер негізінде және белгілі бір алгоритм бойынша ішкі және сыртқы бағалауды ескере отырып жүзеге асырылуы керек.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы мынада: аударма сапасының нормативтік-бағалаушы категориялары алғаш рет жүйелік талдау әдістемесіне сәйкес сипатталған; бұл аударма сапасы категориясының біржақты пайымдауларын еңсеру мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің әдістемесі лингвистика мен аударматануда жүйелік тәсілді қолдану, сондай-ақ әртүрлі жанрдағы мәтіндердің АСБ зерттеу бойынша алдыңғы жұмыстардың нәтижелеріне негізделген.

Негізгі нәтижелер оқыту және ғылыми аударманың коммуникативті жағдаятының мынадай форманттарын сипаттаудан тұрады: субъект, мақсат, формат, әдіс, бағалау критерийлері мен параметрлері. Сыртқы және ішкі АСБ ажыратылады. Мақалада ғылыми саласы мәтіндерінің ішкі АСБ кезеңдік процедурасы сипатталған.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы: оның нәтижелері қазақстандық аударматанудағы сыны және дидактика салаларының дамуына ықпал етеді.

Жұмыс нәтижелерінің практикалық маңыздылығы жүйелі тәсілге негізделген әзірленген АСБ алгоритмін қазақстандық жоғары оқу орындарының оқу үдерісінде, сондай-ақ аударма агенттіктері мен компанияларында қолдану мүмкіндігінде жатыр.

Тірек сөздер: аударма сапасын бағалау, жүйелік тәсіл, оқу саласы, ғылыми сала, аударманың коммуникативті-функционалдық моделі, аударматану, аударма қатесі, алгоритм

SYSTEMATIC APPROACH TO ASSESSING THE QUALITY OF TRANSLATION IN THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SPHERE

*Zhumabekova A.K.¹

¹Doctor of Philology, Professor of the Department of Oriental Philology
and Translation of Abay Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: aigzhum@mail.ru

Abstract. A new stage in the development of the domestic theory and practice of translation requires a rethinking of the theoretical positions and methodological approaches to the category of translation quality, its assessment, taking into account the achievements of global translation science.

The purpose of the study is development of an algorithm for a systematic approach of translation quality assessment (hereinafter TQA) in the scientific and educational fields within the framework of communicative-functional model. The main idea of the scientific research is that a systematic approach to TQA should be carried out taking into account internal and external evaluation based on reasonable criteria and according to a certain algorithm.

The scientific significance of the work lies in the fact that for the first time the normative-evaluative categories of translation quality have been described in line with the methodology of system analysis; this may help to solve the problem of overcoming one-sided considerations of the translation quality category.

The methodology of the study is based on the results of previous works on the application of a systematic approach in linguistics and translation studies, as well as the study of the TQA of texts of various genres.

The main results consist in the description of such formants of the communicative situation of educational and scientific translation as subject, purpose, format, method, criteria and parameters of evaluation. The external and internal TQA have been differentiated. The step-by-step procedure of internal TQA of the scientific texts has been described.

The theoretical significance of the study is the fact that its results will contribute to the development of criticism and didactics in the Kazakh translation studies.

The practical significance of the work lies in the possibility of applying the developed TQA algorithm based on a systematic approach in the educational process of Kazakhstani universities, and in translation agencies and companies.

Keywords: translation quality assessment, systematic approach, educational field, scientific field, communicative-functional model of translation, translation studies, translation error, algorithm

Статья поступила 16.07.2023

UDC 82-193.3

IRSTI 17.82.10

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.017>

THE TRANSLATION OF W. SHAKESPEARE'S SONNET 1 INTO KAZAKH

***Khassenova G.A.¹**

***1^{2nd} year PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan, e-mail: khassenova_gulmira@mail.ru**

Abstract. Khamit Yergaliyev was the first poet to offer a completed Kazakh variant of the Shakespearean Sonnet. William Shakespeare's Sonnets were translated into Kazakh through indirect translation; like many of his works, this one was translated into Kazakh from Russian.

In this article Sonnet 1 will be considered, and its three versions – original in English by W. Shakespeare, the Russian translation by Samuil Marshak, and the Kazakh translation by Khamit Yergaliyev – will be provided.

The purpose of this research is to analyze in detail all three versions of Sonnet 1. The article aims to identify the differences and similarities between the variants and the peculiarities of each writer. The idea of this scientific paper is to compare the three versions of Sonnet 1 in their form and structure, as well as in their use of metaphorical language. The scientific significance of this work lies in the insufficient research of the translation of Sonnet 1 by Kh. Yergaliyev. The practical significance of the study is that the presented data can be useful for the research work of students, undergraduates, and doctoral students.

During the study, methods of analysis and synthesis were applied, as well as the sorting method to highlight the most significant moments. The fundamental method in this research was the comparative method, which led

to the obtained results. Demonstrated methods contributed to the detailed conclusion that there are various differences between the original version of Sonnet 1 by W. Shakespeare and its versions in Russian by S. Marshak and in Kazakh by Kh. Yergaliyev. This paper can contribute to further works in analyzing the translated variants of the Sonnets, which will help ensure high-quality assimilation of them in the translated language.

Keywords: indirect translation, comparative method, metric line, rhyme scheme, pun, contrasting images, metaphorical language, literary devices

Basic provisions

The translations of William Shakespeare's Sonnet 1 into Russian by Samuil Marshak and into Kazakh by Khamit Yergaliyev were analyzed in the provided research. The form and structure of the original Sonnet 1 were compared to its two translated variants. The three quatrains and the couplet of Sonnet 1 have been studied in terms of phrases, word collocations, pun, imagery, metaphorical language, and literary devices used by William Shakespeare, and their interpretations into Russian and Kazakh languages by the translators.

Introduction

Sonnet 1 is the first sonnet opening the whole series of sonnets by W. Shakespeare, which in total consists of 154 and are divided into three main cycles. The significance of Sonnet 1 was noted by the Australian academic Philip Martin, who says that Sonnet 1 "states the themes for the sonnets immediately following and also for the sequence at large" [1, p. 20].

Sonnet 1 is dedicated to the topic of procreation, which is evident in almost each line of the sonnet. To immortalize the beauty of a young man, the English poet in his sonnet urges him to have children. Beyond that, the author also dedicates lines 9 to 12 to describing the beauty of the young man. In the Sonnet 1 we can also notice a strong plea in the concluding lines 13-14 where the writer once more begs him to have children.

Due to the popularity of the sonnets by W. Shakespeare, like his other literary works, they have been translated into more than 100 languages. Regarding the Russian language, the first complete translations were presented by Nikolay Gerbel and Modest Tchaikovsky. Additionally, there are also Russian variants performed by other translators such as S. Marshak, V. Orel, V. Mazurkevich, A. Finkel, G. Kruzhkov, V. Shuf, D. Palamarchuk, and others.

S. Marshak's variant of the sonnets is distinguished by preserving and conveying the poetic beauty of the original Shakespearean sonnets. His variant, written in an accessible and understandable way, was able to convey the emotional impact of the original work to readers of the Russian variant. Furthermore, his work in translation has been praised by many scholars who have devoted their research to studying his variants of the sonnets.

The sonnets of the English poet in a complete form came to the Kazakh land through indirect translation from the Russian language. Khamit Yergaliyev, a Kazakh poet and a writer, spent six years of his life translating W. Shakespeare's sonnets into Kazakh, and in his interpretation, he relied on S. Marshak's variant. S. Marshak's Russian translation was considered "the pinnacle of skill in translating Shakespeare's sonnets" [2, p. 21].

Shakespearean sonnets weren't the only work translated by Kh. Yergaliyev. He also translated into Kazakh the literary works of G. Byron, A. Pushkin, M. Lermontov, N. Nekrasov, V. Mayakovsky, R. Gamzatov, A. Surkov, and others. Additionally, he translated other significant works of William Shakespeare, among them "The tragedy of Hamlet", the chronicle play "Richard III", and the comedy play "A Midsummer Night's Dream". Thus, we see that Kh. Yergaliyev tried his hand at translating different literary genres of W. Shakespeare's works.

The importance of his works for translation literature was mentioned by the poets Gafu Kairbekov and Kadyr Myrza Ali, who were actually the reviewers of Khamit Yergaliyev's variant of the sonnets [3, p. 6].

Materials and methods

To conduct the research, the original Sonnet 1 by W. Shakespeare, edited by Katherine Duncan-Jones, was taken as a basis. For the Russian variant of Sonnet 1, S. Marshak's translation published in 8th volume of "William Shakespeare. Complete works in eight volumes" under the general editorship of A. Smirnov and A. Anikst was used. For the Kazakh version, Khamit Yergaliyev's translation published by "Audarma" publishing house in 2004 was chosen.

The analyses of W. Shakespeare's Sonnet 1 by H. Vendler, R. Matz, J. Pequigney, P. Martin, C. Atkins were scrutinized during the research. In regard to S. Marshak's translation, the scientific works of M. Gasparov, M. Morozov, N. Avtonomova, and B. Kushner were observed. For the investigation of Kh. Yergaliyev's variant of the sonnets, the studies of Zh. Beisembayeva, A. Korabaeva, and V. Kosnikova were reviewed.

To complete the study, the methods of analysis and synthesis were primarily used, which assisted in the detailed analysis of Sonnet 1. The sorting method was employed during the research to highlight the most significant aspects of Sonnet 1.

The fundamental in this research was the comparative method. Based on this method, Sonnet 1 was analyzed and compared with S. Marshak's translation and Kh. Yergaliyev's variant.

Results and discussion

To begin with, we would like to provide an analysis of *the form and structure* of the original Sonnet 1 and its translated variants.

W. Shakespeare's Sonnet 1 is written in iambic pentameter, and its rhyme scheme is ABAB CDCD EFEF GG.

Regarding Samuil Marshak's variant, we can say that he kept the original structure of Sonnet 1, writing it in three quatrains and a couplet. This kind of structural preservation is important not only for reflecting the content but also for the aesthetic impact of the original text. The rhyme scheme in his variant of Sonnet 1 is ABAB CDCD EFEF GG, which once again emphasizes his masterful skills in conveying it into Russian. Thus, we can state that the main goal of the translation has been achieved, as the translator, by preserving the structure and form of Sonnet 1, can evoke the same reaction in the recipient of the translated text as in the recipient of the original text.

Khamit Yergaliyev kept the traditional characteristics of W. Shakespeare's sonnet. However, there were differences in the rhyme scheme: ABCB DEFE GHGH II. The first two quatrains have a different scheme, while the third quatrain and the couplet have the rhyme scheme of the original work.

In lines one through four, W. Shakespeare rhymes "increase" and "decease", "die" and "memory". S. Marshak chooses to rhyme "лoз" (vine) and "роз" (rose), "увядая" (fading) and "молодая" (young). Kh. Yergaliyev rhymes only second and fourth lines: "жүдетпей" (without exhausting) and "өтпей" (without passing). Although each writer chooses different words to rhyme, there is still a close meaning between the words "die", "увядая" (fading), and "жүдетпей" (without exhausting). It should be noted that William Shakespeare's writing is harsh, whereas S. Marshak and Kh. Yergaliyev select "softer" words. Indeed, William Shakespeare's language being harsh has been noted by many literary critics, including Peter Ackroyd, Harold Bloom, Stephen Greenblatt, James Shapiro, and Stanley Wells.

In the second quatrain, W. Shakespeare proceeds to use rhymes such as "eyes" and "lies", "fuel" and "cruel". S. Marshak, in his turn, used the words: "красоту" (beauty) and "нищету" (poverty), "соки" (juices) and "жестокий" (cruel). Kh. Yergaliyev again rhymes only second and fourth lines: "нәріңді" (juices) and "барыңды" (all/everything what you have). Here we see that different words were chosen for the rhymes; however, in the second line, W. Shakespeare's rhyme word "fuel" was translated as "соки" (juices) and "нәріңді" (juices).

In the third quatrain of Sonnet 1, the words used for rhyme are "ornament" and "content", "spring" and "niggarding". S. Marshak used the following words to rhyme: "дня" (day) and "хороня" (bury), "глашатай" (herald) and "растратой" (waste). Kh. Yergaliyev this time rhymed all four lines: "бүгін" (today) and "ұрығын" (seed), "күндік" (day) and "азғындық" (immorality).

Two consecutive rhyming lines ("be" and "thee") consisting of ten syllables end

Sonnet 1. Moreover, the last line of Sonnet 1 is composed only of one-syllable words, which is actually abundant in English language.

The final lines in S. Marshak's variant also consist of ten syllables, and the rhymes used in his translation of Sonnet 1 are "предавай" (bury) and "урожай" (harvest). The last line of his variant is composed of three-syllable (грядущих, прекрасный, урожай) and one-syllable (лет) words.

Although Kh. Yergaliyev rhymed the last two lines "жеп-ішсін" (eat and drink) and "жемісін" (harvest), he didn't keep decasyllabic metrical line. The 13th line of Sonnet 1 in his variant consists of 12 syllables and the 14th line consists of 11 syllables.

Quatrain 1

Soviet literary critic and Shakespeare scholar Alexander Anikst describes the first quatrain of Sonnet 1 as: "here Shakespeare is really "sweet-sounding" and "mellifluous"" [4, p. 568].

In the first line of Sonnet 1, in order to refer to physical beauty, W. Shakespeare used the phrase "fairest creatures". S. Marshak in his variant changed it to "лучших лоз" (from the best vines). Kh. Yergaliyev used the phrase "әсем шыбық" (beautiful vine), which, though different from the original, has a similarity to the Russian variant.

In the second line, by the phrase "beauty's rose", W. Shakespeare calls the young man [5, p. 79]. This collocation was translated by S. Marshak as "красота" (beauty), and similarly by Kh. Yergaliyev "сұлулық" (beauty).

The pun "tender heir" used by W. Shakespeare in the fourth line was given by S. Marshak as "роза молодая" (the young rose). However, in Kh. Yergaliyev's variant of Sonnet 1, the pun was omitted.

Quatrain 2

In the fifth line, W. Shakespeare praises masculine beauty by mentioning the usual "bright eyes" [6, p. 8]. The phrase wasn't conveyed in S. Marshak's variant, as he instead used the word "красоту" (beauty). Kh. Yergaliyev translated it as "сұлу ажарыңа" (to your beautiful face).

In the sixth line, the English poet used the imagery of a candle eating itself, whereas in the Russian variant by S. Marshak, it was given as "Все лучшие ей отдавая соки" (by giving her all the best juices) [4, p. 427]. Kh. Yergaliyev's translation of this line was similar to S. Marshak's: "Тәрк етесің соған асыл нәріңді" (you give her your precious juices) [7, p. 609].

In the seventh and eighth lines, to characterize the egoism of the young man, W. Shakespeare uses the contrasting images of "famine" and "abundance", and "sweet self" and "cruel". In S. Marshak's variant of the seventh line, it was given with the words "обилье" (abundance) and "нищета" (poverty). However, there are no contrasting images in the eighth line.

Kh. Yergaliyev, in his turn, used contrasting images in both the last lines of the second quatrain: "жаның" (your soul) and "жауың" (your enemy), "жөкшылдық" (poverty) and "барың" (all that you have).

Quatrain 3

In ninth and tenth lines, by using metaphorical language, W. Shakespeare compares the young man to the "world's fresh ornament" and to the "herald".

S. Marshak in his variant used the same set of words “украшение” (ornament) and “глашатай” (herald). Kh. Yergaliyev didn't keep the first metaphor, but the second, “жаршы” (herald), was just the same as in the original and Russian variants.

In the eleventh line, W. Shakespeare uses a metaphor where he compares youth to a bud. In the Russian variant, the metaphor was given with the words “Грядущее в зачатке хороня” [4, p. 427] (the future in its rudiment burying); and in Kazakh, it sounded like “Көрге тығып келешектің ұрығын” [7, p. 609] (into the coffin drive the future seed).

William Shakespeare used the commonly oxymoron of the Elizabethan sonneteers, “tender churl”, in the twelfth line of Sonnet 1. It was translated by S. Marshak as “Соединяешь скардность с растратой” [4, p. 427] (You combine stinginess with waste); and its Kazakh variant was “сапаң сақи” (stingy generous). We can say that Kh. Yergaliyev could masterfully transmitted the oxymoron of Sonnet 1 in his Kazakh translation.

Couplet

In a couplet, W. Shakespeare uses a metaphor by comparing the young man to a glutton to describe his selfishness, and in the last line, the author uses hyperbole: “To eat the world's due” [8, p. 113]. Although S. Marshak uses another set of words for the translation of these lines, he includes a metaphor: “Жалея мир, земле не предавай/ Грядущих лет прекрасный урожай!” [4, p. 427] (By pitying the world, do not bury/ of the coming years, a wonderful harvest!)

Kazakh translator also used a metaphor in his variant: “Өмірді ая, деме лахат жеп-ішсін/ Келешектің бал-шырынды жемісін!” [7, p. 609] (Have pity on life, don't tell the grave to eat and drink/ Of the future the very sweet harvest!)

Conclusion

According to the provided analysis, completed using the comparative method, the following results were obtained: the rhyme scheme used by W. Shakespeare was entirely replicated by S. Marshak, whereas Kh. Yergaliyev used the same scheme only in the 3rd quatrain and in the couplet. Furthermore, the comparison of the words used in rhymes showed that the translators selected words with somehow similar meanings to the original words twice: “die” was rendered as “увядая” (fading) and “жүдетпей” (without exhausting); “fuel” was interpreted as “соки” (juices) and “нәріңді” (juices).

The phrases used by W. Shakespeare in Sonnet 1 were expressed differently in the translated variants. In this regard, Kh. Yergaliyev stated that in his translation of the Sonnets, he took into account the features of the national concept [3, p. 6]. Indeed, for a translator, the main goal of the creative process is to achieve the understanding of the interpreted text by its readers. Ultimately, the art of translation goes beyond words, delving into cultural intricacies to create a bridge that transcends linguistic and cultural

boundaries, fostering a truly global literary exchange [9, p. 318].

The poetic devices of an English poet, used to enhance the beauty, depth, and emotionality, were preserved but also interpreted with different words. For example, the imagery of a candle eating itself was rendered in the translated variants as “Все лучшие ей отдавая соки” (giving her all the best juices) [4, p. 427] by S. Marshak; and similarly in Kh. Yergaliyev’s variant as “Тәрк етесің соған асыл нәріңді” (give her your precious juices) [7, p. 609].

The contrasting images appearing in the seventh and eighth lines were employed to convey the theme of procreation and the passage of time. The contrasting images like “famine” and “abundance” were skillfully conveyed in the Russian and Kazakh variants of Sonnet 1.

The metaphorical language “herald” used by W. Shakespeare in the tenth line, which described the subject of the poem, was retained in both translated variants of Sonnet 1: “глашатай” (herald) in Russian variant; and “жаршы” (herald) in Kazakh variant. Furthermore, the metaphor used in the eleventh line (bud), which reinforces reinforces the theme of procreation and the passage of time, was preserved in both translated variants, and was expressed with the words “зачаток” (rudiment), and “ұрық” (seed).

The oxymoron of the twelfth line “tender churl”, skillfully used by W. Shakespeare to complicate the character of the subject, was masterfully presented in the Kazakh variant as “сараң сақи” (stingy generous).

Figure of speech used in a couplet by W. Shakespeare was retained, as we can see that the Russian and Kazakh translators both used a metaphor, albeit with a different composition of words.

In conclusion, this paper demonstrated the methods and general approach to analyzing translated variants of the Sonnets. Such work can lead to the high-quality assimilation of the Sonnets in the language of their translation.

REFERENCES

- [1] Martin Ph.J.T. Shakespeare’s Sonnets; Self, Love and Art. – New York City, NY: Cambridge University Press, 1972. – 160 p.
- [2] Abdrahmanov S. Pervod poezii i poezija perevoda (Translation of poetry and poetry of translation). – Astana: Audarma, 2008. – 470 s. [In Rus.]
- [3] Ershu M. Hamit aǵanyñ qoltañbasy (Uncle Khamit’s signature). – Astana aqshamy, 2016. 27 qazan (№ 125). [In Kaz.]
- [4] Shekspir U. Polnoe sobranie sochinenij v vos’mi tomah (The complete works in eight volumes). Tom 8. – Izdatel’stvo: M.: Iskusstvo, 1960. – 631 s. [In Rus.]
- [5] Matz R. The World of Shakespeare’s Sonnets: An Introduction. – Jefferson, NC: McFarland &, 2008. – 240 p.
- [6] Pequigney J. Such Is My Love: A Study of Shakespeare’s Sonnets. – Chicago: University of Chicago, 1985. – 249 p.
- [7] Äuezov M., Kekilbaev Ä., Erǵaliev H. Uil’jam Shekspir. Otello. Asayǵa tusaý. Gamlet. Romeo men Dzhul’etta. Korol’ Lir. Sonetter (William

Shakespeare. Othello. The Taming of the Shrew. Hamlet. Romeo and Juliet. King Lear. Sonnets). – Astana: Audarma, 2004. – 688 b. [In Kaz.]

[8] Shakespeare W. Duncan-Jones K. Shakespeare's Sonnets. – Bloomsbury Arden, 2010. – 488 p.

У. ШЕКСПИРДІҢ 1 СОНЕТІНІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРМАСЫ

*Хасенова Г.А.¹

*¹2-курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: khassenova_gulmira@mail.ru

Аңдатпа. Уильям Шекспир сонеттерінің барлығын аударып, оның толық қазақша нұсқасын оқырмандарына ұсынған тұңғыш ақын – Хамит Ерғалиев. У. Шекспирдің сонеттері оның басқа да шығармалары сияқты қазақ тіліне жанама аударма арқылы аударылды, бұл шығармасы да орыс тілінен қазақ тіліне аударылған.

Бұл мақалада Сонет 1 қарастырылып, оның үш нұсқасы ұсынылатын болады: У.Шекспирдің ағылшын тіліндегі түпнұсқасы, Самуэль Маршактың орыс тіліндегі нұсқасы және Хамит Ерғалиевтің аудармасындағы қазақ тіліндегі нұсқасы.

Бұл зерттеудің мақсаты – Сонет 1-дің барлық үш нұсқасын егжей-тегжейлі талдау болып табылады. Мақала нұсқалар арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды, сондай-ақ әр жазушының ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Бұл ғылыми жұмыстың идеясы – Сонет 1-тің үш нұсқасын олардың формасы мен құрылымы, және сондай-ақ метафоралық тілдің берілуі бойынша салыстыру. Бұл жұмыстың ғылыми маңыздылығы Х.Ерғалиев аудармасындағы Сонет 1-дің жеткіліксіз зерттелуінде. Зерттеудің практикалық маңыздылығы ұсынылған деректердің студенттер, магистранттар және докторанттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына пайдалы болуымен айқындалады.

Зерттеу барысында талдау және синтез әдістері, сондай-ақ маңызды сәттерді бөліп көрсету үшін сұрыптау әдісі қолданылды. Салыстырмалы әдіс бұл зерттеуде іргелі болды, өйткені оны пайдалану алынған нәтижелерге әкелді. Көрсетілген әдістер У.Шекспирдің Сонет 1 түпнұсқасы мен оның С. Маршак аударған орыс тіліндегі және Х. Ерғалиев аударған қазақ тіліндегі нұсқаларының арасында әртүрлі айырмашылықтардың бар екендігі туралы егжей-тегжейлі қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бұл жұмыс сонеттердің аударма нұсқаларын талдау бойынша одан әрі жұмыс істеуге ықпал ете алады, және олардың аударма тілінде жоғары сапалы меңгерілуін қамтамасыз ете алады.

Тірек сөздер: жанама аударма, салыстырмалы әдіс, метрикалық тармақ, рифма схемасы, сөзойнатым, қарама-қарсы бейнелер, метафоралық тіл, көркемдік тәсілдер

ПЕРЕВОД СОНЕТА 1 У. ШЕКСПИРА НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

*Хасенова Г.А.¹

*¹докторант 2-го курса Евразийского национального университета
им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,
e-mail: khassenova_gulmira@mail.ru

Аннотация. Хамит Ергалиев был первым поэтом, который перевел все сонеты Уильяма Шекспира на казахский язык, и представил их полную версию читателям. Сонеты У. Шекспира были переведены на казахский язык путем косвенного перевода, как и любое другое его произведение, это произведение было переведено на казахский язык с русского языка.

В данной статье будет рассмотрен Сонет 1 и представлены три его версии: оригинал на английском языке написанный У. Шекспиром, русский вариант Самуэля Маршака и казахский Хамита Ергалиева.

Целью данного исследования является детальный анализ всех трех вариантов Сонета 1. Статья направлена на выявление различий и сходств между вариантами, а также особенностей каждого писателя. Идея этой научной работы состоит в том, чтобы сравнить три версии Сонета 1 по их форме и структуре, а также по способу предоставления метафорического языка. Научная значимость данной работы заключается в недостаточной изученности Сонета 1 в переводе Х. Ергалиева. Практическая значимость исследования заключается в том, что представленные данные могут быть полезны для научно-исследовательской работы студентов, магистрантов и докторантов.

В ходе исследования применялись методы анализа и синтеза, а также метод для выделения наиболее значимых моментов в сонете. Основополагающим в этом исследовании был сравнительный метод, так как именно его использование и привело к полученным результатам. Продемонстрированные методы позволили сделать развернутый вывод о наличии различных отличий между оригинальной версией Сонета 1 У. Шекспира и его версиями на русском языке в переводе С. Маршака и на казахском языке в переводе Х. Ергалиева. Данная работа может способствовать дальнейшим работам по анализу переводных вариантов сонетов, что так или иначе сможет обеспечить их качественное усвоение на языке перевода.

Ключевые слова: косвенный перевод, сравнительный метод, метрическая строка, схема рифмовки, каламбур, контрастные образы, метафорический язык, художественные приемы

Статья поступила 01.07.2023

3 БӨЛІМ.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ
РАЗДЕЛ 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
PART 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN
LANGUAGE TEACHING

ӘОЖ 378.02

ҒТАХР 14.35.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.018>

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ
ОҚУ ТАБЫСТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

***Джонисова Г.Қ.¹, Ермакова А.Д.²**

***¹БҚИТУ педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Орал, Қазақстан, e-mail: dzhonisova@mail.ru**

**² педагогика ғылымдарының магистрі, Орал, Қазақстан
e-mail: ermekova.aktoty07@mail.ru**

Аңдатпа. Қазіргі заманғы білім беру саласында негізгі әрекет бағдарларының бірі мемлекетті жаңашылдық дағдарысынан шығара алатын «табыс үшін білім» деп аталатын парадигма болып табылады. Бұл парадигма филологиялық және педагогикалық пән кадрларын дайындау барысында ерекше басымдылыққа ие болып табылады, себебі тұлғаның өзі табысты болмаса, оның беретін білімі мен тәрбиесі де табысты бола алмайды. Осы орайда мақалада білім саласындағы маңызды мәселелердің бірін шешу бойынша жұмыс жүргізді. Бұл жұмыс жоғары оқу орындары түлектерінің құзыреттілігінің жоғары деңгейін, олардың ғылыми құзыреттілігінің қоғам талаптарына сәйкестігін, өзін-өзі тәрбиелеуге дайындығын қамтитын сапаны арттыруды қамтиды. Мұның бәрі көбінесе болашақ мамандарды табысты оқытуға байланысты. Сол себепті де студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастырудың ғылыми негіздерін қолдана отырып, бұл мәселені шешу мақсатында әр түрлі деңгейдегі студенттердің жеке типологиялық сипаттамаларын ескере отырып, табысты іс-әрекеттерін ұйымдастыру студенттердің ойдағыдай білім алуы үшін жағдай жасау және диагностикалау мақсатында ішкі жағдайларды ескеру және университеттің психологиялық қызметін

үйлестіру мен әдістемелік қолдауды қамтамасыз ету қарастырылған. Шеттілді білім беру бағдарламалары, оның ішінде «Шет тілі: екі шет тілі» және «Шетел филологиясы» бағдарламалары бойынша білім алатын студенттердің оқу табыстылығын қалыптастыру мәселесіне баса көңіл бөлінді. Зерттеу барысында алынған нәтижелер студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыруға ықпал ететін жұмысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді, бұл мемлекеттің инновациялық ойлау қабілеті, қалыптасқан құзыреттілігі және өзін-өзі оқыту қабілеті бар жоғары білікті кадрларға деген қажеттілігін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ осы зерттеу жұмысы жоғары оқу орын студенттерінің оқудағы табыстылығын қалыптастырудың бағдарламаларын құруға негіз болып табылады. Мақалада ұсынылған бағдарламаның өзі жоғары оқу орнындағы табыстылықтың басты міндетін айқындау және оны жүзеге асыру бойынша жұмыстар мен ұсыныстарды әдістемелік қамтамасыз ету мәселесін шешеді.

Тірек сөздер: жоғары оқу орын, студенттер, табыстылық, оқудағы табыстылық, есте сақтау, агрессия, мазасыздық, интроверт, экстроверт, өзін-өзі бағалау, шет тілін оқыту

Негізгі ережелер

Қазақстан Республикасының білім беру мен ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілгендей, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алу кезінде студент бес нақты нәтижеге қол жеткізе білуі керек. Олар: өз саласында жеткілікті білімі болуы, түсінігі болуы; аталған білімді қолдана білу, дәлел қалыптастыру және мәселелерді шеше білу; ақпаратты жинай білу, оны жеткілікті түрде түсіндіре алу; ақпарат, ой, шешімдерді хабарлай алу; әрі қарай оқу дағдысы, өз бетінше өмір бойы оқу [1]. Студенттердің кәсіби құзыреттіліктерін және өз беттерінше білім алу дағдыларын қалыптастырып, жан-жақты дамытып, заманауи қарқынды әлемде бәсекеге қабілетті болуларына атсалысу аса маңызды. Бұл ретте студенттердің оқудағы табыстылығымен жұмыс жасау қажет. Осының барлығы мәселенің өзектілігін дәлелдей түседі.

Кіріспе

Студенттердің оқу қызметін қайта құруға мүмкіндік беретін жоғары оқу орындарында белгілі тенденциялар қалыптасып үлгерді. Алайда, тәжірибе көрсетіп отырғандай, нашар оқу үлгерімі мен тәртіпсіздік себебінен университеттен шығарылған студенттердің саны азаймай отыр.

Бұл келеңсіз құбылыстарды жеңуге және сонымен бірге студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыру үшін белгілі бір педагогикалық-психологиялық шарттарын жасау арқылы кәсіби дайындықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етуге болады. Жоғары

мектепке жүктелген міндеттерді шешу сапасы көбіне оқудағы табыстылығын қалыптастыру үшін студенттермен жұмысты дұрыс ұйымдастыра білуге байланысты.

Әдебиетке шолу барысында талданып отырған мәселенің жан-жақты зерттелгеніне көз жеткізілді. Атап айтқанда, оқу табыстылығы, жалпы табыстылық мәселелері отандық, шетелдік педагог, психолог, әлеуметтанушы, философ ғалымдар тарапынан бірқатар бағытта қарастырылған.

- табыстылық жеке тұлғаның мотивация деңгейіне, әрекеттің мақсаттық сипатына, жұмыс жасау ниетіне байланысты бейімділік, болашақта табысқа жеткізетін факторлар, қызығушылықтар жүйесі ретінде (Дж. Аткинсон, Д. Мак Клеланд, К. Роджерс, Э. Фром және басқалар).

- әрекеттің табыстылық факторлары, бағалау, мотивация, ұмтылу деңгейлері (Э. Эриксон, К. Левин, В.С. Мерлин, Е.П. Ильин, А.А. Реан, А. Бандура, М.Л. Кубышкина)

- жеке тұлғаның табысқа жеткенде немесе үміттенгенінде пайда болатын сезім, әрекеттің өз нәтижесіне қатысы (Б.Г. Ананьев, Н. Батурин, А. Леонтьев, С. Рубинштейн т.б.)

- оқушылардың табыстылығы, олардың оқу және танымдық іс-әрекеттерін белсендендіру, әлеуметтік табыстылықтың дамытылуы (А. Белкин, Ш. Амонашвили, О. Яшнова, Е. Рысбаев [2], А. Усенова [3] т.б.)

- жоғары оқу орны жүйесіндегі басқару іс-әрекетінің табыстылығы факторы, оқу іс-әрекетінің табыстылығын бағалау, студенттің табысты оқуының психологиялық факторлары, студенттердің оқу табысы және педагогика категориясы ретіндегі табыстылық. Табыстылық кәсіби зерттеу қызметі тұрғысынан да қарастырылады (Н. Курдюкова, С. Смирнов, М. Шабалина, Н. Калинина, Ш. Таубаева [4], А. Рысбаева [5], Н. Кулмышева [6], Д. Жансерикова [7] және басқалар).

Қарастырылған зерттеулердің нәтижелігін айта отырып, ЖОО студенттерінің оқудағы табыстылығын қалыптастыру мәселесі психологиялық ғылым тұрғысынан толық қамтылмағандығын мойындау керек. Мақала көрсетілген олқылықтың орнын толтыру, студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыру жолдарын саралау мақсатында жазылды.

Зерттеудің мақсаты: Студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастырудың теориялық негіздерін айқындау, әдістемесін құрастырып, оны тәжірибе жасау арқылы сынақтан өткізу.

Зерттеу болжамы: егер студенттердің оқудағы табыстылық деңгейлерін дамыту үшін арнайы бағдарлама жасақталса, студенттер оқуда табысқа жете алады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеуде негізінен сауалнама және салыстыру әдістері қолданылып отыр. Осы кезге дейін оқу табыстылығын зерттеген ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалынады. Сауалнама әдісі студенттердің табыстылығы, экстраверсия және интроверсия деңгейлері, қарым-қатынас ерекшеліктері т.б. анықтау үшін қолданылды. Зерттеуімізде бірнеше шетелдік сауалнамаларды қолданып отырмыз: Басса-Дарки, Айзенк тесті, т.б. Салыстыру әдісі алынған сауалнама нәтижелерін талдау барысында аса қажет әдіс.

Зерттеу материалы ретінде студенттердің сауалнама кезінде берген жауаптары алынды.

Талқылау

Жалпы отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерді талдау барысында «оқудағы табыстылық» ұғымы психологияда да, педагогикада да қарастырылатындығы анықталды. Психологтардың пайымдауынша, табыстылықтың негізі – бұл студенттің эмоционалды жағдайы, өзінің жеке мүмкіндіктері мен атқаратын қызметіне деген көзқарасын білдіреді. Сонымен, табыстылық түсінігін дарындылық тұрғысынан Ф.Гальтон [8], өзін – өзі бағалаудың көрінісі ретінде – У.Джеймс [9, 305 б.], жетістікке ынталандыру ретінде – Х. Хекхаузен [10, 340-б.], адамның қоғамдағы үстемдікке немесе іске асыруға деген ұмтылысы ретінде – А.Адлер[11, 247 б.], өзін-өзі тану қажеттілігі ретінде – А.Маслоу[12, 52 б.], тану қажеттілігі ретінде – А.А.Налчаджян [13, 228 б.] және т. б. қарастырған болатын. Яғни зерттеушілердің көбі оқудағы табыстылықты студенттің *жай-күйі, оқу процесі, нәтиже және қажеттілік* деп санайды.

Оқу табыстылығы феноменін қарастырып отырған педагогикалық және психологиялық зерттеулерде мынадай анықтамалар көрсетіледі:

- жеке тұлғалық даму, саналылық;
 - жеке тұлғаның танымдық, яғни когнитивті мүмкіндіктері, таным қабілеті;
 - сыртқы немесе ішкі мотивация;
 - оқу барысында жүзеге асырылатын эмоционалды қарым-қатынас.
- Педагогикалық анықтамалар мынадай:
- оқу үлгерімін, білімі мен іскерлік қабілетін объективті түрде бағалау;
 - тұлғаның өз бетінше оқу іскерлігі, қабілеті;
 - басқа да педагогикалық жағдайлардың, білім беру бағдарламасы мен оқытушының ықпалы.
 - сыртқы қосымша тәжірибе.

«Оқудағы табыстылық» ұғымын Б. Г. Ананьев алғаш рет енгізді. Зерттеуші тұжырымдаған анықтамаға сәйкес оқудағы табыстылық оқу жұмысының қарқынының, жеке өзіндік ерекшелігінің, белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу үшін білім алушы жинайтын бақылау мен

күш-жігердің оңтайлы үйлесімімен айқындалады. Бұдан басқа, оқудағы табыстылық білім беру сатылары мен деңгейлері бойынша табысты алға жылжуды қамтиды, ол тиісті білімді, икемділік пен дағдыларды меңгерумен және тұлғалық әлеуетті дамумен, сондай-ақ әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыру және кәсіби қызметке кіру арқылы қоғамға бейімделумен қатар жүреді.

Жоғарыдағы анықтамаларды былай қорытындылауға болады: оқудағы табыстылық – бұл студенттердің оқу табыстылығының оқытушылардың педагогикалық табыстылығымен арақатынасының интегралдық көрсеткіші. Оқудағы табыстылықтың келесідей компоненттері анықталды (1-сурет).

Сурет 1 – Оқудағы табыстылық компоненттері

Оқудағы табыстылықтың сыртқы жағдайлары: университет студенттерінің психологиялық әл-ауқатын қамтамасыз ету және бейімделу мүмкіндіктерін арттыру; оқу процесіндегі жеке жетістіктер, олардың білім беру үрдісіне студенттердің қанағаттануымен арақатынасындағы динамика; оқытушылардың кәсіби құзыреттілігі, олардың өзін-өзі дамыту және шығармашылық ойлау қабілеті; шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру үшін жағдай жасау мақсатында университеттегі тәрбие жұмысын үйлестіру және әдістемелік қамтамасыз ету; білім беру процесіне қатысушылардың денсаулық жағдайы; оқыту үдерісін ұйымдастыру сапасы (сабақ кестесінің үйлесімділігі, аралық және ағымдағы аттестаттауды ұйымдастыру); қауіпсіздік пен әлеуметтік-психологиялық климатты қамтитын оқытудың жайлылығы; білім алудың қолжетімділігі (студенттерді қабылдау және оқудан шығару жүйесін талдау). Ішкі жағдайларға студенттердің эмоционалды, жеке, танымдық ерекшеліктері жатады.

Нәтижелер

Студенттердің оқудағы табыстылығына әсер ететін университеттің

сыртқы және ішкі жағдайлары диагностикалық әдістер кешенін анықтауға мүмкіндік берді.

Студенттердің оқудағы табыстылығын зерттеу Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің базасында жүргізілді.

Зерттеуге бакалавриаттың 70 студенті қатысты, оның ішінде 67 қыз, 3 ұл. Зерттеу барысында үш білім беру бағдарламасының студенттері іріктеліп, топтастырылды. Бағдарламалар: «Шет тілі: екі шет тілі», «Батыс филологиясы: ағылшын тілі», сонымен қатар «Педагогика және психология». Оқудағы табыстылықты зерттеу мақсатында іріктеме үш топқа бөлінді, табыстылық көрсеткіштерінің бірі – «академиялық үлгерім»:

1-топ – университетте табысты оқитын 8 студент (оқу нәтижесінің орташа мәні 4,56). Көбіне олар бестік баға алады, көпшілігі қызыл дипломға үміткер.

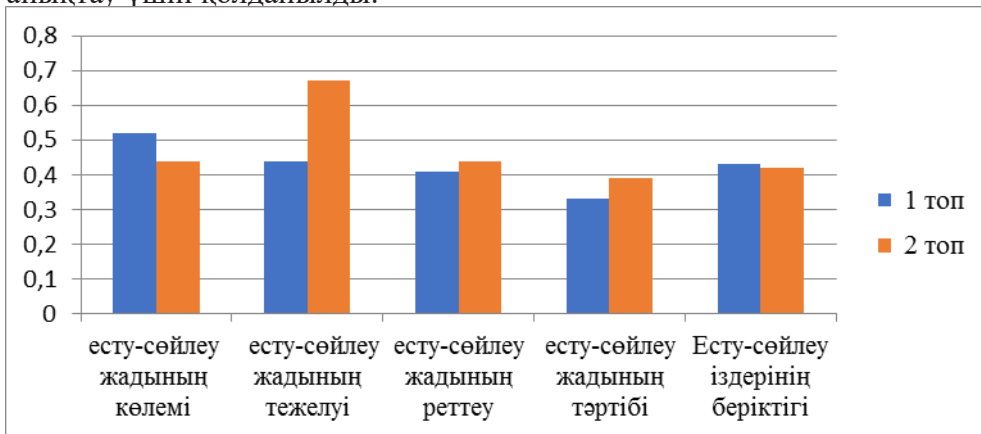
2-топ – университетте орташа табысты оқитын 58 студент (орташа бағалары 4,2). Олар негізінен төрт алады, кейде емтиханды үшке тапсырады.

3-топ – университетте табысты емес оқитын 4 студент, негізінен қанағаттанарлық бағалар мен пәндер бойынша қарыздары бар.

Нәтижелерді талдау және талқылау әр түрлі деңгейдегі студенттердің жеке типологиялық сипаттамасын жасауға және барлық жеке типологиялық топтардың жетістіктерін дамыту траекториясын жасауға, сонымен қатар университет студенттерін оқудағы табыстылығын қамтамасыз етудің бағдарламасын құруға мүмкіндік берді.

Бірінші сауалнама – Э.Г.Симерницкая әзірлеген, нейрофизиолог Е.Ю. Давыдов ересектерге бейімдеген «Лурия-2010» жадының экспресс-диагностикасының стандартталған әдістемесі (2010 ж).

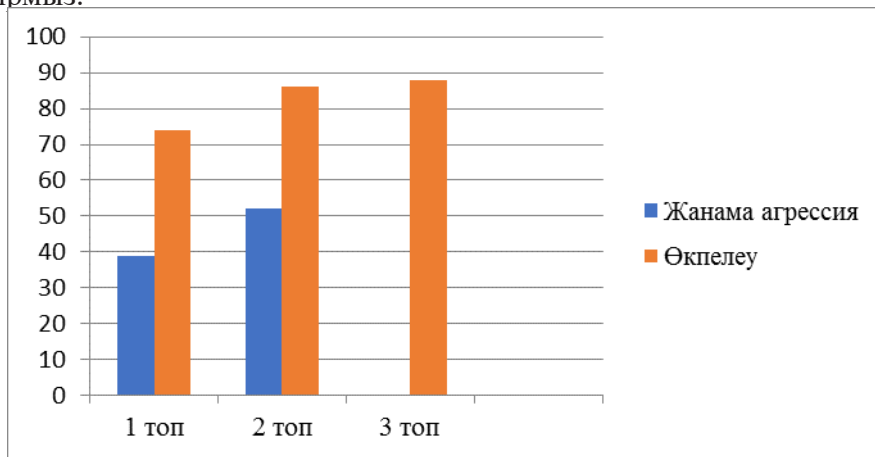
Бұл сауалнама студенттерді оқыту процесіне қатысатын танымдық процестің негізгі құрамдас бөлігі ретінде есте сақтау механизмдерін анықтау үшін қолданылды.

Сурет 2 – Жад көрсеткіштерінің орташа дәрежелерін салыстыру

Нәтижекөрсеткіші бойынша 2 және 3-топтардың орташа дәрежелерін салыстыру кезінде айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ, ал 1 және 2-топтар арасында есту-сөйлеу жадының нәтижелері бойынша, есту-сөйлеу іздерінің тежелуі, есту-сөйлеу жадының реттелуі және есту-сөйлеу жадының жаңғырту қабілеті сияқты көрсеткіштер бойынша айтарлықтай айырмашылықтар анықталды. Студенттердің танымдық ерекшеліктерін зерттеу нәтижесінде есте сақтауды зерттеудің төмен нәтижелеріне студенттердің жеке ерекшеліктері әсер ететіні анықталды. Оқудағы табыстылық процесінде ақпаратты есте сақтау және жаңғырту жетекші оқу міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл ретте шеттілді бағдарламалар аясында білім алатын студенттердің оқу табыстылығын зерттеу аса маңызды болды, себебі олардың есту-сөйлеу жадылары тек ана тілімен ғана емес, сонымен қатар шет тілімен де байланысты.

Сонымен қатар Басса-Дарки сауалнамасын қолдану арқылы агрессия үрдісі мен мотиві анықталды. Мәселен, Ф. Перзль агрессияны былайша анықтайды: адамның жеке шекараларын қорғауға бағытталған туа біткен қабілет және өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға немесе тоқтатуға арналған құрал. Басқа ғылыми әдебиеттердегі анықтамалар субъективті әл-ауқат терминімен тығыз байланысты. Яғни агрессияның көрінісі мен аталып өткен субъективті әл-ауқат сезімдерін және олардың оқу табыстылығы мен танымдық мүмкіндіктерге әсерін қарастырып отырмыз.

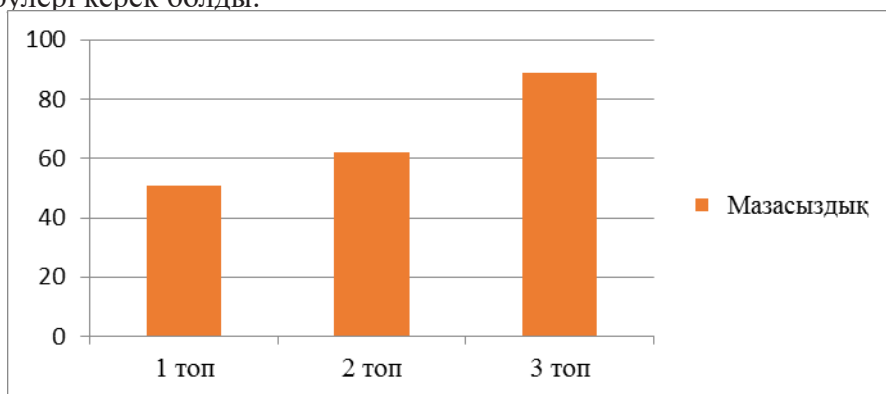

Сурет 3 – Басса-Дарки сауалнамасының көрсеткіштері

Студенттердің барлық үш тобында жалпы Басса-Дарки тестінің өкпелеу көрсеткіші 1-топта (үлгерімі жоғары студенттер) 74%, 2-топта (үлгерімі орташа студенттер) 86%, ал 3-топта (үлгерімі төмен студенттер) 88% мәніне жетеді. Аз дәрежеде және тек табысты студенттер тобында жалпы хабардарлық деңгейіне жанама агрессияның көрінісі әсер етеді. Осылайша, студенттер басқа адамдарға қатысты ренішке, қызғанышқа және басқа да жағымсыз эмоцияларға қаншалықты көп уақыт бөлсе,

соғұрлым сыртқы әлемге қызығушылық танытпайды.

Келесі сауалнама – Тейлордың мазасыздануды анықтайтын тұлғалық тесті. Мақсаты: студенттердің тұлғалық мазасыздану деңгейін анықтау. Студенттердің тұлғалық сапаларға қатысты әдістемеге жауап берулері керек болды.

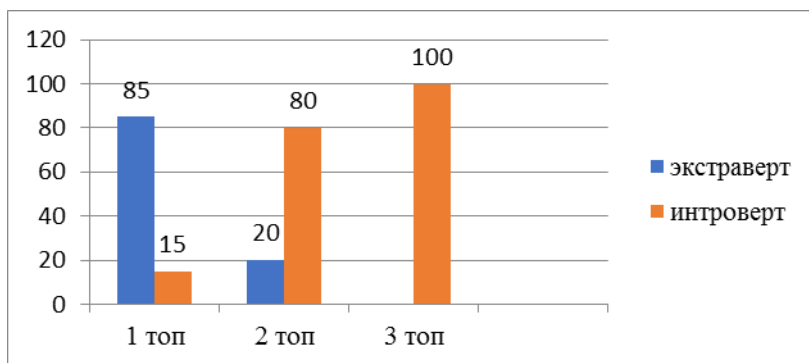

Сурет 4 – Мазасыздану деңгейінің көрсеткіштері

Анықталған нәтижелеге тоқталатын болсақ, мазасыздану деңгейі 1-топта 51%, ал 2-топта 62%, 3-топта 89% мәнін көрсетті. Сонымен қатар 3-топта Тейлордың өтірік шкаласының көрсеткіштері байқалады. Демек, егер үлгерімі жоғары студенттер тобына қиын тапсырманы тапсыру кезінде олар жауапкершілік пен сенімділікті сезінсе, ал орташа және төмен оқу үлгерімі бар студенттер тобы жұмысты орындаудағы қиындықты сезініп, оны қорқыныш, үрей ретінде қабылдайды, мазасыздық деңгейлері жоғарылайды.

Осылайша, осы зерттеуге сәйкес, эмоционалды компонентінде реніш, қызғаныш және белгісіз мазасыздық басым болатын аз табысты студенттерге қарағанда, академиялық үлгерімі жақсы студенттер эмоционалды компонентті тиімді қолдана алады, олар өздерінің наразылықтарын білдіруге және мақсаттарына жетуге, эмоцияларын көрсетуге және ойын ашық айтуға дайын болады.

Психологиялық күй ерекшеліктерін зерттеу мақсатында Г. Айзенк тесті қолданылды. Бұл тестті қолдану әдістемесі Т. Ледовскаяның жұмысында [14, б. 256] ашылып көрсетілген. Ледовская келесідей тұжырымдарға келіп отыр: интроверттер негізінен экстраверттерге қарағанда табыстырақ болып келеді; эмоционалды тұрақтылықтың әртүрлі деңгейлері оқу барысына әсер етеді, табыстылыққа да әсері бар. Сол себепті зерттеуде осы экстраверсия және интроверсия, нейротизм және тұрақтылық, психотизм секілді параметрлер де қарастырылып отыр.

Сурет 5 – Экстраверсия/Интроверсия шкаласының көрсеткіштері

Біздің зерттеуімізде Т.В. Ледовскаяның интроверттердің экстраверттерге қарағанда табысты екендігі туралы тұжырымын растау мүмкін болмады. Зерттелетін барлық үш топта әр түрлі жеке тұлғалар болды және 1-топта экстраверсия/интроверсия шкаласының орташа көрсеткіші – 15,8 (стандартты ауытқу 7.3), ал 2-топта – 16,04 (стандартты ауытқу 6.2). Үлгерімі жоғары студенттер тобында эмоционалды тұрақтылықпен, бауырмалдық, жылы сенімді қарым-қатынас құру мүмкіндігі, өзін-өзі бақылау және экстраверсия деңгейімен нейротизм деңгейінің тікелей қарым-қатынасы анықталды. В. А. Манина осыған байланысты мұндай мінез-құлық психологиялық кедергілерге жатады деп санайды. Мұндай кедергілерді жеңу үшін психологиялық қолдау қажет; оған студенттердің психологиялық қорғаныс механизмін түсінуі, кедергілер туындаған кезде себептерді талдау мүмкіндігі, қиындықтарды жеңудің сындарлы стратегияларын жүзеге асыру, өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту және эмоционалды тұрақтылықты арттыру кіреді. 3-ші үлгерімі төмен студенттер тобында психотизм неғұрлым көп болса, бауырмалдылық деңгейі соғұрлым төмен болады, ал нейротизм неғұрлым аз болса, соғұрлым бауырмалдылық күшейе түседі.

Шет тілін оқу барысында студенттердің өзін-өзі бағалауы, өздеріне деген сенімдері аса маңызды. А. Сейдикенованың пікірінше, шет тілін оқытудағы маңызды критерийлердің бірі – студенттердің мазасыздық деңгейі. Әсіресе онлайн сабақ беру барысында шет тілін оқитын студенттер мазасызданып, «тілдік барьерден» өте алмай қалады екен [15]. Мұндай қиыншылықтарды анықтай білу – олармен күресудегі алғашқы қадамдардың бірі.

Келесі тест – Дембо-Рубинштейн шкаласы. Бұл сауалнама студенттердің өздерін-өздері бағалауларының мынадай параметрлерін зерттеу мақсатында қолданылып отыр: бағалау, өмір табыстылығы, оқу табыстылығы, психологиялық күй мен әл-ауқат, әлеуметтік күй мен мәртебе, жеке тұлғалық дамуға деген мотивация, оқу үдерісіне қанағаттанушылық, оқуға деген ынта.

Кесте 1. Зерттелген үш топтың респонденттеріндегі Дембо-Рубинштейн өзін-өзі бағалау тестіне сәйкес орташа мәндер

	Өмірдегі табыстылық	Оқудағы табыстылық	Психологиялық әл-ауқат	Әлеуметтік әл-ауқат	Мен шынайымын Мен идеалмын
1топ	7,5	8,1	7,15	6,8	2,5
2топ	6,8	6,23	6,4	7,6	3,1
3топ	5,9	4,6	6,1	5,18	1,24

Зерттеу барысында алынған деректерді сапалы талдау «академиялық үлгерім» параметрі бойынша топтарға бөлінген субъектілердің ішінде орташа өзін-өзі бағалауы топ көрсеткіштеріне сәйкес келмейтін студенттердің санаттары бар екенін көрсетті. 1-кестеге сәйкес, қатысушылардың әр тобында мынадай студенттер бар екенін атап өткен жөн: академиялық үлгерім параметріне сүйене отырып, өзін осы топтың орташа деңгейінен жоғары немесе төмен бағалайтындар.

Тәжірибе барысында студенттердің оқу табыстылығының түрлі деңгейлері бойынша анықталған қиындықтарды ескере тұрып, өзін-өзі бағалау деңгейін, сонымен қатар анықталған жеке, эмоционалды және танымдық ерекшеліктерді ескеріп, әр студенттің оқу табыстылығын қалыптастырудың төмендегідей сұлбасын ұсынып отырмыз. Студенттердің білім беру бағдарламаларына сәйкес оқу табыстылығын қалыптастыру жолдары да әртүрлі болмақ; дегенмен, ортақ стратегиялар да баршылық.

Студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастырудың әдістері мен жолдары

Сабақ барысында

Сабақтан тыс

Сабақ барысында студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыруда «Педагог-психологтың қызметіндегі психологиялық қызмет және кеңес беру», сонымен қатар «Шет тілін оқыту әдістемесі» пәндерін негізге алдық.

Мысал ретінде «Педагогика және психология» мамандығының 1 курс студенттеріне жүргізілген «Кеңес беру процесінің қиындықтары мен қателіктері» тақырыбы бойынша семинар сабақтың үзіндісін келтірейік. Студенттер оқудағы табыстылығы орташа, төмен және жоғары деңгейлері бойынша араласып үш топқа алдын ала бөлініп, «Кеңес беру процесінің қиындықтары», «Кеңес беру процесіндегі қателіктер», «Кеңес беру психологиясының модельдері» тақырыптары бойынша семинар сабақтарын қорғады.

Студенттер өз тапсырмаларын көрнекі құралдар ретінде рәсімдеді:

- презентация;
- баяндама жасау.

Сабақ соңында топтар алдын ала дайындалған жағдаяттарды таңдап алып, оларды шешудің жолдарын ұсынды. Топтарға дайындалу үшін 10 минут уақыт берілді.

Топтарға ұсынылған жағдаяттар:

1. Оқыту мен тәрбиелеудегі қиындықтар. «Ұрлық»
2. Тұлғааралық қатынастардың лабиринтінде. «Түсінбеушілік»
3. Барлығы отбасынан басталады. «Балалардың немесе ата-аналардың мәселелері ме?»

Студенттер таңдап алған ситуациялық жағдайларды негізге ала отырып топ ішінен өзара рөлдерге бөлініп, шағын көрініс көрсету арқылы шешу жолдарын ұсынды.

Сабақты қорытындылау мақсатында студенттерге семинар сабағы бойынша сұрақтар қойылды:

1. Клиентпен жұмыс жасау барысында кеңесші қандай қиындықтарға тап болады?

2. Кеңес беру процесінде психолог-кеңесші қандай қателіктерге жол бермеу қажет ?

3. Кеңес беру психологиясының модельдерін атаңыз?

Келесі мысал: «Мектеп психологының кеңес беру жұмысы» тақырыбы бойынша дәріс сабақтың үзіндісі.

Дәріс жоспары:

1. Мектеп психологы – кеңесші.

2. Ата-аналар, мұғалімдер, құрбылармен қарым-қатынас барысында берілетін кеңестер.

3. Мектеп ұжымымен, педагогикалық ұжыммен жұмыс жасау мәселелері

Сабақ соңында дәріс бойынша топ студенттеріне сұрақтар қойылды:

1. Мектеп психологы жұмысының кезеңдерін атап өтіңіз?

2. Мектеп психологына консультацияны белсенді бастауға және оны дұрыс бағыттауға көмектесетін қандай әдістерді білесіз?

3. Мектептегі психологиялық кеңес беруге анықтама беріңіз?

4. Ата-аналармен кеңес барысында негізінен қандай мәселелер талқыланады?

5. Педагогикалық ұжыммен жұмыс барысында психолог кеңесші қандай мәселелерге тап болады?

Студенттерге семинар сабағына арнап таратылған тапсырмалар:

1. Басшыларға кеңес беру.

2. Ата-аналар, мұғалімдер, құрбылармен қарым-қатынас барысында берілетін кеңестер.

3. Басқарудағы кеңес берушінің жұмысы

Семинар сабақтарынан тыс қосымша тапсырмалар:

- «Өзін-өзі сипаттау» әдістемесі.
- «Полярлық профильдер» әдістемесі.

Студенттер өз тапсырмаларын келесідей көрнекі құралдар арқылы рәсімдеуі қажет:

- презентация;
- видеоролик;
- постер;
- баяндама жасау.

Келесі мысал – «Шет тілі: екі шет тілі» білім беру бағдарламасының студенттерімен «Шет тілді білім беру әдістемесі» пәні бойынша жүргізілген, оқу табыстылығын нығайтуға бағытталған семинар үзіндісі.

Семинар барысында студенттерге келесі жағдаяттар мен мәселелік сұрақтар ұсынылды:

1. Шет тілін үйрену барысында видео, аудиоматериалдарды қолданудың заманауи негіздері: тек көркем фильм тамашалау арқылы шет тілін үйрену мүмкін бе? Неге / неге жоқ?

2. Қазіргі заманда сөйлеуді дамытуға бағытталған әдістеме кең қолданылуда. Бұл әдістеменің грамматикалық және аудармашылық әдістемелерден артықшылығы неде?

3. Оқушыны халықаралық тілдік емтихандарға дайындау барысында қандай қиындықтар туындауы мүмкін?

Берілген сұрақтар талқыланғаннан соң, студенттер төрт топқа бөлініп, өз пікірлерін келесі жолдармен рәсімдеп, ұсынды:

- А) қысқаша баяндама.
- Ә) презентация.
- Б) сызба.
- В) кесте.

Семинардың келесі кезеңі – рөлдік ойын негізінде студенттердің оқу табыстылығын нығайту. Бұл кезеңде студенттер бірнеше топқа бөлініп, халықаралық тілдік емтихан тапсырушылар мен емтихан алушыларды сомдады. Рөлдік ойын барысында студенттер өздерін-өздері және бірін-бірі бағалады.

Соңғымысал – «Шетел филологиясы» бағдарламасы студенттерімен жүргізілген «Шет тілді білім беру әдістемесі» пәні бойынша арнайы дәріс үзіндісі.

Дәріс барысында келесідей сұрақтар талқыланды:

1. Шеттілді білім беру аясында қалыптастырылатын құзыреттіліктер.

2. Шет тілін үйрену мен үйретудің заманауи жолдары.

3. Шет тілін үйренушінің осал тұстарын анықтау және олармен жұмыс жасау жолдары.

4. Филологиялық пәндерді оқыту барысында шет тілін қолдану.

Дәріс сипаты – талқылау, дебат, еркін пікірталас. Дәріс барысында дәріскер студенттердің жеке және топпен жұмыс жасауларына мүмкіндік берді; нәтижесінде студенттер өз ойларын сызба және қысқаша баяндама түрінде жеткізе білді.

Сонымен, әр студенттің аталған ерекшеліктерін ескере отырып, табыстылықты қалыптастырудың бағдарламалары жасалынды. Келесі кестеде толық ақпарат берілген.

Кесте 2. Оқудағы табыстылығы әр түрлі деңгейдегі студенттермен өткізілетін бағдарламалар

Табыстылықтың жоғары деңгейі		
Өзін-өзі бағалау деңгейі		
Орташа	Төмен	Жоғары
«Оқытудың инновациялық формалар» бағдарламасы: «Тайм менеджмент» тренингі. Тренинг «Оқу – бұл өзінді оқыту» Ғылыми-практикалық семинар. Ғылыми зерттеу үйірмесі.	«Өзін-өзі тану арқылы тұлғаны дамыту» бағдарламасы: «Өзін-өзі тану» тренингі. Қабілеттерді анықтауға арналған іскерлік ойын.	«Басқаны өзің сияқты қабылда» бағдарламасы: «Әлеуметтік ортадағы толеранттылық» тренингі. «Мотивация» тренингі. Қабілеттерді анықтауға арналған іскерлік ойын.
Табыстылықтың орташа деңгейі		
Өзін-өзі бағалау деңгейі		
Орташа	Төмен	Жоғары
Абстрактілі ойлау бағдарламасын құру: «Абстрактілі-бейнелі ойлау» интерактивті дәрісі Абстрактілі-бейнелі ойлауды дамыту бойынша ғылыми-практикалық семинар «Топтық жұмыс» тренингі	«Мен Тұлғамын» бағдарламасы: «Өзін-өзі тану» тренингі «Мотивация» тренингі Қабілеттерді анықтауға арналған іскерлік ойын.	“Өзінді тап” бағдарламасы”: “Өзін-өзі тану және өзінді тап” тренингі Қабілеттерді анықтауға арналған Іскерлік ойын.
Табыстылықтың төмен деңгейі		
Өзін-өзі бағалау деңгейі		
Орташа	Төмен	Жоғары
Өзін-өзі бағалау деңгейін көтеру бағдарламасы: Психологиялық жаттығулар мен коррекциялық ойындар. «Менің өзіндік құндылығымның декларациясы»	Психологиялық қолдау мен кеңес берудің жеке бағдарламасы.	Ассоциативті қатынастарды дамыту бағдарламасы: Ассоциативті байланыстар мен есте сақтауды дамыту бойынша практикалық сабақ. Консультация, психологтың жеке қолдауы.

Оқудағы табыстылығы әр түрлі деңгейдегі студенттердің жеке типологиялық сипаттамаларын теориялық және практикалық, сандық және сапалық талдау нәтижелері бойынша әр студенттің жеке білім беру траекторияларын оның сипаттамаларының ерекшеліктерін ескере отырып құру бойынша ұсыныстар жасалды.

Зерттеу жұмысында студенттердің оқудағы табыстылығының педагогикалық-психологиялық бағдарламасы арқылы студенттердің табыстылығын қалыптастырудың жеке білім беру траекторияларын құру мүмкіндігі дәлелденді. Педагогикалық-психологиялық бағдарламалардың мазмұны: «Оқытудың инновациялық формалары», «Өзін-өзі тану арқылы жеке тұлғаны дамыту», «Дерексіз ойлауды дамыту», «Мен – жеке адаммын», «Өзін-өзі іздеу», «Ассоциативті байланыстарды дамыту». Сонымен қатар психологиялық қолдау мен кеңес берудің жеке бағдарламалары да ескерілді.

Студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыруға әсер ететін педагогикалық-психологиялық бағдарламалар мен ұсыныстардың эмпирикалық сенімді кешенін енгізу білім беру ортасындағы өзгерістерге ықпал етті. Студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық бағдарламаларын жүргізу бойынша қалыптастырушы эксперименттің нәтижелерінде субъектілердің эксперименттік тобында визуалды есте сақтау қабілетінің едәуір жақсарғаны, өзін-өзі бағалау мен эмоционалды тұрақтылықтың орташа мәні жоғарылағаны, субъектілердің мазасыздығының төмендегені және оқшаулануға қатысты бауырмалдылық көрсеткіші және экспрессивтілікке қатысты практикалық көрсеткіші артты.

Материалды теориялық және практикалық зерттеу нәтижелері бойынша студенттердің оқудағы табыстылығына әсер ететін ішкі педагогикалық-психологиялық жағдайларынан бөлек сыртқы жағдайлары да анықталды. Сыртқы жағдайларға, ең алдымен, студенттердің жеке білім беру жетістіктері, оқытушылардың кәсіби құзыреттілігі, оқу процесінің сапасы, оқытудың жайлылығы, білім алушы студенттердің білім беру процесіне бейімделуі, білімнің қолжетімділігі, білім беру процесіне қатысушылардың денсаулық жағдайы, тәрбие жұмысының сапасы жатады. Сол себепті студенттердің жеке білім беру траекторияларын құру кезінде студенттің сыртқы өмір жағдайларын да ескеру керектігін атап өткеніміз жөн.

Қорытынды

Зерттеу жұмысында алынған нәтижелер студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыруға ықпал ететін университеттерде педагогикалық-психологиялық жұмысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Өз кезегінде, бұл мемлекеттің инновациялық ойлау қабілеті, қалыптасқан құзыреттілігі және өзін-өзі оқыту қабілеті бар жоғары білікті кадрларға деген қажеттілігін қанағаттандыруға жол ашады. Сондай-ақ,

зерттеудің теориялық әзірлемелері университет студенттерінің оқудағы табыстылығын қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық бағдарламаларын құруға негіз болып табылады.

Студенттердің оқудағы табыстылығын қалыптастыруға байланысты мынадай ұсыныстар әзірленді:

- білім алушылардың оқу табыстылығына әсер ете алатын білім беру ортасының сыртқы жағдайларына ерекше назар аудару:

- оқу топтарына бейімделу мақсатында студенттерге жеке көзқарас;

- білім беру ортасының моральдық-психологиялық климатын қолдау бойынша іс-шаралар;

- ұжымды біріктіруге арналған тренингтерді қамтитын іс-шаралар;

- студенттердің білім беру үдерісін жобалауға қатысуы;

- оқытушылардың инновациялық жұмысқа қатынасын талдау.

Жүргізілген зерттеу мәселенің барлық аспектілерін толық қамтымайды, бірақ жоғары оқу орын студенттерінің оқудағы табыстылығы мәселесін зерттеу бөлімдерін едәуір толықтырады және оны педагогика мен психологияда одан әрі зерттеу үшін перспективалар ашады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2019.

[2] Рысбаев Е.Ж. Қазіргі ауыл мектептерінде оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру: педагогика ғыл.канд. ғыл.дәр.алу үшін дай. дисс. авторефераты. – Қазақстан Республикасы, Түркістан, 2008. – 25 б.

[3] Усенова А.М. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің әлеуметтік табыстылығын дамыту: философия докторы (PhD) дәр.алу үшін дай.дисс. – Алматы, 2016. – 197 б.

[4] Таубаева Ш.Т. Научно-педагогическое исследование: методология и методика. Учебное пособие. – Алматы, 2010. – 238 с.

[5] Рысбаева А.К. Методология развития успешности деятельности как категории педагогики: автореф. ... д.п.н.: 13.00.01 – Алматы: Каз. Гос.ЖенПИ, 2004. - 53 с.

[6] Кулмышева Н.А. Жоғары оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын қалыптастырудың педагогикалық шарттары // педагогика ғыл.канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дай.дисс. авторефераты. – Алматы, 2010. – 31б.

[7] Жансерикова Д.А. Студенттердің танымдық іс-әрекеті мотивациясына жалпы мағыналық қор құру мен жаңсақ нанымдардың әсер етуін зерттеу: психология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертация авторефераты. – Алматы, 2010. – 25 б.

[8] Гальтон Ф. Наследственность таланта: законы и последствия / Ф. Гальтон. – М.: Мысль, 2002 – 269 с.

[9] Джеймс У. Психология / У. Джеймс. – М.: Дайджест, 2017. – 305 с.

[10] Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: Т.1 / Х. Хекхаузен. – М.: Педагогика, 2003. – 340 с.

[11] Адлер, А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М.: Дайджест, 2015. – 247 с.

[12] Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2006. – 352 с.

[13] Налчаджян А. А. Атрибуция, диссонанс и социальное познание / А. А. Налчаджян. – М.: Когито-Центр, 2006. – 415 с.

[14] Ледовская Т.В. Индивидуально-типологические особенности студентов вуз с разными показателями успешности учебной деятельности: дисс. ...канд.псих. наук / Т.В.Ледовская. – 2010г. – 256с.

[15] Seydikenova A.S., Malshy M.M. Causes of foreign language anxiety in online education // Bulletin of Ablai khan KazUIRWL, Philology series. – 2022. – № 3 (66). – P. 329-337.

REFERENCES

[1] Қазақстан Республикасында bilim berudi zhәне ғылымды damytudyn 2020 – 2025 zhyldarға арналған мемлекеттік бағдарламасы (State program for the development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025). – Astana, 2019. [in Kaz.]

[2] Rysbaev E.ZH. Қазиргі ауыл мектептерінде оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру (Activation of educational and cognitive activities of students in modern rural schools): pedagogika ғыл.kand. ғыл.дәр. ... diss. avtoreferaty. – Қазақстан Республикасы, Түркістан, 2008. – 25 б. [in Kaz.]

[3] Usenova A.M. Bolashaқ bastauysh synyp mұғалімдерінің әлеуметтік tabystylyғyn damytu (Development of social success of future primary school teachers): filosofiya doktory (PhD) dәр.alu үshin daj. ... diss. – Almaty, 2016. – 197 б. [in Kaz.]

[4] Taubaeva SH.T. Nauchno-pedagogicheskoe issledovanie: metodologiya i metodika (Scientific and pedagogical research: methodology and methodology). Uchebnoe posobie. – Almaty, 2010. – 238 s. [in Rus.]

[5] Rysbaeva A.K. Metodologiya razvitiya uspeshnosti deyatel'nosti kak kategorii pedagogiki (Methodology of development of successful activity

as a category of pedagogy): avtoref. ... d.p.n.: 13.00.01 – Almaty: Kaz.Gos. ZHenPI, 2004. – 53 s. [in Rus.]

[6] Kulmysheva N.A. ZHоғары оқу орын студенттерінің оқу-tanymдық is-әреketi tabystylyғын қалыптастырудың педагогикалық шарттары (Pedagogical conditions for the formation of the success of educational and cognitive activities of students of higher educational institution): pedagogika ғыл.kand. ғылыми дәреzhесin alu үshin daj.diss.avtoreferaty. – Almaty, 2010. – 31 b. [in Kaz.]

[7] ZHanserikova D.A. Studentterдің tanymдық is-әreketi motivaciyasyna zhalpy мағynалық қор құру мен zhaңсақ nanymdardуң әсер etuin zertteu (Study of the impact of creating a general meaning base and false beliefs on the motivation of students' cognitive activities): psihologiya ғылым. kand. ғылыми дәр. alu үshin daj. Ddss. avtoreferaty. – Almaty, 2010. – 25 b. [in Kaz.]

[8] Gal'ton F. Nasledstvennost' talanta: zakony i posledstviya (Heredity of talent: laws and consequences) / F. Gal'ton. – M.: Mysl', 2002 – 269 s. [in Rus.]

[9] Dzhejms U. Psihologiya (Psychology) / U. Dzhejms. – M.: Dajdzhest, 2017. – 305 s. [in Rus.]

[10] Hekkhauzen H. Motivaciya i deyatel'nost' (Motivation and activity): T.1 / H. Hekkhauzen. – M.: Pedagogika, 2003. – 340 s. [in Rus.]

[11] Adler, A. Praktika i teoriya individual'noj psihologii (Practice and theory of individual psychology) /A. Adler. – M.: Dajdzhest, 2015. – 247 s. [in Rus.]

[12] Maslou A. Motivaciya i lichnost' (Motivation and personality) / A. Maslou. – SPb.: Piter, 2006. –352 s. [in Rus.]

[13] Nalchadzhyan A. A. Atribuciya, dissonans i social'noe poznanie (Attribution, dissonance and social cognition) / A. A. Nalchadzhyan. – M. : Kogito-Centr, 2006. – 415 s. [in Rus.]

[14] Ledovskaya T.V. Individual'no-tipologicheskie osobennosti studentov vuz s raznymi pokazatelyami uspezhnosti uchebnoj deyatel'nosti (Individual-typological features of university students with different indicators of academic performance): diss. ... kand.psih. nauk / T.V.Ledovskaya. – 2010. – 256 s. [in Rus.]

[15] Seydikenova A.S., Malshy M.M. Causes of foreign language anxiety in online education // Bulletin of Ablai khan KazUIRWL, Philology series. – 2022. – № 3 (66). – P. 329-337.

ФОРМИРОВАНИЕ УСПЕШНОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

*Джонисова Г.К.¹, Ермакова А.Д.²

*¹ кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор ЗКИТУ
Уральск, Казахстан, e-mail: dzhonisova@mail.ru

² магистр педагогических наук, Уральск, Казахстан
e-mail: ermekova.aktoty07@mail.ru

Аннотация. Одной из ориентиров деятельности в сфере образования является парадигма «образование для успеха», способная вывести государство из трансформационного кризиса. Следовательно, особая актуальность парадигмы «образование для успеха» имеет приоритет в контексте подготовки филологических и педагогических кадров, поскольку закономерно, что не успешная личность не может воспитывать успешную личность. В статье проведена работа по решению одной из важнейших проблем в области образования – повышению качества выпускников вузов, включающего высокий уровень компетентности, соответствие их научной компетентности требованиям общества, готовность к самообразованию. Все это во многом зависит от успешного обучения будущих специалистов. Решение данной проблемы с использованием научных основ формирования успешности обучения студентов организация успешной деятельности студентов с учетом индивидуальных типологических особенностей студентов различного уровня предусматривает учет внутренних условий и обеспечение координации и методической поддержки психологической службы университета с целью создания и диагностики условий для успешного обучения студентов. Проведен анализ понятия успешности обучения, предложены методы определения успешности обучения студентов и пути его формирования. Особое внимание было уделено вопросу формирования академической успешности студентов, обучающихся по программам иноязычного образования, в том числе по программам «Иностранный язык: два иностранных языка» и «Иностранная филология». Полученные в ходе исследования результаты позволяют организовать деятельность, способствующую формированию успешности обучения студентов, что позволяет в дальнейшем реализовывать потребности государства в высококвалифицированных кадрах, обладающих инновационным мышлением, сформированными компетенциями и способностью к самообучению. Также является основой для создания программ формирования успешности обучения студентов вузов. Программа, представленная в статье, решает важнейшую задачу практической значимости успешности в вузе и методическое обеспечение работ и предложений по ее реализации.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, студенты, успешность, успешность в обучении, память, агрессия, тревожность, интроверт, экстраверт, самооценка, обучение иностранному языку

FORMATION OF THE STUDY SUCCESS OF UNIVERSITY STUDENTS IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

*Jonisova G.K.¹, Ermekova A.D.²

*¹Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of ZKITU
Uralsk, Kazakhstan, e-mail: dzhonisova@mail.ru

² Master of Pedagogical Sciences, Uralsk, Kazakhstan
e-mail: ermekova.aktoty07@mail.ru

Abstract. One of the guidelines for activities in the field of education is the "education for success" paradigm, which can lead the state out of the transformation crisis. Consequently, the special relevance of the "education for success" paradigm has priority in the context of training philological and pedagogical personnel, since it is natural that an unsuccessful person cannot educate a successful person. The article carried out work to solve one of the most important problems in the field of education - enhancing the quality of university graduates, which also involves a higher level of competence, compliance of their scientific competence with the requirements of society, and readiness for self-education. All this largely depends on the successful training of future specialists. The solution to this problem using the scientific foundations for the formation of successful student learning; organizing the successful activities of students, taking into account the individual typological characteristics of students at various levels, involves taking into account internal conditions and providing coordination and methodological support of the university's psychological service in order to create and diagnose conditions for successful student learning. The concept of learning success is analyzed, methods for determining the success of student learning and ways of its formation are proposed. Particular attention was paid to the issue of developing the academic success of students studying in foreign language education programs, including the "Foreign Language: Two Foreign Languages" and "Foreign Philology" programs. The results obtained during the study make it possible to organize activities that contribute to the formation of student learning success, which makes it possible to further realize the state's needs for highly qualified personnel with innovative thinking, developed competencies and the ability to self-learn. It is also the basis for creating programs for developing educational success among university students. The program presented in the article solves the most important problem of the practical significance of success at a university and the methodological support of work and proposals for its implementation.

Keywords: higher education institution, students, success, success in learning, memory, aggression, anxiety, introvert, extrovert, self-esteem, foreign language teaching

Статья поступила 14.12.2023

УДК 378.147:004

МРНТИ 14.15.07

<https://doi.org/10.48371/PNLS.2024.73.2.019>

КОМПЕТЕНЦИИ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

*Кульгильдинова Т.А.¹, Кадырова Г.Р.²,
Куребаева Г.А.³, Мусатаева И.С.⁴

¹доктор педагогических наук, профессор, Казахский университет
международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

e-mail: kulgildinova.t@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-77580758>

²кандидат филологических наук, ассоциированный профессор,
НАО «Казахский национальный исследовательский технический
университет им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан,

e-mail: rabikovna@mail.ru

³кандидат филологических наук, и.о.ассоциированного профессора,
Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

e-mail: gkurebaeva@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6715>

⁴кандидат педагогических наук, и.о.ассоциированного профессора НАО
«Медицинский университет Семей», Семей, Казахстан

e-mail: iuyngul.mussatayeva@smu.edu.kz,

<https://orcid.org/0000-0003-2367-8909>

Аннотация. Статья посвящена проблемам интеграции языкового и цифрового аспектов подготовки иноязычных филологов. В данной статье ставится цель – совершенствование методической системы языкового образования будущего филолога в условиях цифровой трансформации. В связи с этим определяется задача – уточнить понятие «языковое образование» и выбрать состав компетенций, который войдет в контент модели для их актуализации в цифровом формате. В основу данной статьи легли проблемы реализации языкового образования в условиях цифровой трансформации, поэтому в статье решаются задачи классификации и определения компетенций, структуризации их для определения ожидаемого результата в условиях цифрового осмысления языкового образования будущего филолога. В Государственном общеобязательном стандарте высшего образования Республики Казахстан (ГОСО РК) прописаны и сгруппированы профессионально значимые качества личности, зафиксированные в образовательных программах как ключевые компетенции. На основе изучения и анализа указанных документов получены лингводидактические условия формирования языковых компетенций, в структуре которых содержатся компоненты, дающие концептуальный, процессуальный и результативный аспекты подготовки инофилологов. Ценность

исследования заключается в том, что в рамках понятия методическая система обучения и структуры информационно-лингвистической компетентности раскрывается сущность компетенций, которые важны для подготовки инофилолога: когнитивно-дискурсивная, интегративно-стратегическая, информационно-операционная компетенции. Формирование этих компетенций связано с глубоким осмыслением ожидаемых результатов, которые предполагают умения студента оперировать нормой и системой родного и иностранного языков с учетом лингвопрофессиональных возможностей цифровых платформ, содержащих языковые, функциональные, прагматические, семантические особенности задач иноязычного образования. Лингводидактический опыт формирования информационно-лингвистической компетентности языкового образования дал положительный результат в практике преподавания языков. Представленная нами в работе модель реализации методической системы языкового образования нацелена на формирование когнитивно-дискурсивной, интегративно-стратегической, информационно-операционной компетенций будущих филологов.

Ключевые слова: языковое образование, когнитивно-дискурсивная, интегративно-стратегическая, информационно-операционная компетенции, цифровая трансформация, реализация языкового образования, лингводидактические условия, подготовка инофилологов, методологические подходы

Основные положения

Раскроем три ключевых термина, такие как «методическая система обучения, языковое образование и цифровая трансформация», которые следует раскрыть до обсуждения компетенций. Остановимся на сущности понятия «методическая система обучения», которую В.В. Краевский определял, как целостную модель педагогической деятельности, которая конкретизируется в проекте педагогической деятельности учителя [1]. Мы рассматриваем понятие методической системы шире, с опорой на методологию языкового образования с учетом реализации выявленных нами лингводидактических условий, технологий отбора содержания обучения и подходов, методов, форм и средств обучения, формирования компетенций и механизмов установления связей между элементами языкового и цифрового образования, поскольку оно в Республике Казахстан реализуется на всех уровнях: от школьного, где ведутся занятия по трем языкам (казахском, русском и иностранном) до профессионального, куда входит бакалавриат, магистратура, докторантура.

Если говорить о языковом образовании, то приоритетной концептуальной целью его является реализация коммуникативного подхода в методической системе обучения языкам. Для создания методической системы мы определяем лингводидактические условия

развития языковых компетенций на основе интеграции предметов языкового цикла. При выявлении комплекса лингводидактических условий мы учитывали:

- методологические подходы (компетентностный и личностно-ориентированный), составляющие концептуальную базу нашего исследования;

- особенности и специфику процесса подготовки будущего филолога средствами предметно-дидактического комплекса лингвистических дисциплин;

- перспективы развития языкового образования в реальном образовательном процессе современного вуза.

В целях эффективной актуализации функционального комплекса лингводидактических условий процесса языкового образования будущего филолога необходимо обеспечить:

- включение будущего филолога в разнообразные виды учебно-познавательной и научно-исследовательской деятельности на основе ИКТ;

- создание мотивационно-ценностного дидактического пространства, способствующего реализации лингво-информационного потенциала;

- формирование интегративных умений в работе на основе спецкурса «Языковое образование в условиях цифровизации».

Закключаем, что языковое образование является основным критерием достижения нового качества жизни, способствует не только межкультурному диалогу, но и познанию мира. И наконец, понятие цифровая трансформация, которое понимается как процесс внедрения вузом цифровых технологий, сопровождаемый оптимизацией технологических процессов. Уровень цифровой трансформации измеряется материальной базой университета и цифровой зрелостью профессорско-преподавательского состава.

Введение

На определяющем этапе исследования мы описали ключевые понятия, имеющие отношение к методической системе реализации языкового образования и структуре его компетенций. Поэтому в качестве цели нашего исследования мы выдвигаем: определить пути совершенствования языкового образования в методической системе через анализ компетенций языкового образования и выявление лингводидактических условий для их формирования. В рамках решения задач нашего исследования необходим синтез отдельных методов цифровых образовательных ресурсов в модели реализации языкового образования, которые в совокупности со словесно-алгоритмическими, наглядными и практическими методами влияют на результаты обучения.

Описание материалов и методов

В современной науке термин «языковое образование» имеет разную трактовку, но бесспорно то, что он включает процесс и практику обучения всем языкам, поэтому претендует на самостоятельное существование как отрасль прикладной лингвистики. В этом смысле нам импонирует позиция С.С. Кунанбаевой, которая четко дифференцирует языковое образование и иноязычное. К языковому образованию она относит изучение казахского и русского языков, а к иноязычному образованию – изучение иностранных языков, результатом которого должен стать субъект межкультурной коммуникации как медиатор культур, а результат языкового образования – языковая личность [2]. Как видим, в данной работе автор с антропоцентрических позиций определяет сущность языкового образования. В трудах Н.Д. Гальсковой и Н.И. Гез также прослеживается антропоцентрическая парадигма с опорой на статус языка в обществе отмечается, что «языковое образование включает как родные, так и неродные языки выступает в качестве значимого феномена, оно формирует сознание личности, ее способность быть социально мобильной в обществе, свободно “входить” в открытое информационное пространство» [3]. Данная точка зрения находит отклик в трудах В.А. Козырева: «Языковое образование как процесс и результат познавательной деятельности, направленный на овладение языком и речью, на саморазвитие и становление личности» [4]. Автор в данном случае говорит о личности вообще, тогда как в языковом образовании на первое место выдвигается языковая личность как ценность антропоцентрического подхода, которая умеет, по определению исследователя, «адаптироваться к меняющимся условиям языковой среды, с одной стороны, и активно воздействовать на эту среду – с другой» [4]. Ученые отмечают важность для языкового образования роль языка в формировании индивидуального языкового сознания. Трактовка широкого и узкого понимания языкового образования через призму языкового сознания интерпретирована в трудах Т.М. Дридзе, она считает, что языковые элементы помогают в воспроизводстве представлений об объекте и способствуют укреплению придавать им в общении четкие очертания. Отмечая взаимосвязь языкового сознания и языкового образования, она подчеркивает, что «языковое сознание как функциональный базис речемыслительной и коммуникативно-познавательной деятельности в большей мере поддается формированию и контролю в процессе обучения» [5, с.36]. Она предлагает интегрировать профессиональную коммуникацию и языковую подготовку в дисциплине «Языковая подготовка к участию в профессиональной коммуникации». То есть понятие «профессиональная подготовка» филолога как динамический процесс, конечной целью которого является формирование комплекса профессиональных качеств личности, зависит от языковой компетенции выпускника. Красной нитью в трудах С.С.Кунанбаевой

[6] прослеживается мысль, что через иностранный язык и культуру другой страны расширяется языковое и когнитивное сознание, которые формируют языковую картину мира. Данные положения важны для иноязычного образования, как и для языкового в целом. Актуальность исследований С.С.Кунанбаевой подтверждается обращением к вопросам коммуникации и обмена информацией как к важным инструментам в решении задач, связанных с экономическими, социальными и культурными аспектами лингвистической интеграции, которая связана с совершенствованием методической системы по изучению языков. Такой подход предполагает владение личностью несколькими иностранными языками, что обеспечивается сосуществованием нескольких языков в обществе. Осознание роли и значимости иноязычного образования как одного из главных интеллектуальных ресурсов становления и развития личности предполагает готовность будущего филологов осуществлять свою профессионально-педагогическую деятельность на основе инновационных научно-теоретических подходов. Овладение иностранным языком как лингвокультурой связано с развитием когнитивных способностей обучаемых, при этом важен учет специфики процесса иноязычного образования, направленного на профильно-ориентированное знание языка, способствующего формированию отраслевого метаязыка. Для этого необходимо выработать формат алгоритма двусторонней учебно-коммуникативной деятельности студентов и преподавателей на основе компетентностного реестра различных профессиональных ситуаций, что обеспечивает ориентацию в коммуникативной схеме языковых задач и оперативную подготовленность выпускников-филологов к определенному отраслевому взаимодействию. Развитие ситуативной коммуникации требует богатого арсенала средств и типизированных приемов использования языка в различных коммуникативных сферах и речевых ситуациях с целью передачи разнообразной логической и коммуникативно-значимой информации, обуславливает необходимость поиска правильных, наиболее точных в смысловом, стилистическом и ситуативном контекстах речевых средств изучаемого языка. В языковом образовании актуален тезис о том, что язык – это код соответствующей национальной культуры, а обучение языку рассматривается как средство организации лингвокультурологического, а также межкультурного взаимодействия. Ожидаемым результатом профессиональной деятельности будущего филолога является языковая личность, способная выделять в лингводидактических заданиях стратегии культурно-понятийного компонента в аспекте рассмотрения его содержания в культурно-понятийном ракурсе через призму лингвокультурологических единиц родного и изучаемого языков и т.д.

Результаты исследования и обсуждение

Методическая система языкового образования включает

концептуальную составляющую модели с цифровой трансформацией, куда входят научно-педагогические подходы. Моделирование деятельности будущего филолога в условиях цифровой трансформации зиждется на личностно-деятельностном, коммуникативно-когнитивном и операционально-технологическом подходах, с помощью которых обеспечивается языковое образование. Данные подходы представляют концептуальную платформу **информационно-лингвистической компетентности**, которую мы определяем в качестве основной в нашем исследовании. Она базируется на уровнях когнитивно-дискурсивной, интегративно-стратегической, информационно-операциональной компетенций будущих филологов. Коммуникативно-когнитивный подход реализуется через лингво-коммуникативные стратегии, способствуя формированию **когнитивно-дискурсивной компетенции** с учетом специфики обеспечения иноязычного учебного процесса заданиями, которые способствуют определению критериев ее измерения. Так актуализируется системная характеристика когнитивно-дискурсивной компетенции на основе реализации коммуникативно-лингводидактических заданий, содержащих профессиональные задачи межкультурного общения посредством использования лингвокоммуникативных стратегий.

Лингвокультурологическая среда как условие эффективной организации языкового образования способствует формированию лингвистической компетенции и решению коммуникативных задач общения. С.С.Кунанбаева отмечает, что именно языковая среда дает ориентировку на продуктивную деятельность, куда включается гармоничное освоение паремии, что и формирует у студента **когнитивно-дискурсивную компетенцию**, для обеспечения которой в процессе языкового образования предполагается обучение продуцированию дискурса, т.е. продукта иноязычной речи в контексте конкретной коммуникативной ситуации. Данный процесс включает в себя следующие этапы: 1) ознакомление/предъявление дискурса; 2) лингвосемантический и культурологический анализ; 3) практическое применение дискурса.

Этап ознакомление/предъявление дискурса осуществляется в форме беседы после текста или нескольких текстов на одну тему. Этап лингво-семантического и культурологического анализа нацелен на разворачивание микротемы заданной ситуации и связан с анализом пословиц, устойчивых сочетаний, используемых в тексте. Эта обеспечивает когнитивный компонент процесса обучения, поэтому умение анализировать проблему в целях ее осмысления для развития дискурса представляет неотъемлемую часть языкового образования.

Интегративно-стратегическая компетенция формируется на этапе создания мотивационно-ценностного дидактического пространства, способствующего реализации творческого потенциала будущего филолога и обеспечивает 2-ое дидактическое условие –

обеспечение лингводидактических упражнений и информационной направленности процесса профессиональной подготовки студентов. Технология создания мотивационно-ценностного дидактического пространства связана со стратегиями организации творческой деятельности, направленной на формирование учебно-логических, познавательных-поисковых, исследовательских умений будущих филологов, которые способствуют реализации своей стратегии мышления, поведения, деятельности, т. е. своей личностной и рефлексивной позиции. **Интегративно-стратегическая компетенция** способствует развитию профессионализма, что проявляется в способности к постоянному личностному и профессиональному самосовершенствованию на основе интеграции задач профессионально-деятельностного и профессионально-коммуникативного подходов. **Интегративно-стратегическая компетенция** тесно взаимосвязана с мыслительной деятельностью и базируется на методах проблемного изложения материала, что ведет студентов к осознанному использованию стратегий анализа текстов, синтеза и систематизации учебного материала.

Информационно-операциональная компетенция формируется у студентов на основе использования различных видов программных средств с учетом развития информационной деятельности, это неотъемлемая часть общего процесса профессионального становления студента, где используются следующие педагогические средства:

1) **Методы формирования языкового сознания** – словесно-алгоритмические, наглядные, практические, игровые, рефлексивные, творчески-развивающие; методы показательного решения проблем (диалогическое проблемное изложение, создание проблемных ситуаций и их решение, проблемное изложение);

2) средства обучения – виды вербальной и невербальной коммуникации; специальные упражнения и задания, направленные на совершенствование коммуникативных и информационных умений; информационные и творческие проекты;

3) формы обучения – лекции, практические занятия в их разновидности – семинары, лабораторные работы, учебные дискуссии, видеоуроки.

Условие III - Внедрение новых информационных технологий в процесс профессиональной подготовки студентов филологического направления реализуется в соответствии схеме реализации методической системы языкового образования (рис.1).

Для формирования информационно-операциональной компетенции используют: а) образовательные платформы и сайты, которые предлагают курсы обучения иностранного языка для обучающихся разных уровней: от начального до продвинутого. Функционал и опции платформ позволяют совершенствовать языковые компетенции с

помощью различного вида аудио и видео-форматов, интерактивных и игровых упражнений. На таких платформах очень удобны и эффективны средства контроля и самоконтроля за результатами и достижениями обучающихся, что в свою очередь повышает востребованность их использования.

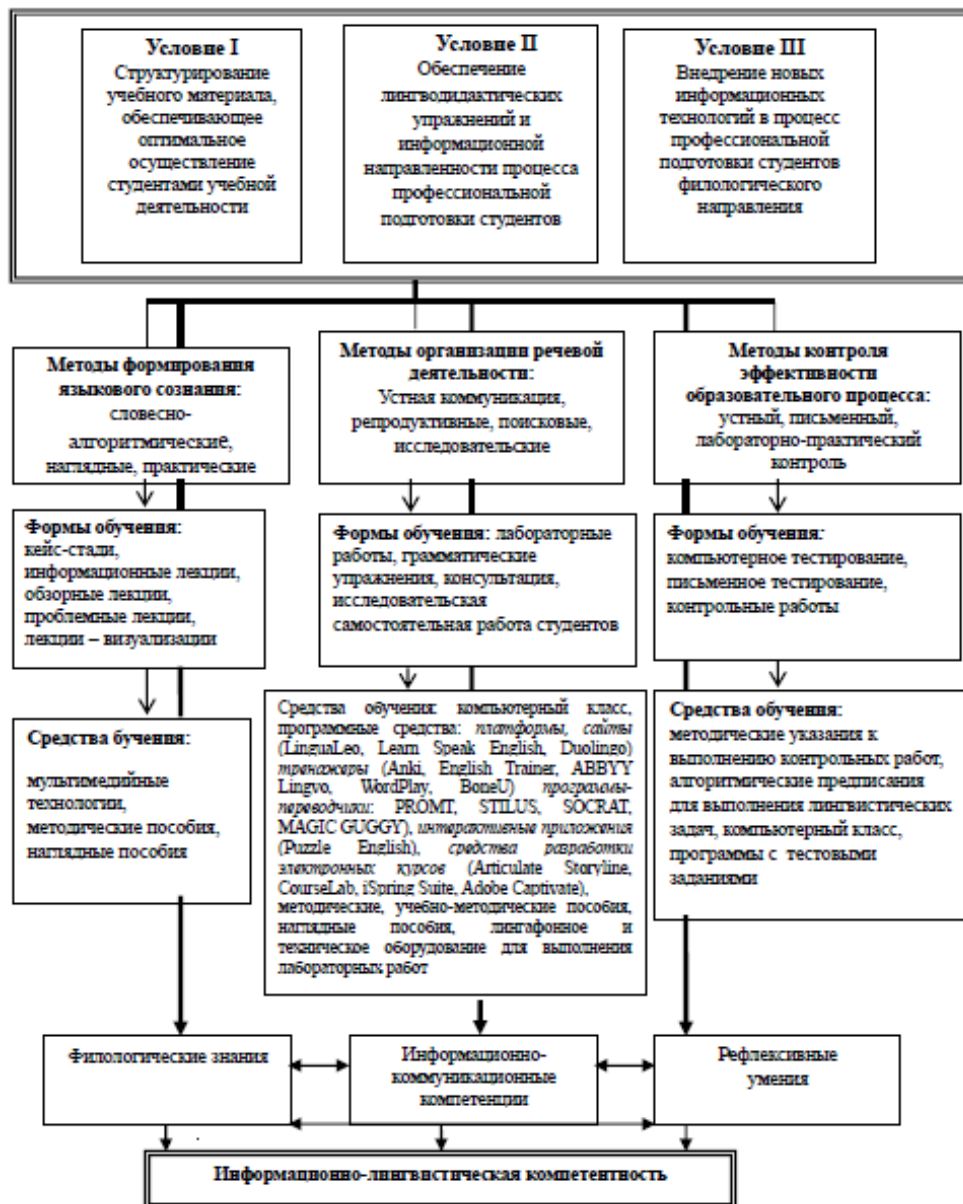

Рисунок 1 – Схема реализации методической системы языкового образования

Программные тренажеры, такие как ABBYY Lingvo, BoneU, Anki, WordPlay предназначены для тренировки памяти, пополнения

словарного запаса. Позволяют приобрести и улучшать навыки понимания, правильного воспроизведения текста на слух и распознавания речи – тренируются навыки слушания и произношения.

Переводчики PROMT, MAGIC GUGGY, SOCRAT, STILUS и др. на основе представленной возможности многократного повторения нужного фрагмента способствуют запоминанию написания и произношения слов или фраз до автоматизма.

Приложения PUZZLE ENGLISH, REPENG, ENGLISH GRAMMAR на основе выполнения разнообразных интерактивных заданий позволяют отработать навыки произношения и написания, изучить основы грамматики, запомнить лексические формы.

Заключение

Глубокое осмысление вопросов соотношения языкового образования и компетенций, которые необходимы для полноценной подготовки филолога, требует продумывания методической системы, которая включает дидактико-технологические этапы, направленные на прогнозирование профессионально значимых качеств будущих специалистов, формирование содержания и конструирование программы подготовки студентов, проектирование педагогического процесса [5, с. 97-101].

Представленная модель отражает лингводидактические условия, которые учитывают многоаспектность и вариативность языкового образования в условиях цифровой трансформации, способствует эффективному решению вопросов коммуникативной лингводидактики и обмена информацией, так как это необходимые инструменты подготовки будущего филолога. Уровни **информационно-лингвистической компетентности** представлены когнитивно-дискурсивной, интегративно-стратегической, информационно-операциональной компетенциями будущих филологов, которые включают навыков, коммуникативного, культуроведческого, а также речевого развития, диагностируются через онлайн-тестирование. Данные тестовые задания загружены в системе Online Test Pad, которые каждый первокурсник выполняет самостоятельно через свой телефон. Вследствие окончательных результатов формируются группы по уровням обучения языков.

Проведенный нами анализ теоретических основ формирования компетенций языкового образования, а именно: **информационно-лингвистическая компетентность**, представленная когнитивно-дискурсивной, интегративно-стратегической, информационно-операциональной компетенциями, позволяет сделать выводы о том, что методическая система соответствует концепции развития языкового образования, направлена на совершенствование языкового опыта и подготовки филологов в условиях цифровой трансформации.

Лингво-дидактический опыт формирования **информационно-лингвистической компетентности** языкового образования дал положительный результат в практике преподавания языков. Представленная нами в работе модель **реализации методической системы языкового образования** нацелена на формирование когнитивно-дискурсивной, интегративно-стратегической, информационно-операциональной компетенций будущих филологов.

Информация о финансировании

Исследование проведено в рамках проекта грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам на 2023-2025 годы (Министерство науки и высшего образования РК) на тему «Совершенствование методической системы обучения языкам на этапе цифровой трансформации образования» (ИРН АР19679103).

ЛИТЕРАТУРА

[1] Методология педагогического исследования: Пособие для педагога исследователя. – Самара: Изд-во СамГПИ. – 1994. – 165 с.

[2] Кунанбаева С.С. Стратегические ориентиры высшего иноязычного образования. /Монография. – Алматы: Изд-во Полилингва, 2015. – 180 с.

[3] Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика : учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 336 с.

[4] Козырев В. А. Русский язык и культура речи. Современная языковая ситуация : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Козырев В.А., Черняк В.Д. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – Москва: Юрайт, 2019. – 167 с.

[5] Дридзе Т.М. Социопрагматическая типология текстов и обучения знаковой коммуникации // Социопрагматика и преподавание иностранных языков – (Сб. науч. тр. / Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т). – М., 1997. – С. 36-47.

[6] Kunanbayeva S. The Modernization of Foreign Language Education: the Linguocultural-Communicative Approach». – London, 2016. – 210 p.

REFERENCES

[1] Metodologiya pedagogicheskogo issledovaniya: Posobie dlya pedagoga issledovatelya (Methodology of pedagogical research: A handbook for a teacher researcher). – Samara: Izd-vo SamGPI, 1994. – 165 s. [in Rus.]

[2] Kunanbaeva S.C. Strategicheskie orientiry vysshego inoyazychnogo obrazovaniya/ Monografiya (Strategic guidelines for higher foreign language education. /Monograph). – Almaty: Izd-vo Polilingva, 2015. – 180 s. [in Rus.]

[3] Gal'skova N.D., Gez N.I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika : ucheb. posobie dlya stud. lingv, un-tov. (Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology : a textbook for students of linguistic universities). – М.: Izdatel'skij centr «Akademiya», 2013. – 336 s. [in Rus.]

[4] Kozyrev V. A. Russkij yazyk i kul'tura rechi. Sovremennaya yazykovaya situaciya : uchebник i praktikum dlya bakalavriata i magistratury (Russian language and speech culture. The modern language situation : textbook and workshop for Bachelor's and Master's degrees) / Kozyrev V.A., CHernyak V.D. – 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. – Moskva: YUrajt, 2019. – 167 c. [in Rus.]

[5] Dridze T.M. Sociopragmaticheskaya tipologiya tekstov i obucheniya znakovoj kommunikacii // Sociopragmatika i prepodavanie inostrannyh yazykov (Sociopragmatic typology of texts and teaching sign communication // Sociopragmatics and teaching of foreign languages). – (Sb. nauch. tr. / Mosk. gos. in-t mezhdunar. otnoshenij (un-t). – М., 1997. – S. 36-47. [in Rus.]

[6] Kunanbayeva S. The Modernization of Foreign Language Education: the Linguocultural-Communicative Approach. – London, 2016. – 210 p.

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ БОЛАШАҚ ФИЛОЛОГТАРДЫҢ ШЕТТІЛДІК БІЛІМІНІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІ

*Кульгильдинова Т.Ә.¹, Кадырова Г. Р.²,
Куребаева Г.А.³, Мусатаева И.С.⁴

*¹педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: kulgildinova.t@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-77580758>

²филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті Алматы, Қазақстан, e-mail: rabikovna@mail.ru

³филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а. Alikhan Bokeikhan University Семей, Қазақстан e-mail: gkurebaeva@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6715>

⁴педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а. «Семей медицина университеті» КеАҚ, Семей, Қазақстан e-mail: iuynkul.mussatayeva@smu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2367-8909>

Аннотация. Мақала шет тілді филологтарды даярлаудың тілдік және цифрлық аспектілерін интеграциялау мәселелеріне арналған. Бұл

мақалада цифрлық трансформация жағдайында болашақ филологтың тілдік білім берудің әдістемелік жүйесін жетілдіру мақсаты қойылған. Осыған байланысты тілдік білім ұғымын нақтылау және оларды цифрлық форматта өзектендіру үшін модель мазмұнына енетін құзыреттер құрамын таңдау міндеті анықталады. Бұл мақаланың негізі цифрлық трансформация жағдайында тілдік білім беруді жүзеге асыру мәселелері болды, сондықтан мақалада болашақ филологтың шеттілдік білімін цифрлық түсіну жағдайында күтілетін нәтижені анықтау үшін құзыреттерді жіктеу, оларды құрылымдау міндеттері шешіледі. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті жоғары білім беру стандартында (ҚР МЖМЖБС) негізгі құзыреттер ретінде білім беру бағдарламаларында тіркелген тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттері тіркеліп, топтастырылған. Аталған құжаттарды зерделеу және талдау негізінде тілдік құзыреттіліктерді қалыптастырудың лингводидактикалық шарттары алынды, олардың құрылымында шетел тілді филологтарды даярлаудың тұжырымдамалық, процесстік және нәтижелі аспектілерін беретін компоненттер бар. Зерттеудің құндылығы мынада: оқытудың әдістемелік жүйесі және ақпараттық-лингвистикалық құзыреттілік құрылымы тұжырымдамасы аясында шетел тілді филологты даярлау үшін маңызды құзыреттердің мәні ашылады: когнитивті-дискурсивті, интегративті-стратегиялық, ақпараттық-операциялық құзыреттілік. Бұл құзыреттіліктердің қалыптасуы студенттің ана және шет тілдерінің нормасы мен жүйесімен жұмыс істеу қабілетін, шет тіліндегі білім беру міндеттерінің тілдік, функционалдық, прагматикалық, семантикалық ерекшеліктерін қамтитын цифрлық платформалардың лингвистикалық кәсіби мүмкіндіктерін ескере отырып, күтілетін нәтижелерді терең түсінумен байланысты. Тілдік білім берудің ақпараттық-лингвистикалық құзыреттілігін қалыптастырудың лингвистикалық-дидактикалық шарттары тілдерді оқыту тәжірибесінде оң нәтиже берді. Біз жұмыста ұсынған шеттілдік білім берудің әдістемелік жүйесін іске асыру моделі болашақ филологтардың когнитивті-дискурсивті, интегративті-стратегиялық, ақпараттық-операциялық құзыреттерін қалыптастыруға бағытталған.

Тірек сөздер: тілдік білім, когнитивті-дискурсивті, интегративті-стратегиялық, ақпараттық-операциялық құзыреттілік, цифрлық трансформация, тілдік білім беруді жүзеге асыру, лингводидактикалық жағдайлар, шет тілді филологтарды даярлау, әдіснамалық тәсілдер

COMPETENCES OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION OF FUTURE PHILOLOGISTS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

*Kulgildinova T.A.¹, Kadyrova G.R.²,
Kurebayeva G.A.³, Mussatayeva I.S.⁴

*¹Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan
e-mail: kulgildinova.t@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-77580758>

²Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, NJSC «K.I. Satbayev Kazakh National Technical University», Almaty, Kazakhstan
e-mail: rabikovna@mail.ru

³Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan,
e-mail: gkurebaeva@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6715>

⁴Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor, «Semey Medical University» NCJSC, Semey, Kazakhstan,
e-mail: iuyngul.mussatayeva@smu.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0003-2367-8909>

Abstract. The article is devoted to the problems of integrating the linguistic and digital aspects of the training of foreign language philologists. The purpose of this article is to improve the methodological system of language education of the future philologist in the context of digital transformation. In this regard, the task is to define and clarify the concept of language education and choose the composition of competencies included in the content of the model for their actualization in digital format. This article is based on the problems of implementing language education in the context of digital transformation, therefore, the article solves the problems of classifying and defining competencies, structuring them to determine the expected result in the context of digital understanding of the language education of the future philologist. The State Mandatory Standard of Higher Education of the Republic of Kazakhstan prescribes and groups professionally significant personality qualities recorded in educational programs as key competencies. Based on the study and analysis of these documents, linguistic and didactic conditions for the formation of language competencies have been obtained, the structure of which contains components that provide conceptual, procedural and effective aspects of the training of foreign philologists. The value of the research lies in the fact that within the framework of the concept of a methodological learning system and the structure of information and linguistic competence, the essence of important competencies for the training of a foreign philologist is revealed: cognitive-discursive, integrative-strategic, information-operational competencies. The formation of these competencies is associated with a deep understanding of the expected results, which presuppose the student's ability

to operate with the norm and system of native and foreign languages, taking into account the linguistic and professional capabilities of digital platforms containing linguistic, functional, pragmatic, semantic features of the tasks of foreign language education.

Keywords: language education, cognitive-discursive, integrative-strategic, information and operational competencies, digital transformation, implementation of language education, linguodidactic conditions, training of foreign philologists, methodological approaches

Статья поступила 15.04.2024

UDC 81'246.2

IRSTI 14.25.05

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.020>

POSITIVE EFFECTS OF BILINGUALISM ON CHILD DEVELOPMENT

Tuimebayev Zh.K.¹, *Ualikhanuly A.²

¹Doctor of Philological Sciences, Professor,
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan, e-mail: info@kaznu.kz

*²PhD student, al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan, e-mail: abylai.ualikhanuly@mail.ru

Abstract. In this article we will examine the psychological aspects of bilingualism on children, analyze advantages of this phenomenon. The purpose of the article is to give a clear explanation of how bilingualism positively affects the development of a child.

In the condition of stable mass bilingualism in the Republic of Kazakhstan, including the Kazakh state language and Russian as the language of international communication, the issue of children's bilingualism is of particular importance. Children's age is especially significant in human development. In a short period of time, the child learns a huge amount of information, masters a variety of skills and abilities that are necessary for further socialization in society. The practical and scientific significance of the work lies in the observations, conclusions and types of experiments that were carried out during the research.

The authors used theoretical methods, survey, observation, audio and video recordings. The article presents the results of a questionnaire of parents of preschoolers who attend kindergarten No. 6 located in the city of Almaty. A total of 79 parents of preschoolers took part in the experiment. Each question of the questionnaire was selected in order to find out how parents communicate

with their children in certain situations. The results of the study indicates that Kazakh language prevails among preschool children, while Russian was a little difficult for them in comparison with their native language.

Having received the questionnaire results, it goes without saying that bilingualism has a positive effect on children's mental abilities, activates their general language and translation abilities. The obtained results expand knowledge about child bilingualism, can be used as a basis for further linguistic research in the field of child bilingualism.

Keywords: child bilingualism, preschool age, speech development, Kazakh language, Russian language, language socialization, speech activity, code switching

Basic provisions

Child bilingualism is considered to be a phenomenon in which a child speaks two languages, while the use of languages does not interfere with each other. At the present time, bilingualism in children is becoming more prevalent. More than 70% of children worldwide are bilinguals. This is due to the prevalence of intercultural marriages, and another reason for this phenomenon is the migration processes taking place in the present time. In addition, a significant factor in the development of child bilingualism is the awareness by parents of the need for their child to master another communicative code as a necessary attribute of his/her personal, social and professional development, taking into account the trends in the development of modern society.

Speaking about child bilingualism, we adhere to the definition given by G. N. Chirsheva, "child bilingualism is the mastery of two languages by a child to such an extent that it ensures the successful communication in accordance with his age characteristics" [7, p. 59].

The basics of child speech is laid at the age of up to three years. At that point, you should begin communicating with him/her in a foreign language so that he/she becomes a native speaker. It is recommended to start such communication with him/her right from the first days. In this case, the baby will not have a predominance of one language in the future. Additionally, it's crucial to avoid giving the impression that he talks entirely distinct languages to the youngster.

Introduction

Bilingualism has an undeniable positive effect on the psychological, social, professional and creative spheres. It all starts with training and strengthening intellectual abilities. The formation of speech and speech apparatus is directly related to thinking. Neurolinguistic researchers show that at the age of up to 3 years, the brain is in a flexible stage and is uniquely adapted for learning a second language. The child takes the first steps to language acquisition immediately after birth, he imitates how parents interact

with each other [1, p. 25]. Mastering language opens up a new picture of the world for youngsters. Furthermore, mastering of more than one language expands the vision of this picture. Every normally developed child can learn the languages of their environment. In addition, if he does not develop a voice apparatus, he cannot create all the sounds and his speech may suffer from this. In case a child has memory or brain disorders, this negatively affects the understanding and formation of speech.

Bilingual children have the advantage of being able to easily make new friendship. They can also establish good friendship using their second language because they can speak more than one language. This is an important skill for creating new networks in this global world. E.Y. Protassova gave detailed information that they can also learn a new culture through language. People say that learning a language means that we also study culture. It is easier for bilingual children to make friends from other linguistic and cultural groups, both within the framework of their language school programs. This will result in a positive attitude and respect for other cultures and groups as well [2, p.11].

As it was already mentioned previously, bilingualism in children often develops from an early age, practically from the first days of life. In most cases, bilinguals are children raised in mixed, bi-ethnic families, or migrant families. In the first case, two different languages are present in the family itself, in the second – the language of the family differs from the language of the external social environment. Another reason for being bilingual is mixed marriages. In this case, the child is brought up in a family where parents use different languages while communicating.

According to G.D. Aldabergenova there is an opinion that if children are spoken to in different languages from birth, they may start speaking later [3, p.16]. Recent research in the field of linguistics refutes this hypothesis. Usually, bilingual children pronounce the first words at about the same age as toddlers developing in monolingual conditions. At the same time, coherent speech in bilingual children may indeed appear somewhat later than in their ordinary peers, since it is important for bilinguals to accumulate certain baggage, differentiate various language systems. In the future, the vocabulary of bilingual children within each of the languages studied at certain stages of development may be somewhat less than that of their peers, but the sum of the language units that bilingual children have mastered is usually much larger than the vocabulary of their peers.

In her research, L.I. Starceva emphasized the importance of mastering a second language in the following situations: early bilingualism, which develops from childhood as a result of growing up in a bilingual society; late bilingualism, which develops after mastering one language; and parallel bilingualism, which is bilingualism that takes place concurrently with the first language in order to master a second language. In our country, parallel bilingualism is a common phenomena [4, p.38].

The first works in the field of children's bilingualism were characterized by the description of the speech of one or more children in various aspects, mainly based on the longitudinal method of collecting material, using diary entries. The very first of the famous works according to child bilingualism belongs to the French linguist J. Ronjat (Ronjat 1913). In 1908 when his wife, a German by nationality, was expecting a child, J. Ronjat decided to follow the advice of his colleague M. Grammon: in order for a child to start speaking two languages, he doesn't need to be specially trained at all, it was enough just to talk to him in these languages. However, there was one rule which had to be taken into consideration: one of the parents had to speak with the child only in French, and the second – only in German. As a result, the child, without any effort and without even noticing it, will begin to speak two languages [5, p.156].

It is widely known that bilingualism has the following advantages:

- being able to speak in two languages widens your horizons;
- bilingual children have a richer vocabulary, both active and passive;
- communication skills are much better developed (communication);
- bilingual children are more susceptible to learning other languages;
- by switching from one language to another, bilinguals are able to focus better, perform several tasks at the same time;
- speaking several languages can make people more tolerant towards other cultures [6, p.102].

There are large amount of bilinguals in Kazakhstan (with varying degrees of proficiency in Kazakh and Russian). The active usage of practicing bilingual education will create favorable conditions for improving language competence in both languages. It will also remove the problem of mastering the state language of the Russian-speaking population. To fulfill this goal, children are sent to Kazakh kindergartens.

In comparison with monolingual children, bilinguals have more developed self-control, flexibility of thinking, a high amount of verbal memory and a quick ability to switch in multitasking conditions. They have more developed logical and abstract thinking, mathematical abilities [7, p.102]. In addition, it is easier for them to master reading and writing. Bilinguals feel more comfortable in the modern multilingual world, have greater tolerance for people with a different culture and religion [8, p.38].

According to J. Piaget simultaneous mastering of two languages requires a lot of attention and effort on the part of parents. However, extensive positive experience in the works of scientists around the world testifies to the success of the formation and development of children's bilingualism. Many bilingual children from immigrant families, bi-ethnic and mono-ethnic families are vivid examples of simultaneous learning of two languages in childhood [9, p. 117]. Conscious planning, a systematic and consistent approach, patience and creative overcoming of emerging difficulties will help parents to raise children of a new generation, a new level of consciousness, in which a

person develops flexibility of thinking, the ability to language creativity, the development of analytical thinking, cognitive and communication skills [10, p. 126]. The advantages of children who can speak several languages overlap the problems and difficulties of the stage of formation of bilingualism.

Material and methods

The main method of collecting data in our reaserch is a questionnaire of respondents - parents. The overwhelming majority of parents belong to Kazakhstani people, whereas minor quantity of nationalities included such nations like Russians, Uighurs and Uzbek representatives.

Parents of children who attend Kindergarten No. 6 in Almaty were asked to complete the questionnaire. Before beginning our data collection, we sought approval from the kindergarten’s administration. 79 parents provided their responses to the given questions in order to characterize the process of bilingualism in each case. The questionnaire consists of 10 questions and it was carried out online, using Google docs platform.

The reason why this particular age group was chosen is due to the fact that children usually begin speaking at the age of 3 or 4 years. Children’s vocabulary start expanding rapidly at this age and they might even learn new words every day. Generally speaking, your child can use more words than they can understand.

At this period of time your child will frequently start using nouns like “baby”, “friend”, “toy” and etc. Various alternative word types will also be used by toddlers. As an illustration there are some words such as:

- verbs – eat, drink, play;
- adjectives – cold, hot, cool;
- pronouns – I, you, they;
- prepositions – in, on and etc.

Eventually, your youngster will commence using the pronouns **me**, **my** and **you**. The young person will be able to understand the difference between **mine** and **yours** by the age of three.

Table 1. Questionnaire prepared for parents of children who attend kindergarten №6 in Almaty.

Age of parents at the time of the questionnaire: father, mother, older relatives.
Age of the child at the time of the questionnaire.
How long has it been since a child went to a preschool educational institution?
What’s your native language?
Which language do you use while communicating with your child at home?
How well does your child understand cartoons or Tv programs in Kazakh/Russian languages?
What language does the father /mother/ older relatives speak with the child?..? How consistently the principle of « one family member – one language of communication » is observed.

What language do you speak with other family members when the child is with you? Whose of the parents are most frequently next to the child (what language does he/she speak)
What difficulties does a child face when communicating with other children and adults?
What language do you speak with your child on the street, in the car, on the playground, in the store?
Do you feel responsible for teaching your child the Kazakh language?

Results and discussion

Having processed the data, we received the following results:

Table 2. Difficulties in speaking Kazakh and Russian

What difficulties does a child face while communicating in Kazakh and Russian with other children and adults?	Number of respondents	Percentage
	79	
No difficulties	47	59 %
Have difficulties in speaking Kazakh and Russian	14	18 %
Mixing Kazakh and Russian languages while speaking	12	15 %
Don't speak at all	6	8 %

As we already mentioned previously, there were 79 parents in the entire sample of respondents. Table 2 indicates the results of the question №8. This question is related to the difficulties of speaking Kazakh and Russian languages. From the table we can witness that 47 (59%) parents reported that their kids have no trouble talking to other kids or adults.

In addition, 14 (18%) people said they had trouble speaking Kazakh and Russian languages. Another 12 respondents (15%) reported having some difficulty speaking in both Kazakh and Russian. Significantly lower scores were observed for the children who do not speak at all 6 (8%).

Table 3. Language of communication outside of the house

What language do you speak with your child on the street, in the car, on the playground, in the store?	Number of respondents	Percentage
	79	
Only Kazakh	45	57%
Kazakh and Russian	21	27%
Only Russian	12	14%
Uzbek and Russian	1	1%
Kazakh and Kyrgyz	1	1%

Table 3 shows results of respondents who answered to the question of parent-child communication in different places such as street, playground, car and store. From the total of 79 parents 45 (57%) individuals have claimed that the only language they use in communicating with their children is Kazakh. According to 21 (27%) respondents, they converse to toddlers in Kazakh or Russian. Additionally, 12 (14%) parents replied by choosing Russian as only language they use in speaking with their kids on a daily basis. Finally, inconsiderable number of parents chose Uzbek and Russian (1%), Kazakh and Kyrgyz (1%) as languages to speak with their kindergarten-aged children. These are the individuals who are categorized as Oralmans, meaning that while they acquired Kazakh citizenship and started speaking it, they nonetheless retained their foreign identity. The national identity of these children, who were born in immigrant families (from Kyrgyzstan and Uzbekistan), is extremely complicated. They do not recognize that Kazakh has become their mother tongue; it is still "foreign" to them. At the same time, these preschoolers do not speak their mother tongue at all.

Table 4. The level of children's understanding while watching TV

How well does your child understand cartoons and Tv programs in Kazakh/Russian languages?	Number of respondents	Percentage
Understands very well	28	35%
Has some difficulties to catch the meaning of the program	30	38%
Doesn't understand one of the languages	15	19%
Doesn't understand at all	6	8%

According to the table 4 parents were asked the question: "how well does your child understand what has been said while watching a cartoon or programs in Kazakh/Russian?". The result of the parent's answers to the question above: understands very well - 28 parents (35%), has some difficulties when viewing the program - 30 parents (38%), does not understand when viewing in one of the two languages - 15 parents (19%) and does not understand at all - 6 parents (8%).

To find out more about the importance of learning Kazakh, parents of young children were given the question "Do you feel responsible for teaching your child the Kazakh language?". The findings are as follows: totally agree – 45 (57%), partially agree – 26 (33) and disagree – 8 (10%). We can confidently state from the questionnaire results that most parents feel responsible for their children's acquisition of the Kazakh language. At the same time, 26 parents partially agree with the given question, while 8 parents disagree about the importance of Kazakh language.

Having received the results of the questionnaire we can state the fact that majority of children communicate in Kazakh, whereas toddlers who speak Kazakh and Russian equally is half as much. At the same time, Russian

is spoken by 14 % of kindergarten-aged kids. The number of parents who use Uzbek and Kyrgyz languages in communicating with children were the least (1%). We have considered issues that create prerequisites for the development of bilingualism such as language policy and language education in Kazakhstan. It was extremely interesting to find out how parents understand the phenomenon of bilingualism, by which way they can influence the process of language acquisition, and what obligations lie on the educational institution and on the parents in developing speaking skills of their children.

Conclusion

To sum up, we realized how and on what occasion bilingualism positively impacts to children of preschool age. To make it clear there were prepared questionnaires for parents. The results of the study indicates that Kazakh language prevails among preschool children, while Russian was a little difficult for them in comparison with their native language. Apart from that, there have been instances of children mixing Kazakh and Russian phrases. You should constantly correct them and repeat what they should say in the language you expect them to use with you in order to cope with this issue. By carrying this out, you can help them to learn how to pronounce words correctly and improve their language skills.

Giving a child's bilingualism a good evaluation is crucial if you want them to view their bilingualism as a valuable trait. It's important to recognize and support the young person's efforts. Studies show that all children subsequently highly appreciate the efforts of their parents to develop their bilingualism. It should be remembered that a solid foundation of bilingualism is laid in the first three years of life, but it's never too late to start, you should only monitor the development of each of the languages and provide support. We believe that parents play a crucial role in the development of children. Besides that, due to the special relevance additional research and observations will be necessary for further analysis of this topic. This can be accomplished with the use of audio and video recordings, which will provide the chance to observe certain preschool-aged children and obtain more detailed information.

The development of a child bilingualism is currently being shown to be influenced by cognitive information in social networks via the Internet and mass media. Additionally, specific programs are required for the development of the young children's language in school textbooks and the media in order to preserve the Kazakh existence and cognition.

The results of the questionnaire led us to the conclusion that bilingualism accelerates a child's cognitive and emotional development. The flexibility of thinking, the ability to linguistic creativity, the development of metalinguistic abilities, the development of analytical skills, the variety of cognitive and communicative strategies used in bilingual children testifies in favor of early bilingualism. It is also necessary to take into account that in the modern world mastering several foreign languages gives a great advantage in professional,

educational and social activities. The advantages of bilingualism clearly prevail over its disadvantages and this problem needs further comprehensive research.

REFERENCES

[1] Vajnrajh U. Odnoyazychie i mnogoyazychie (Monolingualism and multilingualism) // *Novoe v lingvistike*. – M.: Progress, 1972. – ed. 6. – P.25 – 60. [in Rus.]

[2] Protassova E.Y. Stanovlenie i funkcionirovanie dvuyazychiya (Formation and functioning of bilingualism) // *Materialy po issledovaniyu bilingvizma*. – M: Centr "Doshkol'noe detstvo" im A.V. Zaporozhca, 1999. – P.11-15. [in Rus.]

[3] Aldabergenova G.D. Issledovanie vliyaniya bilingvizma na razvitie lichnosti detej (Study of the influence of bilingualism on the development of children's personality formation): disser.. kand. filol.nauk. – Almaty, 1999. – P. 16-18. [in Rus.]

[4] Starceva L.I. Znachenie bilingval'nosti v razvitii rebenka (The importance of bilinguality in children's development) // *Molodoj uchenyj*. – 2018. – № 48.1 (234.1). – P.38-39. [in Rus.]

[5] Ronjat J. Le developpement du langage observe chez un enfant bilingue. – Paris: Champion, 1913. – 155 p.

[6] Protassova E.Y. (2018). Multilingual Education and Family Language Policy // *International Journal of Multilingual Education* no. 11, – P.102–111. [in Rus.]

[7] Chirsheva G.N. Detskij bilingvizm: Odnovremennoe usvoenie yazykov (Children's bilingualism. Simultaneous language acquisition). Monografiya. – SPb: Zlatoust, 2012. – 488 p. [in Rus.]

[8] Shayahmet A. K. Detskoe dvuyazychie v Kazakhstane: Psikholingvisticheskiy aspekt (Children's bilingualism in Kazakhstan: Psychological aspect) // *Naukovij zhurnal «Psikholingvistika*. 2009. – P. 172-179. [in Rus.]

[9] Piaget J. Science of Education and the Psychology of the child. – The Viking Press, 1970. – 192 p.

[10] Beck A. Maximize your child's bilingual ability. – *Bilingual Adventures*, 2016. – 317 p.

БИЛИНГВИЗМНІҢ БАЛА ДАМУЫНДАҒЫ ОҢ ӘСЕРІ

Түймебаев Ж.Қ.¹, *Уалиханұлы А.²

¹филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық Университеті

Алматы, Қазақстан, e-mail: info@kaznu.kz

*²докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы, Қазақстан, *e-mail: abyulai.ualikhanuly@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада біз балалардағы билингвизмнің психологиялық аспектілерін қарастырып, билингвизмнің артықшылықтарын талдаймыз. Мақаланың мақсаты – билингвизмнің баланың дамуына қалайша оң әсер ететіндігі туралы анықтама беру.

Мемлекеттік қазақ тілі мен орыс тілі ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде саналатын Қазақстан Республикасында жаппай тұрақты қостілділік жағдайында балалардың билингвизм мәселелері ерекше өзектілікке ие болатыны айқын. Балалық шақ адамның дамуында ерекше маңызды уақыттың бірі болып қарастырылады. Қысқа уақыт ішінде бала үлкен көлемде ақпарат алып, қоғамда одан әрі әлеуметтену үшін әртүрлі қажетті дағдыларды игереді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы - зерттеу барысында жүргізілген бақылауларда, қорытындыларда және эксперименттердің түрлерін қамтиды.

Авторлар теориялық әдістерді, сауалнама, бақылау, аудио және видеожазба әдістерін қолданды. Сонымен қатар, мақалада Алматы қаласында орналасқан № 6 балабақшаға баратын мектеп жасына дейінгі балалардың ата-аналарының сауалнамаға жауап берген нәтижелері көрсетілген. Эксперимент барысында мектеп жасына дейінгі 79 балалардың ата-аналары қатысты. Әрбір сауалнама сұрағы ата-аналардың белгілі бір жағдайларда балаларымен қандай жолмен қарым-қатынас жасайтынын анықтау үшін таңдалған. Зерттеу нәтижелері мектеп жасына дейінгі балаларда қазақ тілі басым екенін, ал орыс тілі оларға ана тілімен салыстырғанда біршама қиын болғандығын көрсетті.

Билингвизм балалардың ақыл-ой қабілеттерінің дамуына оң әсер етіп қана қоймай, олардың жалпы тілдік және аударма қабілеттерін белсендіретіндігі айтпаса да түсінікті. Алынған нәтижелер бала билингвизмі туралы білімді кеңейтіп қана қоймай, сонымен қатар аталған саланың болашақ лингвистикалық зерттеулердің негізі ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: бала қостілділігі, мектепке дейінгі жас, сөйлеуді дамыту, қазақ тілі, орыс тілі, тілдік әлеуметтену, сөйлеу әрекеті, кодтардың ауысуы

ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ БИЛИНГВИЗМА НА РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА

Туймебаев Ж.К.¹, *Уалиханұлы А.²

¹доктор филологических наук, профессор, КазНУ им. аль-Фараби,
Алматы, Қазақстан, e-mail: info@kaznu.kz

*²докторант, КазНУ им. аль-Фараби,
Алматы, Қазақстан, e-mail: abylai.ualikhanuly@mail.ru

Аннотация. В этой статье мы рассмотрим психологические аспекты двуязычия у детей, проанализируем преимущества этого явления. Цель статьи - дать четкое объяснение того, как двуязычие положительно влияет на развитие ребенка.

В условиях массового стабильного двуязычия в Республике Казахстан, состоящего из государственного казахского языка и русского как языка межнационального общения, вопросы детского двуязычия приобретают особую актуальность. Детский возраст особенно важен в развитии человека. За короткий промежуток времени ребенок усваивает огромное количество информации, овладевает разнообразными навыками и умениями, которые необходимы для дальнейшей социализации в обществе. Практическая значимость работы заключается в наблюдениях, выводах и типах экспериментов, которые были проведены в ходе исследования.

Авторами применялись теоретические методы, методы анкетирования, наблюдения, аудио и видеозаписи. Также, в статье представлены результаты анкетирования родителей дошкольников, посещающих детский сад № 6, расположенный в городе Алматы. Всего в эксперименте приняли участие 79 родителей дошкольников. Каждый вопрос анкеты был выбран для того, чтобы выяснить, как родители общаются со своими детьми в определенных ситуациях. Результаты исследования показали что у детей дошкольного возраста преобладает казахский язык, в то время как русский язык давался им немного трудновато по сравнению с их родным языком.

Само собой разумеется, что двуязычие положительно влияет на умственные способности детей, активизирует их общие языковые и переводческие способности. Полученные результаты расширяют знания о детском двуязычии, также могут быть использованы в качестве основы для дальнейших лингвистических исследований в области детского двуязычия.

Ключевые слова: детское двуязычие, дошкольный возраст, речевое развитие, казахский язык, русский язык, языковая социализация, речевая деятельность, переключение кодов

Статья поступила 11.08.2023

**4 БӨЛІМ.
ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
РАЗДЕЛ 4.
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
PART 4.
LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY**

UDC 82-1/-9

IRSTI 17.07.25

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.021>

**TRANSFORMATION OF LITERATURE GENRES ON
THE INTERNET**

(on the example of Kazakh authors)

***Aryn Y.Zh.¹, Yerzhanova S. B.²**

***¹PhD student of faculty of Philology, al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan**

e-mail: a.erke97@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2615-3676>

**²Doctor of Philological Sciences, Professor, al-Farabi Kazakh National
University Almaty, Kazakhstan**

e-mail: esb72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3047-6256>

Abstract. This article discusses the genre typology of online literature based on works of art by Kazakh authors published and promoted on Internet platforms and social networks. The purpose of the article is to identify modifications of traditional genres in the online environment. Therefore, the main direction is to describe the subgenres that have arisen between traditional book-format literature and digital literature. Studying the transformation of literary genres on the Internet is relevant for understanding the evolution of literature under the influence of technologies and expands theoretical knowledge about Internet literature. In the course of the study, such scientific methods were used as an analysis based on comparative historical, typological, hermeneutic, cultural and historical methods of works of Kazakh literature published in electronic resources and an analysis of the factors that subject to the transformation of the genre and types of canonical genres was also carried out. As a result of the study, an assessment was made of the state of formation and development of developing electronic literature in Kazakhstan, and specific aspects of online literature were identified. Internet platforms where domestic authors are published were analyzed. It was concluded that the state of development of the modern literary process led to the assumption that, over time, several new types and genres of literary works are being

formed on the Internet. It has been established that although samples of traditional literature in the Kazakh language are actively published on the Internet in the form of electronic versions, new technologies and the Internet have remained relatively the exact structure of works. The topic of Internet literature is very well developed and researched in Western and European countries. The value of this study is determined by the fact that a broad analysis of literary genres on the Internet was carried out using the example of domestic authors. The study's practical significance lies in using its results for the development of educational programs and the popularization of Kazakh literature on the Internet. The results of this study make it possible to use the obtained theoretical results and the collected material in the courses of modern literature and the media sphere.

Keywords: Kazakh literature, online literature, genre, Internet, media poetry, blog, fan fiction, social media

Basic provisions

Internet literature today, as part of media literature, is one of the new and unexplored layers of the modern literary process. The reason for this is that the specialists were not interested in studying the topic, or partially deny the phenomenon of the network as a literary mass. Modern society has become an information society, so it is very important to study the various changes in the field of culture. The relationship between computer technology and literature is one of the aspects of a complex global set of problems related to the adaptation of texts to the media. Many researchers consider media literature as a new format and genre created by a combination of fine arts and digital technologies.

There are many alternative names for online literature, such as "electronic literature", "cyber literature", "digital literature", and "internet literature". Many people know such genre types of literature that are written and distributed on the Internet, such as a diary (blog), fan literature (fan fiction), essays, miniatures, feuilleton, poetry (media poetry), and short stories. In the 21st century, most readers, especially young people, began to adapt to the visual perception of information, which led to the emergence of a hybrid form in literature based on the synthesis of cinema, speech, video, music, graphics, and painting forms. Thanks to this medial nature of the works, the name of the hybrid genre was fixed.

Reviewers of Internet literature view the new cyberliterature as a genre in its own right, embellished entirely by information technology programming, along with the sub-genres that have arisen between them. Internet literature has become a way of distributing literary works. If in the last century, we received all our spiritual food from books, then in the 21st century, thanks to the development of information technology, books are being replaced by audio, video and online forms of literature. Creating work in rhythm, melody, imagery (video), and brevity, formalized in the language of technological

programs, eliminates the previous tendency to divide into a specific genre. That is, the process of literary creativity in the Internet communication network has transformed the previously established genre types. That is, the process of consumption of fiction is now possible through the types of media literature. It is an art form that exists in today's society that must be studied.

Introduction

The transformation of plot-driven, formal, thematic, and substantive genres of literary works in the era of postmodernism also leads to the transformation of canonical genres in literary studies. Even the genre typology itself is becoming a conditional mechanism. Various movements and directions have emerged in the literature due to the influence of different sciences and phenomena of the global era. Subgenre varieties appear in literature, while some extensive genres decrease and diminish. Among literary scholars, there are cases where they cannot clearly distinguish the recently emerged forms of literature and genres. Several reasons can be attributed to this, including the predominance of authorial freedom in creating works (especially in post-Soviet countries), the emergence and development of various branches of science and different forms of digital information technologies, and the penetration of the Internet into all spheres of society. The structural, substantive plot, and stylistic systems of literary works written at present testify to the theoretical and practical aspects of this opinion. The article aims to identify transformations of traditional genres in the online environment. To achieve the goal, the tasks were to analyze Kazakh literary Internet platforms, compare traditional and digital forms, and study the author's approaches to adapting genres to the digital space.

Materials and methods

This work analyzes Kazakh literature based on comparative-historical, typological, hermeneutic, and socio-cultural methods of works published in electronic resources such as adebiportal.kz, madeniportal.kz, massaget.kz, Kerekinfo.kz, and on social networks like [Instagram.com](https://www.instagram.com), [facebook.com](https://www.facebook.com), [vk.com](https://www.vk.com), [telegram.org](https://www.telegram.org). The genre features of these works are also examined. To determine the genre typology of works by Kazakh authors published on the Internet, we relied on the works of researchers specifically examining online literature.

It is necessary to distinguish certain characteristics specific to online or Internet literature. Our research concluded that the digital version of literary works on paper represents one aspect of online literature. In the second case, through the synthesis of certain art forms, technological equipment, and programs, new types of literature emerge and exist in the Internet space. Currently, electronic versions of literary works are actively developing in Kazakhstan. Digital versions of works from different periods of Kazakh literature are widely distributed and promoted on literary portals and social

networks in various formats, including plain text.

Additionally, new works are published on internet platforms before being printed in books. Russian researcher V.A.Kuchina classifies such electronic books distributed online and offline on the Internet and hypertexts as one genre-form of electronic literature [1, p. 119]. However, we consider this type of genre classification as a digital variant of traditional literature and a change in the internet space of the text of literary works characteristic of printed books. In Kazakh literature, Merey Qosyn used a hyperlink in his story "Bouvet point." In order to make the story interesting to the reader, to depict the character's dream and provide a definition of "Bouvet point", as well as the content of the fairy tale "One Thousand and One Nights," the young author used a hyperlink. In other words, when readers encounter these terms, they can click on the computer cursor and read their definitions on the Google system. The character's dream is also presented in MP3 format, where a song is recorded. The dream of the character is vividly portrayed in the work. However, since Java and Flash player are not supported now, these links are no longer active.

Along with text comments, the reader can fully experience the atmosphere of the work and the author's intention through audio music. In 2017-2018, when we read this work from the Internet, we could listen to the audio in this story. Currently, the hyperlink is not functional, and this story by M. Qosyn is published on other websites without the audio recording (without the hyperlink).

The second type of Internet literature is a literary work created with the help of artificial computer programs, in which elements of music, song, painting, and cinematography are synthesized with verbal symbols and formed on a computer monitor. The main mechanisms for creating electronic literature include animation, multimedia format, interactive processes, and standalone textual models [1, p. 120]. Some researchers specifically consider digital works as a genre of network literature [1, p. 123]. This genre includes hypertext electronic works hybridizing images, music, sound, and text.

The distinction between the genre of network literature, online/offline books, and hypertext is the textual component word, where the overall picture is connected with a hyperlink. In the first type of genre, the development of hypertext mechanisms from a numerical perspective was not observed. The classification of literature composed with the help of computer programs as network literature by A. Kuchina can be considered a conditional category. Currently, a literary trend refers to works disseminated and located in the public internet space as network literature.

In modern conditions of communication development in Kazakhstan, the influence of media on language (as well as on literature) is important since new meanings are formed in it, new definitions appear that denote modern realities of life, and, with the help of multimedia technologies, the processes of modification occurring in society are dynamically displayed [2].

Literature review

S. Kuchina, the author of the work “Electronic Literature: Genre, Semantic, and Structural Features,” considers works combined with electronic narrative and computer games as a genre of interactive artistic literature, and works reflecting events and characters in a dialogic interactive form as an interactive dramatic genre, in addition to media narratives and locatives based on mobile GPS technologies as a unique genre [1]. In our view, dividing the hybridization phenomenon of art forms such as electronic-information technologies and words, pictures, music, and animation into several subgenres is not logical. Advanced technologies can significantly influence literature and diversify the structure of a work and its overall poetic architecture. We believe that such literature should be referred to as the genre of electronic or digital literature.

Researchers who have studied the influence of the Internet on literary creation have specifically examined the genre typology of network literature. In the linguistic aspect, based on scholars such as E.I. Goroshko and T.L. Polyakova, who were the founders of the subject of “Virtual Genre Studies” [3], V.A. Kazakova and A.A. Dolganina [4] presented three classifiers of internet literature: 1) literary genre of traditional paper format, unchanged on internet pages – file transfer of text; 2) network (digital) literature created on the Internet and living in this virtual space; 3) hybrid (synthetic) genres formed through the influence of the Internet on traditional genres. It is not logical to assign the first classification determined by researchers to a genre. It is merely an electronic version of a book that the reader is already familiar with. Neither the author nor the structure of the work has changed. This opinion is supported by a Belgian researcher who specifically studied network literature, V. Schelstiens: “In a broad sense, the term ‘net literature’ means any literary text on the Internet. In this case, net literature should not be said to be a special genre” [5]. Researcher L. Sarin recognizes network literature as a continuation of the postmodernism movement but, on the other hand, believes that the new form of network presentation, instead of developing the traditions of postmodernism, eliminates it. According to him, “writers on the internet, without creating new texts, renew the archetypes of previously born texts” [6, p. 435].

Internet literature differs from classical literature in that it actively engages with readers, giving them greater participation in creating and developing texts. “It also allows authors to experiment with form, structure, and genre elements, creating unique stories that can be more interactive and dynamic” [7, p. 38]. It is especially important to note that Internet literature is becoming a platform for preserving oral heritage. Many peoples have unique oral traditions passed down from generation to generation. The Internet provides the ability to record and preserve these stories, making them accessible to a wider audience and protecting them from oblivion.

Results

Literary blogs, diaries, electronic portals, literary magazines, social networks, individual author websites, and others on the Internet have contributed to the emergence of genres in the contemporary network literature. As known, when considering the genre typology in internet literature, traditional literary genres predominate and hold an important place in the formation of virtual genres. Through the phenomenon of hybridization, subgenres of network literature have emerged. If we think beyond virtual literature, in reality, the previous extensive genres have undergone significant changes and have become more concise. Among the representatives of contemporary Kazakh literature, Didar Amantay's novel "Flowers and Books" and Madina Omarova's "Mother-Life," are other semi-page stories. New forms of conveying ideas, authorial intent, artistic methods, and techniques have been formed. Many authors prefer to adhere to the global method of the iceberg, where instead of short, precise reflections and lengthy narratives, they conceal the treasures of thoughts in the final layer of the text. In the press, a competition was announced under the heading "The Shortest Story" [8], and several stories were posted on the website. From everyday practice, it is known that readers who appreciate short stories also enjoy works in the genre of classic novels and novellas.

Some researchers in the genre classification [3, p. 106] in internet communications have generalized literary stories containing 6 to 1000 words online under the general genre complex name "flash fiction online." The stories of two or three sentences presented by researchers are written clearly and concisely, with the author's thoughts compressed to the maximum.

Discussion

Poetry. There is no significant difference between poetic works of Kazakh literature published online and traditional poetry. It should be noted that a systematic genre typology of literary works, consisting of components such as sentences and paragraphs on the Internet, which do not have a media character, synthesized by technological mechanisms and other fields, has yet to be formed. Within the classification of traditional genres, the foundations of network literature typology are laid depending on the work's thematic, content-related, and formal characteristics. Poetry texts distributed in the virtual space are also printed in paper books [9]. There is a difference between Russian online poetry, one branch of foreign literature, and Kazakh poetry recorded online.

1. There must be a stronger interactive connection between Kazakh readers and authors online. In most cases, readers do not seek to continue the work and become co-authors independently but limit themselves to comments. This trend is dynamic among Russian authors and readers on the "LiveJournal" website.

2. A standard feature for both literary sources is the translation and dissemination of poems in the virtual space without indicating the author. For example, the poem “Online Feelings of Flowers” by poet Bauyrzhan Karagyzy [10] is widely spread on social networks without mentioning the author. However, this poem was included in the poetry collection “Book of the Heart” by the poet, published in 2014. Plagiarism is one of the severe problems characteristic of any online writing, along with literary samples that are distributed and propagated through the Internet.

Many contemporary Kazakh poets write poetry on social networks. The works of poets who are not registered on social networks or do not use the Internet are published on literary portals. In this regard, it is necessary to distinguish the peculiarities of poetic reproduction in publishing texts on the Internet and the use of “smart” programs on the screen. The first type has been discussed above. One of the subgenres of poetry in network literature is called media poetry. Media poetry is well-developed in foreign network literature, including Russian, Ukrainian, and Estonian poetry. Media poetry is rapidly developing through the integration of film, music, painting, visual arts, literature, and digital and information technologies. In the network literature of Kazakhstan, types of video poetry based on short films are published. We have already analyzed this in detail in our previous research. It is also worth noting that when the COVID-19 pandemic spread worldwide and many workplaces had to operate remotely, actors from the M. Auezov Academic Drama Theater in Kazakhstan creatively recited poets’ verses and recorded videos. For example, under the “New Poetry” category, dozens of poems were recited, including “You and I” by Zh. Askerbekkyzy (recited by A. Ospanbaeva) [11], “How I Lived Without You” by T. Tolkyntyzy (recited by A. Magzum) [11], “Right Now” by E. Zhunis (recited by N. Kuanishbayuly) [11], and “Story” by Y. Ozhayuly (recited by G. Tutova) [11].

A creative team consisting of a director, artist, cinematographer, editor, and sound director transformed the poems of poet Zhanna Elemes into videos. They embellished her work with technological installations and beautifully conveyed women’s sorrow and the inner world through poetic language. The actress who recited the poem, B. Karagyazuly, had excellent control over the technique of reading poetry and truly felt the atmosphere of the poet. Using special effects, she created a new hybrid artwork.

Currently, among the Kazakhstani internet platforms, the Massaget portal [12] stands out as a unique online space promoting video poetry development. The site hosts numerous Kazakh-language video and film works that meet the requirements and criteria of global poe-tronics. The videos and films published on this platform are also distributed on other social networks. However, Some works featured on the Massaget portal [12] may need more developed technical and artistic quality. Their staged or short video clips need to fully demonstrate the creative exploration and professional skills of the actors, directors, and other technical specialists. The portal has tried to

showcase the artistic world created by the original author, but only from one perspective.

Nevertheless, such video recordings can also bring back readers distant from reading literary works. When looking at the space in which video-poetic works are captured on the portal, one can clearly see the nature-infused character of the creative personalities involved. The shooting locations often include waterfronts, parks, and open countryside spaces. We hope that in the future, there will be more high-quality, creative works by Kazakhstani authors in digital formats, as visual forms of literary art in Kazakhstan have only emerged and begun to take shape in recent years.

It should also be noted that the listening and viewing of video and audio forms of media poetry also have a negative side. For example, a reader who experiences the visual format may delve into the deep layers of the artwork and halt the process of independent search for artistic meaning in the work, or vice versa. Furthermore, as seen in the works mentioned above, the author expressively recites their poem on the screen. The aesthetic thinking system of the listener/viewer may become restricted. In reality, the semantic environment in literary art should constantly evolve and be interpreted independently from the reader's perspective. This tendency has primarily provided readers who have distanced themselves from reading literary works, especially those who have suffered visual impairments or have lost their vision, with an invaluable means of engaging with audiobooks. There may be even more reasons contributing to the current inability of readers to read literature in its traditional form.

Literary blogging or fan literature. The next type of internet literature genre is a blog and fan literature (fanfiction). A blog is an online journal or diary where the reader expresses their opinions based on their approach to the Internet. It originates from the English term "weblog." Blogs are typically written concisely and clearly. Bloggers write about topics that interest them and express personal criticism of societal events. The main idea regarding blogs was taken from the kerekinfo.kz platform, which also provides more detailed explanations of terms such as blog, blogosphere, and blogiad.

Literary blogs are also maintained on Kazakhstani portals and websites. The blog section of the kerekinfo.kz website is developing one of the genres of internet literature, which is fan literature. In the global literary process, fan literature, known as fanfiction (fanfic), is when fans themselves continue to write their favourite works or classical works. In other words, based on famous works in traditional literature, readers recreate the work or voluntarily complete the story of a bestseller while unfolding it differently. For example, the number of fan-written works imitating classical works such as "Anna Karenina," "War and Peace," "Master and Margarita," "Harry Potter," and "Crime and Punishment" is countless. This trend is also observed in Kazakhstani literature. Literary writings based on the works of poet Abay Kunanbayev and literary works published about him have been published on

the aforementioned Kazakhstani internet platforms. Domestic fan fiction is currently being published in the blogs of the website.

On the kerekinfo.kz platform, under the pen name Maksache, plagiarized blogs titled “The Path of Abai and Zombies” and other authors’ works based on Abai’s moral teachings were published. Through other social networks, it was discovered that the author of the work “The Path of Abai and Zombies” is Maksat Malik. Malik used ready-made texts from a well-known work, including characters’ names, employing mashup techniques in this work. The blogger himself wrote a comment and review of the work “The Path of Abai and Zombies” on his social media pages on facebook.com and vk.com. He categorizes the type of work as mashup (combining compositions) and steampunk (a subculture). Creating a non-original new work by combining two or more parts or layers of different works is called a mashup.

The concept of steampunk is recognized as a subculture within a particular cultural layer. The structure and plot of Maksat Malik’s fanfiction “The Path of Abai and Zombies” closely resemble the novel “Abraham Lincoln: Vampire Hunter” by Seth Grahame-Smith, published in 2010. In Malik’s fanfiction, several ready-made sentences from the first few pages of the epic novel “The Path of Abai” were used without changes. In the original work, there is a moment when a young Abai, who is tired of the slow pace of his guides Zhuma and Baitas, startles them by pretending to be a thief. This widely shared post on social media is considered an example of fanfiction, which has found active use in the global literary space. The blogger on his vk.com page notes that the new work is a kind of game between the reader and cannot enter into debates with the great reality (profound philosophical and artistic value in literature). There are grounds to consider the blogger as an author and a literature fan. One way of creating network literature is to allow the reader to become a co-author of the written work.

Additionally, literary researcher R. Barthes proposed the concept of the “Death of the Author.” After writing and publishing, the work should become a literary and spiritual heritage and exist independently from the author. “The author has many grievances he finds in work as if a cruel father who always wanted to rule over his offspring” [13, p. 59]. A new author can insert familiar text from a previous work into a new piece as an artistic technique. Intertextuality includes methods such as plagiarism, quotation, allusion, reminiscence, irony, playing with the reader, simulacra, and others. Some of these methods can be found in Maksat Malik’s work “The Path of Abai and Zombies.” The blogger developed the story of the classic work differently and according to his desires. Maksat Malik stands out as an author who created a new work based on an outstanding work of Kazakh literature, the epic novel “The Path of Abai.”

Conclusion

In conclusion, it can be argued that fan literature arises from resistance to the characters, plots, forms, and norms established in traditional literature. There is an opinion from the postmodernist writer and literary critic U. Eco that "The era of postmodernism arises when art gets tired of creating cultural form and artistic images and begins to deconstruct them" [14, p.228].

In fan literature, fan authors tend to deconstruct the traditions established in literature and society. They ironically present established concepts and opinions. It is known that techniques such as plagiarism, irony, reconstruction, quotation, and playing with the reader are part of postmodernist literature. Therefore, there are grounds to consider network literature as a postmodernist work.

In 2013, researcher Vlada Voronova compiled a glossary specific to network literature based on works published on the Internet [15]. The glossary contains terms and explanations related to original, fan, print, and network literature. Most of its definitions are found in Western, American, Japanese, and Russian literature. For example, terms like "angst," "underage," "hate love/bad romance," "femmeslash," "feedback," "fandom," "fanfic," "fanfiction," "slash," "slasher," "mashup," "horror," "action," humour, and so on. Many terms related to the fanfiction genre were used to denote the nature and behaviour of same-sex characters in work (man and man, woman and woman). In addition, words that do not possess terminological potential have also become part of the vocabulary of network literature. Since the conceptual framework of this type of literature is expanding daily, a specific dictionary has yet to be fully formed.

As a result of examining the works selected for the research, it can be concluded that the genre classification of network literature still needs to be fully established. Furthermore, it has been found that several researchers of network literature still need to clearly define the relationship between new types and subgenres in the literature that are emerging as a result of the influence of phenomena such as technology, various sciences, and the Internet on traditional literature. However, the state of development in the contemporary literary process has led to the assumption that, over time, several new types and genres of literary works are being formed on the Internet. It has been established that although examples of traditional literature in Kazakh literature are actively published on the Internet as electronic versions, new technologies and the Internet have remained relatively the same structure of the works.

REFERENCES

- [1] Kuchina S.A. Elektronnaia literatura: janrovye, semanticheskie i strukturnye osobnosti (Electronic literature: genre, semantic, and structural features) // Philological Sciences. Issues of Theory and Practice. – 2015. – № 1 (43). – P. 119–123. [in Rus.]

[2] Zhuravleva Ye.A., Samsenova G.S. Trends in the development of modern media speech and their reflection in Kazakhstan online publications // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series: Philological sciences. – 2022. – Vol.676. – № 4. – URL: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2022.67.4.004>

[3] Goroshko E.I., Polyakova T.L. Janry rechevogo tvorchestva v internet-komunikasii na fone janrov klasicheskoi literatury (Towards a typology of genres in social media. Internet Genres). – 2015. – № 2 (12). – S. 119–127. [in Rus.]

[4] Kazakova O.A., Dorganina A.A. Genres of speech creativity in internet communication against the background of genres of classical literature. – URL: <http://www.lib.tpu.ru/fulltext/c/2015/C77/V2/025.pdf> (accessed 13.06.2022)

[5] Sxeltjens V. Seteratura: novoe literaturnoe dvijenie? (Seterature (net literature): A new literary movement?). – URL: <https://www.netslova.ru/teoriya/werner.html>. (accessed 13.06.2022)

[6] Sarin L. Seteratura kak hudojestvennoe iavlenie mejdu postmodernizmom i masovoi kulturoi (Net literature as an artistic phenomenon between postmodernism and mass culture) // Teacher of the XXI century. – 2016. – S. 433–440. c

[7] Aryn Ye., Ibragim A., Nurgaliyeva U., Yerzhanova S. Genres in Internet Literature: Myth, Fairy Tale, Fantasy // The International Journal of Literary Humanities. – 2024. – №22 (4). P. 33-50. – URL: doi: <https://doi.org/10.18848/2327-7912/CGP/v22i04/33-50>

[8] Shortest stories. – URL: <https://egemen.kz/article/216868-enhqsqa-anhgime> (accessed 13.06.2022)

[9] Kalieva A., Ahmetova A. Janrovaia transformasia kazahskoi literatury v seti internet (Genre transformation of Kazakh literature on the Internet) // Genre-style development of national literatures in the XX-XXI centuries: Materials of the International Scientific and Practical Conference. – 2020. – Volume Issue 2. – S. 160-171. [in Rus.]

[10] Karagyzuly B. Online feelings. – URL: https://vk.com/wall-31746395_26877; <https://interesnoe.me/content>

[11] NEWPOETRY section on the Auezov theater YouTube channel. – URL: <https://www.youtube.com/@AUEZOVTHEATRE/playlists> (accessed 05.06.2024)

[12] Collection of video poetry in Kazakhstan. – URL: https://massaget.kz/video/adebiet_alemi/omirimnin_bari_olen (accessed 13.06.2022)

[13] Amantay D. At the Top of Karkaraly. – Almaty, 2010. – Vol. 1. – 396 p.

[14] Eco U. Postmodernism, irony, and the playful // Naming the things with their names. – M., 1986. – P. 227–229.

[15] Voronova V. Slovar orijinalov (orijej) i fanfikov (fanfikšena), ili Glosari seteratury (Dictionary of originals and fanfics (fanfiction), or Glossary of net literature). – URL: <https://www.tapatalk.com/groups/voronova/-t69.html>. (accessed 13.06.2022)

ӘДЕБИ ЖАНРЛАРДЫҢ ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

(қазақ авторларының мысалында)

*Арын Е.Ж.¹, Ержанова С.Б.²

*¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің PhD
докторанты, Алматы, Қазақстан
e-mail: a.erke97@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2615-3676>

²филология ғылымдарының докторы, профессор
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
e-mail: esb72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3047-6256>

Аңдатпа. Бұл мақалада интернет платформалары мен әлеуметтік желілерде жарияланып, насихатталып жүрген қазақ авторларының көркем шығармалары негізіндегі интернет әдебиетінің жанрлық типологиясы қарастырылады. Мақаланың мақсаты – желілік ортадағы дәстүрлі жанрлардың өзгерісін анықтау. Сондықтан дәстүрлі кітап форматындағы әдебиет пен сандық әдебиет арасында пайда болған субжанрларды сипаттау негізгі бағыт болып табылады. Интернеттегі әдеби жанрлардың трансформациясын зерттеу технология әсерінен эволюцияға ұшырап жатқан әдебиетті түсіну үшін өзекті болып табылады және желілік әдебиет туралы теориялық түсінікті кеңейтеді. Бұл зерттеу дәстүрлі кітап форматындағы әдебиет пен цифрлық әдебиет арасында пайда болған ішкі жанрларды анықтауға бағытталған. Зерттеу барысында электронды ресурстарда жарияланған қазақ әдебиеті шығармаларының салыстырмалы тарихи, типологиялық, герменевтикалық, мәдени-тарихи әдістемелеріне негізделген талдау, әдебиеттің жанр мен канондық жанр типтерін түрлендіру факторларына анализ сияқты ғылыми әдістер қолданылды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстандағы дамып келе жатқан электронды әдебиеттердің қалыптасу және даму жағдайына баға беріліп, онлайн әдебиеттердің өзіндік аспектілері анықталды. Отандық авторлар жарияланатын интернет-платформаларға анализ жүргізілді. Қазіргі әдеби процестің даму жағдайы уақыт өткен сайын ғаламторда әдеби шығармалардың бірнеше жаңа түрлері мен жанрлары қалыптасып жатыр деген тұжырым жасалды. Қазақ тіліндегі дәстүрлі әдебиет үлгілері интернетте электронды нұсқалар түрінде белсенді түрде жарияланып жатқанымен, жаңа технологиялар мен интернеттің еңбектердің салыстырмалы түрде қалыпты құрылымын сақтап қалғаны анықталды. Интернет-әдебиет тақырыбы Батыс және Еуропа елдерінде өте жақсы дамыған және зерттелген. Бұл зерттеудің құндылығы отандық авторлардың мысалында ғаламтордағы әдеби жанрларға кеңінен талдау жүргізілгенімен айқындалады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін білім беру бағдарламаларын әзірлеу және қазақ әдебиетін интернетте танымал ету үшін пайдалануға болатындығында. Бұл зерттеудің нәтижелерін алынған теория мен жинақталған

материалдарды қазіргі әдебиет және медиасаласы курстарында пайдалануға болады.

Тірек сөздер: қазақ әдебиеті, интернет әдебиеті, жанр, интернет, медиа поэзия, блог, фанфик, элеуметтік желілер

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖАНРОВ В ИНТЕРНЕТЕ (на примере казахстанских авторов)

*Арын Е.Ж.¹, Ержанова С.Б.²

*¹PhD докторант филологического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: a.erke97@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2615-3676>

² доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: esb72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3047-6256>

Аннотация. В данной статье рассматривается жанровая типология интернет-литературы на основе художественных произведений казахстанских авторов, публикуемых и продвигаемых на интернет-площадках и в социальных сетях. Цель статьи – выявить видоизменения традиционных жанров в онлайн-среде. Поэтому основным направлением является описание поджанров, возникших между традиционной литературой книжного формата и цифровой литературой. Изучение трансформации литературных жанров в Интернете актуально для понимания эволюции литературы под влиянием технологий и расширяет теоретические знания об интернет-литературе. В ходе исследования были использованы такие научные методы, как анализ на основе сравнительно-исторического, типологического, герменевтики, культурно-исторического методов произведений казахской литературы, опубликованных в электронных ресурсах, и анализ факторов, подвергающих трансформации жанра и видов канонических жанров. В результате исследования была дана оценка состояния становления и развития развивающейся электронной литературы в Казахстане, выявлены специфические аспекты онлайн-литературы. Проводились анализы по интернет-платформам, на которых публикуются отечественные авторы. Сделан вывод о том, что состояние развития современного литературного процесса привело к предположению о том, что с течением времени в сети Интернет формируется несколько новых видов и жанров литературных произведений. Установлено, что хотя образцы традиционной литературы на казахском языке активно публикуются в сети Интернет в виде электронных версий, новые технологии и Интернет сохранили относительно прежнюю структуру произведений. Тема интернет-литературы очень хорошо развит и исследован в западных и европейских странах. Ценность данного исследования определяется тем, что проведен широкий анализ

литературных жанров в интернете на примере отечественных авторов. Практическая значимость исследования заключается в использовании его результатов для разработки образовательных программ и популяризации казахской литературы в Интернете. Результаты данного исследования позволяют использовать полученные теоретические результаты и собранный материал в курсах современной литературы и медиасферы.

Ключевые слова: казахская литература, интернет-литература, жанр, интернет, медиапоэзия, блог, фанфики, социальные сети

Статья поступила 15.06.2023

UDC 82-32

IRSTI 17.71.91

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.022>

**THE APPEARANCE OF FOLKLORE ELEMENTS IN THE
STRUCTURE OF MODERN STORIES IN THE FORM OF DETAILS
AND CHARACTER**

Asylbekuly S.¹, Imangali O.², *Nabidullin A.S.³

¹Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

e-mail: serik051@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3693-9098>

²PhD student, Kazakh National Pedagogical University named after Abai Almaty, Kazakhstan

e-mail: orken.007@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7142-7982>

³Senior lecturer, Kazakh National Pedagogical University named after Abai Almaty, Kazakhstan

e-mail: aibosha@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7944-9115>

Abstract. In the article, the peculiarities of the connection of literature and folklore in the history of the formation of the Kazakh story are distinguished in a synchronic sense. It is analyzed that the use of folklore motifs (dreams, longing for a child, ghosts, demons, relics, saints, mystical animals) in writers' stories is reflected as a continuation of tradition. It is intended to determine the characteristic features of oral literature in the stories of well-known representatives of modern Kazakh prose.

The aim of the article is to determine the appearance of folklore elements in the form of details and images in the stories of Kazakh writers.

The scientific significance of the work lies in identifying a link between

the works of contemporary Kazakh literature and folklore and using such motifs as dreaming, sacrifice of lovers, a hero's ideal friend, mythical beliefs, customs, animals, etc. in the details of folklore.

The practical significance of the work is that it helps to find solutions to the practical problems of folkloristics and Kazakh prose by finding folklore motifs in modern Kazakh stories and comparing them with samples of oral literature.

The methods of discourse analysis, comparison and exposition of the text of the work of fiction were used in the research work.

It was found in the works of M. Magauin "Kuyrshak", K. Tumenbai "Adam", T. Shapai "Aina Sara" that the details of dream and dream interpretation in the stories were used based on folklore symbols. The stories of "A million bees, a million snakes and me" by J. Korgasbek and "On the road" by M. Omarov were distinguished by archetypal motifs. Folklorisms such as saint and spiritual guardian in "Aigyrkisi" by N. Dautayuly are rationally used to clarify the creative space.

The findings contribute to the development of ideas about folklore, literary studies, folk motifs and folklore elements in linguofolkloristics.

Keywords: story, folklore, motif, detail, costume, character, archetype, coloring

Basic provisions

In early times, from the time when writing did not appear, spiritual and material values that prove people's desire to know the nature around them have been preserved to this day. If material values are evidenced by petroglyphs carved into stone in different parts of the world, then the spiritual value is folklore. According to the literary critic Z. Kabdолоv, the evolutionary search for knowledge of the picture of the world developed through two channels. They are: science and art [1, p.16]. The term folklore, which is a centuries-old product of folk wisdom, which served as the basis for our research article, has various content meanings up to the present period.

Introduction

In the scientific understanding of nations in the Soviet system, the term "folklore" was meant oral literature. In the works of literary scholars of that period A. Baitursynov and M. Auezov, folklore is considered as one of the branches of literary studies. Folklore – works produced orally and forgotten by the author over time, designed to promote the ideology of folk consciousness. According to the genre type of folklore, it is divided into: Lyro-epic pomes, heroic pomes, fairy tales, legends, Proverbs, riddles, pomes of lifestyle,

etc. And in the vast majority of other states, folklore (Eng. Folk-lore: folk wisdom) is used in a broad sense. The equivalent of the culture, spirituality of the people as a whole. It covers almost all folk dances, national songs, beliefs, prohibitions, Customs and traditions. If we compare the two scientific concepts, it can be seen that treating folklore only as oral literature narrows its substantive scope. And if we look at the people's worldview as a whole, it becomes clear that it does not fit into the scale of literature and art. Because in order for art to exist, it must necessarily be a work of art. This criterion cannot be answered by such categories of folklore as beliefs, prohibitions, but there is a presence in folklore works, which are distinguished by their pictures in words. This is a paradox. To summarize the comparison, what we call oral literature is only one branch of folklore. In content terms, folklore is not a synonym or a term used instead of folklore. Therefore, folklore is a syncretic, multidisciplinary, educational, cognitive, artistic and aesthetic, spirituality that promotes universal value. Folklore, due to its syncretism, intertwines such Sciences as cultural studies, literary studies, linguistics, history.

According to the requirements of a literary work, folklore works can be called works of oral literature or artistic folklore, making them an object of literary criticism. Then artistic folklore will become a work of art, and its study will be the subject of literary studies. Artistic folklore is the source of the spiritual culture of the people, the totality of national identity, folk knowledge, a mirror of their spiritual essence. Oral literature is not only a diachronic category as a literary Chronicle of the past, but also a synchronous phenomenon, which is being interpreted in different ways from the pen of poets, writers, playwrights, who are living with the fate of the nation.

Materials and methods

Since the beginning of the twentieth century, many scientists have been engaged in collecting samples of oral literature and publishing books. As a result, a hundred volumes of artistic folklore were published. Meanwhile, studies of the relationship between literature and folklore began to be carried out in the years after independence. The work modern literature and folklore (2009) is a fundamental work in Kazakh Literary Studies in the study of the relationship between folklore and literature. The work is distinguished by the identification of folklore features of the prose, poetry, and drama branches of literature. According to the genre of the story, an analysis of several stories by M. Magauin, A. Altai, M. Omarova was carried out. Due to the scale of the object of analysis of the work, not so much focused on the genre of the story.

Folklorism is the use of folklore in a work of art. The use of folklorisms in literature is a complex process that has been connected to this day, both

close and distant. In the first examples of written literature, folklore is copied and used as a whole in terms of content form, but over time, creative owners use folklore only in the form of analysis, selection and modification of what is suitable for their benefit. For example, if a poem is written on the example of verses in the song Kyz Zhibek describing the beauty of Silk, an external part, describing a modern girl, it will be too primitive. Artistic reality is far from the reality of life. If he uses the verse from the song Kyz Zhibek: The heel of the shroud, like a diamond of a Bukhar in the modern poem, the detachment of the poem from life is felt. Modern girls do not wear puffs. It is a fact that today's beauties are more valuable than the Diamond of Bukhara and the diamond of the West. Considering such a feature, scientists note that the relationship of literature with folklore has four types. They are: genetic, oppressive, compatibility and feedback. Genetic connection-at the initial stage of literature, it used the necessary components as a whole, relying on folklore. The peculiarity of opposition communication is determined by the objections of the owners of individual creativity to some ideological content in folklore. For example, Abai Kunanbayuly criticizes proverbs, which are a genre of folklore, in his words [2, p. 59]. This is natural. It is known that where there is a contradiction, development occurs. However, in the course of its development, literature is constantly in conflict with folklore, not denying folklore, but constantly developing with the rational use of its artistic components. Consonant communication is the return of literature to spirituality. This is because in the Soviet period there was a departure from folklore. A new society, a new theme caused the birth of new literary works. Such works include S. Seifulin's poems Albatross, Soviet, S.Mukanov's poems Turksib. Modern literature is working to bring this gap closer. From the works of such prose writers as M. Magauin, O. Bokey, T. Abdik, A. Altai, who based the motives of folklore on their works, consonant connections are revealed. The reason why literature and folklore specifically explain these four types of communication is that attempts are made to identify these connections from the current stories that we are going to analyze in the article.

The language of fiction, separated from the folklore language, fell into its own fastness, was distinguished by new word and thought patterns. Writers diverged from using the form, structure, artistic images of works of oral literature as they are. Folklore works in most cases end with an optimistic solution, are distinguished by the achievement of the heroes' dreams, the repetition of artistic images that reflect the interests of the country and the care of the people. There are not many such lines in the plot of modern literary works. Characters are individualized. The solution of the work is distinguished by both a surprise and an adventurous ending. The question

arises: how to determine the connection of works in modern Kazakh literature with folklore? In order to carry out the research, it is necessary to find the details of oral literature (folklorisms) in the work by conducting a discourse analysis of the text of the artistic literary work and evaluate it theoretically. Why is it necessary to identify folklore details? This is because modern authors prioritize the use of elements and details in their works, rather than the use of folklore as a whole. The details of artistic folklore include such motifs as: dreams, clothes, crying for one child, the sacrifice of lovers, a wonderful friend of the hero, mythical beliefs, traditions, animals. Finding folklore motives in modern Kazakh stories, comparing them with samples of oral literature and determining the effectiveness of the study the main purpose of the article.

It is noted that since the independence of the country, the flow of information and the influx of different cultures has turned the public's interest in fiction into other channels. However, one of the small examples of the epic is the story genre, which saves words, accumulates thoughts, leads the reader to his artistic world with one main story and involuntarily immerses him in the power of the world of beauty. The story is a genre that, although short in nature, analyzes great responsibility, observational intelligence and skillful talent. It is clear that not all the world, which is called a story and is under the heading, meets the requirements for the genre of a story. The list of writers who have been engaged in writing to raise the poetic level of the story genre since the independence of our country: Sh.Murtaza, M.Magauin, K. Zhumadilov, D. Isabekov, B. Nurzhekeuly, T.Nurmaganbetov, K. Tyumenbay, A.Tarazi, The list of writers who described the living standards of the people in the years of stagnation or the first years of independence S. Asylbekuly, K. Naimanbaev, D. Doszhan, S. Elubayev, S. Balgabayev, M. Asylgazin, N. Akish, D. Ashimkhanov, N. Dautayuly, Zh. Shashtayuly, T. Shapai, N. Oraz, A. Altai, D. Ramazan, D. Amantai, K. Zhusipbek, A. Kemelbaeva, R. Mukanova, etc. In addition, young writers' stories are often published in today's periodicals, and the young writers are also contributing to the development of the literary process. They Are: K. Amanzholuly, K. Abylkayyrovich, M.Omarova, L. Konysh, A. Kosbagarova, E. Abikenovich, K. Tleukhan, B.Dauletbaeva, L.Imasheva, A. Mantaeva, Zh.Mamyrali, M.Mukasheva, B. Sarybay. Folklorisms are also used in the works of these writers, who describe the artistic picture of being through the genre of stories. Determining folklore details and conducting textual analysis of writers' stories is the purpose of the research article.

Results and discussion

Color vision. The science that studies color is called somnology, Oneirology of color vision. Color is the activity of the imagination during sleep. According to Pavlov's explanation, color is a phenomenon that occurs during sleep when the work of brain cells is not completely blocked, but when a part is working. Psychoanalysts offer the opinion that dreaming is an unconscious act, through which the human soul can be recognized. According to Z.Freud's reasoning, the mystical events that occur at noon are interpreted as a symbol of human thought at the level of the unconscious. The two opinions above are in Physiology and in psychological terms scientific views related to color and color vision. And the founder of the National Psychological Science, Alash intellectual writer Zh.Aimautov, said: there are states in which a person is not conscious. One such state is dreaming. Sleep means periodic rest, breathing away. A sleeping person has no consciousness at all or they have less consciousness... A person does not feel hair when he is sleeping. After a few falls asleep, the sleep becomes more alert, it comes to a state of wakefulness. It is also important to remember that we must have a dream. Color will be the key to what we see in wakefulness. In a dream, we think that these keys are in our background, explains [3, p.192]. It is quite natural that literature uses colors as a compositional detail for the artistic representation of the mysteries of the human soul. Because literature is the art of human studies. Therefore, colors in modern literature are the author's position used to define character psychology. The peculiarity of colors in folklore is such points as a vision of an artistic image, a warning of danger.

There is no doubt that the analysis of the color used in modern narratives in terms of communication with folklore would be more systematic than the analysis of all the colors used in modern narratives. Outstanding Kazakh writers M. Magauin rationally uses color as an artistic detail in his works. One of these works is the story doll. A brief Fabula of the story: a scientist (Kurman), vacationing in a holiday home, tells the story of a writer (author) in his youth who fell in love with a girl (Ormanbetova, nicknamed doll). The girl was mortally in love with him, but fled for fear of a mysterious field, magic that would take away her energy from the girl, and finally left for another city and continued her studies. How many years later, the girl cannot be forgotten. On the evening of the day when the girl sees the doll she gave to her memory, she has nightmares. At the very end, he dies of a broken heart during a night's sleep. In this short story composition, the hero (Kurman) has five dreams. The plot connection unfolds through a dialogue. The colors seen by the Kurman are described by the writer. In these dialogues, the author expresses his concepts about color, assesses the psychological points in the

head of the hero in the work, and wants to assess the impact of color on human life. For example, when Kurman says his first color (a toy withered on his bed, he woke up in shock because he wanted to hug himself), the writer tells him that the dream he saw was not in his hair, and the doll girl left in the distance was marked in Kurman's mind with the image of a toy doll. This reasoning finds a meditative harmony with Z.Freid's scientific argument that color vision is the language of the brain, which proved that its analysis helps to reveal secrets with unknown thoughts that a person does not know [4, p.45]. And here, the writer's color vision is a folklore detail. Dream readers in folklore are intelligent and wise people. I don't know, he said. The writer's dream in the work is a continuation of the same tradition. Manifestation of the genetic connection of literature and folklore. In the second dream of the protagonist Kurman, it is said that the toy doll was zoning this, and then woke up in shock. In the third dream, she came as a toy doll, turned into an ordinary doll girl and kissed her. In both colors, the author mainly writes an attempt to emphasize the psychological twists in the character. It determines the mental state of Kurman, such as fear, terrifying, shock, fatigue.

In this story, the conditions of the genre of a story in folklore (documentary-persuasiveness, the occurrence of an event in a dark night, illusion, color, etc.) are completely preserved. Through the episodes of color and color reproduction in the work, it can be seen that the writer made a harmonious connection with folklore.

K. Tyumenbay's story Man tells about the difficult fate of Ararat (hero), who was captured in the Afghan war [5, p.49-62]. His enemies cut off Ararat's legs from his knees and his hands from his elbows. Still, the surviving character sees different colors. In one of these dreams, a man standing on the ground does not look at it, does not hear in his voice. Then he wakes up in shock. Here, along with the psychological state that the Hero Reveals with the helplessness of his soul, a similar use in folklore is observed, such as predictions of upcoming events or visions. Such a story is found in artistic folklore in the fable Tahir-Zuhra. This means that the writer was able to connect folklore with his works in terms of harmony.

In the story of the writer Tursynzhan Shapay Mirror Palace, color is associated with the journey of the hero. Therefore, the compassionation of folklore characters on a long journey was used by the author from the point of view of harmony, as an artistic method.

Similarities and differences are traced in the connection of the color motif in folklore and modern stories.

The ghost. The demon. The devil. The relic (witch). Writer Madina Omarova uses images in the form of ghosts and spirits in her stories Hello,

mystery, one autumn evening, on the road. A ghost is a phantom, an idol, an object of worship. Francis Bacon refers to delusions as misconceptions, concepts that limit a person's cognitive capabilities [4]. In the story on the road, the son of Almabek joins the girl, who accompanies him on his way home on foot at night. The two have a conversation. The girl is escorted home. The daughter tells the expectant mother that Almasbek came with her son. The mother is terrified. Because Almasbek's son died in a car accident a long time ago. The next day, he hears mourning news about the death of Almasbek. This is how the short plot of the story is [6, p.159-161]. Almasbek's child in the story Ghost is a ghost. The belief that a person from the abode of the dead lives in the abode of the living, appears in the eyes of some people, talks are present in many stories, and that the harrowing of the ghost is a product of folk consciousness in folklore. Therefore, in the story over the road the content unity of the artistic folklore story is preserved. In order for the image to be as convincing as possible, the author depicts the difference between Almasbek's son and a living person as follows: I was afraid. I walked over to him and gently touched my body. A warm wave washed over me. I gave it to him again, and I hesitated, realizing the absurdity of this act. As he walked quickly, waving his hands with a low grip, he seemed to feel nothing [6, p.159-161]. The fact that Almasbek's son does not feel the girl's body makes it clear that he is a character of undeveloped space.

Magic is a belief in the miraculous property of a word or other action, which arose in the era of primitive communal construction, and then underwent various changes and is still preserved among the country. The magical concept that "it is possible to have a positive or negative effect on another person, thing, animal, bird, and nature in general through a whole activity of words and actions" is widely reflected in ancient folklore [7, p. 11]. There are writers who use archetypes of magical folklore, such as demons, devils, fairies, relics, as characters even in modern stories. The image of a doll girl in the story doll by M. Magauin has a demonological character. The doll girl is a kind of animator, a kind of archetype of zheztyrnak, Fairy in yesterday's folklore. "This is not a very rare phenomenon. Such a woman existed in all nationalistic times. Perhaps, some mystical traits of ancient, wild, deaf origin may be resurrected... An innate peculiarity. They may not even know. Such women were burned at the stake in medieval Europe as witches. In addition, energy vampire is said to be a soul-sucker. It takes away someone's energy in different ways... And my situation is a different kind of this. All energy should be found in the game of love" [13, p.23]. The mysterious and mysterious quality of the doll is the main cause of her fate in her later life, when she got married several times, but ended with the death of all her husbands. What is

the secret of the doll gift to Kurman? He is enchanted. These are also folkloric details such as prayers and dark energy in ancient oral literature. Relying on such unbelievable life mysteries in the work is the result of the author's search

Demons, devils, fairies are archpriest of magical folklore. These archetypes are found in folklore works such as seduction, shaman Saryn, badiq. Pain can penetrate into people with human or psychological pain. It is followed by shamans from the human body by pain. In some cases, there are magical images that move in the middle of two worlds, inhabiting places where a person does not step [7, p. 9-30]. Folklore details were used in the story a million bees, a million snakes and me by the writer J. Khorgasbek. In folklore works, the image of death, demons and devils is described by entering zhasba into one living phenomenon. For example, in a work that tells the story of Scarecrow's escape from death, death comes as a snake and bites and kills Scarecrow [8, p.35]. A snake that was a man [9, p.112], Ertostik [9, p.184], Why does a camel shiver if it sees a snake? Even in the fairy tales [9, p. 17], the speech of the snake or its depiction as a sign of evil is reflected as an allegorical image [9, p.184-207]. In the belief of totemism, people are imbued with almost all the phenomena that harm themselves. He was afraid of such phenomena. The linguistic expression of totem consciousness is taboo words. The snake itself was called thin, whip, for fear of naming our people. The reason for these examples is that in the story of Zhusupbek Khorgasbek Zhillion bees, million snakes and me there is a different magical way of using folklore archetypes. The story raises the topic of urbanization in modern society. The story is told from the first person. The author himself is the main character. The author, who went to move his brother and mother to the city in the village, describes the magic in his head artfully. The hero, who came to copy and pick up his brother, stops in the village for two or three days and went hunting. In the mountains, he comes across a lonely house in the mountains. He sees a wild bee living in the house and enters him. Bees start to sting it.. In addition, from the corner of the house, a thick snake was freed from this, barely escaped from such a thing, and the next day he moved his brother and left the village. This is the general composition of the story [10, p.254-262]. The Bee and the snake in the work, the prototype of the demon and the devil. In one monologue of the narrative, he said: I have no opponent for this bastard. I said it was a house with a demon chin. This is what the House cannot do without an owner. If left unoccupied, the Demon will take possession. Snakes were chasing demons, bees were chasing Devils [10, p.260] says the author. According to the animistic belief in folklore, any creature has a lord or spiritual guardian of the world. There are taboo words that are formed accordingly. For example, do not show the moon with your

hands, do not touch a lonely tree, do not sleep before sunset, do not swim alone at night, do not touch the Afghan country, do not sleep in a strange place, do not enter a strange lonely house without permission, do not enter Shanyrak without greeting [7, p.132-138]. This prohibition is related to the story that Söder analyzes: the author was able to apply animistic beliefs in the folk consciousness in accordance with the conditions of today's life. He wanted to convey through his author's concepts that he believed in the belief that every phenomenon in creation has a master. In the fairy tale of Ertostik, there is an episode in which Yernazar lands on the head of Sorkuduk and is seduced by a copper old woman. Between the meeting of the main character in the story a million bees, a million snakes and me with a demon who is in a lonely house in Japan, there is a continuation of tradition. This indicates the genetic relationship of literature with folklore. Because I was afraid, I lost my joints and couldn't get my feet off the ground...I was irritated...There is no other way, even if I am afraid... In the monologues I lost consciousness and fled to my family [10, p.259-261], the signs of panic that reigned in the soul of the author are described in a truly picturesque way. The writer used folklore detail not only to reveal the content component of the story, but also to reveal the psychological character of the hero.

Saint. To longing for gaining one child. The spiritual guardian. The saint is the bearer of mystical power, the link that connects people with the creator. Its origin is the shaman of the totem period lies in the (witch) archetype. In the Kazakh myths of Afsana, the saint is glorified as a miracle worker, a solver of mysterious secrets, a creator of everything, a patron of Heroes, a victim in the name of religion [11, p.45]. And in folklore, there is a storyline in which people suffering from childlessness pray to the saint and have children. The cry of childlessness is considered one of the archaic sari in folklore. In the pomes of Alpamys batyr, Kobylandy batyr, the father of the protagonist, thinking that he has an heir, grieves and goes on a long journey to pray to the Saints. One of the writers who used the archetypes of Saint and filial mourning in one story from the point of view of genetic communication is Nesipbek Dautayuly. The writer's story "Aigyrkisi" is a neorealistic (magical) story that has a hermeneutic character, is distinguished by a mythological image (Aigyrkisi) originating from folklore, and the author's concept is determined by the motive of spiritual guidance. The author tells about the path of the development of the image of zhabagi, which he found in the swamp, to the saigulik Aigyrkisi, which turned the whole country into a mouth, according to the time criterion (zhabagi, Kundan takes place in Baiga, baidele makes a group in the Kyrgyz land, adds Aigyrkisi to the herd). Through plot connections, the essence of the characters is revealed,

and the content of the story is deepened. The boy who tuned this horse is Zhalgas. It's a boy. The owner of the Aigyrkisi. In folklore, the motive of crying out for an only child is also used in author's works. "Jalgas grew up to be an isolated person who did not join the crowd of his peers, often walked and sat alone." [12, p.162]. The writer personifies his character not one of many, but in combination with the motif that children who wish from God in a folklore work are different from other children. The setting of the stalker of this sequel, the dialogue, plot connection, and friendly relations between him and old man, who is a constant companion to him, are similar to the relationship between Kobylandy batyr and Estemys in the song Kobylandy batyr. My soul is sacrificed to your mercy, creator!... [12, p.160] after saying the word, it will rain, and the saint will die. The Fulfillment by the saint of the wish of the country is also a motif of folklore. The writer used it rationally. In the composition of the story, Zhalgas' love of fairy tales and the ability to tell ancient legends are also mentioned. The peculiarity of the motifs of oral literature in the story "Aigyrkisi" is that instead of using the folklore composition as a whole, it is used as a detail to individualize the original composition and form of the author's work.

Animal. Wolf. A horse. Dog. Goat. In folklore works, the main characteristic of animals is holiness. According to him, people respected them and believed that they had mystical powers. And the rapid development of human and animal studies in the modern literature shows a living, diverse channel of methodological convergence and divergence marked by doubts about the depth of the structure of human and animal categories in order to deeply appreciate the animal from its point of view, because their basis is designed to prioritize the features of human nature [13, p.292]. A detail characteristic of totemism is a wolf. According to Tabu tradition, our people called the wolf "ulyma" and "itkus" and they didn't call the wolf with its real Kazakh name "Kaskyr". The reason is that in the totemic period of popular consciousness, people were afraid of wolves. He was possessed by virtue. Holy. And in the fantasy tales of the people: "The Wolf and the Man", "The Care of the Wolf", the wolf is depicted as a pleasant and guardian of the main characters. And "Kokserek" by M. Auezov in written literature makes an oppositional connection to folklore. The reason is that Kokserek is a holy, realistic, artistic image of a wild animal and a throne.

In modern Kazakh literature, the stories of Zh.Ahmadi Kie and in the mouth of death, A.Altai Kyzyl boltirik, D. Ramadan Kokzhal are dedicated to the theme of the Wolf. D.Ramadan's story Kokzhal tells the story of two hunters who found wolf cubs and visited one house on the way, and later in the same house the father and mother-in-law of bultirik, kokzhal Wolf and

Abadan, slaughtered sheep and killed the owner. Folkloric phrases are used in conversation. For example: “May God fade like the sky!”.[13], – the hero’s word is a curse. The curse is a genre of folklore. The Blue God nagylet frowned as he said, and it was dark.[13], the Indian says, is intertwined with the idea in the folk consciousness: if a dog has an owner, then a boor has a deity. This is due to the fact that the totem of the bull is given more priority in the realistic image than in spiritual guardian. The Revenge of the Wolf is depicted realistically. In the story of J.Ahmadi at the mouth of death describes a battle with a wolf that was going to hunt and eat a character named Alima, who traveled between two villages [14, p.47]. Alima eventually kills the wolf with a club and survives. Here the image of a wolf was used to reveal the tenacious character of a person fighting for life. This is because the predatory intentions of the wolf, which considers a woman alone in the harsh desert a prey, are real. And, as the name of the writer’s story spiritual guardian suggests, this story is harmoniously connected with folklore. Because spiritual guardian is a folklore detail. The story tells about the spiritual guardian of the Wolf. A character named adyrkul catches a wolf and sells it to the zoo staff. From now on, the life of the hero turns into a tragedy and two children die in the story. The author connects these events with the concept of a wolf’s spirit. There is a similar story by Zhumeken Nazhimedenov Orkik. In both stories, the characters are wrecked by the spiritual guardian of a sacred animal. Our hero in the story of zhumeken also disappears from the root. If so, the spiritual guardian motif in the story is a folklore detail. B. Azimbayeva: the motive of punishment: in one case, the hunter who killed the Beast asking for mercy is knocked out of the prey, or turned into a Beast, or exiled to the lower World [15, p.173]. In general, the three details encountered in the story: The Hut, Kie, the narrative form of the story are all complete folklore cognition. Even today, not to violate the integrity of nature, its reverence is not only a national, but also a global issue. In conclusion, the image of a cruel hunter is presented throughout the story as a symbol of folklore, a measure of cruelty and arrogance. At the same time, he showed the traditions of the hut, which connected the past of the Kazakh history with the present. He glorified the concept of sacred spiritual guardian, interspersed the author’s narrative with folklore narrative, creating a meaningful artistic story. This is the result of the harmonious connection of folklore with literature. In modern stories, the authors are trying to connect the totem with folklore in terms of opposition and harmony, creating a new image of a predator with a lot of mystery.

The horse has a special place in the life of the Kazakh people. The horse is a horse, he said. The horse is one of the seven treasures”, “the horse is a male wing”, “the horse is the wing of the man”, the horse is the king of the live

stocks”, the horse is closely connected with the life of our people. The horse is a proud, elegant, sensitive, capricious animal. These qualities are also present in the Kazakh people. This is probably due to the fact that the phrase” horse character also arose. Therefore, there are writers who paint their historical cognitive face with symbolic color on the basis of the cultural genesis aspect and attach silhouettes to their stories, which are amazing friends or secrets of the hero in folklore works. The main theme is the stories of Kabdesh Zhumadil Kozykuren and Nesipbek Dautayuly Aigyrcisi. Karakuren in the story Aigyrcisi is also a continuation of the silhouettes depicted in the works before him. The Aigyrcisi is an artistic image with nobility, mythological details, surrealism, and symbolic meaning. At the beginning of the story, in the narrative “the bad Tiger Thai found in the swamp”, “the mane-tail will be ashed and tomorrow will turn into a fast horse himself”, the reader is imbued with thoughts that lead to an optimistic view of the future of the horse. When a woman is unable to give birth, a horse comes to the house of the woman and calls, then the woman is able to give a birth. This is the magic. These are the most realistic characters in the story. It is magical to give birth to a woman at the moment when the contractions of this horse plunge her head into the house where a woman who cannot give birth lies. It is through this plot that the author determines that the Sacred Horse is the one who landed. At the beginning of the story, the surrealist method was rationally used in the image of a mourning horse on a young grave, because, contrary to Logic, a phenomenon that happened unexpectedly in the image of a dream and a subconscious mind glorifies the ownership of the character’s character. The writer’s portrayal of a horse is depicted in a harmonious connection with folklore. The proof of this is the similarity of the narrative line (the cry for one child, the birth of a child, the tuning of a horse from a Thai day, the presence of a teacher such as Eskul (atbegi)) with folklore.

In artistic language sequences, writers use the character of animals to reveal the human image, as well as to highlight the character’s psychology. Animals such as lions, dogs, cats, foxes, leopards are used as linguistic details. For example, Sherkhon Murtaza in the story risk TOI, when creating an external portrait of the cunning Toregeldi, the writer uses the analogy: how old is black. The word bitch here means lioness. Combining the cunning with the character of a hero is the skill of a writer. Here, the revival of the ancient name in oral literature, as an analogy, determines the skill of the writer in the use of folklorism. Zhusupbek Khorgosbek in the story Zhansebil, Art: a round shape, like Malgun Barys..., Shau is as evil as a drawn Eagle..., saumal exclamation, like the milk of a newly milked mare..., the group was led by serke...I don’t know, he said..., Like a cat scratching its belly...all critical

comparisons are made by animals [9, p.179-187, p.279-297]. In the poem of Kambar batyr, the lines he wrote like an eagle, he went to the horse and hanged himself contain the use of the property of an animal as an analogy. This means that the writer transformed elements from folklore in his own way and used them in his stories.

The dog animal, which was a companion of man, also has a special place in fiction. In folklore and literature, it is also common to take the image of a dog as a theme or motif, if not a detail. Folklore curses include Eat Your Dog's head, let the dog eat your prey, draw your dog's brother, let the dog feed your jealous dog [15, p.130]; forbidden words: do not give a dog to your acquaintance, do not feed the dog with a necklace, do not kick the dog, cat, do not pull the dog by the tail [15, p.136]; in ritual folklore, a woman does not board a dog with a stone. Because the dog is one of the seven treasures, it will be lit, there is a belief that if the dog grows up, there will be evil in the House [15, p.144]. It follows that in the pre-Islamic period in the history of the life of our people, there was a totem belief associated with the dog, and then there was a change in the folk understanding of the dog depending on the Islamic understanding. He was revered before Islam, to a certain extent. After the advent of Islam, curses can prove that the attitude towards dogs has changed. In modern Kazakh literature, there are stories about the dog Alapar and Dingo by Sherkhan Murtaza, Aktaban by Madina Omarova. In the stories of Sherkhan Murtaza, the word dog acts as a poetic phrase can have a meaning as allegorical, metaphorical. These phrases are used to highlight features in a person's character. For example, in the phrases: you will return, spending a word on the dog, that dog sold you to me for money, sack, look at the dog's Deception, The Life of a dog is short, it is true that it is a dog, the word dog is intertwined with a human character.

Conclusion

Modern fiction is not devoid of folklore. On the contrary, the analyzed stories testify that the writers find a solution to the difficulties of individual and the individual identification of certain problematic topics and ideological concepts in time and space by using folklorisms in their works of art. Analyzing stories in modern Kazakh literature, it was found that the use of such details as plot, composition, Saryn, images, characteristic of folklore works, is distinguished by a new search, rather than copying as a whole. This is the result of creative labor, which itself is caused by the search for writing. This is evidenced by the increased demand for literary works. The conclusion is that in modern narratives, the manifestation of folkloric communication is distinguished by author's searches, in which harmony communication is prioritized, moving away from genetic communication.

REFERENCES

- [1] Qabdolov Z. Söz öneri (Speech art). – Almaty: Qazaq universiteti, 1992. – 352 b. [in Kaz.]
- [2] Şoiynbet J. Abaidyñ dana sözderi (Abai's wise words). – Almaty: Tañbaly baspa üii, 2015. – 154 b. [in Kaz.]
- [3] Aimauytov J. 5-tomdyq şyğarmalar jinağy. Psihologia (Collection of works in five volumes. Psychology Collection of works in five volumes. Psychology). – Almaty: Ğylym, 1998. – 4-tom. – 448 b. [in Kaz.]
- [4] Babalar sözi: jüz tomdyq. Tüs joru jäne yrymdar (Words of ancestors: Hundred volumes. Interpretation of dreams and superstitions). – Astana: Foliant, 2013. – 94 tom. – 432 b. [in Kaz.]
- [5] Tümenbai Q. Köptomdyq. Äñgimeler (Multivolume. Stories). – Almaty: Aiğanym baspa üii, 2014. – 6 tom. – 286 b. [in Kaz.]
- [6] Omarova M. Qadır tüni: Proza (Night of Honor: Prose). – Almaty: Jalyp baspasy LLP, 2012. – 320 b. [in Kaz.]
- [7] Dala föklorynyñ antologiasy: On tomdyq. Prozalyq föklor: Añyzdar (Field folklore anthology: Ten volumes. Prose folklore: Legends) / Daiyndağandar: Älbekov T., Mursalimova N.M., Oralbek A. – Almaty: Brand Book, 2020. – 8 tom. – 472 b. [in Kaz.]
- [8] Dala föklorynyñ antologiasy: On tomdyq. Dästürlı föklor (Field folklore anthology: Ten volumes. Traditional folklore) / Daiyndağandar: Raqş J., Älbekov T., Alpysbaeva Q., Äuesbaeva P., Jaqan D., Säken S. – Almaty: Brand Book, 2020. – 6 tom. – 484 b. [in Kaz.]
- [9] Dala föklorynyñ antologiasy: On tomdyq. Proza föklory: Ertegiler (Field folklore anthology: Ten volumes. Prose folklore: Tales) / Daiyndağandar: Älbekov T., Elesbai N., Nabiolla N. – Almaty: Brand Book, 2020. – 7 tom. – 488 b. [in Kaz.]
- [10] Jüsüpbek Q. Kökjaldar: 3 tomdyq (Motherwolves: 3 volumes). – Almaty: Hantäñiri baspa üii, 2016. – 1 tom. – 342 b. [in Kaz.]
- [11] Qasqabasov S. Qazaqtyñ halyq prozasy (Kazakh folk prose). – Almaty: Ğylym, 1984. – 272 b. [in Kaz.]
- [12] Däuitaiüly N. Aiğyrkısı: äñgimeler (Owner). – Astana: Foliant, 2018. – 240 b. [in Kaz.]
- [13] Ädibiet portalynyñ resmi saity. – URL: <https://adebiportal.kz/kz/news/view/2841>
- [14] Ahmadi J. Zarzaruha. Hikaiattar, äiğimeler jinağy (Zarzaruha). – Almaty, 2001. – 156 b. [in Kaz.]
- [15] Qazaq eposy älemdik epostyq mūra aiasynda (The Kazakh epic within the world's epic heritage): monografia / QR Bılım jäne ğylym m-ğı, ğylym kom., M. O. Äuezov atyn. ädibiet jäne öner in-ty; [jauapty şyğ. A. Aqan; jauapty red. B. Äzibaeva]. – Almaty: Service Press, 2017. – 307 b. [in Kaz.]

ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ӘНГІМЕЛЕР ҚҰРЫЛЫМЫНДА ДЕТАЛЬ, ОБРАЗ ТҮРІНДЕ КӨРІНУІ

Асылбекұлы С.¹, Иманғали Ө.², *Набидуллин А.С.³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы, Қазақстан
e-mail: serik051@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3693-9098>

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, PhD докторант, Алматы, Қазақстан
e-mail: orken.007@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7142-7982>

*³Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан
e-mail: aibosha@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7944-9115>

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ прозасының белгілі өкілдері Ш.Мұртаза, М.Мағауин, Қ.Түменбай, С.Асылбекұлы, Қ.Жүсіпбек, Н. Дәуітайұлы, Ж. Шаштайұлы, Т. Шапай, Ж.Ахмади, Д. Рамазан, М. Омарова тәрізді жазушылардың әңгімелеріндегі ауыз әдебиетіне тән белгілерді анықтау қарастырылды.

Мақаланың мақсаты – қазақ жазушыларының әңгімелеріндегі фольклорлық элементтердің деталь, образ түрінде көрінуін анықтау.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы – қазіргі қазақ әдебиетіндегі шығармалардың фольклормен байланысын анықтау, көркем фольклордың детальдарына түс көру, ғашықтардың құрбандығы, батырдың тамаша досы, мифтік нанымдар, салт-дәстүрлер, жануарлар сияқты мотивтер қолданысы дәстүр ұласуы ретінде көрініс табуы.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы – қазіргі қазақ әңгімелерінен фольклорлық мотивтерді тауып, оларды ауыз әдебиеті үлгілерімен салыстыра отырып фольклористика, қазақ прозасының практикалық мәселелерінің шешімін табуға көмектеседі.

Зерттеу жұмысын жүргізуде көркем шығарма мәтініне дискурсивті талдау жасау, салыстыру, баяндау әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының нәтижесінде:

– М.Мағауиннің Қуыршақ, Қ.Түменбайдың Адам, Т.Шапайдың Айна сара әңгімелеріндегі түс жору детальдары фольклорлық белгілер негізінде пайдаланылғаны анықталды;

– Ж.Қорғасбектің Миллион ара, миллион жылан және мен, М.Омарованың Жол үстінде әңгімелері архетиптік мотивтермен ерекшеленетіні талданды;

– Н.Дәуітайұлының Айғыркісі әңгімесіндегі әулие, кие сынды фольклоризмдер шығарма кеңістігін айшықтау үшін ұтымды қолданылғаны сараланды.

Алынған нәтижелер фольклористика, әдебиеттану ғылымдары, лингвофольклористикадағы фольклорлық мотив, фольклорлық элементтер ұғымдарының дамуына үлес қосады.

Қорытынды ретінде қазіргі повестьтерде фольклорлық коммуникацияның көрінісі генетикалық коммуникациядан алшақтай отырып, үндестік коммуникацияға басымдық беретін авторлық ізденістермен ерекшеленеді.

Тірек сөздер: әңгіме, фольклор, мотив, деталь, кие, кейіпкер, архетип, түс

ПОЯВЛЕНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННЫХ РАССКАЗОВ В ВИДЕ ДЕТАЛЕЙ И ОБРАЗОВ

Асылбекулы С.¹, Имангали О.², *Набидуллин А.С.³

¹доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
e-mail: serik051@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3693-9098>

² PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
e-mail: orken.007@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7142-7982>

*³старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
e-mail: aibosha@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7944-9115>

Аннотация. В статье было рассмотрено определение характерных черт устной литературы в рассказах таких писателей, как известные представители современной казахской прозы Ш. Муртаза, М. Магауин, К.Тюменбай, С. Асылбекулы, К. Жусупбек, Н.Даутайулы, Ж. Шаштайулы, Т. Шапай, Ж.Ахмади, Д. Рамазан, М. Омарова.

Цель статьи – определить появление фольклорных элементов в виде деталей и образов в рассказах казахских писателей.

Научная значимость работы заключается в определении связи произведений современной казахской литературы с фольклором, использование в деталях художественного фольклора таких мотивов, как сновидение, жертвоприношение возлюбленных, идеальный друг героя, мифические верования, обычаи, животные и т.д.

Практическая значимость работы заключается в том, что нахождение фольклорных мотивов в современных казахских рассказах и сопоставление их с образцами устной литературы помогает находить решения практических задач фольклористики и казахской прозы.

При проведении исследовательской работы использовались методы дискурсивного анализа, сравнения, изложения текста художественного произведения.

В результате исследовательской работы:

– выявлено, что детали цветового толкования в рассказах Куыршак М. Магауина, Адам К. Туменбая, Айна сара Т. Шапая использованы на основе народных примет;

– проанализировано, что рассказы Ж. Коргасбека Миллион ара, миллион жылан жане мен и Жол устинде М. Омаровой отличаются архетипическими мотивами;

– в рассказе Н. Дауитайулы Айгыркиси для уточнения творческого пространства рационально используются такие фольклоризмы, как святой и кие (святыня).

Полученные результаты способствуют развитию представлений о фольклористике, литературоведении, народных мотивах, элементах фольклора в лингвофольклористике.

В заключение следует отметить, что выражение фольклорной коммуникации в современных нарративах отличается от коммуникации генетической, причем авторские стремления отдают приоритет гармоничной коммуникации.

Ключевые слова: рассказ, фольклор, мотив, деталь, святыня, персонаж, архетип, колорит

Статья поступила 19.04.2023

ӘОЖ 82-344

ҒТАХР 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.023>

ФЭНТЕЗИ ЖАНРЫНДАҒЫ СИҚЫРДЫҢ РӨЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАС ОҚЫРМАНҒА ӘСЕРІ

*Ибрагим А.М.¹, Карбозов Е.К.², Сейдикенова А.С.³

*¹докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Алматы, Қазақстан, e-mail: ibragimayagoz@gmail.com

²филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: e.karbozov76@gmail.com

³филология ғылымдарының кандидаты, профессор м.а.,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

e-mail: almash.seidikenova@kaznu.kz,

<http://orcid.org/0000-0002-6122-808X>

Аңдатпа. Қазіргі қазақ әдебиетінде өзіндік орнын қалыптастырып келе жатқан фэнтези жанры оқырманның ғана емес, зерттеушілердің де қызығушылығын тудыруда. Десе де бұл жанр төңірегіндегі ғылыми зерттеу жұмыстары саны батыс елдерінде айтарлықтай көп болғанымен, қазақ әдебиеттануындағы фэнтези жанрына арналған зерттеулер бірнеше мақала деңгейінен аспай тұр. Осы тұрғыдан келгенде зерттеу жұмысының өзектілігі мен ғылыми маңыздылығы көрінеді.

Фэнтези жанрының ең негізгі ерекшеліктерінің бірі шығармада орын алатын сиқыр, ойдан шығарылған әлем, таңғажайып жаратылыс иелері, т.б. Мақаланың мақсаты фэнтези шығармалардағы «сиқыр» концептісінің берілу ерекшеліктерін айқындау және оның балалар мен жасөспірімдерге әсерін анықтау болып табылады.

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы – фэнтези жанры туралы шетелдік және отандық зерттеушілердің ғылыми тұжырымдамаларын талдау және фэнтези шығармалардың негізгі құраушы компоненті болып табылатын сиқырдың берілуін зерттеудің маңыздылығын анықтау.

Зерттеу жұмысында дескриптивтік әдіснама негізінде эмпирикалық тәсіл қолданылды. Сондай-ақ фэнтези жанрында жазылған шығармалардағы «сиқыр» және «ойдан шығарылған әлем» концептілері қазақ әдебиетіндегі фэнтези жанрының репрезентативі ретінде алынған А.Алмаштың «Құрбы қыздар құпиясы» шағын роман-фэнтезиі мен британ жазушысы Дж.К.Роулинг шығармаларын салғастыра зерттеу арқылы айқындалады.

Фэнтези жанрының соңғы жылдары жас оқырмандар арасында үлкен сұранысқа ие болып келе жатқандығын ескере келе, ата-аналар мен мұғалімдер мұндай кітаптардың көп оқылуы жас ұрпақты шынайы өмірден алшақтатады, шынайы құндылықтарды, соның ішінде діни

құндылықтарды ауыстырады деп қорқады. Қазіргі әлемде қандай құндылықтар мен көзқарастарды шынайы деп санауға болады деген сұрақ туындайды. Осы мәселелердің өзектілігі есепке алына отырып, шағын зерттеу жұмысында фэнтези жанрында жазылған шығармалардың балалар мен жасөспірімдерге әсері, олардың психологиясына ықпалын айқындау мақсатында жүргізілген сауалнама негізінде фэнтези оқырмандарға өздерін, басқаларды және олардың әлеуметтік әлемін қабылдауды қалыптастыруға көмектесе отырып, эмоционалды және танымдық әсер етеді деген тұжырым жасалады.

Зерттеу жұмысының практикалық маңызы ретінде орта мектеп оқу бағдарламаларын жасауда оның қорытындылары мен талқылауларын есепке ала отырып пайдалануға болатындығын және жоғары оқу орындарында оқытылатын қазіргі заманғы әдебиетке байланысты дәрістерде қосымша материал ретінде қолданылу мүмкіндігін атап өтеміз.

Тірек сөздер: фэнтези жанры, балалар әдебиеті, сиқыр, ойдан шығарылған әлем, фантастика, балалар мен жасөспірімдер, психологизм, британ фэнтезиі

Негізгі ережелер

Қазіргі қазақ әдебиетінде өзіндік орнын қалыптастырып келе жатқан фэнтези жанры оқырманның да, әдебиетші, зерттеушілердің де үлкен қызығушылығын тудыруда. Жанр генезисінің қысқалығы жеткіліксіз дәрежеде зерттелуінің себептерінің бірі болып қана қоймай, жанрдың ерекшеліктерін зерттеуге кең мүмкіндіктер ашады. Жалпы қазақ әдебиетіне кенжелеп енген фэнтези жанры жайында ғылыми деректер саусақпен санарлық. Десе де осы жанр төңірегінде қалам тербеп жүрген жас әдебиетшілеріміз аз емес. Мәселен, мектеп оқушылары мен жасөспірім оқырманның жүрегінен орын алып үлгерген Рүстем Сауытбайдың «Шоко әлемі», 2017 жылы өткізілген республикалық «Рух» әдеби байқауында бас жүлдені иемденген Айсұлу Алмаштың «Құрбы қыздар құпиясы» роман-фэнтезиі, Алтыншаш Құрманбаеваның «Таңғажайып автобус» туындысы, Лилия Калаус пен Зира Наурызбаева қаламынан жарық көрген «Бату және оның достары» кітаптар сериясы және т.б. Алайда жанр төңірегінде өз зерттеуін, шешуін күтіп тұрған мәселелер де аз емес. Атын атап, түсін түстеп болсақ, жанрдың ортақ қабылданған ғылыми анықтамасы нақтыланбаған әрі қазақ әдебиетінде бұл жанр қай шығармадан бастау алды деген сұрақтың да жауабын әр зерттеуші өзінше береді. Мәселен, Ә.Әліакбар балалар жазушысы Т.Рымжановтың «Күн перзенттері», «Гүл ағашы» деп аталатын үлкен көлемді ертегілерін фэнтези жанрының айырым белгілерімен дәл жанасады дей келе, қазақ фэнтезиінің бастауы осы шығармалар десе, Ә.Мекешұлы қазақ әдебиетінде «Гарри Поттердей» оқырманын қиялға елітетін шығарманың әлі тумағанын алға тартады. Осы жанр

аясында шетелдік және отандық зерттеушілер қандай тұжырымдар қалдырғандығы, фэнтези жанрында жазылған шығармаларда тек эстетикалық-эмоционалдық бояудан басқа қозғалған мәселелер және осы шығармалардың оқырманға тигізер ықпалы төңірегіндегі мәселелер мақаламызға арқау болды.

Кіріспе

Фэнтези жанры ресми түрде танылып, танымал бола бастағанымен, оның жалпы қабылданған нақты анықтамасы жоқ. Алек Уорли егжей-тегжейлі зерттеулердің басым көпшілігінде фэнтезиді ғылыми фантастиканың заңсыз ұрпағы ретінде көрсетеді деп тұжырымдай келе фэнтези жанрында біріктіруге болатын анықтама жоқ деп мәлімдейді [1]. Ал отандық әдебиетші Ә.Әліакбар бұл жанр түріне мифологиялық және ертегілік мотивтерді пайдалануға негізделген фантастикалық әдебиет түрі деген анықтама береді [2]. Демек, фэнтезиді ертегінің шекпенінен шыққан жаңа әрі жас жанр ретінде қарастырады. Десе де фэнтезиді ертегіден ерекшелетін бірқатар айырым белгілердің бары сөзсіз. Отандық әдебиетшілеріміз аталмыш жанр жайында қазақ әдебиетіндегі авторлардың шығармашылығы негізінде айтқан әдеби ертегі жанрына үш қайнаса сорпасы қосылмайды деген ойларымен әлемдік деңгейде келіскенімізбен, ұлттық деңгейде өзгеше ой толғайды. Оған дәлел Ә.Әліакбардың «фэнтези – қазақ әдебиетіндегі ұлттық фэнтезиіміздің христандық санадағы батыстық фэнтезиден өзгешелігіне орай авторлық позицияны танытатын және әр жазушыны бір-бірінен өзгешелеп тұратын алаштық миф пен бағзықазақтық ертегінің синтезі деген тоқтамға келеміз. Қазақ фэнтезиінің басты нышаны – мифке бет бұру» деген тұжырымы [2]. Бұл мақалада фэнтези жанрындағы әдебиет дегеніміз – оқырманға өз әлемінен алшақтап, жаңа, табиғаттан тыс немесе басқа да ғажайыпқа сәйкес келетін әлемді ұсынатын көркем әдебиет деген анықтама беруге тырысамыз. Розмари Джексон өзінің фэнтези жанры туралы кітабында фэнтезидің сыни термині кез келген әдебиетке нақты түсіндірудің басымдығын бермейтін: мифтерге, аңыздарға, фольклор және ертегілерге, утопиялық аллегорияларға, армандарға қатысты қолданылғанын айтады [3].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Тақырыпты зерттеуде талдау, жинақтау, қазақ және британ әдебиеттеріндегі фэнтези жанрының репрезентативті үлгілері ретінде алынған шығармаларды салғастырмалы зерттеу әдістері пайдаланылды. Сондай-ақ аталмыш жанрдың балаларға әсерін анықтау мақсатында психологиялық талдау тәсілдері де қолданылады. Фэнтези жанрында жазылған шығармалардағы «сиқыр» және «ойдан шығарылған әлем» концептілері қазақ әдебиетіндегі фэнтези жанрының репрезентативі ретінде А.Алмаштың «Кұрбы қыздар құпиясы» шағын роман-фэнтезиі

мен британ жазушысы Дж.К.Роулинг шығармаларын салғастыра зерттеу арқылы айқындалады. Сондай-ақ мақалада фэнтези жанры туралы шетелдік және отандық зерттеушілердің ғылыми тұжырымдамалары талданады.

Нәтижелер

Осы басқа әлемді тудыратын фэнтези жанрында жазылған шығармалардың дерлік барлығына ортақ белгілерінің бірі – сиқырдың қолданылуы. Философиялық сөздікте сиқырға адамдарға, жануарларға және қиялдағы рухтарға әсер етуді мақсат ететін рәсімдер жиынтығында көрініс табуы көптеген түсініксіз құбылыстар жұмбақ күштердің әрекетіне негізделетін қарабайыр діннің бір түрі деген анықтама беріледі [4, 261 б.]. Жалпы әдеби шығармаларда кездесетін сиқыр ақ және қара болып бөлінеді. Сиқырмен айналысқысы келетін адам саналы түрде айналасындағылардың назарын өзіне аударуды қалайды, тек ақ сиқыр ғана жақсы іс-әрекеттер жасау арқылы танылуға мүмкіндік берсе, қара сиқыр қорқыныш пен қорлау арқылы танылуға жол ашады. Сиқырмен айналысуға деген қызығушылық жеке мәселелерін әдепкі құралдармен шеше алмаудан не қаламаудан туындайды. Өмірдің қиыншылықтарымен бетпе-бет келген бала сиқырлы таяқшаны кез келген проблеманы шешетін құрал ретінде көреді. Сондықтан да сиқыр, сиқыршы бейнесі балалар аудиториясының көз алдында өте тартымды. Психология ғылымдарының докторы Т.Д.Зинкевич-Евстигнеева бала тәрбиесінде сиқыр компонентін қолданудың жағымды жақтарын атап өтті. Доктор сиқырлы деп аталған заттың адам қабылдауы үшін танданыс пен құрмет тудыра отырып ерекше мәнге ие болатынын айтады. Оның пікірінше, «сиқырлы» деген сөздің семантикасы оң ынталандырушы бағытқа ие [5, 136.].

Толкиен өзінің «Ертегілер туралы» деп аталатын қысқа трактатында фантастикалық оқиға тудыратын құралдарды талқылап жазады. Ол баяндау құрылымының әртүрлі деңгейлерін суреттеу кезінде «сүйкімділік» ұғымын, ал «сиқырды» саралау элементі ретінде қолданады. Оның айтуынша, «сиқыр» дизайнер де, көрермен де өздерінің ішкі сезімдерін қанағаттандыру үшін кіре алатын екінші әлемді жасайды [6, 48 б.]. Толкиен анықтайтын бастапқы әлем мен екінші әлем арасында негізгі айырмашылықтар бар. Толкиен мұны сиқырдың күшімен түсіндіреді. «Сиқыр бастапқы әлемде өзгеріс тудырады. Оны кім, қалай қолданады, перизат па әлде қарапайым адам ба; бұл өнер емес, техника; оның осы дүниедегі күш-қуат, заттар мен ерік-жігерден үстемдігі» [6, 48 б.].

Ең әуелгі, балалар мен жасөспірімдер «сиқыр» ұғымын қолданғанда нені меңзейді деген сұрақ туындайды. Олар бұл сөзді фокус (көз байлау) жасалғандағы сәтті атауда қолданады ма әлде оның негізінде тылсым, ғажайыпқа сену жатыр ма? Жалпы «сиқыр» ұғымын психологтар 2 түрлі

мағынада қолданады. Біріншісі «сиқыр» ұғымы басқалардың өзгеше ойлауын білдіреді. Мәселен, Пиаже сиқырлы деп балалардың өз ойлары арқылы кейбір оқиғалардың болуына не өзгеруіне әсер ете алуға деген сенімін атаған. Осыған мысал ретінде балалардың тілек тілеу арқылы бағалы ойыншықтарға қол жеткізу әрекеттерін келтіре аламыз. Сондай-ақ бұл термин белгілі бір адамдарға ғана тән тылсым қасиеттерге сенуді білдіреді. Сиқырдың осы екінші мағынасы біріншіге қарағанда тұрақты әрі балалардың ойлау жүйесін сипаттауда кең қолданылады. Е.В. Субботский 4-5 жастан бастап балалар шынайы өмірде болуы мүмкін мен тек кітаптар мен фильмдерде ғана орын алатынның ара жігін айқын айыра алатындығын мәлімдеген болатын [7]. Десе де, көптеген зерттеушілер осы мәселе тұрғысында түрлі зерттеулер жүргізіп, нәтижесінде балалар сиқыр деп мүмкін еместі не тосын, ерекше оқиғаларды атайды деп түйіндейміз [8].

Айсұлу Алмаштың «Құрбы қыздар құпиясы» шағын роман-фэнтезиіне тоқталар болсақ, шығарма шынында кішкентай оқырман түгілі ересектерді де елітері сөзсіз. Шығармада 6 жасар Сымбат пен су астында тіршілік ететін Сұлужан арасындағы достық арқылы адами құндылықтар мен қоршаған ортаға ұқыпты қарау сияқты ұғымдардың маңыздылығы баяндалады. Ескерте кететін бір жәйт, фэнтези жанрында жазылған шығармалардың басты ерекшелігі оқиға хронотопының бірегейлігінде, яғни оқиға бастан аяқ автор қиялынан туындаған екінші әлемде немесе біздің әлеммен паралельді түрде орын алады. Оқырман екінші әлем туралы бүге-шүгесіне дейін қанық болып, көз алдына елестете алса, А.Алмаштың аталмыш шығармасында екінші әлем жайлы ақпарат жоқтың қасы. Тек қуыршақ қыз Сұлужанның су астында өмір сүретіндігі жайлы ғана болмаса, су асты әлемін, ондағы тіршілікті көз алдымызға елестету мүмкін болмайды. Десе де туындының өзектілігі ондағы бүгінгі таңда бүкіл әдемді алаңдатып отырған экологиялық, әлеуметтік, гуманистік мәселелердің ұтымды көтерілуі. Шығармада көтерілген экологиялық мәселелерге келер болсақ, бүкіл әлемге қауіп төндіріп отырған ауыз суының тапшылығы шын мәнінде табиғат я құдайдың адамзатқа салған қиыншылығы емес, адамдардың салғырттығынан туындаған қауіп екендігіне көз жеткіземіз. Оған дәлел шығармада кездесетін келесі жолдар:

*«Жер үстіне шығам деп көп олқы нәрселерді көзіммен көрдім:
адамдар өзен суының бетін ылайлап былғапты; жағалауды жүрек
айнытар исі бар шөп-шалам басыпты; тіпті судың өзі тым қадірсіз
бола бастапты...»*

– Жоқ, су қадірін білетіндер бар.

*– Мен сумен де тілдесе аламын. Су-Ана айтады: қазіргі адамдар
суды аялай*

*білмейді, сосын да су жылдан-жылға тартылып бара жатыр,
бірте-бірте су азабын тартатын болады өздері... Сол кезде түсінеді...*

– *Су-Ана солай дей ме? Су таусылып бітсе, адамдар қалай өмір сүрмек?..»* [9, 26 б.].

Сондай-ақ жер бетіндегі адамдарға сырт көзбен қарап, олардан бөлек барлық жан-жануарлардың тілін түсініп, адамдардың ойын оқу қабілетінің арқасында Сұлужанның сөздері арқылы автор шығармада әлеуметтік, адамгершілік мәселелерді де ұтымды көрсете білген. Бас кейіпкерлердің бірі Сұлужан жердегі адамдардың жүрегінде бір-біріне деген мейірім азайғандығын, тек өздерін ғана жақсы көретіндігін, сондықтан олардан қатты қорқа бастағандығын айтады [9, 21 б.] Сондай-ақ жер үстіндегілер бір-бірін алдауға құмар, өтірік айтуды да өздерінше ерлік санайтынын, атақ пен даңқ үшін бойындағы жақсы қасиетін де сатып кететіндігін, жүректен тазалық жоғала бастағанын жаны кейіп жеткізеді [9, 26 б.]. Еліміздегі жұмыссыздық мәселесіне қарттардың көзқарасын келтіре отырып, оқырманға өзгеше ой салады: «*Ойтыр-ай, о заманда бұл заман, біздің ауылда ұры-қары болмаушы еді. Әлде... бұның бәрі бүгінгі жастардың жұмысы жоқтығынан ба...*

– *Айтасың-ау, Кейуана! Осынау кең жайылып жатқан салқар далада екі қолға бір жұмыс жоқ дегенің қай сасқаның? Одан да бүгінгінің адамы жалқауланды десейші. Бәрінің де жеңіл жолмен, оңай нан тапқысы келеді...*» [9, 46 б.].

Фэнтези жанрының қарсыластарын алаңдататын негізгі мәселе аталмыш жанрдың соңғы жылдары жас оқырмандар арасында үлкен сұранысқа ие болып, өсіп келе жатқан танымалдылығы. Ата-аналар мен мұғалімдер мұндай кітаптардың көп оқылуы жас ұрпақты шынайы өмірден алшақтатады, шынайы құндылықтарды, соның ішінде діни құндылықтарды ауыстырады деп қорқады. Қазіргі әлемде қандай құндылықтар мен көзқарастарды шынайы деп санауға болады деген сұрақ туындайды. Джоан Роулинг пен Айсұлу Алмаш өз кітаптарында сиқыр тақырыбы туралы түбегейлі әртүрлі көзқарастарды ұсынады. Жас автор А. Алмаш шығармасында кітаптағы бас кейіпкер Сымбатты сиқыр құбылысының куәгері ретінде ғана береді де, бұл ерекше қабілетке тек су астында өмір сүретін қуыршақ қыз Сұлужан ғана ие болып табылады. Десе де Сұлужанның сиқыры да басқа фэнтези шығармаларда кездесетін сиқырдан бүтіндей айырмашылығы бар. Себебі Айсұлу Алмаштың сиқырлы әлемі құндылық бағытқа да, айқын моральдық бағытқа да ие. Аталмыш шығармада мейірімділік, досқа деген сүйіспеншілік пен адалдық, достық үшін өзін құрбан ету, уәдеге берік болу сияқты құндылықтар басым.

Қазақ әдебиеті фэнтезиі мен британ әдебиеті фэнтезиінің көрнекті өкілдері ретінде алынған шығармаларда сиқырдың жасалу жолын салыстыра қарар болсақ, Гарри Поттерде сиқыр арнайы сиқырлы таяқшаның және дуаның (заклинание) көмегімен ғана жүзеге асырылатын болса, «Құрбы қыздар құпиясында» Сұлужанның сиқыры оның санадағы қалауының автоматты түрде жүзеге асуымен ерекшеленеді. Осыған

кеңірек тоқталайық, Роулингтің Гарри Поттер туралы кітаптар желісінен кейін оқырмандардың сиқырды жасау кез келгеннің қолынан келеді, тек оның құпияларын, қыр-сырын меңгеру керек деген түсінік қалыптасса, екінші шығарманы оқығаннан кейін сиқыр туралы баланың санасында басқаша түсінік қалыптасады. Яғни оқырман сиқыр жер бетіндегі адам баласының қолынан келуі мүмкін емес, өзге әлем өкілдерінің ғана бойында туа бітетін қасиет деген түсінік қалыптасады.

Сондай-ақ аталмыш шығарма жас оқырманның жүрегіне мейірімділік пен адалдық, қоршаған ортаға қамқорлық жасау, ана мен бала махаббаты сынды асыл қасиеттерді сіңіруге бағытталған.

Талқылау

Классикалық әдебиеттің ең жақсы дәстүрлері мен фольклорлық даналықты қамтитын фэнтези жанры қазіргі кезеңде реалистік, классикалық әдебиеттің негізгі функцияларының бірі – жеке тұлғаны тәрбиелеудің рөлін алды. Бұл тұжырымымызға дәлел ретінде әлемдік бестселлерге айналған Гарри Поттер туралы бірқатар романдар жасөспірімдер мен жеткіншектердің психологиясы мен тұлғалық қалыптастыруына күшті әсерін атап өтсек болады. Жасөспірімдерді қиял кейіпкерлерінің идеалды қасиеттері қызықтырады, олар нақты әлемде шығарма кейіпкерлеріне ұқсағысы келеді, еліктейді. Фольклорды зерттеушілер Б.Соқпақбаев, Т.Молдағалиев, Қ.Мырзалиев, Т.Кәкішев, М.Әлімбаев шығармаларында баланың жас ерекшелігі мен бала психологиясына сәйкес саралануы, бала мінезінің, таным процестерінің дамуына ықпал ететіндей құрылуын ерекше назарға алады [10, 9 б.]. Біз әдебиеттің осы кең саласының барлық идеялық және көркемдік байлығын тек ересек оқу жетекшілерінің, ең алдымен ата-аналар мен мұғалімдердің көмегімен жүзеге асыра аламыз. Өкінішке орай, көптеген мұғалімдер, кітапханашылар және ата-аналар әлі күнге дейін жастардың моральдық-эстетикалық тәрбиесіндегі фэнтезидің мүмкіндіктерін бағаламайды, өйткені танымал әдебиеттерді білім беру мүмкіндіктерімен классикалық әдебиетпен салыстыруға болмайды деп санайды. Алайда жасөспірімдердің қалауы міндетті түрде ескерілуі керек: кейде поп-әдебиет ұрпақтар арасындағы өзара түсіністікті табудың жалғыз құралы болып қала береді. Бұл жағдайда біз бұл құралды қолдануымыз керек, фэнтези – бұл поп-әдебиеттің эстетикалық лайықты жұмыстарды ұсынатын, жасөспірімдер мен жасөспірімдер арасында танымал және танымал емес бөлігі. Біз фэнтези жанрындағы шығармалардың педагогикалық, тәрбиелік және тіпті білім беру мүмкіндіктері кең екенін атап өттік. Фэнтези – бұл көптеген стильдер мен тұжырымдамаларды қамтитын күрделі және алуан түрлі құбылыс, сондықтан мұғалімдер, ата-аналар мен кітапханашылар ең алдымен осы әдебиетке назар аударуы өте маңызды. Фэнтези жанрында жазылған шығармалардың жас оқырмандарға әсерін анықтау мақсатында 7-сынып оқушылары

(13-14 жас) арасында кішігірім сауалнама жүргізілген болатын.

Зерттеу нәтижелерін талдау барысында 13-14 жас аралығындағы оқырмандарға әдебиет жеке тұлғаның қалыптасуына айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетті. Алайда, кейбір жасөспірімдердің (10%) жауаптары бойынша, кітаптар тек оқу қабілетін жақсарту үшін ғана қажет, яғни олар үнемі кітап оқудың олардың психологиясына, тұлғалық дамуына тигізер әсерінің маңыздылығын елемеуде. Сауалнамаға қатысқан 12 адамның 4-і фэнтезиді оқып, қазіргі уақытта оқығанды ұнатады (бұл бос уақытында оқылатындығын білдіреді) – 33%, 6 респондент бұл жанрды оқығанды ұнатпайды (50%), 2 респондент (17%) қазіргі уақытта ешқандай әдеби кітап оқымайды. Сұхбат барысында фэнтези шығармаларды сүйікті жанры ретінде атап көрсеткен 4 жасөспірімге сұрақтар қойылып, фэнтезидің әсері анықталды. Олардың жауаптарынан өзге құрдастарына қарағанда аздап қиялшыл, мінезі жұмсақ және зияткерлігі жоғары екендігі аңғарылады. Фэнтезиді оқыған кезде ерікті зейін мен есте сақтау, сондай-ақ қиял мен ойлау өзекті болады. Өйткені әр фэнтези шығармадағы әлем сол авторға дейін жазылған ешбір әдеби әлемге ұқсамайды [12]. Жанрдың мақсаты – адам үшін жақсылық пен арманның, махаббат пен жанашырлықтың, зұлымдық, қатыгездік пен иеліктен айырудың қаншалықты жойқын екенін көрсету, яғни оқудың мағынасын түсіну үшін жасөспірімдер күш салуы керек.

Біздің ойымызша, мектеп бағдарламасына осы әдеби жанрдағы шығармаларды енгізу қажет, бұл оқырмандарды оқу процесіне қызықтыруға, кейіпкерлерге жанашырлық танытуға, аяқталмаған финалды өз қиялдарына ерік беріп ойлануға кең мүмкіндік берері сөзсіз.

Адамдар нақты және нақты емес нәрсені қалай нақты ажырата алатындығы туралы немесе оны жасай алмайтындығы туралы көптеген басқа теориялар ұсынылды. Сонымен қатар барлық балаларда шындық пен қиялды бірдей жылдамдықпен және бірдей жолмен дұрыс ажырата білу қабілеті әртүрлі болып келеді. Фэнтези оқырмандарға, әсіресе жасөспірімдерге өздерін, басқаларды және олардың әлеуметтік әлемін қабылдауды қалыптастыруға көмектесе отырып, эмоционалды және танымдық әсер етуі мүмкін.

Қорытынды

Жалпы алғанда фэнтези жанрында жазылған шығармаларға, сол кітаптар желісінде түсірілген фильмдерге деген сұраныстың артуы, балалардың, әсіресе жасөспірімдердің фэнтези жанрын басқа жанрда жазылған шығармалардан артық көруінің негізгі себебін аталмыш жанрдың атасы ретінде танылған Толкиен былайша сипаттайды:

«Мұндай күндердің негізгі ауруы, өмірден емес, біздің қазіргі уақытымыздан және өз бақытсыздығымыздан қашуға деген ұмтылысты тудырады, біз өз істеріміздің деформациясын да, олардың зұлымдықтарын да білеміз. Сондықтан зұлымдық пен ұсқынсыздықты

қолдану бір-бірімен тығыз байланысты болып көрінеді. Бізге жамандық пен сұлулықты бірге елестету қиын» [6, 57 б.].

Толкиен бұл пікірді 1950-жылдары жаман және зұлым болып көрінетін ғасырда қиялды барша қиыншылықтан бас сауғалар, жақсылық зұлымдықты жеңетін әлемге ұшу ретінде ұсынған болатын. Кейінгі жылдары да адамдар бастан кештен мұндай күй одан әрі артпаса сейілген жоқ. Шексіз қиялға беріле отырып, біз қауіпсіз көркем ортадағы баламаларды зерттеуге мүмкіндік бере отырып, ақыл-ойды негіздеме мен шындықты іздеуден босатамыз. Фэнтезиде ережелер белгіленеді, содан кейін орындалады. Оғаштықты ұстау арқылы ол оның әсерін шектейді және, мүмкін, түйсікке қайшы, ережелер бұрынғыға қарағанда аз сенімді және әмбебап емес әлемге қонуға мүмкіндік береді. Бұл қиялды күшті етеді және неге бәріміз сиқырға сенгіміз келетінінің бірден бір түсіндірмесі.

ӘДЕБИЕТ

[1] Worley Alec. *Empires of the Imagination*. – London: McFarland, 2005. – 296 p.

[2] Әліакбар Ә. Қазақ фэнтезии. [Электронды ресурс]. – 2012.– URL: <http://makala.kz/adebiet/aza-fentezii/>

[3] Jackson Rosemary. *Fantasy: The Literature of Subversion*. – London: Routledge, 1981– 224p.

[4] *Философский словарь*. 6-е изд., переработ. и дополн. – М.: Политиздат, 1991. – 560с.

[5] Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. *Путь к волшебству. Теория и практика к сказкотерапии*. – СПб: «Златоуст», 1998. – 352 с.

[6] Tolkien, J.R.R. "On Fairy Stories" *Tree and Leaf*. – London: Unwin Books, 1964. – P. 11-70.

[7] Subbotsky E.V. *Preschool children's perception of unusual phenomena // Soviet psychology*. – 1923. – P. 91-114.

[8] Boerger E. A., Tullos A. & Woolley, J. D. *Return of the Candy Witch: Individual differences in acceptance and stability of belief in a novel fantastical being // British Journal of Developmental Psychology*. – 2009. – 27(4). – P.953–970.

[9] Айсұлу Алмаш. *Құрбы қыздар құпиясы*. – Астана, 2017. – 70 б.

[10] Балтымова М.Р. Қазақ балалар фольклорының қалыптасуы // *Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. Филология ғылымдары серия*. 2023. – Том 71. – № 4. – Б. 432-448. – URL: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.030>

[11] Matthias Stephan Coolabah. *Do you believe in magic? // The Potency of the Fantasy Genre*. – 2016. – № 18. – P.3-15.

[12] Сайт журналы «Massaget» [Электронный ресурс]. – URL: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/syn/58282/>

REFERENCES

- [1] Worley Alec. Empires of the Imagination. London: McFarland. – 2005. – 296 p.
- [2] Aliakbar A. Kazakh fantasyi (Kazakh fantasy). – 2012. – URL: <http://makala.kz/adebiet/aza-fentezii/> [in Kaz.]
- [3] Jackson Rosemary. Fantasy: The Literature of Subversion. – London: Routledge, 1981. – 224 p.
- [4] Philosophical dictionary. 6th ed., revised. and additional. – M.: Politizdat, 1991. – 560 p. [in Rus.]
- [5] Zinkevich-Evstigneeva T.D. Put k volshebstvu. Teoriaipraktika k skazkoterapii (The path to magic. Theory and practice for fairy tale therapy). – St. Petersburg: “Zlatoust”, 1998. – 352 s. [in Rus.]
- [6] Tolkien J.R.R. “On Fairy Stories” Tree and Leaf. – London: Unwin Books, 1964. – P. 11-70.
- [7] Subbotsky E.V. Preschool children’s perception of unusual phenomena // Soviet psychology. – 1923 – P. 91-114.
- [8] Boerger E. A., Tullos A. & Woolley J. D. Return of the Candy Witch: Individual differences in acceptance and stability of belief in a novel fantastical being // British Journal of Developmental Psychology. – 2009. –27(4). – P. 953-970.
- [9] Aisulu Almash. Kurby kyzdar kupiyasy (The secret of girlfriends). – Astana, 2017. – 70p. [in Kaz.]
- [10] Baltymova M.R. Qazaq balalar folklorynyng qalyptasuy (Formation of Kazakh children’s folklore) // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2023. – № 4. – B. 432-448. – URL: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.72.1.030> [in Kaz.]
- [11] Matthias Stephan Coolabah. Do you believe in magic? // The Potency of the Fantasy Genre. – 2016. – №18. – P.3-15.
- [12] Sait zhurnala «Massaget» [Site of journal «Massaget»]. – URL: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/syn/58282/> [in Kaz.]

РОЛЬ ВОЛШЕБСТВА В ЖАНРЕ ФЭНТЕЗИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА МОЛОДОГО ЧИТАТЕЛЯ

*Ибрагим А.М.¹, Карбозов Е.К.², Сейдикенова А.С.³

*¹докторант, КазНУ им.аль-Фараби

Алматы, Казахстан, e-mail: ibragimayagoz@gmail.com

²кандидат филологических наук, старший преподаватель, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: e.karbozov76@gmail.com

³кандидат филологических наук, и.о. профессора

КазНУ им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: almash.seidikenova@kaznu.kz,

<http://orcid.org/0000-0002-6122-808X>

Аннотация. Жанр фэнтези, который начинает формировать свое место в современной казахской литературе, вызывает интерес не

только у читателей, но и у исследователей. Тем не менее несмотря на то, что количество научно-исследовательских работ по жанру фэнтези в западных странах достаточно велико, в казахском литературоведении число таких работ не превышает уровня нескольких статей. С этой точки зрения проявляется актуальность и научная значимость исследовательской работы.

Одной из основных особенностей жанра фэнтези является волшебство, которое происходит в произведении, вымышленный мир, удивительные существа и т.д. Целью статьи является выявление особенностей передачи концепта «волшебство» в фэнтезийных произведениях и выявление его влияния на детей и подростков.

Научная значимость исследовательской работы состоит в анализе научных представлений зарубежных и отечественных исследователей жанра фэнтези и определении значимости изучения передачи магии, которая является основным составляющим компонентом фэнтезийных произведений.

В исследовательской работе использовался эмпирический подход на основе дескриптивной методологии. Концепты «магия» и «вымышленный мир» в произведениях фэнтези определяются путем сопоставительного исследования мини-романа-фэнтези А. Алмаш «Тайна подруг», взятый как представитель жанра фэнтези в казахской литературе, и произведения британской писательницы Дж.К. Роулинг.

Учитывая, что жанр фэнтези в последние годы становится все более востребованным среди юных читателей, родители и учителя опасаются, что большое количество таких книг отвлечет молодое поколение от реальной жизни, заменит подлинные ценности, в том числе религиозные. Возникает вопрос, какие ценности и точки зрения можно считать реальными в современном мире. С учетом актуальности этих вопросов в небольшой исследовательской работе делается вывод о том, что фэнтези оказывает эмоциональное и познавательное воздействие на читателей, помогая им формировать восприятие себя, других и их социального мира на основе анкетирования, проведенного с целью выявления влияния произведений, написанных в жанре фэнтези, на детей и подростков.

В качестве практического значения исследовательской работы отметим возможность принятия при разработке учебных программ средних школ с учетом ее выводов и обсуждений и может использоваться в качестве дополнительного материала в лекциях, связанных с современной литературой, преподаваемой в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: жанр фэнтези, детская литература, магия, вымышленный мир, фантастика, дети и подростки, психологизм, британское фэнтези

THE ROLE OF MAGIC IN THE FANTASY GENRE AND ITS IMPACT ON A YOUNG READER

*Ibragim A.M.¹, Karbozov E.K.², Seidikenova A.S.³

*¹doctoral student, al-Farabi KazNU

Almaty, Kazakhstan, e-mail: ibragimayagoz@gmail.com

² Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, al-Farabi KazNU

Almaty, Kazakhstan, e-mail: e.karbozov76@gmail.com

³Candidate of Philological Sciences, Acting Professor

al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan,

e-mail: almash.seidikenova@kaznu.kz,

<http://orcid.org/0000-0002-6122-808X>

Abstract. The fantasy genre, which forms its place in modern Kazakh literature, is of interest not only to the reader, but also to researchers. However, despite the fact that the number of research papers on this genre in Western countries is quite large, the fantasy genre in Kazakh literature does not exceed the level of several articles. From this point of view, the relevance and scientific significance of the research work is manifested.

One of the main features of the fantasy genre is the magic that occurs in the work, the fictional world, amazing creatures, etc. The purpose of the article is to identify the features of the transfer of the concept of “magic” in fantasy works and to identify its influence on children and adolescents.

The scientific significance of the research work lies in the analysis of the scientific ideas of foreign and domestic researchers about the fantasy genre and the determination of the significance of studying the transfer of magic, which is the main component of fantasy works.

The research work used an empirical approach based on descriptive methodology. The concepts of “magic” and “fictional world” in fantasy works are determined by a comparative study of A. Almash’s mini-fantasy novel “The Secret of Friends”, taken as a representative of the fantasy genre in Kazakh literature, and the work of the British writer J.K. Rowling.

Considering that the fantasy genre has become more and more popular among young readers in recent years, parents and teachers fear that a large number of such books will distract the younger generation from real life and replace genuine values, including religious ones. The question arises what values and points of view can be considered real in the modern world. Given the relevance of these issues, a small research paper concludes that

fantasy has an emotional and cognitive impact on readers, helping them to shape their perception of themselves, others and their social world based on a questionnaire conducted to identify the influence of works written in the fantasy genre, for children and teenagers.

As a practical value of the research work, we note the possibility of adoption in the development of curricula for secondary schools, taking into account its conclusions and discussions, and can be used as additional material in lectures related to modern literature taught in higher educational institutions.

Keywords: fantasy genre, children's literature, magic, fictional world, science fiction, children and teenagers, psychology, British fantasy

Статья поступила 15.06.2023

UDC 82-1/-9

IRSTI 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.024>

**MYTH IN "NOMADIC NOVELS" BY S.SANBAEV
(ARTISTIC SPACE AND TIME)**

*Ismailova Sh.A.¹, Joldasbekova B.U.², Bayanbayeva J.A.³

*¹lecturer, Asfendiyarov Kazakh National Medical University

Almaty, Kazakhstan, e-mail: sholpan_is@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Faculty of Philology, al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan, e-mail: baiyan_zh@mail.ru

³Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan, e-mail: bayanbayevazhadra@mail.ru

Abstract. Myth is not only a source of "eternal" plots and archetypes, but also has a structuring effect on the organization of space and time of a work of art. A particularly close connection with folklore and mythology is observed in national literature. The purpose of the article was to analyze the features of the organization of space and time in S. Sanbaev's "Nomadic novels" as a reflection of the mythological and national picture of the world, which is a new approach in the study of S. Sanbaev's work. During the study, literary and mythopoetic analysis of the text was used, which allows us to better understand the author's intention, identify hidden meanings and codes, as well as systematic research for a holistic analysis of the work. As a result

of the study, a number of provisions were established that reveal the scientific significance of the work. The cyclicity of time is reflected in the roll call of epochs, the succession of the hero's name, the repetition of storylines, as well as in the construction of the cycle of stories itself. The circular construction of the stories is enhanced by the motifs of the road and returns, which are cross-cutting in the cycle. The mythological space is characterized by a tripartite structure of the universe: the division into the upper - middle - lower worlds. The horizontal cosmogonic model with orientation to the cardinal points is clearly traced in the principle of the structure of the Shakpak temple. The practical significance of the work is that the article can be used as an additional educational material in preparation for lectures and seminars on the discipline "Mythopoetic analysis of literary text", "Methods of literary criticism" in higher educational institutions, as well as in university special courses in the creative laboratory of writers.

Keywords: myth, mythopoetics, motif, image, mythmaking, chronotope, Russian literature, prose of Kazakhstan

Basic provisions

The cyclical nature of time is evident in the repetition of plot lines, the continuity of the hero's name, and the construction of the cycle of novels.

Additionally, the circular construction of the novels is reinforced by the motifs of the road and returns, which are pervasive throughout the cycle. The mythological space is characterized by a three-part structure of the universe, divided into upper, middle, and lower worlds. S. Sanbaev's novels also explore the concept of verticality in the organization of artistic space. The principle of the Shakpak temple structure clearly follows a horizontal cosmogonic model with orientation to the sides of the world.

Introduction

One important characteristic of modern literature is its appeal to universal human problems and eternal questions of existence, often reflected in myths and philosophical prose. The subject of the study is the chronotope in "Nomadic novels" by S. Sanbaev. Artistic time and space help model the artistic world of a work and reflect the author's worldview. The spatio-temporal worldview, transforming into various mythologies, has the ability to acquire original forms in the works of writers. The chronotopic aspect of works indirectly expresses the mentality of a certain people and is a source of mythopoetic ideas.

Materials and methods

The use of myth in literature allows for the organic, enriched, and transformed inclusion of the artistic heritage of the past into modern art, as an imperishable experience of our ancestors and an integral part of our national artistic culture.

The authors agree with G.D. Gachev's perspective that each nation creates a unique structure of the world, known as the national cosmos. Mythology fully reflects a nation's worldview and attitude towards the world [1].

The typological features of modern literature imply the inclusion of historical time in the narrative, pushing the spatial and temporal boundaries of the narrative, the use of different ratios of time, open and closed space with the predominance of the former, and the increasing role of landscape and its multifunctionality. Memory helps to establish a link between a person and the historical past; within the framework of the artistic reality of modern Kazakh prose, historical memory connects different layers into a unified whole.

The modern novella often recreates archetypal images that embody folk wisdom, truth, and moral values. These images transmit invaluable experiences to future generations. Examples of such characters include Yelen in S. Sanbaev's "When they crave myth", Mankas in "Kop-azhal", and Momun and Organ in the novels "White Steamboat" and "The Peggy Dog Running by the Edge of the Sea" by C. Aitmatov. Denying folk wisdom and traditions can lead to the moral decline or death of the hero.

Results and discussion

The concept of chronotope refers to the fusion of spatial and temporal signs, where time is artistically visible and space is intensified [2, p.234].

A number of works by modern researchers are devoted to the study of the role of the chronotope and the mythological organization of space [3, 4].

The chronotope of myth is characterized by the division of time into sacred and profane, as well as the cyclical nature of time. Space is also marked by coordinates that are correlated with the concept of sacredness and ordinariness.

The interpretation of the state of the world in myth is based on initial mythological events and deeds performed by mythological heroes and gods in the distant past. Although the story of the myth may be set in the past, the consequences of the event persist, and therefore, in a sense, the event itself endures. "Comprehension" has been changed to "understanding" for simplicity. 'This kind of contemporary human event' has been changed to 'such events' for conciseness. The text appears to already meet the desired characteristics. However, I made a few minor changes to improve clarity and readability. Finally, the citation has been reformatted to adhere to the desired style guide [5, p.27].

The spiritual connection between Yelen, the herdsman, and Beket, the buksy, as well as Shakpak, the architect, and Bolat, the archaeologist, is not coincidental. The names Shakpak, meaning 'flint', and Bolat, meaning 'steel', reflect the traits of the national character of distant ancestors and their views on nature, life, and art. The images of the distant past are projected onto the present day.

The cycle of “Nomadic Novels” by S. Sanbaev, as analysed by D.H. Karimov [6, p.118-122], is noteworthy for its alternating scenes of the past and present, which intertwine to form a cohesive artistic whole. For instance, the story “When they crave myth” comprises seven chapters, with the odd-numbered chapters dedicated to the modern-day story and the even-numbered chapters comprising the legend of Shakpak. As such, the legend is framed by reality in the tradition of Oriental literature.

The concept of cyclic time, often found in mythology, helps to alleviate the ‘horror of history’ and creates the illusion of a continuous rhythmic revival of life cycles. The semantization of space also aids in orientation, contributing to a sense of stability and orderliness. This idea is discussed in the book by D.N. Nizamiddinov [7, p.22].

The concept of ‘spatial deployment’ in mythology begins with a central point, typically represented by the earth’s axis, which is expressed in various mythologies through symbols such as the world tree, mountain, temple, cross, or altar. This central point holds great significance as it represents the completion of the act of creation and is therefore considered the ultimate value. The universe is often depicted as having a three-part structure: the upper, middle, and lower worlds.

After receiving a vertical orientation, the mythological space is organized in the horizontal plane. The horizontal cosmogonic model is typically quadratic, with four, eight, or twelve branches of the world tree. The Shakpak temple is shaped like a cross, oriented towards the sides of the world. The dome symbolizes the sky, and the temple itself is a model of the universe [7, p.20].

Chingiz Aitmatov, Timur Pulatov, and Chabua Amirejibi, among others, structure their works according to the laws of myth. This technique helps these national writers to establish value priorities and emphasise them to the reader. For instance, in T. Pulatov’s work, the ‘cosmologized’ city is juxtaposed with the chaos of the desert. However, the desert, which represents the desired peace and harmony, is positively portrayed, but it forces the heroes to part with their human essence [7, p.40].

In her analysis of S. Sanbaev’s story “White Aruana”, V.V. Savelyeva focuses on the artistic representation of time and space. The spatial model of the world is based on the open, unenclosed space of the aul and pasture. The story also explores the concepts of distant and near space, as well as ‘own’ and ‘alien’ space for each character. The first chapter of the story combines present and past time, historical time (war) and everyday time, time of the natural cycle (summer, fall, winter) and time of human life.

During the last escape of the aruana the verticality of the spatial model of the artistic world of the story is marked. The text expressively outlines the ravine - the lower space, the place of death - where the aruana falls. “The comparison of the white aruana with a cloud not only poeticizes the image of the camel, but also binds it to the upper vertical space...S. Sanbaev creates a

poetic image of a white cloud that fell into the ravine ..." [8, p.251].

The novels' ring structure is reinforced by the recurring motifs of the road and returns, which are interwoven throughout the cycle. Examples include the return of Mankas in "Kop-azhal", Bolat in the story "When they crave myth", and the camel in "White Aruana".

These motifs represent nomadism, open space, movement, and life, while sedentary life represents closed space, immobility, and death.

According to E.T. Zhanysbekova [9, p.120], the Kazakh nomadic culture often presents the 'us-them' opposition in the context of 'city-village' (or more broadly, 'civilization-nature'), where the city is negatively marked, carrying a destructive element for the hero, posing a threat to his life or contributing to his moral decline. On the other hand, the village (and more broadly, the steppe) is a source of inspiration and vitality, a spiritual connection with one's ancestors and nature.

The contrast between the City and the Steppe, representing settled and nomadic ways of life respectively, is a recurring theme in S. Sanbaev's cycle of novels. The City is portrayed as 'evil', representing power, coercion, slavery, and suppression of personality. It brings misfortune upon its inhabitants and attracts invaders and rulers. This echoes the stillborn city of Fatehpurum from A. Alimzhanov's story "Souvenir of Otrar", where the death of people is depicted in "The death of Otrar" by D. Doszhanov. In 'Another Life of the City', Zholaman dies in the city.

The shaman believes that the city betrayed the steppe, while the warrior sees it as a necessary fortress for the defense of his native land. The artist, on the other hand, views the city as a place for artistic expression [10]. However, the shaman's perspective is correct. The city destroys the free spirit of the nomad, and cannot liberate people from war or slavery. The artist ultimately reaches a disappointing conclusion: "I will build the most beautiful city on earth ... I will wall them (people) up in beautiful rooms, separate them from each other with painted walls, make them look at the world through multicolored glasses. They will become strangers to each other. In the most beautiful city on earth will live the happiest slaves..." [11, p.145].

The steppe is the habitat of the nomad, embodying the world of people and nature.

It serves as a metaphor for homeland, life, earth, and cosmos, representing the "middle world" of people.

The nomadic way of life left a special imprint on the type of national worldview: the attitude to the cyclical nature of life, the special organization of interpersonal relationships, the gonic (as opposed to urgic, according to D.G. Gachev) nature of ethnoculture found artistic representation in a number of literary works. It should be noted that the very concept of "nomadic culture" relatively recently secured its terminological status: the scientific tradition has long considered nomads as an element of natural rather than cultural development: the reason, as we see it, lies in the difference in approaches to

analyzing the content of sedentary and nomadic cultures.

The highest value of a nomad was considered to be unlimited movement in space: the idea of perpetual motion is considered as a manifestation of his existence. Consequently, the immobile has a secondary value, since fixity is an indicator of the transcendent. All living things (and the nomads perceived even the heavenly bodies as alive, cyclically repeating their movement across the sky) must be in constant motion. Therefore, settling down was perceived by nomads as a forced state. In this sense, the sacred architecture of the nomads is indicative, which developed as the idea of immobility, the fixity of the eternal rest of the dead. In contrast, the dwelling of the “living” - the yurt, symbolizing the forces of space, is mobile and movable. Thus, dynamism is not just an element of the nomad’s worldview, but also the very basis of it. It should be noted that the dynamism (as a way of being) of Western man differs from the dynamism of the nomad. In the first case, the individual thinks of himself as a point of reference, the middle node of the universe, striving to subjugate the forces of nature. In the second - the desire to move according to the rhythms of nature, without opposing oneself to the world, but existing on the principle of a single being and co-development. It is no coincidence that nomadic culture created a special model of the world, built on an authentic perception of such categories as time and space.

Space, in the minds of nomads, prevails over time. The entire surrounding world is a single unlimited space, which has a rigid structure. As noted by N.E. Nurzhanov, in the thesaurus of nomadic peoples there is no concept of “space” in its Western sense. In the mentality of a sedentary person, space is a certain place, a mental formation of an individual, fixed in a limited territory of his habitat: it is actively transformed and stores numerous traces of his life activity [12, p.197]. The nomadic principle of space development is to fit into it. Most of the life of nomadic peoples was spent in constant movement within vast territories, so orientation in space became a paramount task for them. The space of the nomad is spiritualized and has semiotic architectonics: it is not only a real, but also a “imaginable” landscape, replete with sacred symbolism: symbols of the sky, the four cardinal directions, the endless wormwood steppe, the world tree (Baiterek), the sacred mountain, mythologized animals (such as horse and camel, symbolic sign of cosmogony). Some symbols formed the basis of special signs called tamga.

Unlike the linear time of the farmer, the nomad perceived temporal structures as cyclical, since the pastoral cycle was not limited to one year. Constant movement in a circle is not only a principle of time perception, but also a special type of worldview: cyclical time returns to a person everything he has ever done in relation to nature or another person, good or bad. That is why contemplation and deliberation underlie the life behavior of a nomad. Hospitality and mutual assistance are scripts of a nomadic society that has learned the cause-and-effect relationship of phenomena and formed the basic axiologem of the entire nomadic culture - ethism. It is no coincidence that

respect for elders, veneration of aruakhs (dead ancestors), and the interests of the clan are among spiritual and moral values among nomads. If among sedentary peoples the cult of ancestors disappears over time, then among nomads it remains system-forming to this day. It is determined by their small numbers, harsh climatic conditions, and the presence of external threats, which have formed a special corporatism in the ethno-collective, taken to the absolute.

The very hierarchy of nomad values was formed in the system of human relations with the world: passive perception of reality, contemplation became an expression of the philosophical thinking of nomads. Nomadic thinking was sensory and symbolic. This determined (and for many centuries) the development of oral culture of speech, intensified in the art of composing epics.

If a sedentary culture views nature as something that requires conquest (hence the importance of the basic archetype "Friend or Foe"), the path of a nomad is adaptive. Adaptation to the natural and climatic conditions of the steppe reached the point that the nomads themselves became an organic part of the ecosystem [13, p.112].

It is noteworthy that nature was perceived by nomads as something that does not depend on man and has equal status with him; relations with it are interdependent, but not exploitative: it was this approach that allowed nomads to live on their land for thousands of years without negative consequences for it. It is also symptomatic that the nomads worshiped the phenomena of the external world not out of fear of elemental forces, but out of a feeling of gratitude for the fact that they were capable of showing mercy and generosity towards the sons of men.

For a Kazakh nomad, the steppe is, first of all, the Motherland, native land. This implies a whole series of meanings that cover the entire depth of this lexical unit, acquiring the power of a metaphor for the homeland, life, love, song. "The song burst from her chest, quiet, long, in her native melodious language, and it flowed sadly and endlessly, like a thread that ran and ran from under her fingers. And then Seker's blue eyes, which reflected the Kipchak steppe, filled with tears" [11, p.17]. "There was silence all around, like on a sultry afternoon, when the edge of the sky is heavy with thunderclouds. Nothing moves in the steppe at such a moment: not grass, not animals, not birds. Unless an eagle, the mighty master of the steppe, flies heavily, spreading its powerful wings and as if checking the kingdom for the last time before the approaching thunderstorm. Only the distant, drawn-out song of the Kipchaks grazing their herds reached the people, splashed in the night, then dying down, then taking off again" [11, p.30]. "The distant cries of shepherds, the muffled clatter of horses and the impatient neighing of foals, the sonorous sounds of bird call, and the cry of a child came into the yurt. The earth greeted the morning with the uncontrollable, continuous noise of life" [11, p.33]. "You will recognize the steppe if you are as patient as she herself

is. Then no one will hide anything from you: neither the land nor the people,” Elen concluded contentedly and exchanged glances with his assistants. It was getting dark above the ground, thick warm air was now floating from the sea, and the smell of water mixed with the intoxicatingly thick aroma of tulips. Yellow tongues of fire silently licked the convex side of the cauldron, and lumps of soot that had stuck to the metal constantly sparked and went out. It looked like stars” [11, p.126]. “In deep thought, the old man looked into the steppe: he saw something similar to his life in this ghostly picture” [11, p.94]. The steppe is contrasting, multi-colored, multi-voiced, beautiful at different times of the year. The steppe absorbs the whole world, the world of people and nature, earth and space.

In accordance with the three-part structure of the universe, the lower world is associated with death, as seen in the ravine where the white aruana dies, and in Amin’s grandfather falling off the cliff in *Kop-azhal*.

The Zindan represents the grave, a temporary death of Shakpak. (Vertical immobility, the underworld, descends underground, dies). “Day and night merged into one. Shakpak never imagined that silence could be so oppressive. He couldn’t see any light in the familiar dungeon. His voice sounded weak and hopeless in the grave he had created by himself.” [11, p.140]

V. Turner, who studied rites of passage, including initiation, relies on A. van Gennep’s definition of their three-part structure. The first stage involves detaching the subject from their social group or place in the social organization. This transition should occur outside of the established world. The second stage, known as the liminal or ‘threshold’ stage, lasts from several days to several years. During this stage, the subject acquires features of duality and a status that has little or no [14, p.21]. Returning from the zindan is seen as a rebirth, as man is doomed to make mistakes. Comprehending the meaning of mistakes, one can reach the truth. The truth leads to perfection, understanding, and accepting the laws of nature. It is important not to extract stones from the earth. The protagonist mentally expresses gratitude for being thrown into the depths of the earth, where he found the truth... (Shakpak ‘reborn’). The protagonist mentally expresses gratitude for being thrown into the depths of the earth, where he found the truth... (Shakpak ‘reborn’). The ancient Turks viewed the grave as a place of rebirth, where the deceased would be nurtured for a new life. Archaeological excavations reveal that the deceased were buried on their side with bent knees, resembling a child in the womb or a groundhog in hibernation.

The upper world is represented by various symbols such as the sky, the temple dome, the palace arch, and the images of eagles. The golden eagle, in particular, is a recurring mythological symbol of the ‘messenger of the sky’, serving as a connection between the upper and middle worlds of people. This is exemplified in toponymic myths such as the Chalk Mountains and the Kaskyr-zhol Pass in ‘*Kop-azhal*’.

Note that in general, space in mythology and in the surrounding world is measured both horizontally and vertically, which is symbolically reflected in the numbers three, four and seven, which have magical meaning in the cultures of many nations.

Let's consider how mythology reflects the horizontal picture of the world. It should be noted that the horizontal mythological space is depicted as the intersection of the four cardinal directions, which explains the significance of the number four in mythological and religious ideas, in folk beliefs and in everyday life... Since ancient times, the four cardinal directions - South and North, West and East - have been represented in the form of a cross-shaped symbol depicting space. According to ancient people, each of the cardinal directions had its own magical meaning and personified certain forces of nature.

The sacred center, which was marked by the world axis, the temple and the altar, was the highest, sacred meaning [9].

The idea of the eternity and omnipotence of nature and the sky lies at the foundation of the temple created by Shakpak by analogy with the model of the universe. 'Four of his disciples will carve four rooms in the rock, going towards each other in a cross, which will express the vastness of the earth... The sphere will lead the gaze to the shanrak - the sun window, and there he will see the bottomless, eternally calling sky...' [11, p.150]. The soul of Yelen is directed towards the sky at the moment of her death: 'And suddenly Yelen felt an unearthly lightness, as if she had soared above the earth.' In his own mind, he felt like an old eagle soaring high to avoid falling... The idea of Tengrism is reflected in the peculiar cult of the Sky.

Conclusion

Myth connects the past, present and future through invisible ties. The main idea in modern literature is the initial need to comprehend the ways of human formation, which is captured in myth.

Satimzhan Sanbaev's works reflect the mythological consciousness of the characters and the mythological thinking of the nomadic people through their artistic organization of space and time.

The work presents space as nomadic, consonant with the steppe expanses of Kazakhstan, which is the sacred design of the characters' lives. Time in "Nomadic novels" is a continuous connection of generations, historical memory, preservation of traditions and rituals. Therefore, space and time act as a single chronotope, forming the basis of national identity and reflecting the 'national picture of the world' (according to G.D. Gachev).

The author interprets many traditional mythological motifs from the perspective of the writer's personality and the worldview of nomadic people.

Myth-making introduces new means of image creation to modern literature, promotes the development of polyphony in national prose, and

weaves historical prisms into the storyline of the work. Additionally, it introduces readers with universal human values.

I.G. Panchenko argues that mythological images appeal to universal human values and do not contradict a realistic perception of the world [15, p. 186].

Information about funding

The study was carried out within the framework of the scientific project IRN AR19679652 “Russian prose of Kazakhstan of the newest time: leading trends, genreology, plot, hero” grant funding of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

- [1] Gachev G.D. Nacional'nye obrazy mira. Evraziya – kosmos kochevnika, zemledel'ca i gorca. (National images of the world. Eurasia is the space of a nomad, a farmer and a highlander). – M., 1999. – 368 s. [in Rus.]
- [2] Bahtin M.M. Voprosy literatury i ehstetiki. (Questions of Literature and Aesthetics). – M.: Khudozh. lit., 1975. – 502 s. [in Rus.]
- [3] Chukayeva T.K., Zhumagulova B.S. Literary And Linguistic Approaches to the Study of Fictional Plots // Izvestiya KazUMOiMYa imeni Abilai hana seriya “Filologicheskie Nauki”. – 2024. – №1 (72). – S.83-96.
- [4] Kulintaeva T.B., Espekova L.Ə. Znachenie edinic izmereniya vremeni kazahov v istoricheskom epose (The Meaning of Kazakh Time Units in Historical Epics) // Izvestiya KazUMOiMYa imeni Abilai hana seriya “Filologicheskie Nauki”. – 2023. – №2 (69). – S.109-123. [in Kaz.]
- [5] Ehliade M. Kosmos i istoriya. (Space and history). – M., 1987. – 312 s. [in Rus.]
- [6] Karimov D.KH. «Khudozhestvennoe svoeobrazie cikla «Povesti Kochev'YA» S.Sanbaeva (“Artistic originality of the cycle “Tales of Nomads” by S. Sanbaev) // Problemy russkoj i zarubezhnoj literatury i fol'kloristiki: sb. nauch. tr. – Alma-Ata, 1992. – 141 s. [in Rus.]
- [7] Nizamiddinov D.N. Mifologicheskaya kul'tura (Mythological culture). – M.: «Gelios», 1993. – 48 s. [in Rus.]
- [8] Savel'eva V.V. Khudozhestvennyj tekst i khudozhestvennyj mir: sootnesennost' i organizaciya (Artistic Text and Artistic World: Correlation and Organization): diss... d-ra fil.n.- Almaty, 2002. – 330 s. [in Rus.]
- [9] ZHanyzbekova E.T. Mifologicheskie obrazy i motivy v sovremennoj kazahstanskoj proze: diss. ... d-ra PhD – Almaty, 2018. – 161 s. [in Rus.]
- [10] Kovskij Vadim. «Romantika kochev'YA» i real'nost' narodnoj zhizni (“Romance of nomadism” and the reality of folk life) // Literaturnoe obozrenie. – 1974. – № 3. – 37 s. [in Rus.]
- [11] Sanbaev S. Belaya aruana.(White aruana). – M., 2003. – 310 s. [in Rus.]

[12] Nurzhanov B.G. City and steppe // Evrasia community: economics, politics, security. – 1997. – № 3. – 187 s.

[13] Medvedev A.P. K istoricheskoy ocenke skotovodcheskih obshchestv na yuge Vostochnoj

Evropy II-I tys. do n.e. (Towards a historical assessment pastoral societies in the South East

Europe II-I millennium BC) // Vestn. Voronezh. un-ta. Ser. gumanit. nauki. – 2001. – №2. – 112 s. [in Rus.]

[14] Samozvancev A.M. Mifologiya Vostoka. (Mythology of the East). – M.: «AlejtejA», 2000. – 384 s. [in Rus.]

[15] Panchenko I. G. O fol'klorno-mifologicheskikh tradiciyah v sovremennoj mnogonacional'noj sovetskoj proze // Vzaimodejstvie i vzaimoobogashchenie. Russkaya literatura i literatury narodov SSSR. – L.: Nauka, 1988. – S. 185–207. [in Rus.]

С.САНБАЕВТЫҢ «КӨШПЕНДІҢ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ» МИФ (КӨРКЕМ КЕҢІСТІК МЕН УАҚЫТ)

*Исмаилова Ш.А.¹, Жолдасбекова Б.У.², Баянбаева Ж.А.³

*¹Қазақ ұлттық медицина университетінің оқытушысы
Алматы, Қазақстан, e-mail:sholpan_is@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан
Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің деканы
Алматы, Қазақстан, e-mail: baiyan_zh@mail.ru

³филология ғылымдарының кандидаты,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті
Алматы, Қазақстан, e-mail: bayanbayevazhadra@mail.ru

Аңдатпа. Миф «мәңгілік» сюжеттер мен архетиптердің қайнар көзі ғана емес, сонымен бірге көркем шығарманың кеңістік пен уақытын ұйымдастыруға құрылымдық әсер етеді. Ұлттық әдебиетте фольклор мен мифологиямен ерекше тығыз байланыс байқалады. Мақаланың мақсаты – С.Санбаев шығармашылығын зерттеудегі жаңа көзқарас болып табылатын дүниенің мифологиялық және ұлттық суретінің көрінісі ретінде С.Санбаевтың «Көшпенділер ертегілеріндегі» кеңістік пен уақыт ұйымының ерекшеліктерін талдау. Зерттеу барысында мәтінге әдеби-мифопоэтикалық талдау қолданылды, бұл бізге автордың ниетін жақсы түсінуге, жасырын мағыналар мен кодтарды анықтауға, сондай-ақ шығарманы тұтас талдау үшін жүйелі зерттеуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде жұмыстың ғылыми маңыздылығын ашатын бірқатар ережелер белгіленді. Мифопоэтикалық талдау автордың ниетін жақсы түсінуге, жасырын мағыналар мен кодтарды ашуға мүмкіндік береді. Әлемнің мифологиялық және ұлттық суретіне тән кеңістік пен уақытты спецификалық қабылдау С.Санбаевтың «Көшпенділер

әңгімелерәнде» көрініс тапқан. Уақыттың циклділігі дәуірлер тізбегінен, қаһарман есімінің сабақтастығынан, оқиға желісінің қайталануынан, сондай-ақ хикаялар циклінің өзін құрастырудан көрінеді. Әңгімелердің дөңгелек құрылысы циклде қиылысатын жол және қайтару мотивтері арқылы күшейтілген. Мифологиялық кеңістік ғаламның үш жақты құрылымымен сипатталады: жоғарғы – орта – төменгі дүниелерге бөліну. Шақпақ ғибадатханасының құрылым принципіне түбегейлі нүктелерге бағдарланған көлденең космогониялық модель анық байқалады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы мақаланы жоғары оқу орындарында «Көркем мәтінге мифопоэтикалық талдау жасау», «Әдебиеттану әдістері» пәндері бойынша лекциялар мен семинарларға, сонымен қатар университетте жазушылардың шығармашылық лабораториясын зерттеу арнайы курстарға дайындалу кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдалануға болатынында.

Тірек сөздер: миф, мифопоэтика, мотив, бейнесі, миф жасау, хронотоп, орыс әдебиеті, Қазақстан прозасы

МИФ В «ПОВЕСТЯХ КОЧЕВЬЯ» С. САНБАЕВА (ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОСТРАНСТВО И ВРЕМЯ)

*Исмаилова Ш.А.¹, Джолдасбекова Б.У.², Баянбаева Ж.А.³

*¹лектор Казахского национального медицинского университета
Фараби Алматы, Казахстан, e-mail:sholpan_is@mail.ru

² доктор филологических наук, профессор, член корреспондент НАН
РК декан филологического факультета Казахского национального
университета им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан, e-mail: baiyan_zh@mail.ru

³ кандидат филологических наук, доцент Казахского национального
университета им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан, e-mail: bayanbayevazhadra@mail.ru

Аннотация. Миф не только является источником «вечных» сюжетов и архетипов, но и оказывает структурирующее влияние на организацию пространства и времени художественного произведения. Особенно тесная связь с фольклором и мифологией наблюдается в национальной литературе. Целью статьи было проанализировать особенности организации пространства и времени в «Повестях кочевья» С. Санбаева как отражение мифологической и национальной картины мира, что является новым подходом в исследованиях творчества С. Санбаева. В ходе исследования использовался литературно-мифопоэтический анализ текста, позволяющий лучше понять замысел автора, выявить скрытые смыслы и коды, а также системное исследование для целостного анализа произведения. В результате исследования было установлено ряд положений, раскрывающих научную значимость работы. Цикличность

времени отражается в переключке эпох, преемственности имени героя, повторяемости сюжетных линий, а также в построении самого цикла повестей. Для мифологического пространства характерна трехчастная структура мироздания: деление на верхний – средний – нижний миры. Горизонтальная космогоническая модель с ориентацией по сторонам света явно отслеживается в принципе строения храма Шакпака. Практическое значение работы заключается в том, что статья может быть использована в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и семинарам по дисциплинам «Мифопоэтический анализ художественного текста», «Методы литературоведения» в высших учебных заведениях, а также в вузовских спецкурсах по творческой лаборатории писателей.

Ключевые слова: миф, мифопоэтика, мотив, образ, мифотворчество, хронотоп, русская литература, проза Казахстана

Статья поступила 15.05.2023

УДК 882(92)

МРНТИ 17.82.00

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.025>

**АРХАИЧЕСКИЙ РИТУАЛ И РЕЛИГИОЗНОЕ СОЗНАНИЕ В
ПОСТСОВЕТСКОМ ОБЩЕСТВЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА М. ЕЛИЗАРОВА
«УКРАДЕННЫЕ ГЛАЗА»)**

***Кириенко А.Г.¹**

***¹докторант третьего года обучения, Abai University, Алматы, Казахстан
e-mail: anastassiyakiriyenko86@gmail.com,
orchid id: 0000-0003-1839-3108**

Аннотация. В статье анализируется рассказ «Украденные глаза» из сборника М. Елизарова «Кубики» (2008) в аспекте когнитивного и психоаналитического литературоведения. Исследуется архаический ритуал, выступающий в качестве движущей и централизующей силы построения сюжета и мотивации действий персонажей, религиозное сознание и практики «народного православия», актуализированные в переломные годы постсоветской эпохи. Псевдоокультурная литература, попавшая в открытый доступ в конце 1990 годов, оказалась востребованной в повседневной жизни людей, утративших за годы советской власти практику церковной жизни. В статье мы рассматриваем, как функционирует подобный симбиоз «деревенской магии» и «народного православия» в художественной литературе на

примере рассказа М. Елизарова «Украденные глаза». Исследование отдельных ритуальных практик, бытующих в сельской местности и описанных в рассказе, даёт ключ к пониманию и интерпретации не только анализируемого рассказа, но также проводит параллель с другими работами автора, которые прежде рассматривались в основном с ракурса деконструкции советского мифа. В статье также приводятся результаты медицинского эксперимента, проводимого с целью наблюдения за работой головного мозга во время молитвы и наблюдения о психическом состоянии людей, пребывающих в состоянии «одержимости» и религиозного психоза, схожими по динамике развития с состоянием главного героя. Значимость представленного исследования состоит в том, что проза М. Елизарова в предшествовавших статьях не была рассмотрена и изучена с привлечением методов когнитивной поэтики и психоаналитического литературоведения. В опубликованных ранее работах ритуал рассматривается как побочное действие вследствие деконструкции советского мифа. В настоящей статье отображена централизирующая роль архаического ритуала, который направляет ход повествования. Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты можно использовать в составлении материалов курсов литературоведения, новейшей русской литературы, психоаналитического литературоведения.

Ключевые слова: когнитивная поэтика, психоаналитическое литературоведение, архаический ритуал, религиозное сознание, прелиминарные обряды, постмодернистский текст, религиозный психоз, суеверие

Основные положения

Присутствие мифа и архаического ритуала в качестве отдельного, движущего текст, универсума, упорядочивающего и объединяющего все линии сюжета воедино, является общей и отличительной тенденцией современной русской прозы постмодернизма. В произведениях признанных авторов постмодерна - Юрий Мамлеев, Виктор Пелевин и Владимир Сорокин, архаический ритуал, выступающий в симбиозе с метафизическим реализмом, буддизмом и поэтикой соцреализма, образует единую, на первый взгляд, хаотичную систему, код, который при верной дешифровке даёт ключ к целостному пониманию текста.

Стремление к включению разного рода ритуалов в текст свойственно и М. Елизарову. Запустив подспудную работу «охранительного» ритуала в первой крупной повести «Ногти» (2001), он продолжил «ритуальную технику письма» и в последующих произведениях, возведя её в апогей в романе «Земля» (2020). Однако в обширный корпус произведений М. Елизарова, включающий отмеченные премиями романы и сборники рассказов - «PASTERNAK» (2003), «Библиотекарь» (2007), «Мы вышли покурить на 17 лет» (2012), «Земля» (2020) не совсем вписывается

сборник рассказов «Кубики» (2008) [1]. Стилистика его повествования, схожая с протокольными или дневниковыми записями, на первый взгляд, не имеет ритуального подтекста, но именно завуалированный ритуал перехода из одного статуса (холостой горожанин) и не закрепления в другом (супруг, житель села) направляет ход сюжета.

Введение

В статьях, посвящённых исследованию творчества М. Елизарова, чаще всего на передний план выступает «советский дискурс». При этом Б.А. Ханов отмечает его неоднородность, указывая, что «в ранних произведениях он выполняет мотивирующую функцию, создавая ситуацию “слома”, в рамках которой происходит самоопределение личности, позднее оформляющееся в советский дискурс» [2]. Д.Ю. Юрьев рассматривает проблему ностальгии и самоидентификации героя и творческой личности М. Ю. Елизарова, исследуя авторские стратегии, балансирующие на грани постмодернистских и реалистических практик. Анализируя сборник рассказов «Кубики», Д.Ю. Юрьев выводит на первый план псевдодокументальность, упуская при этом ритуальную и обрядовую составляющие [3].

Описание материалов и методов

Сюжет рассказа «Украденные глаза» из сборника М. Елизарова «Кубики» повествует о случае в посёлке Пресненское, где некогда жила «нехорошая» семья Липатовых. Ходили слухи, что и родители, и их повзрослевшие дети «ведьмачат». Затягивая зятьёв и невест в семью, Липатовы постепенно сживали их со свету, отнимая душу. Рассказ изобилует подробностями наведения порчи, сглаза, хвори с использованием псевдомагических предметов, например, узелок с кладбищенской землёй, куриная голова, иголки. Покончить с этим бесовским вертепом получается только у третьего зятя, Малышева. Выпивая после работы с мужиками в гараже, он узнаёт, что семья, в которую он попал, славится своими нехорошими делами на весь посёлок, а дом их обходят стороной. Малышев спрашивает у коллег адрес второго мужа Марины Липатовой – Максима Агеева, который слеп и немощен. В том, что тот стал калекой, он обвиняет Марину Липатову и всё их семейство. Он считает, что именно их колдовские манипуляции сделали его инвалидом. Агеев даёт Малышеву чёткие указания и инструкции, как сжить со свету проклятую семейку.

Рассказ «Украденные глаза» во многом схож с «письмами читателей», которые публиковались в приписанном авторству сибирской целительницы и ведуньи Натальи Степановой книге «7000 заговоров сибирской целительницы» [4]. Данная литература была востребована на постсоветском пространстве в переходный период после развала Советского Союза. Оказавшись на перепутье и утратив идеологический

фундамент, постсоветский социум обращается за ориентирами к оккультной литературе и деревенской магии. В книгах Натальи Степановой публикуются письма читателей, которые вроде бы искренне верят, что, читая в положенное время и в надлежащих условиях заговор или молитву, в которых упоминается имя Бога, Богородицы, либо троицы, можно излечиться, привлечь удачу и богатство или вернуть любовь. Читать данные заговоры (молитвы) нужно, обязательно повторяя текст три раза.

Интерес к подобного рода жанрам в немалой степени связан с желанием переложить ответственность на сверхъестественные силы – это вариант проявления религиозного сознания (восприятия), так как с психофизиологической точки зрения религиозное сознание является специфической формой общения и обращения к Богу (сверхсиле). Молитва или, как в случае со знахарскими практиками, заговорные слова, шепотки – это способ прямого обращения к некоей сверхсиле, просьба о защите и покровительстве.

В исследовании, проводимом Б.Ю. Мейлековским [5], Н.И. Музалевской [6], В.М. Урицким [6], А. Н. Подпориным [7] на базе научно-исследовательского психоневрологического института им. В.М. Бехтерева, приводятся результаты изучения частотной структуры электроэнцефалограмм (ЭЭГ). Исследование проводилось с группой добровольных испытуемых, имеющих опыт регулярной христианской молитвы. Группа испытуемых из 6 человек включала 4 священнослужителя и двух мирян. Полученные результаты исследования обосновывают предположение о принадлежности молитвы к классу особых физиологически нормальных функциональных состояний головного мозга, ответственных за эволюционно первичные формы восприятия окружающей мира и обусловленных доминированием медленных мозговых процессов при сохранении функций сознания.

В ходе эксперимента испытуемые мысленно читали христианские молитвы, а также стихи светского содержания. При чтении молитвы и стихов активность головного мозга испытуемых была снижена. Энцефалографические характеристики значительно отличались от состояния бодрствования и поведения в повседневной жизни. Было выявлено, что при чтении молитвы деятельность мозга соотносится с наиболее ранним (первобытным) уровнем сознания, возникающим задолго до социализации субъекта. Таким образом, можно констатировать, что христианская молитва относится к разряду особых, физиологически нормальных состояний головного мозга, связанных с необходимостью реализации трансцендентных форм восприятия при религиозном общении и несовместимых с обычным состоянием сознания взрослого человека. Именно такими свойствами обладает психофизиологическое состояние, аналогичное «медленному сну».

Состояния заторможенности, пребывание персонажа между наявю и явью описываются на протяжении всего анализируемого рассказа. Бывший муж Марины Липатовой, Максим Агеев, слеп. Он рассказывает нынешнему Малышеву, что его «сглазили» – отняли глаза (душу). Кто-то другой, потусторонний теперь наблюдает мир его глазами, а к нему зрение возвращается ненадолго, лишь когда «иной» спит. Агеев даёт Малышеву ряд наставлений, как уберечься от сглаза и сжить со свету колдунов. Одно из условий – чтение молитвы «Спаса купи, над кроватью повесь, молитвы читай – помогает» [1]. Молитва в данном случае должна выступать в качестве оберега Малышева от тёмных дел семьи его жены. Сам не осознавая, он обращается к высшим силам, которые давали защиту ещё в древние времена. Зло, исходящее от семьи Марины, первобытное, уходящее корнями в язычество. Слова молитвы призваны создать щит, оберегающий Малышева от колдовства и порчи.

Появление первых православных икон в конце X века и школ, зародившихся в недрах церкви с Крещением Руси, было неразрывно связано с языческими верованиями и представлениями о мироустройстве, откуда впоследствии сложилась бытующая по сей день традиция «народного христианства» (православия) [8]. Народное христианство как форма смешанного синкретического мировоззрения сочетает в себе православный канон, языческие верования, понятия добра и зла, а также нормы человеческого общежития (институт семьи), народную демонологию (домовые, лешие), народный календарь (святки, день Ивана Купала) [9].

В народном христианстве сложилась самобытная традиция трактовки и исполнения канонических христианских обрядов, перемежающаяся с ритуалами, суевериями и «народной магией», с использованием и икон в качестве магических артефактов. В книге Н. Степановой приводятся памятки, списки необходимых предметов для совершения обрядов «белой магии». Помимо стереотипного представления о колдовских атрибутах, как сушёные жабы, различные травы и коренья, зубы и лапки животных, предметы, с которыми соприкасался покойник (мыло, расчёска, лоскут савана), здесь можно встретить венчальную свечу, просфору, святую воду и иконы [4]. Также в книге приведены заговоры, помогающие в решении различных жизненных проблем с привлечением так называемой «церковной магии». Как правило, это обряды, тайно совершаемые в стенах храма и завуалированные под молитву и традиционные ритуальные действия. Среди наиболее частых это свеча за упокой ныне здравствующему, либо заговоры на исцеление, требующие заказа молебна за здоровье в трёх церквях.

Подобный пример колдовских действий приводится и в рассказе «Украденные глаза»:

«Одна девушка из Пресненского должна была замуж выйти за старшего сына Липатовых. А потом расхотела и за другого пошла. И почти сразу после свадьбы начались у неё болезни <...> и она умерла. Вещи её перебирали, нашли свадебную фату, и на ней был крест вырезан и вышита буква «Л» – сокращенно то ли «Липатов», то ли «Лукавый». Все в Пресненском догадывались, чьих это рук дело. А когда поминали по умершей девять дней, то к ним пришла старая Липатова и говорит: «Я так рада, так рада, так рада, что её запечатали в церкви». Колдуны всегда рады чьей-то смерти и должны трижды говорить правду, вот Липатова и сказала: «Рада», а словами про церковь свою правду завуалировала» [1].

Можно предположить, что душевное состояние, главного героя Малышева, это религиозный невроз, переходящий далее в психоз. Не случайно автор в начале произведения упоминает, что Малышев третий муж и третий зять. Троица, как наиболее древний символ христианства, несёт в себе миссию положить конец злодеяниям ведьмачащей семьи. Малышев, который до пересудов на работе о семье Липатовых жил вместе с ними хорошо, начинает подмечать множество «странностей». Его «опаивают», «окармливают» и делают «подклад». Состояние религиозного невроза диктует Малышеву разделение на «чужих» (иных) и «своих» (праведных). Поведение Малышева меняется, в нём отчётливо проявляются обсессивные черты. Малышев становится одержим идеей расправы посредством совершения ритуала, который ему подсказал прежний муж Марины. Для ритуального убийства необходим колдовской нож, найденный в полночь на перекрёстке трёх дорог. Малышев, как и свойственно обсессивным невротикам, тщательно исполняет все осторожные действия и для успокоения и снижения тревоги пробует читать православные молитвы.

«От молитв Малышеву становится хуже. Живот ходит волнами, появляется какое-то ускорение в глазах, из желудка в горло поднимается ком, колет в лёгких, словно внутри оторвалась кость. Малышев отпрыгивает длинный ноготь. Малышев пытается молиться, но из него начинает идти хриплый голос. Малышев, к примеру, читает:

– Верую во Единого Бога Отца Вседержителя, - а голос говорит: - Не веруй, не веруй! – Аминь, – а голос возражает – Не аминь! Не аминь!» [1].

Данное состояние Малышева не что иное как психосоматические проявления усугубляющегося религиозного психоза. В колдовской практике существует множество вариантов совершения так называемого «подселения», когда человеку через еду, питьё, а также нащёптываниями и наговорами присовокупляют некую сущность, вследствие чего он становится «одержимым».

В Большой Медицинской Энциклопедии под редакцией А.Н. Семашко приводится определение «беспоодержимости» [10]. Беспоодержимость (демонomanия) – определение, складывающееся

из наблюдений за речью и действиями человека, исходящими от вселившегося в него и овладевшего его сознанием «духа зла». Наиболее часто бред бесоодержимости встречается у психически больных при маниакально-депрессивном психозе (меланхолии) и при шизофрении. В первом случае он формируется из подавленного настроения с ощущением собственной греховности; у шизофреников он складывается из обманов мышечного чувства (ощущение положения частей собственного тела относительно друг друга и в пространстве), дающих больному ощущение направленности его действий извне и своеобразного расстройства мышления, свойственного этой болезни. Идея бесоодержимости встречается также у истеричных больных, таким образом объясняющих отдельные видимые проявления своего заболевания (судорожные припадки, произвольные, хаотичные действия и др.) [11]. Взгляд на душевнобольных как на одержимых «злыми духами» более свойственен малокультурным народам, у которых по сей день превалирует языческое мировоззрение.

Результаты и обсуждения

В литературе и кинематографе представлены различные случаи избавления от «бесоодержимости». Подробно описаны и показаны обряды «изгнания беса» или экзорцизма. Однако на текущий момент РПЦ не урегулировала практику по изгнанию бесов. Данные обряды проводятся тайно и негласно священником, при условии, что факт душевного заболевания исключён [12].

Малышев одержим. Его не отпускает идея расправы с Липатовыми, его расстройство переходит в маниакальную фазу. К расстройству психики подключается и галлюциногенный фон. Малышев находит перекрёсток трёх дорог, едет туда ночью, в новолуние, и действительно находит там нож. На семейном застолье ему чудится, будто у тестя из уха выползает сороконожка. Он подмечает странности в быту днём, а ночью видит странные сны, которые кажутся ему явью. В одном из таких снов он видит сцену убийства. Тесть и тёща заводят человека в лес, где принуждают его застрелиться, после чего тесть вытаскивает у покойника глаза и кладёт их в карман. Таким образом они отнимают душу покойного. Первый муж Марины Липатовой говорил, что у него отняли глаза, то есть «сглазили».

Вера в сглаз как наиболее распространённая форма народных суеверий также является одной из форм проявления невроза. Человек, страдающий неврозом, может испытывать всё те же, на первый взгляд, беспричинные проблемы со здоровьем, которые приписывают действию сглаза. Малышеву кажется, что холодец, которым его регулярно кормят дома, вытесняет из него сущность (самость). С каждым приёмом пищи он словно теряет частицу себя.

Однозначной трактовки такого феномена, как сглаз, в научной литературе на сегодняшний день нет. Например, в статье «Глаз дьявола» (Evil eye: The History of the ancient curse), опубликованной в журнале «Life Science» Б. Рэдфорд приводит различные примеры проявления «дурного глаза» у людей (депрессия, рвота, общее недомогание, бессонница), животных (падёж скота), так и в проявлении природных катаклизмов (засуха, наводнение).

Одной из форм защиты от сглаза является использование различных оберегов. Это могут быть украшения с изображением зрачка, красные нити на запястье, ношение одежды определённых цветов, иконы. Пытаясь защититься, Малышев по совету второго мужа Марины начинает носить дома красную футболку вместо белой, а над кроватью вешает на булавку икону Спаса Оплечного («Спас Ярое Око»). На ночь он зажигает в комнате церковные свечи и читает из молитвенника всё подряд. Но эти ритуалы уже не работают. Obsессия усиливается, и он понимает, что пора действовать. Он берёт на работе две канистры с бензином и освещает их в церкви, ставит первую заупокойную свечку, а затем ещё по одной в трёх церквях. Вернувшись домой, он отмечает, что тесть и тёща занемогли. Над тестем кружат зелёные мухи, а у тёщи землистый цвет лица. В ночь перед расправой Малышева вновь мучают галлюцинации, а на утро он обнаруживает, что икона над кроватью полиняла, булавка проржавела, а глаза Спаса налились кровью. Выйдя в сени к тестю и тёщи, он видит их смятение и суету, тёща крестится, глядя в зеркало.

Малышев решает действовать, вонзает тестю нож в живот и наносит несколько ударов тёще. Но они не умирают, а сыплют проклятиями и угрозами, что всё равно заберут его глаза. На шум приходит супруга Марина и, увидев Малышева с ножом, обращается в собаку. В распространённом представлении об оккультных воплощениях животным-двойником колдуна наиболее часто является чёрная кошка, считающаяся символом неудач. Семья Малышевых, промышленлившая церковной магией и активно работавшая с иконами, скорее всего использовала для воплощения образ Святого Христофора Псеголавого. Его лик с головой пса был написан на Урале в г. Невьянске, где на протяжении долгого времени бытовало старообрядчество [13].

Пребывающий в состоянии острого психоза, Малышев сваливает «говорящие трупы» в подпол, окропляет весь дом бензином и поджигает. Далее следует череда убийств. Малышев берёт в сарае ружье и отстреливает соседей, спешащих потушить пожар, принимая их за колдунов, состоящих в сговоре с Липатовыми.

Состояние острого психоза обычно является следствием нарушения работы дофаминов в головном мозге [14]. Дофамин – вещество, способствующее передаче импульсов между нервными клетками. Давняя легенда, ходившая по деревне о семье Липатовых, в которую Малышев

вошёл примаком, явилась для него первичным сильным переживанием, стимулятором. Заболевший якобы от колдовских деяний прежний муж Марины укрепил в Малышеве зародившиеся сомнения. Малышев переехал к семье супруги из города в село, где народные верования, «деревенская магия» и церковные обряды переплетаются.

Заключение

Обскурантизм и мракобесие окружающих Малышева сельчан создают благоприятный фон для развития психоза, апогеем которого становится массовое убийство. Малышев не случайно поджигает дом, именно очистительная сила огня, известная со времён зарождения зороастризма, должна очистить, исцелить землю от нечисти. Прибывшая на место пожара милиция, улучив момент, валит Малышева с ног, отнимает ружье и в ярости бьет ногами по голове, лишая зрения. Сам же Малышев считает, что потусторонним силам всё-таки удалось «отнять глаза».

Мифологическое мировоззрение и трактовка жизненных процессов с точки зрения магии и колдовства, присущие жителям села Пресненское, в рассказе М. Елизарова «Украденные глаза» представляет собой коллективное заблуждение, маркирует отсутствие логики и критического мышления. Так им гораздо легче объяснить собственные неудачи, обвиняя колдунов и перекладывая ответственность на нечто, что выше и сильнее, чем они сами.

Постоянно угнетаемый в семье, Малышев ищет причину всех бед в колдовстве, направленном против него. Этому в немалой степени способствует массовое обращение к магии в селе. Советский союз рухнул; труженики, рабочие люди сёл, окраин лишились нравственной и моральной опоры. Знахари, народные целители, ведьмы заняли нишу инженеров судеб и властителей дум. Хлынувший поток информации о якобы чудодейственной силе заговоров и обрядов породил в людях первые зачатки невроза, предтечей которого и стал крах стабильного и предсказуемого прошлого. Сельчане, до перестройки состоявшие в партии и бывшие активными коммунистами, обращаются к церкви. Но церковь не даёт надежды на быстрое решение проблем и бед. Симбиоз «народной» магии, религиозных практик и языческих верований – в этом ищет спасения заблудшие, ищущие умиротворения души.

Малышев, переехавший из города в село, не готов воспринимать такую действительность; его невроз, переросший в психоз и приведший к массовому убийству, демонстрирует разрыв поведенческих установок в сознании жителя мегаполиса, урбанизированного и далёкого от естества природы. После свадьбы Малышев не начал жить обособленно «своим домом». Он вошёл в семью и начал жить по укладу и правилам дома Липатовых, а, следовательно, не прошёл прелиминарный обряд, не отделился и не оформился с супругой в отдельную ячейку, семью

[15]. Положение примака, сельские пересуды, социально-бытовая неустроенность, царившая в тот период в стране, спровоцировали невроз, который далее перешёл в стадию психоза и достиг трагического апогея.

Несмотря на обширный корпус произведений М. Елизарова, круг сквозных тем (переход и неприятие новых реалий жизни, ритуальный и советский дискурс, самоидентификация героя) и магистральный персонаж эволюционируют, но, по сути, это те же объекты, подвергшиеся метаморфозам. Ритуалы, присутствующие как в малой, так и в романной прозе автора, закольцовывают и соединяют воедино всю канву повествования, раскрывая замысел каждого, на первый взгляд, случайного действия.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Елизаров М.Ю. Кубики. – М.: Ад Маргинем, 2008. – С. 135-168.
- [2] Ханов Б.А. Своеобразие функционирования советского дискурса в романе М.Ю.Елизарова «Библиотекарь» // Учёные записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2015. – Т.157. – № 2. – С. 229-238.
- [3] Юрьев Д.Ю. Псевдодокументальное начало в сборнике рассказов М.Елизарова «Кубики» // Ежеквартальный рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ». – 2015. – № 4 (216). – С. 123-127.
- [4] Степанова Н.И. 7000 заговоров сибирской целительницы. – М.: Рипол КЛАССИК, 2009. – 992 с.
- [5] Мелейковский Б.Ю., Слезин В.Б., Веревкина С.В. Анализ нейрональных процессов в активирующих системах крысы при выработке инструментального оборонительного рефлекса // Ж.высш. нерв.деят. – 1989. – Т. 39. – № 2. – С. 278-302.
- [6] Музалевская Н.И., Урицкий В.М. Стохастические методы функциональной диагностики и коррекции в медицине // Телемедицина: новые информационные технологии на пороге XXI века. – Спб: Анатолия, 1992. – С. 209-318.
- [7] Подпорин А.Н., Слезин В.Б., Калер Х. Попытка осмысления психологических структур личности с физиологических позиций // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 1998. – С. 81-85.
- [8] Флоренский П.А. Иконостас. Избранные труды по искусству. – СПб.: Мифрил; Русская книга, 1993. – 365 с.
- [9] Садырова М. Ю. Духовная жизнь русского крестьянства на рубеже XIX–XX веков (по материалам Пензенской губернии) // Известия Пензенского педагогического университета им.Белинского В.Г. Гуманитарные науки. – 2009. – № 11 (15). – С. 126-129.

[10] Большая медицинская энциклопедия / главный редактор Семашко Н.А. – М.: «Советская энциклопедия», 1936. – 407 с.

[11] Курс общего учения о душевных болезнях / Проф. Осипов В.П. – Берлин: Р.С.Ф.С.Р. Гос. Изд-во, 1923. – 738 с.

[12] «Бог попускает беснование для осознания грехов» РПЦ регламентирует отношения экзорцистов и бесов. – URL: <https://www.gazeta.ru/social/2022/08/25/15328592>

[13] Баглай К. «Святой Христофор Псеглавый -почему мученика изображали с головой собаки?» – URL:<https://foma.ru/ikona-muchenika-hristofora-psoglavogo-svjatoj-nosivshij-hrista-na->

[14] Griswold K. S., Del Regno P. A., Berger R. C. Recognition and Differential Diagnosis of Psychosis in Primary Care // American Family Physician. – 2015. – № 91 (12). – С. 63-856.

[15] Геннеп А. ван Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов. – Москва: Восточная литература РАН, 1999. – 198 с.

REFERENCES

[1] Elizarov M. Kubiki (The Cubes). – М.: Ad Marginem, 2008. – S. 135-168. [in Rus.]

[2] Khanov B.A. Svoeobrazie funkcionirovaniya sovetskogo diskursa v romane M. Elizarova "Bibliotekar" (The originality of the functioning of the Soviet discourse in the novel by M.Yu. Elizarov "The Librarian")// Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta.Seriia: Gumanitarnye nauki. – 2015. – T.157. – № 2. – S. 229-238. [in Rus.]

[3] Yuryev D.Yu. Pseudodokumentalnoe nachalo v sbornike rasskazov M. Elizarova "Kubiki" (Pseudo-documentary beginning in the collection of short stories by M. Elizarov "Cubes") // Ezhekvartalnyi retsenziruemyi, referiruemyi nauchnyi zhurnal "Vestnik AGU". – 2015. – No. 4 (216) – P.123-127. [in Rus.]

[4] Stepanova N.I. 7000 zagovorov sibirskoi tselitel'nitsy (7000 conspiracies of the Siberian healer). – М.: Ripol CLASSIC, 2009. – 992 s. [in Rus.]

[5] Meleikovskiy B.Yu., Slezin V.B., Verevkina S.V. Analiz neironalnykh protsessov v aktiviruiushchikh sistemakh krysy pri vyrabotke instrumentalnogo oboronitel'nogo refleksa (Analysis of neuronal processes in the activating systems of the rat during the development of an instrumental defensive reflex.) Zh.vyssh.nerv.deyat. – 1989. – T. 39. – № 2. – S. 278-302. [in Rus.]

[6] Muzalevskaya N. I., Uritsky V. M. Stokhasticheskie metody funktsionalnoi diagnostiki i korrektsii v meditsine (Stochastic methods of functional diagnostics and correction in medicine) Telemeditsina: novye informatsionnye tekhnologii na poroge XXI veka. – SPb: Anatolia, 1992. – S. 209-318. [in Rus.]

[7] Podporin A. N., Slezin V. B., Kaler H. Popytka osmysleniia psikhologicheskikh struktur lichnosti s fiziologicheskikh pozitsii (An attempt to comprehend the psychological structures of personality from physiological positions) // Obozrenie psikhiatrii i meditsinskoj psikhologii im. V.M. Bekhtereva. – 1998. – №. 2, – S. 81-85. [in Rus.]

[8] Florensky P. A. Ikonostas (Iconostasis). Izbrannye trudy po iskusstvu. – St. Petersburg: Mithril; Russian book, 1993. – 365 p. [in Rus.]

[9] Sadyrova M. Yu. Dukhovnaia zhizn russkogo krestianstva na rubezhe XIX — XX vekov (po materialam Penzenskoj gubernii) (Spiritual life of the Russian peasantry at the turn of the 19th — 20th centuries (based on materials from the Penza province) // Izvestiia Penzenskogo pedagogicheskogo universiteta im. V. G. Belinskogo. Gumanitarnye nauki. – Penza: PGPU imeni V. G. Belinskogo, 2009. – № 11 (15). – S. 126-129. [in Rus.]

[10] Bolshaia meditsinskaia entsiklopediia (Big medical encyclopedia) / glavnyi redaktor N. A. Semashko. – M.: “Sovetskaia entsiklopediia”, 1936. – 407 s. [in Rus.]

[11] Kurs obshchego ucheniia o dushevnykh bolezniakh (The course of the general doctrine of mental illness) / Prof. V. P. Osipov. – Berlin: R.S.F.S.R. Gos. Izd-vo, 1923. – 738 s. [in Rus.]

[12] “Bog popuskaet besnovanie dlia osoznaniia grekhov». RPTs reglamentiruet otnosheniia ekzortsistov i besov” (“God allows demonic possession for the realization of sins.” The ROC regulates the relations between exorcists and demons). – URL: <https://www.gazeta.ru/social/2022/08/25/15328592.shtml> (accessed 04/25/2023). [in Rus.]

[13] Baglai K. Sviatoi Khristofor Pseglavyi – pochemu muchenika izobrazhali s golovoi sobaki? (Saint Christopher Pseglavy — why was the martyr depicted with the head of a dog?). – URL: <https://foma.ru/ikona-muchenika-hristofora-psoglavogo-svjatoj-nosivshij-hrista-na-plechah.html>) [in Rus.]

[14] Griswold K. S., Del Regno P. A., Berger R. C. Recognition and Differential Diagnosis of Psychosis in Primary Care // American Family Physician. – 2015. – № 91(12). – P. 856-63.

[15] Gennep A. van Obriady perekhoda: Sistematischeskoe izuchenie obriadov (Rites of passage: A systematic study of rites). – Moskva: Vostochnaia literatura RAN, 1999. – 198 s. [in Rus.]

**ПОСТКЕҢЕСТІК ҚОҒАМДАҒЫ АРХИКАЛЫҚ РЕТ-ТҰРАЛ
ЖӘНЕ ДІНИ САНА (М. ЕЛИЗАРОВТЫҢ
«НӘРЕЖЕ КӨЗ» ӘҢГІМЕСІ**

***Кириенко А.Г.¹**

***¹Abai университетінің үшінші курс докторанты,
Алматы, Қазақстан
e-mail: anastassiyakiriyenko86@gmail.com,
orchid id: 0000-0003-1839-3108**

Аңдатпа. Мақалада М.Елизаровтың «Текшелер» (2008) жинағындағы «Ұрланған көздер» әңгімесі танымдық-психоаналитикалық әдеби сын тұрғысынан талданады. Сюжетті құру мен кейіпкерлердің іс-әрекетін ынталандыру үшін қозғаушы және орталықтандырушы күш ретінде әрекет ететін архаикалық рәсім, посткеңестік дәуірдің сын жылдарында өзекті болған «халықтық православиенің» діни санасы мен тәжірибесі зерттеледі. 1990 жылдардың аяғында көпшілікке қолжетімді болған псевдоокульттік әдебиет Кеңес өкіметі жылдарында шіркеулік өмір тәжірибесінен айырылған адамдардың күнделікті өмірінде сұранысқа ие болды. Бұл мақалада көркем әдебиеттегі «ауылдық сиқыр» мен «халық православиесінің» ұқсас симбиозы М.Елизаровтың «Ұрланған көздер» әңгімесі мысалында қалай құрылғанын қарастырамыз. Ауылдық жерлерде бар және әңгімеде сипатталған жеке әдет-ғұрыптарды зерттеу тек осы оқиғаны түсінуге және түсіндіруге кілт береді, сонымен қатар автордың бұрын негізінен қарастырылған басқа шығармаларымен параллельді жасайды. кеңестік мифтің деконструкциясы. Сондай-ақ мақалада намаз кезінде мидың жұмысын бақылау мақсатында жүргізілген медициналық эксперимент деректері және даму динамикасы бойынша кейіпкердің жағдайына ұқсас «обсессия» және діни психоз күйіне түскен адамдардың психикалық жағдайы туралы деректер келтірілген. Бұл зерттеудің маңыздылығы мынада: М.Елизаров прозасы бұрын танымдық поэтика, психоаналитикалық әдебиеттану әдістері арқылы қарастырылып, зерттелмеген. Бұрын жарияланған еңбектерде ырым кеңестік мифтің деконструкциясының жанама әсері ретінде қарастырылады. Бұл мақалада баяндау барысын басқаратын архаикалық рәсімнің орталықтандырушы рөлі көрсетілген. Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді әдебиеттану, соңғы орыс әдебиеті және психоаналитикалық әдебиеттану курстарына материалдар дайындауда пайдалануға болатынында.

Тірек сөздер: когнитивті поэтика, психоаналитикалық әдеби сын, архаикалық ритуал, діни сана, алдын ала ырым, постмодерндік мәтін, діни психоз, ырымдар

**ARCHAIC RITUAL AND RELIGIOUS CONSCIOUSNESS IN
POST-SOVIET SOCIETY (BY THE MATERIAL OF
M. YELIZAROV'S STORY "STOLEN EYES")**

*Kiriyenko A.G.¹

*¹third year doctoral student, Abai University, Almaty, Kazakhstan
e-mail: anastassiyakiriyenko86@gmail.com,
orchid id: 0000-0003-1839-3108

Abstract. The article analyzes the story "Stolen Eyes" from M. Elizarov's collection "The cubes" (2008) in the aspect of cognitive and psychoanalytic literary criticism. The archaic ritual, which acts as a driving and centralizing force for constructing the plot and motivating the actions of the characters, the religious consciousness and practices of "folk Orthodoxy", actualized in the critical years of the post-Soviet era, is studied. Pseudo-occult literature, which became publicly available at the end of the 1990s, turned out to be in demand in the daily life of people who had lost the practice of church life during the years of Soviet power. In this article, we consider how a similar symbiosis of "village magic" and "folk Orthodoxy" in fiction is based on the example of M. Elizarov's story "Stolen Eyes". The study of individual ritual practices that exist in rural areas and are described in the story provides the key to understanding and interpreting not only this story, but also draws a parallel with other works of the author, which were previously considered mainly from the perspective of the deconstruction of the Soviet myth. The article also provides data from a medical experiment conducted to monitor the work of the brain during prayer and data on the mental state of people arriving in a state of "obsession" and religious psychosis, similar in development dynamics to the state of the protagonist. The significance of this study lies in the fact that M. Elizarov's prose has not previously been considered and studied using the methods of cognitive poetics, psychoanalytic literary criticism. In previously published works, the ritual is seen as a side effect of the deconstruction of the Soviet myth. This article displays the centralizing role of the archaic ritual, which directs the course of the narrative. The practical significance of this study lies in the fact that the results obtained can be used in the preparation of materials for courses in literary criticism, the latest Russian literature, and psychoanalytic literary criticism.

Keywords: cognitive poetics, psychoanalytic literary criticism, archaic ritual, religious consciousness, preliminary rites, postmodern text, religious psychosis, superstition

Статья поступила 28.04.2023

ӘОЖ 821.512.122:82-1 (574)

ҒТАХР 17.82.00

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.026>

ШӘКӘРІМ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ АДАМГЕРШІЛІК, АР-ИМАН ТАҚЫРЫБЫ

*Курмамбаева К.С.¹

*¹филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, Семей, Қазақстан
e-mail: karlygash.kurmambayeva@mail.ru

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – бүкіл әлемге әйгілі қазақтың ұлы ақыны, жазушысы, философы Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылық мұрасы негізінде қай кезеңде болмасын өзекті болып саналатын адамгершілік пен гуманизм тақырыптарын талдау. Ғылыми жұмыстың негізгі идеясы – оның дана тәлімгерлердің ілімдерін мақсатты түрде білу арқылы келген рухани ізденістерінің, сенімдерінің, азапты ойларының, қиналыстарының мәнін ашу.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы – мақалада Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылығына негізделген көркем шығармалардағы «ар-ождан», «ар-ождан туралы ғылым», «ар-ождан кодексі» ұғымдарының жан-жақтылығы талданады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі Л.Н.Толстой, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, Б.Рақымжанов, А.Омаров, Т.Жұртбай, Б.Ердембеков, К.Досай, Т.Шаңбай және тағы басқа да әдебиеттанушы ғалымдардың философиялық және әдеби зерттеу еңбектері болды.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижесі – берілген тақырып аясында жүргізілген сыни талдау барысында саяси-әлеуметтік орта ақынның дүниетанымын берік қалыптастырғаны анықталды, өйткені егер өз елінде бәрі жақсы болса, ақынның жаны үмітсіздікке ұшырамайтын еді деген байлам жасалды.

Ұлт-азаттық қозғалыс басталған дәуірде сенім мен адамзат қағидаттарына адалдық қоғамның прогрессивті дамуының қозғаушы күшіне айналады.

Туған халқына деген жанашырлық Шәкәрім Құдайбердіұлын өзінің туған еліне лайықты ұл, көрнекті ақын-ойшыл, адамдар мен қоғамның игілігі үшін ғұмырын арнаған уағызшы дәрежесіне жеткізді.

Зерттеу барысында көркем, публицистикалық және ғылыми мәтіндерді теориялық талдау, жүйелеу, жалпылау, тұжырымдау, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Жұмыс қорытындыларының практикалық маңыздылығы – бұл мақала жоғары оқу орындарындағы әдебиеттану пәндерінің циклі бойынша дәрістер мен семинарларға дайындық кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Тірек сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы, Абай Құнанбаев, философия, адамдық, адамгершілік, ар-ождан, «Ар-намыс кодексі», адамилық

Негізгі ережелер

Абайдың шәкірттерінің ішіндегі ерекше дарынды және ұлы ақын шығармашылығын философиялық жағынан дамытушы Шәкәрім Құдайбердіұлы болды. Абай қалыптастырған рухани-ағартушылық әдебиетті Шәкәрім ары қарай дамытып, оның мазмұнын кеңейте түсті. Отаршылық езгі қыспағында рухани тамырынан үзіліп, білімсіз өмір кешкен қайран қазаққа шын керегі осынау жарық жол болатын. Шәкәрім шығармаларының эстетикалық өресі биіктігін және тұтас ел, қалың бұқара қамы үшін адамшылық негізді сақтап қалуға ұмтылған ақылмандық ұстанымын ақынның ар-ождан, адамшылық қалып, иман категорияларын биік поэзия арқылы танытады. Адамшылық, иман жырлары Шәкәрімде шынайылығымен әрі көркемдік қуатымен берілген. Бастысы Шәкәрімнің шығармашылығы арқылы қазақ дүниетанмындағы ғасырлар бойы қалыптасқан ар білімі сипаттары көрініп, көпшілікті сол білімге үндеуімен ерекшеленеді.

Кіріспе

Данышпан ақынның ішкі сыры оның иман, адамдық мәселелерін жалықпай сүзіп, сананы кірленуден тазалайтын көркем сөзге аманаттауы арқылы көрініс тапқан. Абай айтқан надандық мендеген «етекбастылық» Шәкәрімді де көп қинаған. Ақынның өзі айтпақшы, адам баласы жарық дүниеде тазалықтың мәнін білсе адаспайды, ол үшін мінді әуелі өзіңнен ізде деп философиялық түйін жасайды. Адамның адамдығы оның басқа жандарға әділетпен қарауы екенін ақын үнемі өз шығармаларында көрсетіп отырады.

Білімділер насихат көп жазады,

Адам үшін уайым жеп жазады.

... Боларға ұмтыл, болмасқа қанағат қыл,

Жала жауып, салынба жантаймаққа [1, 81 б.].

Қазақ даласына мұсылмандық келгенімен ол қазақ халқының дәстүрімен үндесе отырып, халықтың ойынан шықты. Қазақ халқындағы далалық танымға негізделген адамдық кодексі исламмен келген иман категориясымен үндесті. «Мұсылмандық шарты» атты ой-толғамдарында Шәкәрім иман туралы жазады. Иман мәселесін түп негізден қозғайды: Иман деген Алла тағаланың барлығына, бірлігіне, басқа Алла жоқтығына, Құран сөзінің бәрі шындығына анық ақылмен нанбақ. Яғни, Алланың бар екеніне және оның бір екеніне сезініп барып мойынсұну керек екен. Сол қасиет адамның иманының басы болмақ. Міне, Шәкәрім осыны айтады. Шәкәрімнің осы тұжырымы қасиетті Құран Кәрімнің 1-Фатиха сүресімен толық үндесіп тұр, мұндағы жеті аяттың мән-мағынасы тура осы монотеистік ойдың кілті болып

табылады. Алланың барлығы, бірлігі, оның әлемнің Раббасы екендігі, оған құлшылық ету, тура жолдан адаспауды тілеу туралы айтылған. Бұл беташар сүре ислам дінінің түп қазығы болып саналады. Мұны Шәкәрім айқын білген. Ол Жаратушы Иенің бар екеніне, бір екеніне мойынсұнған адам иманға ұйып, қиянатқа бармайды деп білді. Адам өзінің жаратқан иенің бар екенін және оның өзін қолдайтын, түзу жолға салатын ерекше күш екенін білгенде, оның айтқанымен жүрмек.

Шәкәрім Құдайбердіұлы Аллаға иман келтірген адамдардың оны түсінуіне байланысты иманды «шатақ иман» және «шын иман» деп шартты түрде бөліп қарайды [2]. Иман деген жалған, өтірік илану, елді алдау үшін жанын жалдау емес екенін де өз өлеңдерінде беріп отырған. Шәкәрім өлеңдері арқылы ислам қағидаларын барынша қазақ ұғымына салып түсіндіруге тырысқан.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеуде теориялық талдау, жүйелеу, жинақтау, тұжырым жасау, салыстырмалы талдау әдістері қажетінше қолданылды.

Нәтижелер

Шәкәрім Абайдың рухани шәкірті, ойын жалғастырушы ізбасары, ол халықтың рухани жоғын іздеген Абайдың ақындық мектебінен шыққан таланттардың көшбасында тұрғаны белгілі. Поэзияның көркемдік әлемінен бөлек, сюжетті дастандар мен жырлар жазу өз алдына, ұлттың өзін-өзі сақтау түйсігін зорайтатын иман, адамгершілік мәселесіне Шәкәрім аса пейілді, шын ынталы болғанын шығармашылық қолтаңбасы айқындай түседі. Иман мәселесін Абайдың ақындық мектебінен нәр алған шәкірттері ерекше биік санамен жырласа, Шәкәрімнің бұл орайда әулиелік үні ерекше тебіреністі шығады. Ар мен ұждан туралы толғаған Шәкәрім өз шығармашылығында басты ұстаным етіп таза ойлы адам мен еркін адам мәселесін де назарда алып отырды.

Мұхтар Әуезовтің айтуынша, Шәкәрімнің Абайдың толық мағынадағы шәкірті болған кезеңі он бес жылдай уақытты қамтиды [2]. Ғылым мен білім арқылы адам жанының надандық қыспағынан азат болатынын ақын барынша жеткізуге тырысты. Рухани ғылым дегенде біз гуманитарлық ғылымдар саласы екен деп біржақты қарамауымыз керек. Рухани ғылым деген адам баласының қажетіне жарайтын, адамды алға жылжитатын ғылым. Шәкәрім ғылым туралы айтқанда ғылыммен айналысып, ғалым болғанның барлығы да жақсы адам болмауы мүмкін екеніне де ой бөледі. Ақынның «Сен ғылымға болсаң ынтық» деген өлеңінде білімін игерген ғалым мен таза бас пайдасы үшін еңбектенген ғалымды сынайды. Ақын ғылымның пайдасымен қатар зиянын да айтады. Сонда ғылымды игеріп алған адам өзінен білімі төмен адамды алдап, пайда көрсе, ол залымдық деп таныған. Яғни, иманы жоқ ғалым ғана солай жасайды.

Сондықтан Шәкәрім өлеңдерінің тұтас бір парасы тек иман мен адамшылық қағидаларын көркем сөзбен бейнелей айтуға бағытталды.

Өмірдің өкінбейтін бар айласы,
Ол айла – қиянатсыз ой тазасы.
Мейірім, ынсап, әділет, адал еңбек,
Таза жүрек, тату дос – сол шарасы [3, 155 б.].

Талқылау

Саяси әлеуметтік орта ақын тағдырына әсер етпей қоймады, заманы оның дүниетанымындағы адамдықтың алтын қазығын берік қалыптастырады. Себебі туған елі берекелі болса, ақынның жаны шат, күйзеліске ұрынбайды. Ұлт-азаттық қозғалыс басталған дәуірде неліктен иман мен адамшылық қағидаларына адалдық қоғамның тұтқасы болмақ? Бұған жауапты абайтанушы ғалым, жазушы Тұрсын Жұртбайдың мына пікірінен табуға болады: «Рухани және экономикалық тәуелсіздік – ұлттық бостандықтың кепілі. Экономикалық тәуелділік бар жерде – теңдік жоқ. Теңдік жоқ жерде – бостандық жоқ. Бостандық болмаған жерде – рухани тәуелділік бар. Ал рухани тәуелділік – халықтың, ұлттың, мемлекеттің өлімге бет алуы деген сөз [4]. Ғалым Т. Жұртбай байыптап, саралаған дүниенің барлығын Шәкәрім өз бойынан өткізген. Халқының теңсіздікте болуының себебін іздеген, тапқан. Бірақ оны жүзеге асыруға уақыты жетпеді. Қолдаушы халқының жағдайы болмады. Бұл үлкен бір ұлттық трагедия деуге болады.

Адамның иманы кәміл болуы үшін оған түзу жолды таңдау керек. Жарық дүниеде түзу жолды көрсететін көсемдер рухани ұстаздар, ғұлама хакімдер болып шықты. Әуелде Шәкәрім ғылым-білімді ұлықтау үшін жастарға өмірлерің зая болмасын десеңдер «Жалыналық Абайға, жүр, баралық!» деп өсиет айтса, сосын қазақтың данасы Абаймен қоса Толстойды пір тұтып атайды.

Ақиқат сырымды айтсам – Толстойдың
Мың сопыны алмаймын тырнағына.
Адаспайсың ақылды, арлыға ерсең,
Жолай көрме жылмайы сопы көрсең.
Тапқыр, адал, ақ ниет адамдардың
Алданбайсың артынан ере берсең [3].

Философ Шәкәрім бір ғасыр бұрын айтқан иманды бұзатын шатақ діндер көбейсе, деструктивті топтарға ерген әсіре діншілдердің санасы уланып, терроризмге жылдам бой алдырарын бүгінгі әлем айқын көрсетті. Мұны ақынның өз сөзімен айтса, «Терісті де дұрыс деп сендіретін» зомби қылу технологиясын меңгерген арнайы топ жасайды. Иман мәселесін ақын дінмен байланыстыра ашады. Өйткені «иман» деген сөздің баламасы – сенім дегенмен тең.

Сопыларға біздің Жар бір қараса,
Жарық нұрмен жүрегін араласа,

Жанын жан, ескі иманын иман демей,
Байғұстар қалар еді-ау таң-тамаша.

«Танбаймын, шәкіртімін Толстойдың», «Мен болсам Толстойдай арманым жоқ» – деп өлеңге сырын ашқан Шәкәрім орыс әдебиетінің алыбы, адамзаттың данышпаны Лев Николаевич Толстойды пір тұтты. Ол Толстойға хат жазды, философиялық сауалдар жолдады деп айтып жүрміз. Ұлы жазушының рухани ізденісі мен жан азабын, жан сырын қамтитын «Исповедь» атты кітабы толығымен иман мәселесіне арналған. Оның иман туралы ойы Шәкәріммен үндес [5]. Л. Толстойды өзіне ұстаз санаған ақын оның адамның рухани өмірінің мәнін іздегенінен білеміз. Ал өмірдің мәнінің не екенін өзі үшін тапқан ақын елден оңаша Саят қораға кетіп қалғанын білеміз.

Өмірдің мәнін таппай аласұрған ұлы жазушы 50 жасында өзіне-өзі қол салып, суицид жасауға шақ қалып, ақыры рухани қайнарын іздеп тапқан. Л. Толстой адам баласы имансыз өмір сүре алмайды деген шынайы шешімге келген. Имансыз адам дінсіз, оған адамшылық асыл қасиеттер жат. Түсі игіден түңілме дейтін қазақ халқы мейірбан, жүрегі жылы адамды иман жүзді десе, қарғаса «иманы күйсін!», «имансыз» екен дейді. Ұлттық менталитетте айқын көрініс тапқан нәрсе сол – иман мен адамгершілік категориялары ар-ұятқа тікелей тиесілі. Ұят кімде болса, иман сонда. Сондықтан Шәкәрім иманның негізгі белгісі ретінде ұждан категориясын шығарды. Аудармаларындағы «Ұждан» деген прозалық шығармасы осыған дәлел.

Адамгершілік қасиетті Шәкәрім күллі шығармашылығының асыл өзегіне салған. Бұл ретте оны Абайдың рухани жолын жалғаушы, рухани ізбасары деп танимыз. Империялық пиғылдың қыспағындағы халыққа ақ жол нұсқау сол уақыттың ең өзекті мәселесі болатын. Көзі ашық, көкірегі ояу алаш азаматтары тегіс осы жолға түсті.

Шын таза жан тазалықпен
Тәңірісіне бармақ ол.
Мейірім, ынсап, әділеттен
Ағызам деп нұр бұлақ.

Шәкәрім иманды ғана емес, адамшылық қасиетті де шын дінмен астастыратыны осы өлеңнен айқын көрініс тапқан. Себебі иман мен кісілік түп негізі бір, бір-бірінен ажырамас ұлы құндылықтар. Иманнан шығу, имансыздыққа ұрыну пендені арсыздыққа ұрындырады. Өлеңде кейіптеу арқылы мейірім, ынсап, әділет, нәпсі сияқты абстрактылы ұғымдарды тірілтіп, оқырманның көзіне көрінетіндей етіп суреттеуінің де үлкен мәні бар.

Ақын «Қодардың өлімі» атты өлеңде тобықты арасында болған қаралы оқиға, сүйекке дақ салған шындық өмірдің бір үзiгiн алып суреттеумен ашты. Адам жанының имансыздығы рухани құлдыраушылыққа әкелетiнiн ақын сюжеттi өлеңi арқылы бейнелi түрде келтiредi. Бұл сюжеттi жыр, тарихи тұлғалар – ақынның немере ағасы

Құнанбай және Барақ төренің аты аталған. Аға сұлтан Құнанбайдың арқасына Барақ төре айтқан: «Мұны қылған жат емес, өз Олжайың » деген таба сөз аяздай батады. Ата тегіне жат, тексіздікке ұрындырар жөнсіздікті Шәкәрім моральдық тұрғыдан айыптамай қалмайды. Сондықтан күнәһар Қодар туралы реалистік әңгімені ол шежірелік деректерден бастайды.

Арғы атамыз Олжайдан үш ұл болар,
Айдос, Қайдос, Жігітек, – міне, осылар.
Қайдостың бір баласы Борсақ деген,
Соның бір тұқымы еді батыр Қодар.
Бар еді сол кісінің бір жақсы ұлы,
Қаза жетіп өліпті сол бір жылы.
Жесір қалған келінін Қодар алып,
Құлмайтын істі қылған құдай құлы.
Жасырмай айта берсем, сөздің шыны –
Құдайға ерегесіп қылды мұны.

Баламды алсаң, мен де алдым келінімді,

«Қане, ата ғой деп қылдым, – дейді, – осыны» [3, 133 б.].

Қодардың құдаймен алысуы күпірлікке бастады. Автор мұның себебін арсыздықтан және иманнан безу деп таниды. Ел болу үшін осындай жаманшылықты дер кезінде аластап отырмаса болмайды деген қатаң үкім айтады. Негізінен гуманизм идеяларын жақтайтын, адамшылықты бәрінен жоғары қоятын ойшыл ақын Шәкәрім неліктен аталас туысы Қодар мен оның келіні Қамқаны боямай-сырламай, ұятсыз қылықтарына жирене қарап, түйеге артып дарға асқан соң олардың өлігін өртеді деп жасырмай жайып салады? Оның жауабы біреу – құдайдың ақ адал заңын бұзып, ар-ұяттан, иманнан безген адамдар бұл дүниедегі ең сорақы жандар екен. Олар қоғамды іштен ірітеді және айналып келгенде қауымға әрі өздеріне қастық қылады. Жексұрын жаман үлгіні ә дегенде түп тамырынан жұлмаса ол арам шөп тәрізді қаулап өсе бастайды да ақыры бой бермей ұлғайып кетеді. Шәкәрім елді тәрбиелеудің бір жолы осындай қаталдық екенін де шығармасында білдірген. «Қалқаман-Мамыр» дастанында да ақын аталас екі жастың істегенін құптамайды. Бұл жерде Қодардың ауызына «шариғат немерені қосады екен» деген сөзді салса да ақын қазақтың ғасырлар бойы қалыптасқан жеті атадан қыз алмау сияқты тектілік белгісін сақтауды қалайды. Сондықтан Мамырдың өлуі мен Қалқаманның елден аластатылуын оқиғаға қосады.

Әнет бабам үш жүзге мәлім болған,

Адалдықпен басына бақыт қонған [3, 174 б.].

Иман құдіретін Шәкәріммен замандас ақындардың бәрі жырлаған. XIX ғасырдың ортасынан қазақ әдебиетінде мұсылмандық парызын насихаттайтын діни сарындағы жыр-дастандар молайды. Себебі осы уақытта империялық Ресейдің елге татар молдаларын молынан жіберіп қазақ арасында ислам дінін насихаттай бастаған. Оның себебі, исламның

радикалды бағыттарын біртіндеп кіргізу ойы болған сияқты. Бірақ қазақ ақындары өз заманының зиялы қауымы ретінде исламның таза, адал бағытын өз өлең жырларында халыққа жеткізіп отырды.

Белгілі жырау Майлықожа Сұлтанқожаұлы «Адал дінің иманың», «Ұятсызда иман жоқ» деген атаумен толғау-термелер жазды. Иман әрдайым ар-ожданмен бірге жүреді, бұлар синоним ұғымдар. Бұлар қазақ халқының дүниетанымында тұрған асыл қасиеттер болғандықтан халық жатырқамай қабылдады.

Дін арқылы иманға ұю, білім арқылы бойкүйездіктен арылып, пайдалы істерді тану Шәкәрім заманының бас бағдарламасы болатын. Абайдың лайықты шәкірттерінің бірі Әріп Тәңірбергенов те бұл парызға адал ақын болды. ...Әріп дін жолын халыққа насихаттауда жалаңдыққа ұрынбай, бір Алла жолы арқылы адам бойына қасиет отын, оның ішінде ғылым-білімді әсерлі де, әрлі жолмен дамытуға көңіл қояды:

Тірлікте таза жолды білмек керек,
Зікір қып адал жолда өлмек керек.
Ғылымды танысын деп адам қылды
Дүниеге себеп үшін келмек керек.

Міне, ақын көрсеткен өмір сүрудің себебі де, мәнісі де осында. Ғылымды тану – ол адам болу яғни таза жүріп, адал өлу деген сөз. Өнер-білім – Ғылымды тану – ол адам болу яғни таза жүріп, адал өлу деген сөз. Өнер-білім – Әріп заманының ең өзекті мәселесі [6]. Адаса бастаған халықтың бағына ұлттық ар-намысты оятуға туған дерлік оқыған, дарынды азаматтар өсіп жетілді.

«Қазақ дінді ардың көзі, рухты, қалыпты, адамдықты сақтаудың өлшемі ретінде қабылдаған. Негізі ислам дінінің мәні де, соңғы пайғамбарымыздың міндеті де – осы» [7].

Шәкәрім өзінің адам болмысы туралы «Адам немене» атты өлеңінде ар ілімі болмаса жер бетін зұлымдық бағындырып, меңдей берерін формула тектес нақыл сөзге айналдырған:

Ар түзейтін бір ғылым табылмаса,
Зұлымдықты жалғанда әділ жеңбес. Осы жолдарда
зұлымдықты жеңу үшін арлы ғылым керек екенін айтады. Әділдік жеңуі үшін де ғылым керек дейді.

Ел еңсесін басқан тоғышар надандықтың көзін түбегейлі құрту үшін ақын әр өлеңінде ар-иман, адамшылық қағидаларына орала береді әрі оның мән-мазмұнын байытудан еш жалықпайды:

Ар түзер адамның
адамдық санасын.
Ақ жеңіп шығады,
арамның қарасын.
Адал еңбек,
ақ жүрек берер шешіп,
Таза ақыл қосылса

әлемнің таласын.
...Ар билейтін заманда
нәпсі өліп,
Бірігер еңбекте
барша адам баласы.

Ол «Бостандық таңы атты» деген Рух әнұраны тәрізді өлеңінде (Таңдамалы, 185-186 б.) социализм мен коммунизм идеяларына өзек болған әділет пен теңдік туралы шынайы танымға ар-иман категориясы арқылы жетуге болатынын жазады. Алайда адамзат қоғамы теориялық жағынан ұлы философтар баяғыда көзі жеткен ақиқатты іс жүзінде жүзеге асыруға шорқақ болудан аспады.

Үйретсем иман адамға,
Әділге, мейлі наданға.
Қолы жүйрік, көзі өткір,
Көңілі соқыр шабанға.
Түзетсем оның тілегін,
Тірілтіп өлген сүйегін.

Шәкәрім «Иманым» атты өлеңде (235 б.) қазіргі заманғы психология ғылымында адам санасын дұрыс ойлауға бағыштап, ақылы тренинг өткізіп жүрген коучтердің айтпағын ар-иман категориясына танып-біліп салғаны таң қаларлық құбылыс. Лирикалық тұлға иманды барлық адамға үйретуге болады деген сенімде. Әділ адамға да, надан адамға да үйретуге болады деп ойын білдіреді.

Адам тірі жүрсе де
Адамдық борыш ар үшін,
Барша адамзат қамы үшін
Серт бергем еңбек етем деп,
Алдағы атар таң үшін.

«Малым – жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы» деп өзінің қалыптасқан кезінен рухани дүниетанымын айқындап қойған қазақ халқының отар елге айналғанын, сонымен қатар кейбір ұлттық қасиеттеріне нұқсан түскенін Жанақ ақын, Дулат Бабатайұлы, Шерняз Жарылғасұлы, Шортанбай, Мұрат Мөңкеұлы, Кердері Әбубәкір сияқты зар заман ақындары жүрегі қан жылап жырға қосты. Кесірлі қоғамның қисық айнадағы кескінін анық әшкерелеген Абай сатирасы болды. Ендігісі адасуға шақ тұрған халықты білім сәулесімен, дін ережелерімен тәрбиелеу керектігі алдыңғы қатарға шықты. Шәкәрімнің рухани-ағартушылық поэзиясы тұтаса келе Ар ілімі концепциясын тудырғаны белгілі. Ар білімі ұғымының әлі де мәнін кеңірек аша түсуге болады. Оның мәнін ашып, түсінік бере отырып талдау арқылы ақынның негізгі ойын, мақсаты мен халық алдындағы перзенттік парызын орындауға деген құлшынысын байқаймыз.

Қорытынды

Шәкәрімнің өлеңдерінде, адамгершіліктің негізін құрайтын ұлттық әдеп ұғымдары да, адамдық қасиетке жат қылықтар да ақынның көркемдік көру қуатымен қозғалыста, шынайы көрініс табады [8]. Адамгершілік сөзін Абай да адамдық деп қолданған. Сондықтан ақын өзінің ұстазы ұстанған бағыттан таймай әр сөздің мағынасын Абай салған үлгіде айтқанын көреміз.

Шәкәрім иманды ақылмен сеніп қабылдайды. Оған ойшыл тұлғаның «Ақылмен сенбей иман жоқ» деп айтқан қағидасынан бөлек, күллі асыл мұрасы куә.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Рақымжанов Б. Шәкәрім дүниетанымы. – Қарағанды, 2009. – 122 б.
- [2] Омаров А. Шәкәрімнің өмірбаяны. – Алматы, 2007. – 107 б.
- [3] Шәкәрім. Таңдамалы. – Алматы, 1988. – 144 б.
- [4] Жұртбай Т. Күйесің, жүрек... сүйесің... – Алматы, 2009. – Б. 79-81.
- [5] Толстой Л.Н. Исповедь. – Ленинград: Художественная литература. Ленинградское отделение, 1991. – 79 с.
- [6] Ердембеков Б. Әріп ақын. – Алматы, 2001. – 125 б.
- [7] Досай К. Салт-дәстүр сөйлейді. – Алматы, 2017. – 7 б.
- [8] Шаңбай Т. Шәкәрім энциклопедиясы. – Семей, 2008. – 40 б.

REFERENCES

- [1] Raqymjanov B. Şäkärım dünietanymy [Shakarim 's Worldview]. – Qarağandy, 2009. – 122 b. [in Kaz.]
- [2] Omarov A. Şäkärımniñ ömirbaiany [Shakarim 's biography]. – Almaty, 2007. – 107 b. [in Kaz.]
- [3] Şäkärım. Tañdamaly [Selected works]. – Almaty, 1988. – 144 b. [in Kaz.]
- [4] Jürtbai T. Küiesiñ, jürek... süiesiñ... [You burn, heart... you love] – Almaty, 2009. – B. 79-81. [in Kaz.]
- [5] Tolstoi L.N. İspoved [Confession]. Leningrad – Hudojestvennaia literatura. Leningradskoe otdelenie, 1991. – 79 s. [in Kaz.]
- [6] Erdembekov B. Ärip aqyn [Poet Arip]. – Almaty, 2001. – 125 b. [in Kaz.]
- [7] Dosai K. Salt-dästür söileidi [Traditions say]. – Almaty, 2017. – 7 b. [in Kaz.]
- [8] Şañbai T. Şäkärım ensiklopediasy [Encyclopedia of Shakarim]. – Semei, 2008. – 40 b. [in Kaz.]

ТЕМА ПРАВСТВЕННОСТИ, СОВЕСТИ В СТИХАХ ШАКАРИМА

*Курмамбаева К.С.¹

¹кандидат филологических наук, старший преподаватель, НАО
«Университет имени Шакарима города Семей», Семей, Казахстан
e-mail: karlygash.kurmambayeva@mail.ru

Аннотация. Цель статьи – проанализировать актуальные во все времена темы веры и гуманизма на материале творческого наследия известного во всём мире великого казахского поэта, писателя, философа Шакарима Кудайбердиева. Основная идея научной работы – раскрыть суть его духовных поисков, верования, терзания и исповеди, к которым он пришел через целенаправленное познание учений мудрых наставников – Низами Гянджеви, Хаким Абдулкасим Фирдоуси Туси, Омара Хаяма и др.

Научная и практическая значимость работы заключается в том, что в статье анализируется многогранность понятий «совесть», «Наука совести», «Кодекс чести» в художественных произведениях на основе творчества Шакарима Кудайбердиева.

Методологической основой исследования послужили философские и литературоведческие труды Л.Н.Толстого, А.Кунанбаева, Ш.Кудайбердиева, Б.Рақымжанова, А.Омарова, Т.Жұртбай, Б.Ердембекова, К.Досай, Т.Шанбай и других ученых-литературоведов.

Основным результатом исследовательской работы является то, что в ходе проведенного критического анализа обнаружилось, что политическая социальная среда прочно формирует гармоничное мировоззрение поэта, потому что, если в родной стране всё благополучно, чувствительная душа поэта не обречена на уныние.

В эпоху, когда началось национально-освободительное движение, непоколебимая верность общепризнанным принципам веры и человечности становится движущей силой прогрессивного развития общества.

Сопереживание родному народу сделало из Шакарима Кудайбердиева достойного сына своей Отчизны, выдающегося поэта-мыслителя, проповедника на благо людей и общества.

В ходе исследования использовались методы теоретического анализа, систематизации, обобщения, вывода, сравнительного анализа художественных, публицистических и научных текстов.

Практическое значение итогов работы заключается в том, что статья может быть использована в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и семинарам по циклу литературоведческих дисциплин в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Шакарим Кудайбердиев, Абай Кунанбаев, философия, нравственность, человечность, совесть, «Кодекс чести», мораль

THE THEME OF MORALITY, CONSCIENCE IN SHAKARIM'S POEMS

*Kurmambayeva K.S.¹

*¹Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, NJSC

«Shakarim University of Semey»

Semey, Kazakhstan, e-mail: karlygash.kurmambayeva@mail.ru

Abstract. The purpose of the article is to analyze the themes of faith and humanism based on the material of Shakarim Kudaiberdiyev's creative heritage. The main idea of the scientific work is to reveal the essence of his spiritual quest, beliefs, torments and confessions, to which he came through the knowledge of the teachings of wise mentors.

The scientific and practical significance of the work lies in the fact that the article analyzes the versatility of the concepts of "conscience", "Science of Conscience", "Code of Honor" in works of art based on the work of Shakarim Kudaiberdiyev.

The methodological basis of the research was the philosophical and literary works of L.N.Tolstoy, A.Kunanbayev, Sh.Kudaiberdiyev, B.Rakymzhanov, A.Omarov, T.Zhurtbai, B.Yerdembekov, K.Dosai, T.Shanbai and other literary scholars.

The main result of the research work is that in the course of the conducted critical analysis it was found that the political social environment firmly forms the poet's worldview, because if everything is well in his native country, the poet's soul is not doomed to despondency.

In the era when the national liberation movement began, loyalty to the principles of faith and humanity becomes a driving force for the progressive development of society.

Empathy for the native people made Sh.Kudaiberdiyev is a worthy son, an outstanding poet-thinker, a preacher for the benefit of people and society.

In the course of the research, methods of theoretical analysis, systematization, generalization, conclusion, comparative analysis of artistic, journalistic and scientific texts were used.

The practical significance of the results of the work lies in the fact that the article can be used as an additional educational material in preparation for lectures and seminars on the cycle of literary disciplines in higher educational institutions.

Keywords: Shakarim Kudaiberdiyev, Abai Kunanbayev, philosophy, morality, humanity, conscience, "Code of Honor", moral

Статья поступила 30.03.2023

УДК 821.161.1
МРНТИ 17.00.00
<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.027>

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ФАУСТИАНСКИХ СЮЖЕТОВ И МОТИВОВ В РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

*Дуз-Оглы Г.Р.¹, Сарсекеева Н.К.², Демченко А.С.³

¹магистрант 1 курса, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
email: duzoglyg@gmail.com

²кандидат филологических наук, доцент, КазНУ им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан, email: sarsekeeva1403@inbox.ru

³PhD, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
email: alenchika@mail.ru

Аннотация. В статье поднимается проблема изучения фаустианских мотивов, выделяются их истоки и трансформация в русской классической литературе на примере творчества А.С. Пушкина и И.С. Тургенева. Также в статье разграничиваются понятия «фаустианский» и «фаустовский»; проводится сопоставительный анализ образа оригинального Фауста и его русских «копий»; выясняется, что образ средневекового чернокнижника и мага Иоганна Фауста в русской литературе наделяется новыми качествами и является одним из наиболее часто встречающихся. В ходе работы использовались методы лингвистического, литературного анализа и сопоставления художественных текстов.

Практическая значимость данной научной работы заключается в возможности открытия новых аспектов изучения русской классической литературы, выявлении связей литературных героев, ставших результатом диалога культур. В результате исследования автор приходит к выводу о том, что образ доктора Фауста не является чисто западным – проведённый сопоставительный анализ литературных героев позволяет утверждать о существовании образа «русского Фауста», впервые появившегося на страницах русской классической литературы. Статья будет полезна не только для литературоведческих исследований, но и на уроках русской литературы в школах и вузах, так как позволяет организовать изучение творчества указанных писателей не обособленно, а в связи с устоявшимися литературными традициями. Кроме того, подобная методика позволяет открыть классический образ Фауста в новом свете, что составляет научную значимость работы в области литературоведения.

Ключевые слова: фаустиана, мотив, традиция, прототип, архетип, Фауст, сюжет, трагедия

Основные положения

«Фаустовский миф» присутствует в русской литературе на протяжении двух веков. Писатели XIX-XX веков активно занимаются переводами немецкой литературы на русский язык. Их интерес пробудила средневековая легенда о докторе Иоганне Фаусте, фигура которого несла за собой тайны и загадки его личности и души. Эти противоречия отразились на создании образов многих русских героев.

Введение

Фигура средневекового чернокнижника и мага доктора Фауста и на сегодняшний день окружена тайнами. Существовал ли он в действительности или его образ является лишь плодом фантазии средневекового человека, неизвестно до сих пор. Безусловно одно: образ доктора Фауста привлекает своей противоречивостью и загадочностью. Именно благодаря этому по сей день писатели возрождают в своих произведениях легенду о докторе Фаусте, по-своему её интерпретируя.

Первые сведения о докторе Фаусте были оставлены его современниками. Известно, что он родился в 1480 году в Книтлингене, современной Германии. С юношества Фауст увлекался магией, которую в то время преподавали открыто. При этом, однако, описывают его не только как чернокнижника и мага – Фауст предавался содомии, в связи с чем ему часто приходилось бежать из многих мест. Кроме того, Фаусту приписывали занятие некромантией. Таким образом, о личностных свойствах характера Фауста современники отзывались нелестно. Из имеющейся сегодня разноречивой информации можно сделать вывод, что Фауст – мошенник, содомит и некромант, постоянный участник попок, спиритист, жестокий, агрессивный, гордый и амбициозный человек [1, с. 30]. Одними из первых к образу Фауста в зарубежной литературе обратились Томас Манн («Доктор Фаустус»), Генрих Гейне («Доктор Фауст») и Иоганн Вольфганг Гёте («Фауст»).

Описание материалов и методов

Самым известным произведением, в котором фаустовский сюжет открылся по-новому, является трагедия «Фауст» Иоганна Вольфганга Гёте. Исследователи «Фауста» Гёте предполагали, что автор «заложил» иной расклад уже в самом начале произведения: «Поместив в начале трагедии известный Пролог, по логической последовательности и согласно действительности, Гёте должен был дать иной ход драме» [2, с. 337]. Но вопреки представлениям, «Гёте не изменил истине и заставил Фауста испытать ужас при самом появлении Духа Земли» [2, с. 329]. Таким образом, Гёте изменил стиль повествования, но исторически сложившийся образ Фауста не претерпел больших изменений под его пером. Интересно то, что жанр трагедии позволил Гёте изобразить всю противоречивость фигуры Фауста через монологи героя.

Зарубежная литература, ее темы и герои издавна привлекали русских писателей. Заинтересованность Пушкина и Лермонтова английской литературой, Жуковского и Тургенева – немецкой, Брюсова – французской доказывают это. Такой шедевр немецкой литературы как «Фауст» Гёте, безусловно, не мог оставить равнодушными настоящих ценителей искусства. Кроме прямого заимствования фаустовского сюжета, связанного с фигурой самого героя, литература пополнялась и так называемыми «фаустианскими» мотивами. При этом следует разграничивать понятия «*фаустовский*» и «*фаустианский*». Если «фаустовский» мотив предполагает прямое заимствование сюжета о Фаусте, сопутствующих ему основных образов и героев, то «фаустианский» мотив – это бессознательная связь с легендой о докторе Фаусте. Понятие «фаустовский» объединяет целый ряд произведений на уровне конкретных интертекстуальных связей, которые находят в текстах чёткое выражение в виде сознательной авторской цитации, аллюзий, реминисценций.

Фаустианские же мотивы, как отмечает исследователь, подразумевают «бессознательную глубинную связь с архетипическим образом» [3, с. 207].

Результаты

Одним из первых к фаустовской теме в своём творчестве обратился А.С. Пушкин. Если сначала это были чисто фаустовские мотивы, изображение средневековых героев, то затем связь с «Фаустом» можно наблюдать уже на бессознательном уровне. Например, Пушкин в своей «Сцене из Фауста» использует *фаустовские* мотивы, так как возрождает героев «Фауста» в частности, образ Мефистофеля. А *мотив душевных исканий*, красной нитью проходящий через «Евгения Онегина» Пушкина, является примером использования фаустианских мотивов. Мы можем проследить следующее пересечение образов Фауста и Евгения Онегина: «Знай: чистая душа в своем исканье смутном / Сознанья истины полна!» («Ein guter Mensch, in seinem dunklen Drange, // 1st sich des rechten Weges wohl bewußt»), – говорит Господь в «Прологе на небесах» Мефистофелю, которого специально, для блага человека, дает ему в «беспокойные спутники» [4, с. 16]. В этой связи Фауста можно назвать новым типом героя, который постоянно находится в сомнениях и ищет чего-то нового: «Блуждает человек, пока в нём есть стремленье», – именно так описывает Господь Фауста. Интересно, что подобную характеристику можно дать и Евгению Онегину. Пушкина, безусловно, привлекал Гёте и его исключительное мастерство. Неслучайно начало работы поэта над «Евгением Онегиным» предварялось размышлениями о путешествии Фауста по аду («*адская поэма*»), о чем уже шла речь. И далее, в процессе работы над романом Пушкин не забывает о Фаусте. В частности, изданию первой главы «Онегина» в 1825 году

предшествовало стихотворение «Разговор книгопродавца с поэтом», которое уже современниками Пушкина воспринималось в свете гетевского «Пролога в театре». И хотя в «Разговоре» нет ни Фауста, ни Мефистофеля, а действуют книгопродавец и Поэт, есть ощущение того, что эта пара незримо присутствует в тексте. Ключевым мотивом, который движет Евгением Онегиным, является *отсутствие интереса к жизни, скука*, приведшая героя к различного рода искушениям. То же самое можно сказать о Фаусте: непринятие сущности бытия, отсутствие достойного источника знаний – все это привело к тому, что он идёт на поводу у дьявола и своих страстей. Кроме того, связь со средневековым магом можно проследить и у героев «маленьких трагедий» Пушкина. В этой связи нужно обратить внимание на образ Сальери («Моцарт и Сальери»). Отметим *искушение грехом и внутреннюю борьбу* в качестве фаустианских мотивов: Сальери, совершив тяжкий грех – убийство друга – сталкивается с душевными сомнениями и исканиями: прав ли Моцарт, говоря о том, что «гений и злодейство – две вещи несовместные»?

Вслед за Пушкиным к фаустианским мотивам не раз обращается Н.В. Гоголь. Однако у Гоголя сделка с дьяволом принимает новые обороты в повести «Портрет», герой которой «продаёт» свой талант тёмным силам за деньги. Кроме «Фауста», сюжет этой повести во многом соотносится с «Портретом Дориана Грэя» О. Уайльда.

Обратим внимание на образ Вакулы, героя повести «Ночь перед Рождеством», который во многом напоминает Фауста: в трагедии Гёте присутствует немало сцен, в которых Фауст управляет Мефистофелем, по сути «запрягая» дьявола и используя в личных целях. То же самое делает Вакула с чёртом, что и позволяет провести связи между двумя героями.

«Фаустовский миф» присутствует и в творчестве Достоевского, «дьяволиада» которого достигает в русской литературе высшей точки. Это, в первую очередь, романы «Бесы» и «Братья Карамазовы». Соотнести с Фаустом целесообразно героя «Братьев Карамазовых» Ивана Карамазова, который, как и средневековый герой, находится в вечном поиске истины, имеет собственную идеологию и, конечно, проводит часы за *беседами с чёртом*.

Русская классическая литература стала примером для писателей-последователей. Так, у М. Горького в его «романтический период» в конце XIX века также имеются пересечения с легендой о Фаусте. В частности – мотив глубокого убеждения в собственной исключительности и полной свободы, который движет героем рассказа «Старуха Изергиль» в известной легенде о Ларре.

В XX веке М. Булгаков и В. Брюсов особенно ярко воспроизводят в своих художественных творениях как фаустианские, так и фаустовские мотивы («Мастер и Маргарита», «Огненный ангел»). Первостепенную роль в этом ряду, на наш взгляд, играют мотивы сделки с дьяволом

и искушения грехом, которые своими отдельными чертами также напоминают о гётевском «Фаусте».

Как представителя русского экспрессионизма, в свете фаустианской традиции можно рассмотреть творчество Леонида Андреева. Религиозная тематика играет важную роль в произведениях автора, поэтому связь с Фаустом вполне оправдана. Анатэма – дьявол, герой одноимённой трагедии Л. Андреева, вполне соотносим с образом Мефистофеля, который также бросает вызов Богу, пытаясь искушить человека, тем самым привлекая его на свою сторону.

Однако, возвращаясь к русской классической литературе, особое внимание нужно уделить творчеству И. С. Тургенева, которое является более показательным в контексте интересующей нас темы. Известно, что Тургенев, который большую часть своей жизни провёл за границей, называли писателем-западником. Неудивительно, что писатель увлёкся западной литературой и во многом следовал её традициям в своём творчестве.

Фаустиана Тургенева разнообразна и многоаспектна. Это многочисленные цитаты из трагедии Гёте, статья о «Фаусте» и другие высказывания об этом произведении в публицистике и эпистолярной повести «Фауст» и многое другое. История изучения тургеневской творческой рецепции «Фауста» касается, в основном, двух аспектов – оценки сочинения Гёте, которую Тургенев дал еще в статье 1845 года (посвященной переводу М. Вронченко) или оставил в беседах и письмах с коллегами и друзьями, а также выявление фаустовских параллелей в одноименной повести 1856 года. Другие тексты Тургенева, за очень редким исключением, не рассматриваются в фаустовском ключе. Между тем Тургенев предлагал читателям подходить к некоторым своим произведениям именно с *фаустовской* меркой.

Рассматривая динамику отношения Тургенева к «Фаусту» Гёте, следует обратить внимание на то, что в 1850-е годы Тургенев живо интересуется Мерком – прототипом Мефистофеля. Об этом свидетельствуют, в частности, письма писателя к Н.А. Некрасову и И.И. Панаеву. «Эти письма свидетельствуют об очередном изучении образа Мефистофеля, только уже не как дьявола, а как простого человека, одарённого критическим взглядом. Подобный подход к Мефистофелю-человеку проявится в повести «Фауст», где Мефистофель и Фауст сольются в одном человеке» [5, с. 29].

Источником фаустовского беспокойства, кроме отмеченной нами скуки, является также эгоизм героя. Интересно, что в «Прологе на небесах» Господь называет эгоизм положительным качеством человека, пробуждающим в нём стремление к новому, неизведанному. Подобное душевное противоречие, «неуспокоенность» свойственна и тургеневскому герою, представителю «лишних» людей, Рудину. В образе Рудина эгоизм действительно выступает положительным качеством,

своеобразной гарантией саморазвития и самосовершенствования. Кроме того, эгоизм автоматически «дополняется» жадной познания жизни и деятельности, а также недовольства ими: «Я отдаюсь весь, с жадностью, вполне, и не могу отдаться», – пишет он в своём прощальном письме Наталье Ласунской. Эти строки точно раскрывают жизненную позицию героя и противоречия в его сознании. Он хочет «отдаться», но чувствует свою границу, «финишную черту», которая не позволяет в полной мере осуществить желаемое. Мы привыкли рассматривать Рудина как рефлексирующего, бездеятельного героя, «жадность» которого распространяется лишь на «умные» разговоры. Однако это лишь та часть характера Рудина, которую он проявил в сюжете одноимённого романа. Так, из биографии героя мы узнаём, что его «искания» длятся уже довольно долго: за свою жизнь он успел проявить себя в роли учителя, агронома, а также попытался заняться общепольным делом по превращению реки в судоходную. Вместе с тем в самом романе от начала и до его конца читатель оказывается свидетелем другой истории – истории любви Рудина и Натальи Ласунской, «трагикомедии любви», как это было и в «Фаусте» Гете, согласно интерпретации Тургенева. В связи с этим необходимо заметить, что череда неудач, преследовавшая Рудина в его великих планах, знакома и Фаусту, который живёт и умирает в предчувствии будущих преобразований.

Говоря о фаустианских мотивах в творчестве Тургенева, нельзя пройти мимо одного из самых известных героев писателя – Евгения Базарова, которого нередко называют «русским Фаустом». Сходство героев обусловлено их тягой к знаниям. Они, полностью погрузившись в тайны науки, совсем не замечали прекрасного вокруг себя, однако сердца обоих поразила любовь, навсегда изменившая их взгляды. Интересен тот факт, что оба героя сначала отвергли это прекрасное чувство и лишь со временем осознали его значимость, однако трагическую развязку было не избежать. Кроме того, склонность к рефлексии свойственна как Фаусту, так и Базарову, но, в отличие от Рудина, эти герои более активны.

Таким образом, можно прийти к выводу о том, что Тургеневым был глубоко воспринят и творчески переосмыслен образ Фауста и тесно связанные с ним сюжетные линии, темы и мотивы, события и человеческие характеры, развитие и разрешение которых подчас противоположно реализовывалось в повестях и романах писателя. Эта тема должна стать предметом специального углубленного исследования в нашей магистерской работе.

Обсуждение

Русская классическая литература, перенимая западные традиции, всё-таки развивалась отлично от неё. Многие исследователи приходили к такому выводу, рассматривая особенности первых русских романов. Заметим, что по композиции, жанровому своеобразию и проблематике

«Евгений Онегин», «Герой нашего времени» совсем не соответствовали классическому определению романа как жанра. Это даёт основание утверждать, что и образ Фауста был воспринят русскими классиками, а затем значительно трансформирован и «подстроен» под русские традиции и особенности героев. В этой связи можем упомянуть сходство героев русской классики между собой: Онегин, Печорин, Базаров, Лаврецкий и др. Это происходит и с образом Фауста: отдельные черты средневекового шарлатана русские писатели считают подходящими для русского героя, однако на их основе они создают совершенно новый тип героя.

Заключение

Возрождение исторической памяти обязательно ведёт за собой последствия, которые наиболее очевидно проявляют себя в искусстве. Как отмечает исследователь Гиздатов Г., отсюда следует и «проявившаяся популярность жанров исторической и научно-фантастической литературы, интерес всех форм гуманитарного знания к прошлому...» [6, с. 336]. Это во многом объясняет интерес к героям античности и средневековья.

Проведённое нами исследование позволяет прийти к выводу о том, что идея о Фаусте была широко распространена в русской литературе и искусстве и использована в разных контекстах и жанрах. Ко всему прочему, обращение к данной теме позволяет писателям исследовать различные аспекты человеческой природы, не теряя связи с оригинальными источниками. Важнейшим атрибутом современного литературоведения является изучение взаимодействия различных эпох, культур, а также отдельных художественных произведений во всём многообразии их контекстуальных и интертекстуальных связей. Особое место в этом ряду занимает трагедия И.В. Гёте «Фауст», которая по самой своей природе является уникальным культурным «перекрёстком», ведущим диалог, с одной стороны, с уже сложившимися культурными парадигмами (античной, средневековой, ренессансной), а с другой – с теми вечными проблемами, архетипическими смыслами, которые уходят своими корнями в миф, в первую очередь библейский. Именно эта особая культурная насыщенность гётевского текста и делает его произведением, которое оказывается неизменно востребованным на каждом последующем этапе развития культуры. Можно утверждать о появлении образа «русского Фауста» как результата «диалога» двух культур. В этой связи нельзя не отметить тот факт, что новый герой русской литературы наделяется совершенно нетипичными для западного героя чертами: хандра, тоска уныние, неудовлетворённость собой и окружающими – все эти качества присутствуют в героях русской классики от Пушкина до Достоевского и, «пополняясь» чертами западного Фауста, становятся сложными, представляя ещё более интересный материал для исследования.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Опарин А.А. Доктор Фауст: история и предания // Восточноевропейский журнал внутренней и семейной медицины – 2018. – № 2. – С. 27-34.

[2] Федоров Н.Ф. «Фауст» Гете и народная легенда о Фаусте // Контекст: Литературно-теоретические исследования. – 1977. – Т. 1975. – С. 315-343.

[3] Милентий Н.Д. Интертекстуальность и архетипичность фаустианских мотивов в русской и зарубежной литературе// Донецкие чтения 2020: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности: Материалы V Международной научной конференции, Донецк, 17–18 ноября 2020 года / Под общей редакцией С.В. Беспаловой. Том 5. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2020. – С. 206-209.

[4] Гёте И.В. Фауст. – М.: Издательство АСТ, 2022. – 544 с.

[5] Федоров Ф.П. Фаустиана Ивана Тургенева// Филологические чтения: 2005 / Ред. А.Н. Неминучий. – Даугавпилс, 2006. – С. 56 – 81.

[6] Гиздатов Г.Г. Интермедиаальные эксперименты в современном литературном и арт- пространстве Казахстана // Известия КазУМОиМЯ. – 2023. – № 2 (69). – С.336-347.

REFERENCES

[1] Oparin A. A. Doktor Faust: istoriya I predaniya (Doctor Faust: history and legends) // Vostochnoevropeyskii zhurnal vnutrenney I vostochnoy mediciny. – 2018. – № 2. – P. 27-34. [in Rus.]

[2] Fedorov N. F. «Faust» Gete I narodnaya legenda o Fauste (Goethe's Faust and the folk legend of Faust) // Kontext: Literaturno-teoreticheskiye issledovaniya. – 1977. – T. 1975. – P. 315-343. [in Rus.]

[3] Milentiy N. D. Intertextualnost I arkhетipichnost faustianskih motivov v russkoy I zarubezhnoy literature (Intertextuality and Archetypicality of Faustian Motifs in Russian and Foreign Literature) // Doneckiye chteniya. – 2020. – № 5. – P. 206-209. [in Rus.]

[4] Gete I. V. Faust (Faust). – M.: Izdatelstvo AST, 2022. – 544 p. [in Rus.]

[5] Fedorov F. P. Faustiana Ivana Turgeneva (Faustiana of Ivan Turgenev) // Filologicheskkiye chteniya: 2005 / Red. A.N. Neminuchij. – Daugavpils, 2006. – S. 56 – 81. [in Rus.]

[6] Gizdatov G. G. Intermedial'nye ehksperimenty v sovremennom literaturnom i art- prostranstve Kazakhstana (Intermedial Experiments in Modern Literature and Art Space of Kazakhstan) // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series "Philological Sciences". – 2023. – № 2 (69). – S. 336-347. [in Rus.]

ОРЫС КЛАССИКАЛЫҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ФАУСТИЯЛЫҚ СЮЖЕТТЕР МЕН МОТИВТЕРДІ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ЖІКТЕУ СҰРАҚТАРЫ

*Дүз-Оғлы Г.Р.¹, Сәрсекеева Н.Қ.², Демченко А.С.³

*¹ әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 1 курс магистранты, Алматы, Қазақстан
e-mail: duzoglyg@gmail.com

² филология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ доценті, Алматы, Қазақстан
e-mail: sarsekeeva1403@inbox.ru

³ әл-Фараби атындағы ҚазҰУ PhD докторы, Алматы, Қазақстан
e-mail: alenchika@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада фауст мотивтерін зерттеу мәселесі көтеріліп, А.С.Пушкин мен И.С.Тургеневтің шығармашылығы мысалында орыс әдебиетіндегі олардың шығу тегі мен трансформациясы көрсетілген. Мақалада фауст мотивтері тақырыбы бойынша орыс классикалық әдебиеті де қарастырылады; «фаустиандық» және «фаусттық» ұғымдары ажыратылады; Фаусттың түпнұсқасы мен оның орысша «көшірмелерінің» бейнесіне салыстырмалы талдау жүргізіледі. Зерттеуші орыс әдебиетіндегі ортағасырлық жауһар және сиқыршы Иоган Фауст бейнесі жаңа қасиеттерге ие және жиі кездесетіндердің бірі деген қорытындыға келеді. Жұмыс барысында әдістеме ретінде лингвистикалық және көркем мәтінді талдау әдістері, сонымен қатар көркем мәтіндерді салыстыру әдісі қолданылды.

Бұл ғылыми жұмыстың практикалық маңыздылығы зерттелетін авторлар шығармашылығының жаңа қырларын ашу, мәдениеттер диалогы деп аталатын нәтижеге айналған әдеби кейіпкерлердің байланыстарын анықтау мүмкіндігінде. Зерттеу нәтижесінде біз доктор Фауст бейнесі тек батыстық емес деген қорытындыға келдік – әдеби қаһармандарды салыстырмалы талдау бізге алғаш рет пайда болған «Орыс Фаустының» бейнесінің орыс классикалық әдебиеттерінің беттерінде бар екендігін дәлелдеуге мүмкіндік береді. Жүргізілген зерттеулер тек әдебиеттану үшін ғана емес, сонымен қатар мектептер мен жоғары оқу орындарындағы орыс әдебиеті сабақтарында да пайдалы болады, өйткені бұл жазушылардың шығармаларын жеке-жеке емес, қалыптасқан әдеби дәстүрмен байланыстыра оқытуды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай техника Фаусттың классикалық бейнесін жаңа қырынан ашады.

Тірек сөздер: фаустиана, мотив, дәстүр, прототип, архетип, Фауст, сюжет, трагедия

**THE QUESTION OF STUDYING AND CLASSIFICATION OF
FAUSTIAN PLOTS AND MOTIVES IN RUSSIAN
CLASSICAL LITERATURE**

*Duz-Ogly G.R.¹, Sarsekeyeva N.K.², Demchenko A.S.³

*¹1st year master student, al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
email: duzoglyg@gmail.com

²Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, al-Farabi KazNU
Almaty, Kazakhstan, email: sarsekeeva1403@inbox.ru

³PhD, al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
email: alenchika@mail.ru

Abstract. The article raises the problem of studying Faustian motifs, highlights their origins and transformation in Russian literature on the example of the works of A. S. Pushkin and I. S. Turgenev. The article also examines Russian classical literature on the subject of Faustian motifs; the concepts of "Faustian" and "Faustian" are distinguished; a comparative analysis of the image of the original Faust and his Russian "copies" is carried out. The researcher comes to the conclusion that the image of the medieval warlock and magician Johann Faust in Russian literature is endowed with new qualities and is one of the most frequently encountered. As a methodology in the course of the work, the methods of linguistic and literary text analysis, as well as the method of comparing literary texts, were used.

The practical significance of this scientific work lies in the possibility of discovering new aspects of the creativity of the authors under study, identifying the connections of literary heroes that have become the result of the so-called dialogue of cultures. As a result of the study, we came to the conclusion that the image of Dr. Faust is not purely Western - the comparative analysis of literary heroes allows us to assert the existence of the image of the "Russian Faust", which first appeared on the pages of Russian classical literature. The conducted research will be useful not only for literary studies, but also in the lessons of Russian literature in schools and universities, as it allows organizing the study of the works of these writers not in isolation, but in connection with established literary traditions. In addition, such a technique will open the classic image of Faust in a new light.

Keywords: Faustiana, motif, tradition, prototype, archetype, Faust, plot, tragedy

Статья поступила 24.02.2023

UDC 821.111.574

IRSTI 17.07.21

<https://doi.org/10.48371/phils.2024.73.2.028>

**MOTIF FEATURES OF THE WORKS «KOKSEREK» BY
MUKHTAR AUEZOV AND «WHITE FANG» BY JACK LONDON**

*Sahitzhanova Z.O.¹, Aripzhan G.Zh.²

^{*1}Candidate of Philological Sciences, Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University

Turkistan, Kazakhstan, e-mail: sakhitzhanova@mail.ru

²Master, Senior Teacher, International University of Tourism and Hospitality
Turkestan, Kazakhstan, e-mail: Gulnur.aripjan@iuth.edu.kz

Abstract. «Kokserek» and «White Fang» are stories written by the famous American novelist Jack London and the famous Kazakh writer Mukhtar Auezov. It is obvious that the clear depiction of the image of a dog and a wolf with a convincing, artistic accuracy in a truly artistic language requires a great creative search from the writer. First, it is due to the writer's rich knowledge gained from the best examples of the world literature, and secondly, the natural talent and his own life experience. The present paper identifies the motif features in the works “Kokserek” and “White Fang”. The study relevance lies in the identification of two facts. The first fact is that the image of “wolf” cannot be found in the Kazakh prose before the work “Kokserek” by M. Auezov although this phenomenon had already found its place in world literature. Secondly, it is known that Mukhtar Auezov translated the work “Volk” (“Wolf”) by Jack London in 1936. This simply explains the creation of a complex image of “Kokserek” by the great writer and the presence of harmony and originality inherent in both works.

The study purpose is to conduct a comparative analysis on the plot features of the works. The works “Kokserek” by Mukhtar Auezov and “White Fang” by Jack London served as the material for the study. The study results shows that the metaphorical image of “wolf” created by Jack London later developed, became more complex, recognizable and supplemented in a new way in “Kokserek” of M. Auezov.

Theoretical and practical significance of the work is that the study result can be used as a methodological tool for comparing the works of world literature. The scientific novelty of the study presents a number of particular studies and conclusions based on the analysis of specific materials.

Keywords: national destiny, relationship between man and nature, literary character, aesthetic knowledge of reality, heavy grief of slavery psychology, motifs, realistic literature, masterpiece

Basic provisions

“Kokserek” and “White Fang” are works that show the connection between man and nature. The authors of the works are Mukhtar Auezov and Jack London. Both of the works are new breathing, written artistically reproducing the motifs created by the tradition of realistic literature and the possibility of a variety of colors in the palette of skills. The authors were capable of putting a lot of meaning into a small volume. In “Kokserek”, the author raises the problem of the wolf, nature and man. The degree of relationship between the equality of Man and nature in creation is indicated. People defied the laws of nature, ravaged the wolf habitat, deprived a cub of his mother and made him a village prisoner. But as the wolf grows older, he misses freedom. The villagers do not support Kokserek. However, Jack London describes the power of heartbreaking love and faithful friendship between man and a wolf-dog through the adventures of “White Fang”.

Introduction

The image of the wolf had not appeared in Kazakh prose before M. Auezov, but this phenomenon has already found its place in the world literature. For instance, it can be found in the works of American novelist John Griff (1876-1916), who lived in the late 19th and early 20th centuries, the author of several novels and more than fifty stories and short stories, known under the pseudonym of Jack London. Long recognized as one of the colourful figures in the American literature, Jack London is America’s most widely translated author (into more than eighty languages) [1]. M.Auezov, an outstanding writer who described the changes in the knowledge, spiritual world, traditions, and people’s way of life [2], was familiar with such works of the famous writer as the stories “The Wolf” (1903) and “White Fang” (1906) relating to the cycle “The northern stories”, and translated the story «The Wolf» into the Kazakh language in 1936. This simply explains the creation of a complex image of “Kokserek” by the great writer and the presence of a lot of harmony and originality inherent in both works.

The most important place in London’s literary work is occupied by his stories and novels about animals. These include “The Brown Wolf”, “The Call of the Wild”, “White Fang”, “The Sea Wolf” and others. London was an excellent connoisseur of animals, portraying animals with great affection and depicting their behaviour in different life situations. Excluding the fact that addressing to the topic of animals requires special knowledge, it is surprising the author penetrates into the natural world with wonder and understands the psychology of animals in the works «Inviting Our Ancestors», «White Fang», and «Sea Wolf», which share a common theme and idea. London created a series of works about the «gold rush» began in the northern desert of America. He didn’t win any gold, but he offered us real pictures of life in the north to show the harsh reality that prevails in the area [3, p.118]. There is no romance or daydreaming in his stories, but only the truth without embellishment or the

removal of superfluous material. Jack London's «White Fang» tells us that wolves are friendly to people and serve their masters faithfully when they are trained like pets.

Materials and methods

One of the reasons for choosing «Kokserek» as the subject of the story is recalled by the writer's wife Valentina Auezov. She recalls that "Once I bought a wall calendar for the year. That calendar was hanging on Mukhtar's desk. There was a picture of winter night, snow-covered steppe by a famous artist, and in the distance you could see lights of small snow-covered village. In the very foreground stood a wolf, roaring in the night. This picture must have reminded him of the stories Mukhtar Auezov heard from experienced hunters in his childhood. Thus, Mukhtar, who did not take his eyes off this picture every day before his eyes, wrote his story «Kokserek»" [4].

M. Auezov's «Kokserek» is a masterpiece written in the genre of short prose in Kazakh literature. In the story, the writer focuses on the behavior of the wolf acquiring its characteristic natural qualities, and the nature around it has its own law, its own specifics, which people should understand. By the death of animal, M. Auezov symbolizes the national destiny. "Kokserek" was a spiritual catastrophe for our native language and ancestral poetry embodying heavy grief of the psychology of slavery. The author's favourite word in the work is the colour "blue"; blue puppies have become a symbol of passion for life. It is known that the word "blue" in the Kazakh language is synonymous with the concepts of God, sky, nature, grass, fire, clothing, virtue.

If one considers the words «fat briar» and «wolf» as a metaphor, they reflect nomadic dynasty, steppe of Kazakhs, patriarchal life, the image of people raised free as steppe greyhounds and the idea of liberation. M. Auezov was an heir of noble origin, he made an effort to faithfully fulfill the mission given to him by God. Without "Kokserek", it is impossible to understand the creation, tragedy and creative garden of Mukhtar Auezov [5].

In the course of the study, analysis of scientific literature, descriptive method, the methods of comparison and study, analysis using the principles of synthetic psychology were applied to recognize the nature of the characters of the works and to reveal the main problems of that era.

Results and discussion

The reason why young Mukhtar moved so strongly to Kokserek, pouring out all his kindness and warmth, was the metaphorical meaning given to one of the main parameters. M. Auezov was a noble heir who faithfully fulfilled his God-given mission. One cannot understand the nature of Mukhtar, his tragedy and creative world without «Kokserek». Mukhtar Auezov and William Faulkner can be equated with such great symbolism and bitterness. The problem is not whether they knew each other or not. Kurmash is like a hot love for a puppy. When Kokserek comes home, Kurmash breaks out of his

grandmother's embrace when he is bored of his childhood and pranks. The child Kurmash takes care of Kokserek with overly high sentiments. Here is the warmth and desire of a pious, childlike, pure heart, lovingly accepting all the souls of the world. Every time Kokserek disappears from the village, the boy gets disappointed. For Kurmash, Kokserek is not only a predator, but also a stray, defenceless animal, a divinely destined creature. He cares for him and does not want any one to kill Kokserek or to take him away.

Man-wolf-environment. In order to portray these three in a dialectical relationship, the author changes the way he portrays them as necessary. In the formation of the wolf cub growing up next to the man, the influence of the environment comes to the fore. M. Auezov describes the well accumulated motif in music in accordance with Kazakh land, nomadic steppe reality. "Say boyinda may aynyn salkyn lebi esedi. Bastars kogerip, turlenip kalgan kalyn karagai zhel lebinen sibdyr-sybdyr kagyp, tenselip, yrgalip koyady. Manaydan zhualardyn, zhas shopterdin iisi keledi" [6].

"M. Auezov's story "Kokserek" begins like a legend and ends in a realistic narrative... In his story "Kokserek" M. Auezov touched upon the ancient theme of Turkish legends. The author's story "Kokserek" was translated into Hungarian along with the novel "The way of Abay" (Jojef Torma, Hungary). The story "Kokserek" was written in 1929. And the film was released in 1974. The story "Kokserek" has been translated into Hungarian, Polish, Mongolian, German, Estonian, Dutch. The story of M. Auezov "Kokserek" is a separate work in terms of its problematic relevance and thematic specificity. The story was based on the theme of Man-nature, which took a great direction in that era. We can see that the writer was inspired by reading the works written in this direction. It is no coincidence that many details in Jack London's novel "White Fang" also meet in "Kokserek". The fact that the Wolf "thinks in his own way, has his own "I"" are also parts taken from "White Fang". Although the artistic level of the work is not very high, the creation of a typical image of Kurmash, a simple Kazakh shepherd boy, is a great phenomenon. But what about the Kokserek, which moved to the role of nature? We know very well that any Kazakh gets irritated if they hear the word "Kokserek". The creation of such a large image is a great skill. A great achievement is the theme and thematic problem of the work and its creation in accordance with the Kazakh cognition. The work shows not only the nature-human relationship, but also the confrontation between father and son, as well as the enmity between enemies and foes. It is known that these are great human problems. When wolves eat each other inside themselves, it is impossible for a wolf not to rush at a person. Kurmash also becomes a victim for the pity of his enemy, the wolf. The need to show pity for the enemy can be observed here. The warnings of Kasen, that is, Kurmash's brother, or his grandmother, do not affect Kurmash in any way. The elders knew that this is a bad thing, because they understood what real life was like. And the fact that Kurmash was against all people means that he was facing death. At the

end, Kurmash embraces death, which can be felt from the very beginning of the work. The work also well describes the nature of Genghis Khan in the East. The mysterious character of this nature close to the character of a wolf character revealed the artistic appearance of the work. The truth in the work was also taken from the life of the writer Mukhtar himself, that it, the truth of the writer's life that was exactly happened in Chingistau. The work of the writer "Kokserek" can be considered as a fundamental, classical work, including it in the number of unusual works [7].

The idea of the work was skillfully proved by both artists, creating a story from a complex story. For example, Kokserek constantly experienced the harshness of fate from birth, the first loss of nesters, violation of the natural environment, reflex sensations, limited life in the village, then the first stay in the field froze in the cold and starving; his howling in desperation, the loss of his white bitches, the wound hunter on a camel, all these were the reasons for the hatred of the person accumulated in Kokserek, his future assassination attempt towards people. In the end, the old wound at the time of the slaughter of Kurmash, who was grazing sheep, was opened, and Kokserek got further angry, as if this detail was the revenge against all the cruelty committed by people.

In his story "White Fang", Jack London attempted to render the idea that the Wolf is friendly to a person and serves his owner faithfully if he is trained like a pet.

Jack London used "One eye" and Kiche's puppy skillfully to portray the wolf world. The new life of the Blue Bay begins after it is caught by the Indians. Then, he obtains it's new name - White Fang. By describing the life of a wolf, Jack London condemns the morality of the evil environment, makes incantations between people, exposes them to insinuations, ignites feelings and thoughts [8].

In the story, there is an image of a half - dog-half-wolf called White Fang. White Fang's father is a wolf named loner, and his mother, Kiche, is a half - wolf, half-dog. It is this dog that was born in the North and was the only survivor of the pedigree. In the north, they often had to starve, and this caused the death of their White Fang's brothers. His father soon dies in an unequal battle with the Lynx. The White Fang lives with its mother. From the following stories, we learn that Kiche, known as Gray Beaver, was an Indian owner. It is also Gray Beaver who gave the Wolf the name White Fang. It was not easy for the White Fang to get used to the Indian settlement and the new life: it was constantly attacked by dogs, which were sometimes cruel, sometimes violent, and very rarely benevolent, so it was necessary to strictly observe the laws of people who considered them gods.

White Fang didn't like anyone, not even Gray Beaver. He recognized his master as a God, but a cruel God. Its owner was restless and withdrawn, always alone. "The Wolf kept himself from quarreling, but he insisted on respecting himself" [9, p. 137].

White Fang could not stand ridicule. It was a trait that made him look like a human being. Jack London describes White Fang's reaction to people mocking him as follows: "and then he was ashamed, he realized. Some animals are not allowed to understand what laughter is, and they are not allowed to understand that we are laughing at them. This is what happened to the White Fang, and people were embarrassed when they laughed at it. He turned and started to run, but it wasn't the burn that made him run, it was the mockery of people, because it penetrated deeper into his soul and hurt more than the fire. White Fang ran to his mother, the only relative in the world who never mocked him.

Through their attitude to animals, the behavior of people is characterized: a stern and understanding shallow Indian, a selfish and depraved Wanderer, and, of course, a smart and culturally white man: a White Fang passes through their hands and falls into Hell, which eventually happens in a decent Paradise.

However, Whidon Scott's love and affection overwhelmed the Wolf's heart. "There was a caress in his voice-something that White Fang had no idea about until now. And this caress awakened in him hitherto unknown sensations. He felt a strange calmness, as if some need of his was being satisfied, some emptiness in his being was being filled" [10, p.149]. The feeling of love and gratitude slowly took possession of every corner of White Fang's soul: "White Fang paid for love with love. He found a deity, a radiant deity, in whose presence he blossomed like a plant under the rays of the sun. White Fang didn't know how to show his feelings. He was no longer young and too harsh for that. Constant loneliness has developed restraint in him. His sullen disposition was the result of many years of experience. He could not bark and could no longer learn to greet his god by barking. He never climbed into his eyes, did not fuss and did not jump to prove his love, never rushed to meet him, but waited on the sidelines - but he always waited. This love bordered on mute, silent adoration. Only the eyes that followed his master's every move betrayed White Fang's feelings. When the owner looked at him and spoke to him, he was confused, not knowing how to express the love that took possession of his whole being" [11].

The protagonists of the works are representatives of various social groups from real life (Kokserek, White Fang, Kurmash, Kasen, Indians, "Cute Sind", Weedon Scott, etc.). The protagonists Kokserek and White Fang are revealed in a big fight. Their images are defined and gradually become more complicated. From one story to another we witness that the authors have mastered the principles of the genre of "small prose", increasing the artistic and ideological and cognitive value of the work.

In both works, the image of "wolf" created by the writers has a figurative meaning, that is, a metaphorical concept. It is obvious that behind the image of the "wolf" lies a multifaceted, mysterious world-the image of a person. Both Kokserek and White Fang are the "fruit" of cruelty and the "fruit" of human actions.

In his story, Jack London reveals the realities of the life of the American people of the middle of the XIX century. Through various social images, he conveys the life of the gold seekers, who flock from the south to the north, their merciless attitude to the surrounding nature, the life of people who follow the principle of the “Wolf Law” as “Whoever is strong, justice belongs to him”, “The strong eats the weak”, “Humiliate the weak, obey the strong” formed among people conditionally through the images of White Fang and his nesters. The story “Kokserek” describes the life of the Kazakh steppe in the late XIX and XX centuries. In addition, episodes are partially intertwined in the plot of the two works. For example, such episodes in “Kokserek” as bringing a young wolf cub to a herding village, naming it as “Kokserek” by Kurmash, the first life of Kokserek in the village, his attempts and passion to learn a new environment, the moments of constant suffering from people, village dogs, and in the story “White Fang”, the capture of white fang and his mother Kiche by the Indians, the life of a White Fang in an Indian settlement, his constant hunger, women’s beating him with stones and sticks for stealing food, and persecution by dogs and Indian children, especially the constant insistence of a puppy older than himself named lip-Lipa are even a common picture peculiar to the both works.

If Mukhtar Auezov adapts the image of “wolf” to the human environment, Jack London adapts White Fang to his natural environment. In the both works, the image of “wolf” is portrayed close to its nature in the complex level. The difference of the works lies in the endings of the stories. The work “Kokserek” ends in the death of both Kokserek and Kurmash, while the story “White Fang” ends in a happy conclusion. The reason for the unhappy ending of M.Auezov’s work is that Kokserek’s return to his natural environment his failure to adapt to human surrounding and his revenge of doing cruelty to people show that nature is beyond people will, it has its own law and breaking this law leads to sorrow and grief. That is, it conveys that cruelty causes cruelty. The happy conclusion of Jack London’s work renders a deep moral and philosophical understanding. White Fang’s becoming a loyal servant after meeting with his kind, clever owner Weedon Scott in the moment when the anger and cruelty reached the culmination in his life show that humanity can use nature for the benefit to a certain extent, and where wisdom, kindness and goodwill triumph, there is no place for conspiracy, hatred and cruelty, that is, goodness leads to goodness.

The analysis on the motifs in the work “Kokserek” allowed to define following nine motif features:

1. **Motif of losing** - Kurmash’s uncle Kasen kills the wolf and its two cubs, and brings the youngest cub to the village.
2. **Motif of taking care**- Kurmash takes care of the wolf cub.
- 3 **Motif of giving a name**: the wolf-cub is named as Kokserek.
4. **Motif of abuse** - Every day wolf-cub is beaten by village dogs.
5. **Motif of taking revenge** - The wolf cub grows up. Now he is able

to defeat all the dogs of his neighborhood, so he takes revenge from the dog that used to take his food away when he was little.

6. **Motif of recognition** - Kokserek tries to understand that people want more from him, but he does not get it. The wolf becomes a dog and a dog can never be a wolf. Kokserek, who has lost the balance of his life, wants to leave. He is beginning to realise who he is. Kokserek has left the village twice and returned becoming mature in his second return. His third departure is a real journey.

7. **Motif of attack** - One day, when Kurmash's grandfather falls ill, he goes out to graze sheep in a storm. Then Kokserek and eight wolves attack the sheep. Kurmash, who is riding a horse, falls off the horse as he is about to fight them. Kokserek attacks Kurmash. He recognises the wolf by the width of one of his ears.

8. **Motif of finding the wolf** - In the village, there is a hunter, who raises a large dog. The dog's name is Akkaska. The villagers recognise him as a dog with the power to catch wolves. The villagers take the wolf to search for Kokserek.

9. **Motif of killing**- They find Kokserek on the ridge of one ravine. At the same time, the big dog leaps on Kokserek like a lion, and tries to catch up him like a tiger. The two exchanges glances. The power of both is balanced. They bit each other and their mouths clench together. At that time, the owner of the dog and the peasant come and slaughter Kokserek. Kurmash becomes a victim of Kokserek.

The followings were defined based on the motif analysis in the story of White Fang:

1. **Motif of giving a birth** – White Fang's father is a wolf named One-Eye, and her mother Kiche is half wolf and half dog.

2. **Motif of giving a name** – White Fang is named by Grey Beaver, the Indian master of Kiche.

3. **Motif of losing** – He is the only surviving dog from a pedigree born in the North. In the north, they often have to starve, and this cause the death of their White Fang brothers. His father soon dies in an unequal battle with the Lynx.

4. **Motif of meeting** – the return of White Fang's mother to her owner, Gray Beaver. This is the first time White Fang sees a two-legged creature.

5. **Motif of recognition** – White Fang hates his masters, who forced him to obey with a stick, and recognises them as a cruel God.

6. **Motif of abuse** – Beauty Smith buys White Fang from Gray Beaver and makes him fight with the dogs. In the beginning White Fang has always been the winner, then he is beaten by a bulldog named Cheever.

7. **Motif of salvation** – Engineer Wydon Scott, who sees White Fang's plight, shoots the bulldog, rescues the dog and buys him back from his abusive owner Sweet Smith.

8. **Motif of kindness** – After the cruelty of Beauty Smith, White Fang’s love for humans diminishes. However, Wydon Scott’s kindness and warmth evokes a sense of loyalty to White Fang’s new owner.

9. **Motif of rescue** – White Fang, who has gone to California with his new owner, has the good fortune to rescue Jim Hall, Wydon Scott’s trial, from the imprisoned outlaw.

10. **Motif of recovery and starting a family** – While rescuing Jim Hall, Whedon Scott’s trial, White Fang injures his back leg and several ribs. After some treatment, White Fang recovers, and several pups show up with his union ovacharca Collie.

Comparative analysis results of the motif feature in the works are illustrated in Table 1.

Table 1. An analysis of the motifs in both works showed the following result

№	Name of the motifs	Kokserek	White Fang
1	Motif of giving a birth	-	+
2	Motif of giving a name	+	+
3	Motif of loss	+	+
4	Motif of taking care	+	+
5	Motif of abuse	+	+
6	Motif of taking revenge	+	-
7	Motif of meeting	-	+
8	Motif of recognition	+	+
9	Motif of success	+	-
10	Motif of attack	+	-
11	Motif of finding the wolf	+	-
12	Motif of salvation	-	+
13	Motif of kindness	-	+
14	Motif of rescue	-	+
15	Motif of recovery and starting a family	-	+
16	Motif of killing	+	-

A total of 16 motifs are identified, five of which are common to both works.

Conclusion

The main leitmotif of the both works is the reality of life in that era, the conflict of society, the attitude of people to the environment, the relationship between man and nature. The plot dynamics of both works develop rapidly, built on battles and events. Most of the time, a lot of movement prevails. However, the writers do not just pursue the movement of the wolf give a dry description of human life, but they aim at revealing the inner world of images and their characters. In various events and conflicts, not only external actions

of the image of the wolf or the image of a person, but also the crises of their inner world and the deep psychological secrets are revealed.

The heroes are taken from real life, representatives of different social groups, people with different destinies, different views and different ideas. In one of the main characters, Kokserek, in the other, White Fang open up over a huge struggle and tension. Their images become clearer and more complex gradually. From one story to another, the authors skillfully master the principles inherent in the genre of "mini-prose", and increase the artistic and ideological significance of the work and its cognitive value.

In conclusion, the metaphorical image of the "wolf" created by G. Griff't's was later used in M. Auezov's story and it got further development, complication and supplement in new ways. In the world of modern literature, Sh. Aitmatov noticed this trend in his novel "Zhanpida" and developed the images of Akkurтка and Tas Shinar once again. Thus, in the pages of the world literature, there is a gallery of small images such as «White Fang - Kokserek – Akkurтка». It should be noted that it is the genealogy of images, i.e. the genealogy of characters, a question of origin that originates in ancient myths, legends and songs. In the Turkic concept, it is the Blue Wolf, Umai Ana, etc. And the fact of written literature is that it is not merely a copying of one writer for another, but each artist, building on the first, creates a new image, supplementing it with his or her own taste, understanding, and talent. This is a well-established principle in the process of world literature.

REFERENCES

[1] Cassuto L., Reesman J. C. Rereading Jack London. – Stanford University Press, 1996. – 151p. [Electronic resource]. – URL: <https://books.google.ne/books?id=7Fc6nj852y8C> (accessed: March 15, 2022).

[2] Kuchshanova A.N., Kushkimbayeva A.S., Ekici M. Stylistic features of linguistic and cultural units in the original texts of M. Auezov's works and their translations // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. – 2023. – № 4 (71). – P. 281-292.

[3] Fedunov P. Djek London (Jack London). V knige: Djek London, sochinenie v 7 tomah (Jack London. In the book: Jack London, essays in 7 volumes), T1, M., 1994. – 271s. [in Rus].

[4] Muhtar Áýezov shyǵarmalarynyń elý tomдық tolyq jınaǵy (The complete works of Mukhtar Auezov in fifty volumes). – Almaty: Gylym, 2001. 10 - T. 389b. [Electronic resource]. – URL: https://massaget.kz/okushyilarga/uy_tapsyirmasyi/24112 (accessed: March 19, 2022). [in Kaz]

[5] Muhtar Áýezov týraly estelikter (Memories about Mukhtar Auezov). – Almaty: Gylym, 1994. – 269 b. [in Kaz.]

[6] Ahmet Áýezov. "Kókserek" osylaı týǵan. Jas Muhtar (Kokserek was created in this way. Young Mukhtar). – Almaty: Jalyn, 1977. – 117 b. [in Kaz.]

[7] Abdikadyrova T.R., & Abdumomynov E.B. Alash zhane ult adiebiet. XX gasyr basyndahy kazak adiebiet (Alash and National literature. The Kazakh literature at the beginning of the XX century). – Taraz, 2017. – 67 b. [in Kaz.]

[8] Jung Franz. Djek London kak poet rabocheho klassa (Jack London as the working class writer). - M., 1995. – 443 s. [in Rus]

[9] Forner Philip. Jack London: American Rebel. – N.-Y., 1947. [Electronic resource]. – URL: User-pc/Downloads/Thesis-1979D-S356s.pdf (accessed: January 14, 2022).

[10] Bamford Georgia. The Mystery of Oakland. – 1991. – 637 p. [Electronic resource]. – URL: <https://www.referat911.ru/Inostrannye-yazyki/issledovanie-stilya-dzheka-londona-na/32895-1279307-place4.html> (accessed: January 3, 2022).

[11] London J. White Fang. – New York, 1991. – 151 p.

МҰХТАР ӘУЕЗОВТИҢ “КӨКСЕРЕК” ПЕН ДЖЕК ЛОНДОННЫҢ “АҚ АЗУ” ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МОТИВТІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР

*Сахитжанова З.О.¹, Әріпжан Г.Ж.²

*¹филология ғылымдарының кандидаты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

Түркістан, Қазақстан e-mail: sakhitzhanova@mail.ru

²магистр, аға оқытушы, Халықаралық туризм және
меймандостық университеті

Түркістан, Қазақстан, e-mail: Gulnur.aripjan@iuth.edu.kz

Аңдатпа. “Көксерек” және “Ақ азу” – әйгілі американдық романист Джек Лондон мен белгілі қазақ жазушысы Мұхтар Әуезов жазған әңгімелер. Ит пен қасқырдың бейнесін сенімді, көркемдік дәлдікпен шынайы көркем тілмен анық бейнелеу жазушыдан үлкен шығармашылық ізденісті қажет ететіні анық. Біріншіден, бұл әлемдік әдебиеттің ең жақсы үлгілерінен алған жазушының бай білімімен, екіншіден, табиғи талантымен және өзінің өмірлік тәжірибесімен байланысты болып табылады. Бұл мақалада “Көксерек” және “Ақ азу” шығармаларындағы мотивтік ерекшеліктері анықталады. Зерттеудің өзектілігі екі фактіні анықтау болып табылады. Бірінші факт – “қасқыр” бейнесі М.Әуезовтің “Көксерек” шығармасына дейін қазақ прозасында кездеспеген. Яғни, бұл құбылыс әлемдік әдебиетте өз орнын әлде қашан тапқан болатын. Екіншіден, Мұхтар Әуезов 1936 жылы Джек Лондонның “Volk” (“Қасқыр”) шығармасын аударғаны белгілі. Бұл жай ғана ұлы жазушының “Көксеректің” күрделі бейнесін жасауын және екі шығармаға да тән үйлесімділік пен өзіндік ерекшеліктің болуын түсіндіреді.

Зерттеудің мақсаты – шығармалардың сюжеттік ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жасау болып табылады. Мұхтар Әуезовтің «Көксерек» және Джек Лондонның «Ақ азу» шығармалары зерттеу материалдары ретінде алынды. Зерттеу нәтижелері Джек Лондон жасаған «қасқырдың» метафоралық бейнесі кейіннен дамығанын, күрделене түскенін, танылғанын және М.Әуезовтің «Көксерек» шығармасында жаңаша толықтырылғанын көрсетеді.

Жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы-зерттеу нәтижесін әлемдік әдебиет туындыларын салыстырудың әдіснамалық құралы ретінде пайдалануға болады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы-нақты материалдарды талдауға негізделген бірқатар жеке зерттеулер мен қорытындылар ұсынылған.

Тірек сөздер: халық тағдыры, адам мен табиғат қарым-қатынасы, әдеби кейіпкер, болмыстың эстетикалық танымы, құлдықтың ауыр мұңы психология, мотив, реалистік әдебиет, шедевр

ОСОБЕННОСТИ МОТИВА ПРОИЗВЕДЕНИЙ «КОКСЕРЕК» МУХТАРА АУЭЗОВА И «БЕЛЫЙ КЛЫК» ДЖЕКА ЛОНДОНА

*Сахитжанова З.О.¹, Арипжан Г.Ж.²

¹кандидат филологических наук, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави

Туркестан, Казахстан, e-mail: sakhitzhanova@mail.ru

²магистр, старший преподаватель, Международный университет туризма и гостеприимства

Туркестан, Казахстан, e-mail: Gulnur.aripjan@iuth.edu.kz

Аннотация. «Коксерек» и «Белый клык» – рассказы, написанные известным американским романистом Джеком Лондоном и известным казахским писателем Мухтаром Ауэзовым. Очевидно, что четкое изображение образа собаки и волка с убедительной, художественной точностью подлинно художественным языком требует от писателя большого творческого поиска. Во-первых, это связано с богатыми знаниями писателя, почерпнутыми из лучших образцов мировой литературы, а во-вторых, с природным талантом и его собственным жизненным опытом. В настоящей статье выявляются особенности мотива в произведениях «Коксерек» и «Белый клык». Актуальность исследования заключается в выявлении двух фактов. Первый факт заключается в том, что образ «волка» не встречался в казахской прозе до произведения М. Ауэзова «Коксерек», хотя это явление уже нашло свое место в мировой литературе. Во-вторых, известно, что Мухтар Ауэзов перевел произведение Джека Лондона «Volk» («Волчица») в 1936 году. Этим просто объясняется создание великим писателем сложного образа «Коксерек» и наличие гармонии и оригинальности, присущих обоим произведениям.

Цель исследования – провести сравнительный анализ сюжетных особенностей произведений. Материалом для исследования послужили произведения Мухтара Ауэзова «Коксерек» и Джека Лондона «Белый клык». Результаты исследования показывают, что метафорический образ “волка”, созданный Джеком Лондоном, впоследствии развился, стал более сложным, узнаваемым и по-новому дополнен в “Коксерек” М. Ауэзова.

Теоретическая и практическая значимость работы заключается в том, что результат исследования может быть использован в качестве методологического инструмента для сравнения произведений мировой литературы. Научная новизна исследования заключается в том, что представлен ряд частных исследований и выводов, основанных на анализе конкретных материалов.

Ключевые слова: национальная судьба, взаимоотношения человека и природы, литературный персонаж, эстетическое познание действительности, психология тяжелой скорби рабства, мотивы, реалистическая литература, шедевр

Статья поступила 15.05.2023

UDC 82-155

IRSTI 17.07.29

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.029>

SPIRITUAL THEMES AND POETIC STYLE COMPARATIVE ANALYSIS IN YASAWI AND BLAKE’S WORKS

*Suleimenova Zh.A.¹, Aldabergenova A.A.², Yildiz N.A.³

*¹Master of Humanities, Senior Lecturer, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: zhazs@mail.ru

²PhD, Associate Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: bolat64@mail.ru

³Doctor of Philology, Professor, Haji Bayram Veli Ankara University
Ankara, Turkey, e-mail: naciye.yildiz@hbu.edu.tr

Abstract. This article is a comparative analysis of the works of Ahmed Yasawi, a representative of the Kazakh literary tradition, and William Blake, a great poet of the English Romantic school. The study aims to identify common spiritual themes and artistic strategies in the works of these two poets, as well as to search for possible interrelations in their poetic styles.

Both poets address deep spiritual issues such as love, mysticism, and the meaning of human existence. The analysis identifies unique traits and

similar motifs in Yasawi and Blake's work, demonstrating how they use artistic techniques to express their philosophical beliefs.

The article helps readers a deep dive into the world of Yasawi and Blake's poetry, revealing the common themes and symbols that permeate their works. Not only are the texts themselves analyzed, but also the context in which they were created, reflecting the influence of cultural, religious, and philosophical factors on their work.

The study intends not only to broaden our understanding of Yasawi's and Blake's poetry, but also to emphasize the universality of the themes addressed by the literature of different cultural traditions. It invites readers to immerse themselves in a world of mysticism, love, and spiritual quest, providing new keys to interpreting the works of these outstanding poets.

Methodological approaches such as textual analysis, comparative analysis, semiotic analysis, literary review and critical theory were used throughout the study.

The comparative analysis of the works is a relevant study that enriches cultural dialog and reveals the deep spiritual aspects of their works that are relevant to the contemporary global context.

The study of these authors works has practical value for a deeper understanding of cultural and spiritual contexts, as well as theoretical value by providing a basis for a broader discussion of the influence of literature on intercultural dialog.

Keywords: comparative analysis, spiritual traditions, intercultural dialog, poetic style, symbolism, cultural interaction, Sufism, romanticism, Yasawi, William Blake

Basic provisions

In the study of comparative analysis of Ahmed Yasawi and William Blake works, the main points are derived from the highlighted aspects of the diversity of spiritual themes and styles in their works. Analyzing the symbolism of both writers, both similarities and uniqueness of using symbols to express deep philosophical and spiritual ideas are emphasized. The influence of cultural traditions and religious contexts in shaping the unique features of their works is asserted. Additionally, the question of the contemporary relevance and meanings of Yasawi's and Blake's works, as well as their contribution to intercultural dialog is raised, which forms the basis for further reflection and research in the field of literary and cultural studies.

Introduction

In modern literary study, there is a tendency to compare the work of different writers from different cultural and historical contexts in order to identify common spiritual and artistic aspects. This article is devoted to a comparative analysis of two prominent literary figures, Ahmed Yasawi and William Blake.

Our attention is focused on the variety of spiritual themes and poetic styles inherent in each of these authors. In the context of a comparative approach, we seek to identify similarities and differences in the symbolism used by Yasawi and Blake to express profound philosophical and spiritual ideas. Special attention is paid to the influence of cultural traditions and religious contexts in shaping the unique features of their works.

This study not only provides an immersion into the aesthetics and metaphor of both authors' works, but also reveals their relevance to the contemporary reader and their significance for intercultural dialog. The philological approach of the article includes an analysis of linguistic and literary features, elucidating the semantic nuances and structural elements that give Yasawi's and Blake's works their outstanding individuality. Thus, this study aims to broaden the understanding of the literary heritage and contribute to the discourse of the international literary studies community.

The purpose of this study is to conduct a comparative analysis of Ahmed Yasawi and William Blake works in order to identify similarities and differences in spiritual themes and poetic style, and to highlight the influence of cultural and religious contexts on their works. To achieve this goal, we conduct a literature review, choose a methodology, conduct a detailed comparative analysis of the works, discuss our findings, and formulate conclusions. The approach aims to reveal not only the individual characteristics of Yasawi's and Blake's works, but also to identify common themes and symbolic elements, and to comprehend their meaning in the context of intercultural dialogue and contemporary reception.

A comparative analysis of two geniuses works provides valuable insights and advantages. First, it reveals the unique traits and style characteristics of each writer, emphasizing their individual contributions to world literature. Second, comparison opens up the possibility of discovering similarities and differences in spiritual themes, which contributes to a deeper understanding of universal values and cultural contexts. Such an analysis also contributes to an in-depth understanding of the influence of cultural traditions on creativity and reveals universal aspects of literary art. Finally, the comparison of Yasawi and Blake sheds light on cross-cultural interactions, contributing to a richer dialog between different literary traditions and enriching the cultural heritage of humanity.

By comparing the works of each nation, we are convinced that literature is interconnected. This is what Cesar Dominguez says in his book: «Literatures come into contact with other literatures because either some readers have put them in contact (a bi- or pluri-literary reader, the equivalent of a bi- or pluri-lingual speaker), or some mediators have deliberately promoted such contacts (literary translators, for instance) [1, p. 7].

The choice of Ahmed Yasawi and William Blake works for comparative analysis is due to several factors. First, both writers represent significant literary traditions of their cultural contexts: Yasawi is an influential poet and

thinker in Turkic literature and Islamic philosophy, and Blake is a prominent poet and artist of the Romantic era in English literature. To prove it, we can cite the opinion of the following authors as an example. For example, E. F. Mammedova-Kekech mentioned in her article that Ahmed Yasawi is one of the scholars of the Turkic world who left a trace in the history of literature. Researchers evaluated his work «Diwani Hikmet» from the literary-historical point of view and came to the conclusion that it is a precious heritage of Turkic peoples [2, p.111], and about William Blake Changjuan Zhan wrote in his article that he was a versatile poet, playwright, painter, engraver and publisher. He was the most independent and the most independent and original Romantic poet as well as painter and engraver of the eighteenth century [3, p.1610].

Secondly, both authors have unique styles and expressive means, and their works are marked by deep philosophical and spiritual aspects. Comparing these two writers provides a unique opportunity to examine the influence of cultural and religious contexts on their work, and to discover similarities and differences in their approaches to expressing profound ideas.

Thus, the choice of Yasawi and Blake is justified by their importance in literature, their diversity of styles and themes, and their potential for broader cultural and philosophical analysis.

This comparative approach will help us to better understand the similarities and differences in Yasawi's and Blake's works, as well as broaden our understanding of the universal themes that literature from different cultural traditions addresses.

Materials and methods

In this paper, a number of research methods are used to comparatively analyze Ahmed Yasawi and William Blake works. Literary analysis allowed for an in-depth study of the texts, highlighting the structural, stylistic and linguistic features of each work. Semiotic analysis focused on uncovering the meaning of symbols and metaphors, as well as their cultural connotations. Cultural analysis included the study of the influence of cultural, historical and religious aspects on the work of both writers. Comparative analysis of styles and themes revealed common features and individual characteristics in the poetic language of Yasawi and Blake. Historical and literary analysis helped to take into account the context of the time in which the works were created. Comparative analysis was used to highlight common and unique elements in the work of both writers, and to analyze their interaction within a common literary task. These methods interact to provide a comprehensive view of Yasawi and Blake's work and a deep understanding of the cultural, philosophical, and artistic aspects of their literary heritage.

Critical analysis of works requires careful consideration not only of their artistic merits, but also a discussion of potential limitations or weaknesses. Evaluating the structure, style, and subject matter of each author involves

identifying not only innovative and original features, but also possible aspects that could have generated debate or alternative interpretations. Critical attention is also directed to issues of interpretation of symbols and metaphors, as well as to the role of cultural factors in shaping the literary heritage. An important element of the critical analysis is the comprehension of the influence of time and circumstances on the work of both authors.

Results and discussion

Hoja Ahmed Yasawi was the founder of the Turkic branch of Sufism, a thinker, the first talented poet who wrote his works in the Oghuz-Kipchak dialect, and William Blake was an English poet, painter, engraver and one of the brightest representatives of Romanticism. Blake is known for his versatile talent and creative unconventionality. His work spans a wide range of genres, including poetry, prose, illustration, and engraving. Both of them, being poets of two eras, had common themes. Sufism and Romanticism represent two different cultural and philosophical contexts, but there are certain parallels and influences between the two movements. Romanticism and Sufism both incorporate elements of mysticism, imbued with a desire for spiritual knowledge, inner transformation, and the comprehension of mysteries. This is discussed by Alekseev P. B in his dissertation: «The desire to cognize existence with the help of mysticism, i.e. by revealing «hidden meanings», is a natural ground for symbolization and desymbolization of world models. In general terms, this corresponds to the poetics and philosophy of «secondary styles», when such artistic systems as Baroque, Romanticism, Sufism «identify the actual reality with the semantic universe, i.e. give it the features of a text, divide it into a plan of expression and a plan of content, into observable and comprehensible areas» Being in this case is perceived as a text written in the prey time by some higher forces (God). Hence the desire to comprehend the language of this text, to decode the very essence of its message, to position oneself within its limits» [4, p.13]. From this quote, it can be concluded that the theme of Sufism and Romanticism can be viewed with a similar approach based on the pursuit of knowledge of being through mystical experience. The two movements represent ways of perceiving the world and understanding its meaning, where symbolization and desymbolization play an important role in expressing deep philosophical and spiritual ideas.

Although the contexts are different, both traditions are united by the desire to explore the mysteries of the spiritual world and to know higher truths through mystical experience, and it is possible to identify several commonalities in the context of the mystical dimension.

Table 1. Common features in the context of the mystical dimension

Inner Experience	
Sufism	Romanticism
Sufism believes that true knowledge of God can be achieved through inner experience and mystical experiences such as meditation, zikr (repeating God's name), and states of ecstasy.	The Romantics also emphasized the importance of inner experience, rapture, and mystical experiences, especially in connection with nature, art, and love.
Oneness with the Supreme	
One of the goals of the Sufi path is union with God, which can occur through self-denial, love, and immersion in spiritual practices.	Romantics also sought union with higher powers, whether with nature, the cosmos, or the inner world.
Love and Ecstasy	
Sufi poetry often uses metaphors of love to express the relationship between man and God. Ecstatic experiences in the moment of intimacy with God play an important role.	Romantics, also, expressed rapture and love through their works, and sometimes used mystical imagery to convey deep emotions.
Mystery and Symbolism	
Sufism often operates with symbolism and allegories to convey spiritual truths and to work with the mysteries and symbols of the inner world.	Romantics also used symbolism and allegories to express their ideas, creating mystical and mysterious images.

Let us make a comparative analysis of Yasawi's 30th Hikmet (Heaven and Hell) and Blake's work (The voice of the Devil):

Table 2. Comparison of two works

Yasawi's 30th Hikmet (Heaven and Hell)	Blake's work (The voice of the Devil)
Heaven and Hell got into an argument, Hell says, «I am better, I have Pharaoh and Haman» Heaven says, «What are you saying, you know nothing having Pharaoh and Haman for I have Yusup and Kangan» Hell says, «I am better having meagre servants with me	All Bibles or sacred codes have been: 1. That man has two real existing principles, viz., a Body and a Soul. 2. That Energy, called Evil, is alone from the Body; and that Reason, called Good, is alone from the Soul. That God will torment man in Eternity for following his Energies.

<p>Wearing burning chains and shackles round their neck»</p> <p>Heaven says, «I am better having the prophets</p> <p>The prophets have the Holy Spring, spirits and heavenly maidens»</p> <p>Hell says, «I am better having the mean and stingy,</p> <p>because the mean and stingy are waiting for their burning agony»</p> <p>Heaven says, «I am better having righteous servants.</p> <p>The righteous are waiting for the gifts to arrive»</p> <p>Hell says, «I am better as I have slaves and evil ones.</p> <p>The evil ones serve the potions and poisons for free»</p> <p>Heaven says, «I am better I have spiritual scholars.</p> <p>Scholars have only verses, Qur'an and hadith in their thoughts» [5, p.46].</p>	<p>But the following contraries to</p> <p>1 Man has no Body distinct from his Soul. For that called Body is a portion of Soul discerned by the five senses, the chief inlets of Soul in this age.</p> <p>2 Energy is the only life , and is from the Body; and Reason is the bound or outward circumference of Energy.</p> <p>3. Energy is Eternal Delight.</p> <p>Those who restrain desire, do so because theirs is weak enough to be restrained; and the restrainer or reason usurps its place and governs the unwilling.</p> <p>And being restrained, it by degrees becomes passive, till it is only the shadow of desire [6, 13].</p>
--	--

In terms of the theme of Heaven and Hell in Ahmed Yasawi's hikmet and William Blake's text, the two works deal with the issues of spiritual values, good and evil. Yasawi's hikmet raises the issue of the opposition between heaven and hell, discussing what makes each of these places «better». The elements of righteousness, zikr (remembrance of God) and service to God are presented as attributes of heaven in Yasawi's context. On the other hand, William Blake's text philosophically examines the nature of good and evil by engaging the archetypes of the Bible and offering his interpretation, including the idea that limiting desires is weakness and that energy is the only life.

However, it should be noted that Yasawi's hikmet is more religiously oriented, while Blake's text addresses a broader philosophical context, including his own view of religious moments. A discussion of such texts can focus on how each author perceives issues of spirituality, good and evil, and

how these perceptions are reflected in their literary style and philosophical beliefs.

The main themes identified in these works, Ahmed Yasawi's hikmet involves the opposition between heaven and hell: Yasawi explores the differences between heaven, where the righteous reside, and hell, where the unjust reside. Spiritual value: The hikmet raises the themes of righteousness, zikr (remembrance of God), and service to God, presenting them as spiritual values.

The work of William Blake describes about good and evil. Blake takes a philosophical look at the nature of good and evil, emphasizing that the limitation of desire comes from weakness and that energy is the only life. Religious Archetypes: The text incorporates archetypes from the Bible, providing its own unique interpretation of religious moments. Both authors address some common themes, such as spirituality, justice, and the opposition between good and evil. However, the approaches and contexts in which they address these themes may differ considerably. Yasawi is likely to emphasize aspects of Sufi mysticism and the value of serving God, while Blake may approach issues of good and evil in his works in a more philosophical and symbolic way using religious archetypes.

Thus, although common themes are present, the specifics of their treatment and emphasis may differ significantly between the two authors.

If the theme can be considered a commonality between the two works, the style of Ahmed Yasawi and Blake are quite different. Style is a specific way of expression of an author or artist, which is manifested in the choice of language, form, images, manner of presentation and other characteristics. Style is a means of conveying the individuality and uniqueness of a creative person.

In literature, style includes the use of vocabulary, syntax, rhythm, metaphors, allegories, and other literary devices. In the visual arts, style can manifest itself through technique, color scheme, composition, and other artistic decisions.

Style allows the author or artist to express his individuality, to convey the peculiarities of his perception of the world and to stand out among other creators. And readers can easily identify the style of different authors. As O. Karelova says: «Language is a necessary tool of the writer. Any expressed content any image created by the writer presupposes linguistic expression. This is the difference between literature and other types of art, for example, in music sounds in painting colors

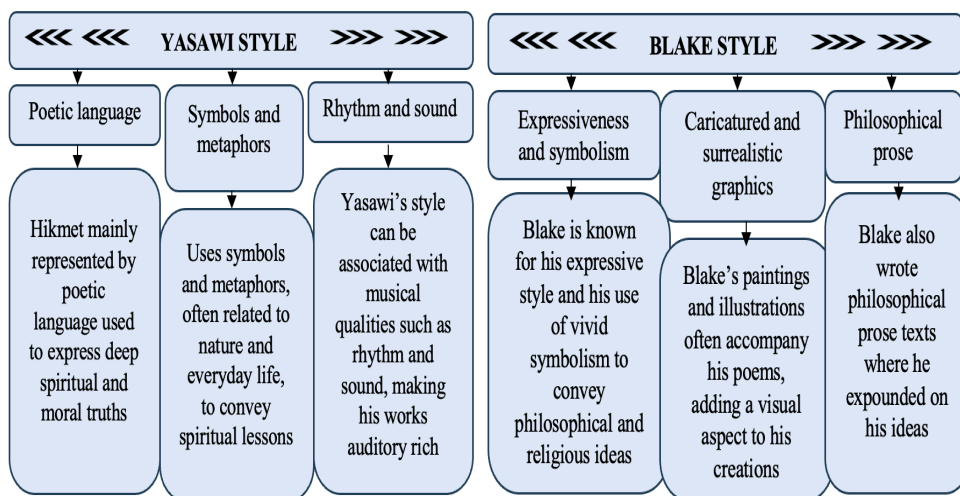
The writer not only uses the richness of language, but also enriches it with new forms of applying the means that language gives him, these new

forms become or may become in the future a common property that will be used by the speakers of a given language» [7].

They both have a unique style that reflects their particular views and philosophies. Yasawi uses poetic language with symbols of nature, while Blake combines poetry, illustration and prose to create a rich and expressive style.

The Yasawi verses portray a metaphorical dialogue between Heaven and Hell, using symbolic figures like Pharaoh, Haman, Yusup, and Kangan to represent contrasting qualities. Hell emphasizes oppressive rulers and torment, employing burning chains as a symbol of suffering. Meanwhile, Heaven highlights virtues like righteousness, prophets, and spiritual knowledge, contrasting with Hell’s portrayal of the mean and stingy. The use of metaphorical elements underscores the broader moral and spiritual themes within the dialogue.

In Blake’s work the metaphors and symbolism challenge established religious notions, presenting a perspective that embraces the unity of body and soul, celebrates energy, and questions the virtue of restraining natural desires. The use of energy, reason, and desire as symbolic elements contributes to a nuanced exploration of human nature and spirituality. Symbolic analysis of literature is a methodological approach aimed at uncovering the underlying meanings and symbolic elements used by an author in a work. Within this approach, we have emphasized a thorough investigation of symbols, metaphors, and other literary devices in order to identify their hidden connotations and their contribution to the overall semantic structure of the work. The analytics focuses on what images and symbols the author chooses to use and how they serve as a means of conveying deeper meanings and ideas, thus contributing to a fuller understanding of the literary text and its context.

Picture 1 – The style of both authors’ works

Both authors were able to use as many stylistic units as possible in their works. By conducting a symbolic and metaphorical analysis of the given passages, we have achieved the following results.

Yasawi text utilizes metaphors and symbolism to represent contrasting aspects of Heaven and Hell:

Pharaoh and Haman vs. Yusup and Kangan:

Metaphor: Pharaoh and Haman may symbolize oppressive rulers in Hell, while Yusup and Kangan represent positive figures in Heaven.

Burning Chains and Shackles vs. Holy Spring and Heavenly Maidens:

Metaphor: The burning chains in Hell symbolize suffering, while the Holy Spring and heavenly maidens in Heaven represent spiritual abundance and joy.

Mean and Stingy vs. Righteous Servants:

Metaphor: Mean and stingy individuals in Hell may symbolize negative qualities, while righteous servants in Heaven represent virtuous and morally upright beings.

Slaves and Evil Ones vs. Spiritual Scholars:

Metaphor: Slaves and evil ones in Hell may symbolize servitude to negativity, while spiritual scholars in Heaven symbolize knowledge and devotion to sacred texts.

These metaphors and symbols contribute to the allegorical nature of the text, portraying a moral and spiritual contrast between Heaven and Hell.

Blake's text reflects metaphors and symbolism that challenge conventional religious beliefs:

Body and Soul:

Metaphor: The traditional view sees Body and Soul as distinct, while the alternative perspective rejects this duality, considering the Body as a portion of the Soul.

Energy (Evil) and Reason (Good):

Metaphor: The traditional notion associates Evil with Energy and Good with Reason, while the alternative perspective connects Energy with life from the Body and sees Reason as the boundary of Energy.

Eternal Delight:

Symbolism: Energy being eternal delight symbolizes a positive and life-affirming perspective in contrast to the traditional belief in eternal torment.

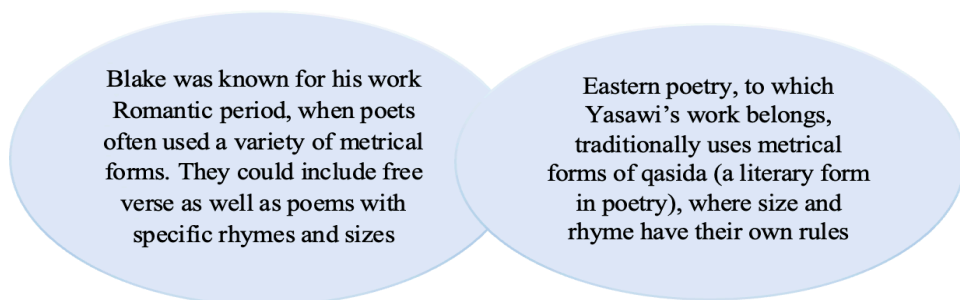
Restraint of Desire:

Metaphor and Symbolism: Desire is metaphorically linked to Energy, and restraining it is seen as a consequence of weakness. The restrained desire becomes passive, symbolizing a mere shadow of its original form.

These metaphors and symbols contribute to a nuanced exploration of human nature, spirituality, and the conflict between traditional religious beliefs and alternative perspectives.

Based on the analysis, we can see that William Blake, as a romantic poet, often resorted to symbolism to express his ideas and emotions. Symbols in his work often carry deep philosophical and spiritual meanings. Yasawi, on the other hand, is an outstanding poet and thinker in Turkic culture, where the use of metaphors and images is closer to the traditional style of oriental poetry. His hikmetas often contain images that serve as metaphors for spiritual and moral truths.

As for the structure of the works of both authors, the metrical features were different. While Yasawi wrote his wisdom based on a certain tradition (4-4-4, 3-4-3-4), Blake used different metric measures. A. Akhmetbek said in this regard: «Yasawi wisdoms usually consist of 12 syllables (4-4-4) [8, p.15]. On this matter, Suleimenova also said: «According to the sample, the rhythm of the poem in Yasawi's hikmet is characterized by its last stanza. The last strophe in the construction of hikmet is four-syllable and is constantly repeated [9, p.47].

Picture 2 – Structure of Yasawi and Blake's works

William Blake used a variety of metrical forms in his poetic works. He experimented with meter, rhyme, and structure of poems depending on his creative goals and the theme of the work. Here are some examples of metrical forms used by Blake:

«**The Tyger**»: Blake used a verse size of four lines (quatrains) in this piece. He created a powerful rhythm and rhyme scheme to express his ideas about the darker aspects of human nature.

«**The Lamb**»: Blake also uses four-line couplets in this poem, but with a softer rhythm and rhyme scheme. This creates a contrast with «The Tyger» and emphasizes the differences between kindness and aggression.

«**The Songs of Innocence and Experience**»: Blake often used free verse in this collection, playing with line lengths and rhythmic schemes. He sought to convey his ideas and emotions not only through words, but also through sound and rhythm.

Blake's «The Tiger» corresponds to Yasawi's hikmet in its four-line structure and there is a lot of repetition in the poem. Repetition is very common in Yasawi's wisdom:

Table 3. Yasawi and Blake’s structurally relevant works

Yasawi’s 30 th hikmet	Blake’s «The Tiger»
Heaven and Hell got into an argument, Hell says, «I am better, I have Pharaoh and Haman». Heaven says, «What are you saying? You know nothing, Having Pharaoh and Haman, for I have Yusup and Kangan». Hell says, «I am better, having meager servants with me, Wearing burning chains and shackles round their neck». Heaven says, «I am better, having the prophets, The prophets have the Holy Spring, spirits, and heavenly maidens»	Tyger Tyger, burning bright, In the forests of the night; What immortal hand or eye, Could frame thy fearful symmetry? In what distant deeps or skies. Burnt the fire of thine eyes? On what wings dare he aspire? What the hand, dare seize the fire? [10].

Through a comparative analysis of the works of the two great personalities, we have seen that their works, despite their diversity, reflect the quest for truth-seeking, spiritual awakening, and love of the divine in their unique cultural and literary contexts. Nevertheless, we have noticed that their works have the following similarities and differences, which we have endeavored to show in detail below.

Table 4. Similarities and differences of the authors works

Yasawi hikmet	Blake’s work
Similarities	
<i>Spiritual and Religious Themes</i>	
Was a Sufi mystic, and his work is also imbued with spirituality and a desire for union with the Divine.	Often turned to religious and mystical motifs in presenting them in his works.

<i>Love and Holiness:</i>	
Often raised themes of loving God and striving for spiritual perfection.	Expressed the idea of love and holiness in some of his works, and his works often contain symbols of purity.
Differences:	
<i>Cultural and Historical Contexts:</i>	
Lived in medieval Central Asia and was an important figure in the history of Sufism, representing Turkic culture.	Belonged to the English Romantic era, questioning traditional values and exploring freedom and individuality.
<i>Form and Expression:</i>	
His hikmet is often written in free form, and in the tradition of Oriental poetry is more subordinate to melody and expression.	Experimented with form, meter, and rhythm, using innovative approaches to literary art.
<i>Language and Use of Symbols:</i>	
His work often represents spiritual ideas through simple language and symbolism.	Used rich language, symbols and metaphors to express his ideas and emotions.

The comparative analysis reveals that both Yasawi’s and Blake’s works are dominated by common spiritual themes such as love, mysticism, and the search for the meaning of life. Both poets find unique ways of expressing their philosophical beliefs, albeit in different cultural contexts. This included identifying common symbols and motifs used by Yasawi and Blake, such as images of light and darkness, nature symbolism, and water. These elements serve as key components of their poetic language, where each poet gives these symbols their own unique meaning.

As a result of comparative analysis, it is found that both Yasawi’s and Blake’s works are dominated by common spiritual themes such as love, mysticism, and the search for the meaning of life. Both poets find unique ways of expressing their philosophical beliefs, albeit in different cultural contexts. This included identifying common symbols and motifs used by Yasawi and Blake, such as light and darkness, nature symbolism, and water. These elements serve as the main components of their poetic language, each poet giving these symbols their own unique meaning.

Through research, we have identified the influence of cultural and historical context on the work of the two poets. Yasawi, rooted in the Turkish tradition, and Blake, a representative of the English Romantic school,

mixed with different cultural environments and formed their unique artistic languages.

The results show that both Yasawi and Blake offer their own unique answers to spiritual questions, offering readers a deeply introspective experience. Their poetry is a guide to spiritual quests and visions that reflect man's deep belief in union with nature and in a higher power.

Our study offers readers new insights and interpretations of Yasawi's and Blake's work, and opens up prospects for further research in comparative literature and spiritual poetry.

Conclusion

This research paper studies the works of William Blake and Ahmed Yasawi, representatives of different literary traditions and cultures. Both poets, although belonging to different epochs and cultural contexts, left an indelible mark on world literature with their unique views on spirituality, human nature and relationship with the divine.

William Blake, embodying the principles of Romanticism in English literature, opened new horizons for self-expression and emphasized the importance of individuality and freedom. His metaphorical and symbolic language became a bridge between the material and the spiritual shown in his works.

Ahmed Yasawi, a Sufi mystic and Turkic poet, made a significant contribution to Turkic literature and culture. His hikmets, written in simple language, addresses the comprehension of spiritual truths and love of God. He left a legacy inspiring many followers on the path of spiritual perfection.

A comparative analysis of their works provides insight into the diversity of literary approaches and cultural meanings. Together they form a kaleidoscope of ideas, presenting a marvelous legacy of human thought and creativity. Exploring such cultural riches allows us to better understand the diversity of literary heritage and to be inspired by the wisdom and work of these outstanding poets.

REFERENCES

- [1] Dominguez C., Saussy H., Villanueva D. *Introducing comparative literature*. – New York: Routledge, 2015. – 169 p.
- [2] Memmedova-Kekeç E. Ahmed Yesevi'nin yaşnamesinde «Bilge kışı» arketipi (The «wise man» archetype in Ahmed Yassawi's Yashnama) // *Milli Folklor*. – 2017. – № 3 (116). – P.101-111. [in Turk.]
- [3] Changjuan Zh. William Blake and his poem «London» // *Theory and practice in language studies*. – 2013. – № 9 (3). – P.1610-1614. – URL: DOI:10.4304/tpls.3.9.1610-1614
- [4] Alekseev P.V. Formirovanie musul'manskogo teksta ruskoi literatury v poetike ruskogo romantizma 1820-1830-h godov (Formation of

the Muslim Text of Russian Literature in the Poetics of Russian Romanticism of the 1820-1830s): PhD. dis. – Tomsk, 2006. – 188 s. [in Rus.]

[5] Trapman J. Divine Wisdom: Diwani Hikmet. – London: Living Zen Books, 2013. – 320 p.

[6] Blake W. The marriage of heaven and hell. – Boston: John W. Luce and Company, 1906. – 58 p.

[7] Karelova O. V. K voprosu izucheniya individuālnogo stilä avtora (Toward the study of the author's individual style). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-izucheniya-individualnogo-stilya-avtora/viewer> [in Rus.]

[8] Ahmetbek A. Qoja Ahmet İassauı (Hoja Ahmed Yasawi): educational manual. – Almaty: Sanat, 1998. – 112 b. [in Kaz.]

[9] Suleimenova J.A., Qorganbekov B.S. «Diwani hikmet» jinagy jane onyn qazaq halqynyn auyz adebietimen bailanysy (The Diwani Hikmet Collection and Its Relation to the Kazakh People Oral Literature) // İasauı universitetinin habarshysy. – 2023. – No2 (128). – B.114–124. – URL: <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.09> [in Kaz.]

[10] Blake W. The Tyger. – URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/43687/the-tyger>

ЯСАУИ МЕН БЛЕЙК ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ ТАҚЫРЫПТАР МЕН ПОЭТИКАЛЫҚ СТИЛЬДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

*Сұлейменова Ж. А.¹, Алдабергенова А.А.², Ыылдыз Н.А.³

*¹ г.ғ.м., аға оқытушы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: zhazs@mail.ru

² PhD, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы ХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: bolat64@mail.ru

³филология ғылымдарының докторы, профессор,

Қажы Байрам Вели Анкра университеті

Анкара, Түркия, e-mail: naciye.yildiz@hbv.edu.tr

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ әдеби дәстүрінің өкілі Ахмет Ясауи мен ағылшын романтикалық мектебінің ұлы ақыны Уильям Блейктің шығармаларына салыстырмалы талдау жасалды. Зерттеу осы екі ақынның шығармашылығындағы ортақ рухани тақырыптар мен көркемдік стратегияларды анықтау, сондай-ақ олардың поэтикалық стильдеріндегі ықтимал қарым-қатынастарды іздеуге бағытталған. Екі ақын да махаббат, мистика және адам болмысының мәні сияқты терең рухани тақырыптарды қозғайды.

Талдау Ясауи мен Блейктің шығармашылығындағы қайталанбас ерекшеліктермен ұқсас мотивтерді ашып, олардың философиялық наным-сенімдерін білдіру үшін көркемдік әдістерді қалай пайдаланатынын

көрсетеді. Мақала оқырмандарға Ясауи мен Блейк поэзиясының әлеміне терең бойлап, олардың шығармаларына еніп жатқан ортақ тақырыптар мен белгілерді ашуға көмектеседі. Тек мәтіндердің өздері талданып қоймай, олардың шығармашылығына мәдени, діни және философиялық факторлардың ықпалын көрсететін контекст те талданады. Зерттеу Ясауи мен Блейк поэзиясы туралы түсінікті кеңейтуге ғана емес, сонымен қатар әртүрлі мәдени дәстүрлер әдебиетіндегі тақырыптардың әмбебаптығын атап өтуге арналған. Ол оқырманды тылсым, махаббат және рухани ізденіс әлеміне енуге шақырып, осы көрнекті ақындардың шығармаларын түсінуге жаңа мүмкіндіктер береді.

Зерттеу барысында мәтіндік талдау, салыстырмалы талдау, семиотикалық талдау, әдебиеттерге шолу және сыни теория сияқты әдістемелік тәсілдер қолданылды. Шығармалардың салыстырмалы талдауы мәдени диалогты байытып, олардың шығармашылығының қазіргі жаһандық контекстке сай келетін терең рухани қырларын ашатын зерттеуді білдіреді.

Бұл авторлардың еңбектерін зерделеу мәдени және рухани контексттерді тереңірек түсіну үшін практикалық тұрғыдан да, теориялық мәнге де ие, өйткені әдебиеттің мәдениетаралық диалогқа әсері туралы кеңірек талқылауға негіз болады.

Тірек сөздер: салыстырмалы талдау, рухани дәстүр, мәдениетаралық диалог, поэтикалық стиль, символизм, мәдени өзара әрекеттестік, сопылық, романтизм, Ясауи, Уильям Блейк

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДУХОВНЫХ ТЕМ И ПОЭТИЧЕСКОГО СТИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЯСАВИ И БЛЕЙКА

*Сулейменова Ж.А.¹, Алдабергенова А.А.², Ыылдыз Н.А.³

*¹м.ғ.н., старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,
e-mail: zhazs@mail.ru

²PhD, ассоциированный профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хан Алматы, Казахстан,
e-mail: bolat64@mail.ru

³доктор филологических наук, профессор, Университет Анкары имени Хаджи Байрама Вели Анкара, Турция,
e-mail: naciye.yildiz@hbu.edu.tr

Аннотация. Данная статья представляет собой сравнительный анализ творчества Ахмета Ясави, представителя казахской литературной традиции, и Уильяма Блейка, великого поэта английской романтической школы. Исследование направлено на выявление общих духовных тем и художественных стратегий в творчестве этих двух поэтов, а также на

поиск возможных взаимосвязей в их поэтических стилях.

Оба поэта обращаются к таким глубоким духовным темам, как любовь, мистицизм и смысл человеческого существования. Анализ выявляет уникальные черты и схожие мотивы в творчестве Ясави и Блейка, демонстрируя, как они используют художественные приемы для выражения своих философских убеждений.

Статья помогает читателям глубоко погрузиться в мир поэзии Ясави и Блейка, раскрывая общие темы и символы, пронизывающие их произведения. Анализируются не только сами тексты, но и контекст, в котором они были созданы, отражающий влияние культурных, религиозных и философских факторов на их творчество.

Исследование призвано не только расширить наше представление о поэзии Ясави и Блейка, но и подчеркнуть универсальность тем, затрагиваемых в литературе разных культурных традиций. Она приглашает читателя погрузиться в мир мистики, любви и духовных исканий, давая новые ключи к интерпретации произведений этих выдающихся поэтов.

В ходе исследования использовались такие методологические подходы, как текстуальный анализ, сравнительный анализ, семиотический анализ, литературный обзор и критическая теория. Сравнительный анализ произведений представляет собой актуальное исследование, обогащающее культурный диалог и раскрывающее глубокие духовные аспекты их творчества, актуальные для современного глобального контекста.

Изучение произведений этих авторов имеет как практическую ценность для более глубокого понимания культурных и духовных контекстов, так и теоретическую, поскольку дает основу для более широкой дискуссии о влиянии литературы на межкультурный диалог.

Ключевые слова: сравнительный анализ, духовные традиции, межкультурный диалог, поэтический стиль, символизм, культурное взаимодействие, суфизм, романтизм, Ясави, Уильям Блейк

Статья поступила 30.12.2023

ӘОЖ 82-1

ҒТАХР 17.82.10

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.73.2.030>

Л.Н.ТОЛСТОЙ МЕН ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ИДЕАЛДЫ КӨРСЕТУДЕГІ ҰҚСАСТЫҚ

*Тұрсынханова Қ.Қ.¹, Мүрсәлім Г.О.², Мұқажанова Р.М.³

*¹докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

e-mail: kuralai_tursynhanova@mail.ru

²PhD аға оқытушы, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

e-mail:erowkan@mail.ru

³филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

e-mail:raushan-09@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада екі көрнекті тұлға – Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының өмірі, ойлары мен философиялық көзқарастарының ұқсастықтары қарастырылған. Әртүрлі мәдени және уақытша контекстерге қарамастан, екеуі де адамның моральдық кемелденуіне ұмтылды және адам өмірінің рухани аспектілеріне ой жүгіртті. Зерттеу барысы салыстыру әдістері бойынша қарастырылды.

Зерттеудің өзектілігі екі дара тұлғаның ойлары мен тұжырымдары арқылы шығармашылықтарындағы сыни көзқарастары талданады. Философтардың шығармашылығы арқылы айқын дәстүрлер мен жаңашылдықтың өзара байланысы мен ортақ құндылықтары мақаланың негізгі ерекшелігі болып табылады.

Бұл мақалада екі философтың да моральдық қағидалар мен әлеуметтік әділеттілікке терең мән бергені айқындалады. Олар өнегелі тұлғаны қалыптастыруда адал еңбек, ар-ождан, рухани дамудың маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеу сонымен қатар олардың ортақ құндылықтарын атап көрсетеді: балаларға деген сүйіспеншілік, ақыл-ой еңбегінен дене еңбегінің басымдығы, көпжақты білім беру және әртүрлі халықтардың мәдени құндылықтарына қызығушылық. Олардың хат алмасуы, Толстойдың ертегілерін қазақ тіліне аударуы рухани жақындық пен пікір алмасудың тереңдігін айғақтайды. Мақалада қарастырылатын маңызды тақырып – эстетикалық құндылықтар.

Шәкәрім мен Толстой шығармаларындағы шындық пен ізгілік арқылы рухани үндестікті көреміз. Бұл зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы олардың философиялық көзқарастары мен эстетикалық құндылықтарының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, қазіргі қоғамға әсерін терең түсінуге мүмкіндік беруінде.

Зерттеу әдістеріне екі автордың философиялық еңбектерін талдау, олардың корреспонденциясын зерттеу, әдеби шығармаларын талдау, қазіргі өнер және философия ғалымдарымен сұхбаттар жатады.

Зерттеудің міндеттері:

Зерттеу нәтижелері барысында адамгершілік, рухани даму және өнердің тәрбиедегі рөлі сияқты ортақ құндылықтарды ашып көрсету. Бұл нәтижелер философтарға, әдебиеттанушыларға және адамгершілік пен өнер мәселелеріне қызығушылық танытатын кез келген адамға пайдалы болуы мүмкін. Зерттеу сонымен қатар қазіргі қоғамдағы философия мен өнердің қарым-қатынасы туралы жаңа түсінік береді. Зерттеу барысында алынатын нәтиже екі көрнекті тұлғаның шығармашылықтарындағы ұқсастықты жан - жақты салыстыра отырып, дәріптеу.

Зерттеудің мақсаты: Шәкәрім мен Толстой шығармаларындағы рухани үндестікті дәріптеу. Адамзат қоғамының болашағы туралы ой-толғамдары, адам болмысы, оның адамгершілігі туралы құнды ойларын, пайымдарын насихаттау болып табылады.

Тірек сөздер: философия, адамгершілік, рухани мұра, мәдени құндылықтар, концепция, әдеби мұра, көркемдік байыту, рухани жақындық

Негізгі ережелер

Ақын, жазушы, философ Шәкәрім Құдайбердіұлын әдебиеттің тарланы десе де болады. Ұлы Абайдың дәстүрін жалғап, әрдайым орыс халқымен достасу мәдениетін алға қоя білген. Соның ішінде Толстой ілімінің әсері көбірек ұнаған. Шәкәрім үшін ең үлкен байлық – ғылым болды. Халқын білімге шақырды, оятуға тырысты. Өмірлік мұратыңа жеткің келсе, уақытыңды ғылымға арна деді. Лирика жағынан да, поэма жағынан да, прозалық шығармалары жағынан да терең философия, тарих даналығын қозғаған Шәкәрім - көрнекті ақын, ойшыл философ және ұлттық мәдениетіміздің тарихында ерекше орны бар сыршыл сазгер, аудармашы.

Жаһандану үрдісіне бағыт алған бүгінгі таңда ұлтымыздың рухани дамуында айрықша орны бар ұлы тұлғалардың тағлымды мұраларын зерттеу – заман талабы. Бұл XIX-XX ғасырлар тоғысындағы әдеби дамуды зерттеуді, әрине, осы кезеңдегі қазақ әдебиетінің ерекшеліктері мен заңдылықтарына қатысты аспектілерді қарастыруды қажет етеді. XX ғасырдағы қазақ әдебиетін біртұтас көркем дүние ретінде талдасақ, бұл тұрғыда Шәкәрім шығармашылығының алатын елеулі орнын байқамау мүмкін емес. Бұл құбылыс көбінесе әдебиеттің рөлі мен қоғамдағы суреткер миссиясын жаңаша түсіндірумен байланысты.

Кіріспе

«Абай» журналының 1918 жылы бесінші санында жарияланған, М.Әуезов пен Ж.Аймауытов жазған «Абайдан кейінгі дәуір ақындары» атты мақаласында жазушы қауымының өсуіне ықпал еткен факторлар мен жалпы әдеби қызметі нақты анықталды. Авторлардың пікірінше, бұл

өсу «ұлттық өзіндік сананың оянуымен байланысты. Бұл оянудың негізі үш негізгі себебі болып табылады: Абайдың белсенді қызметі, «Қазақ» газетінің шығуы, ғылыми білімге ұмтылған халықтың интеллектуалдық дамуы» [1].

Одан кейін мақала авторларының қазақ ақындық өнерінің көркемдік формаларына, сондай-ақ, әдеби кредо іздеуіне байланысты берген бағасын кездестіреміз: «М.Жұмабаев, М.Дулатов, С.Торайғыров және Ә.Мәметов сынды ақындар арасында сезім әлеміне қызығады. Олар лирик ақын ретінде көзге түссе, басқа топ, оның ішінде Шәкәрім, А.Байтұрсынов, С.Дөнентаев, Б.Өтетілеуовтер – халық ақындары. Екінші ақындардың поэзиясы қарапайым халықтың кең аудиториясына түсінікті және қолжетімді...» [1].

Шәкәрім өз шығармашылығы арқылы дәстүр мен жаңашылдықтың өзара байланысы мәселесінің шебер шешімін тапты. Қазақ әдебиеті өзінің қалыптасуы мен эволюциясында фольклорға, ақындар мұрасына, сондай-ақ, Шығыс пен Батыстың көркемдік әсерлеріне арқа сүйегені белгілі. Бұл тамырлар Шәкәрім поэзиясына да әсер етті.

Шәкәрімді өз дәуірінің шежірешісі деуге әбден болады, ал оның шығармасы – халық өмірінің нағыз энциклопедиясы, өйткені, оның реалистік қаламы арқылы қазақ халқының ғасырға жуық даму жолы шынайы әрі дәл бейнеленген. Оның творчестволық ұранының түйіні – халықты прогресс жолына көтеру. Оның ғылымға, поэзияға қосқан үлесі халықтың өмірі мен рухани күйін үйлестірді; халық жасаған рухани құндылықтар Абай кеткеннен кейін оны озық мәдениет қайраткері дәрежесіне көтерді. Белгілі қазақ жазушысы С.Мұқанов Абай шығармашылығының түп-тамырына үңіле отырып: «...халық ауыз өнері болмаса, Бұқар, Махамбет, Шортанбай жыраулары болмаса, Абай болмас еді, бітпейтін бұлақ жоқ еді.» Сонда Шәкәрім туралы да осыны айтуға болады [2, Б.153–154].

Шәкәрім Абайдың дарынды ізбасарларының бірі бола отырып, ұлы ақынның көркемдік концепциясының негізгі қырларын қалың бұқараға, оқырман қауымға толық жеткізе білді. 1934 жылы «Әдебиет майданы» журналында жарияланған «Абайдың ақындық ортасы» атты мақаласында Мұхтар Әуезов Абай шәкірттерінің жекелеген есімдерін нақты атап көрсетеді: «Мұндай шәкірттердің ішінде төртеуі бар еді. Олардың екеуі – Ақылбай мен Мағауия – ақынның ұлдары болып, Абай кеткен жылы 1904 жылы дүниеден өтті. Қалған екеуі Көкбай мен Шәкәрім. Абай поэзиясының мәнін терең түсінген де осы төрт ақын еді [3].

Материал мен әдістердің сипаттамасы

Шәкәрімнің дүниетанымы гуманизм мен ағартушылық талпыныстарды, діншілдік пен биік мұраттарға, аскетизм мен рухани адамгершілік принциптерге романтикалық ұмтылыстарды, сондай-ақ, биік адамгершілік пен дүниені философиялық түсінуді тоғыстырған қайшылықтарға толы болды. Оның адамдық құмарлықтың құндылығы туралы толғаулары терең, күдікке толы болып шықты.

*Өлімнің хақ екенін көрсең де,
Өлместей омыраулап шатасың.
Доздақтың барын біліп жүрсең де,
Күнәға, әлің келсе, батасың.
Сауап көп гибадатта десең де,
Жалығып, жалқауланып жатасың.
Алланың адал ризығын жесең де,
Арамды әдейі іздеп татасың.
Сыртыңды сыланасың оң беріп,
Ішіңнің түзетпейсін қатасын.
Айламен алдағанды жөн көріп,
Адамды аң орнына атасың.
Жалғанның бір пайдасын көргенде,
Арланбай, арыңды да сатасың.
Алланың ақ өлімі келгенде,
Амалсыз қара тастай қатасың [4, 298–299].*

Шәкәрімнің поэтикалық мұрасында шындық пен болмысты романтикалық және реалистік бейнелеудің көптеген үлгілері бар. Ақын ретінде адам жанын терең түсінетіндігін танытты.

Ойшылдың дүниетанымын философиялық тұрғыдан зерттеу арқылы оның адам бойындағы адалдық пен әділдікті жоғары бағалағанын, сонымен бірге өтірікшілер мен айлакер адамдарды сынағанын байқаймыз. Ақын өз туындыларында ғалам мен дүние құрылымын да, адамның өмірдегі орны мен мақсатын да ой елегінен өткізген. Оның өлеңдері жақсылық пен жамандықтың, ақиқат пен жалғанның, ақыл мен сезімнің мәңгілік күресін қозғады:

*Мен кетемін,
келеді тағы өмірге мендей,
Олар мінді көреді,
қисық жерін жөндей.
Бара-бара айқындалып ақтық істің анығы,
Адасқанмен, хақиқатқа қоймақ емес сенбей.*

*Ақ жүрек пен таза ақыл,
Қылсаң Адал еңбек,
Бәрінен де сол мақұл –
Артқыға жол бермек.
Арсыздардың түкке тұрмай арам ойы жойылып,
Аяғында хақиқатты бұл үшеуі жеңбек.*

*Сен бола гөр аққа жақ,
болам десең адам,
Адал еңбек берер бақ,
бассаң соған қадам.
Айнымайтын ақ жүрек пен таза ақылды адамның
Таппасы жоқ бұл өмірде, осынымды ұқ, балам!... [4, 305 б.].*

Білім іздеп, азапты да қажырлы күш-жігерін жұмсаған Шәкәрім Құдайбердіұлы «Адал еңбек, арлы ақыл, ақ жүрек берекелі өмірдің іргетасына айналуы керек» деген тұжырымға келген. Шәкәрім айтқандай, адамның болмысы мен моральдық кемелденуі: «Адамның қарапайымдылығы, әділдігі мен мейірімі олардың бірлігінде шоғырланған, мен оны мұсылмандық «ождан» термині, орысша «совесть» деп атаймын. Ождан – бұл не нәрсе? Кейбіреулер бұл адамгершіліктің, ар-намыстың көрінісі деп жауап береді. Менің ойымша, бұл ар-ождан туралы айтумен бірдей нәрсе ». Сырттай намыс ретінде көрінетін адамның қадір-қасиеті ар-ожданның тереңінен туындайды, мінез-құлықтың адамгершілік шекарасын айқындайтын да осы [5, 71 б.].

Ежелгі дәуірде біздің дәуірімізге дейінгі V-IV ғасырлар тоғысында өмір сүрген ежелгі грек философы Демокрит ұятты жаңаша түсінуге шақырды: «Жалғыз болсаң да теріс ештеңе жасама, айтпа. Лайықсыз қылықтар, ол бүкіл әлемге белгілі ме, әлде елеусіз қала ма... Дегенмен, ең бастысы – өзіңнен ұялу және әрбір жанның бойында бір заңдылық болуы керек: орынсыз нәрсені істеуге жол берме...». Көріп отырғаныңыздай, бұл әдіс тарихта өте ұзақ уақыт бұрын жүзеге асырылды [6, 158 б.].

Шәкәрім жаңа өмір мен еңбек жолын қабылдау керектігін түсінді. Оның гуманистік нанымдарына бала кезінен үйренген туған халық ауыз әдебиеті мен шығыс әдебиеті нәр берді. Ақынның ұлы Ахат Құдайбердиевтің естелігінде араб жазуын жетік меңгерген Шәкәрімнің анасы Төлебике араб жазуының қыр-сырын үйреткенін айтады.

«Шәкәрім ерте кезден-ақ, «1001 түндегі» ертегілердің барлығын, араб, парсы ақындарының көптеген өлеңдерін жатқа білетін, қазақтың «Ер-Тарғын», «Қыз Жібек» халық дастандарын жатқа айтатын, ақынның өлеңдерін жатқа айтқан. Ежелгі ақын-жыраулар – Бұқар жырау, Асан

Қайғы, Марабай және т.б. Ол шығармаларынан үзінділерді өзім де қайта-қайта естідім... «Әлем мәдениетінің қазынасына түскені туралы Шәкәрім өзінің бір өлеңінде былай деп жазады:

*Жер жүзіне қарасам,
Неше түрлі халық бар.
Дін, иманын, санасам,
Мыңнан артық анық бар.
«Бұл қалай?» деп ойласам,
Мұның да бір сыры бар.
Терең ойға бойласам,
Дәл мынадай түрі бар:
Жардың шашы сансыз көп,
Ол санауға келмей тұр.
Анық нұры осы деп,
Әркім бір тал ұстап жүр... [4, 300 б.].*

Шәкәрімнің шығармашылық қызметі негізгі үш бағытты қамтиды. Оның бірі – дүние жүзі әдебиетінің озық ойшылдарының ой-пікірлерін өлеңдерінде насихаттау десек, екінші бағыты Шәкәрімнің өзге тілдерден қазақ тіліне үлгілі әдеби аударма жасаған. Шәкәрім Қожа Хафиз, Физули, Науаидің бірнеше өлеңдерін, А.С.Пушкиннің «Дубровский» повесін және американдық жазушы Гарриет Бичер Стоудың «Том ағайдың балағаны» романын аударған. Үшінші бағыт – оның орыс жазушы Л.Н.Толстоймен тікелей хат алмасуына байланысты. Шәкәрім қазақ ақындарының арасында Л.Н. Толстойды өзіне ұстаз тұтқандардың бірі болды. *Танымдық тұрғыдан салыстыра зерттегенде екі суреткердің көзқарасында көптеген үндестік барын байқауға болады. Дүниенің, болмыстың, адамзат қоғамының болашағы туралы ой-толғамдары жинақталған еңбектері мен шығармаларын салыстыра зерттеу сондықтан да аса өзекті мәселе.*

Екі философ – Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының ойлары мен идеяларының ұқсастығын талдай отырып, олардың өмірінің сынға айналған түйінді сәттері мен кезеңдеріне жүгіну керек. Толстой XIX ғасырда өмір сүріп, екі соғысты (Қырым соғысы және Бірінші дүниежүзілік соғыс) бастан кешірді, XX ғасырдың басында, дүмпүлер кезінде өмірден өтті, өмірінің соңғы жылдарын аскеттік, меншіктен бас тартумен өткізді. Шәкәрім XIX ғасырдың ортасында дүниеге келіп, репрессияға ұшырап, тоталитарлық режимнің құрбаны болды. Ол өмірінде Лев Толстойдың «Ассириялық патша Эсархадон», «Үш сұрақ» және «Крез патша» атты үш ертегісін аударған. Шәкәрім

өзінің философиялық-діни еңбектерінде «Мұсылмандық шарты», «Өмір жолы» атты шығармаларында адамның болмысы, оның жердегі мақсаты, зұлымдыққа қарсы күресі және оның идеясы туралы мәселелерді көтереді. Жанның жаңару, қайта тірілу және қайта туу мүмкіндігі. Рухани-адамгершілік принциптің бұл тұжырымдамасы оның шығармашылық ізденістеріне сіңеді [7].

Толстойдың ертегілерінің Шәкәрім аудармаларының тәрбиелік мәні терең екендігін, Шәкәрім салған өнегелік тағылымдардың қарапайым нұсқаудан алыс екендігін көптеген зерттеушілер атап көрсетеді. Мысал ретінде «Ассириялық патша Эсархадон» ертегісі өзінің жеңілдігіне қарамастан, терең және маңызды идеяларды қамтиды. Бұл жақынға деген сүйіспеншіліктің мәні туралы ой толғауларында айқын көрінеді, ол арқылы жан өлмейтіндікке ие болады. Бұл ертегі мәңгілік сұрақтарды қозғайды: жақсылық пен зұлымдық («өзгеге жамандық жасасаң, өзіңе істедің»), өмірдің мәні («өмір бәрінде бір») және ондағы адамның рөлі («сен»). өзінде осы бір өмірдің бір бөлігін ғана көрсетсе» немесе («Ең бастысы - жақсылық жасау, өйткені адам өмірге осы үшін жіберілді») [8].

Шәкәрім Л. Толстойдың дәл осы ертегілерін таңдап алып, аударды, өйткені екі ертегінің де кейіпкері – дана ғұлама және адамдарға өмірдің күрделі мәселелерін шешуге көмектесетін қарт екі ойшылдың да жақын әрі үндес ойларына сәйкес келеді. Екі автор бұл ертегілерді және олардың ана тіліне аудармасын қоршаған әлемге үңіле отырып жасады.

Өнердің қоғамдағы рөлі туралы Шәкәрім мен Толстой бірдей терең ойлаған. Олардың ортақ көзқарасы ғылым мен өнер қоғамға қызмет етуі керек еді. Шәкәрім олардың келеңсіз тұстарына назар аудара отырып, пайдалы жақтары туралы ойлайды: «Ағартушылар қолөнер сырына ие, мүмкіндіктері шексіз. Дегенмен, олар алған білімдерін қай салада пайдаланады? Шамасы, ғылымның көмегімен адамдар өлтіру қаруын жасауды үйреніп, улы газдарды тауып, жабайы аңдардай бірін-бірі құртып, күштілер әлсізді құлдыққа айналдырып, жер шары адам қанына боялған сияқты [9].

Толстой өз пайымдауында халықтың орасан зор күш-жігерін талап ететін, олардың арасындағы махаббатты жойып жіберетін өнер нақты анықталған ұғым емес екенін атап көрсетеді. Ол түсіндірмелердің сан алуандығына және өнердің әртүрлілігіне, соның ішінде жақсы және пайдалы өнерге назар аударады, оның аты үшін құрбандық қажет болуы мүмкін [9].

В.Г. Андрееваның зерттеуінде Л.Н. Толстой еңбектеріндегі әйел бейнесін талдай отырып, әйелдің сұлулығын, зерделілігін жұмысқа деген

көзқарасын, діндарлығын бағалайды. Мақала авторы «Анна Каренина» романындағы әйел адамға тән ортақ бейнесін және әйел кейіпкерлерінің зайырлы қоғамға қатынасын қарастырады.

Шығармаларды аналитикалық зерттеу және оларды салыстыру негізінде жазушы кейіпкерлерінің сыртқы келбеті мен ішкі әлемі туралы еңбегінде ашып көрсеткен [10]. К.К.Полнованың пікірінше, Л. Н. Толстой бұл шығармалардағы кейіпкерлердің бейнесін талқылауда ойшылдың күнә ұғымын этикалық түсінуіне және осы концепцияның жүзеге асуына көп көңіл бөлгенін белгілейді. Л.Н.Толстойдың зұлымдыққа күшпен қарсы тұрмау принципіне сүйене отырып, адамның кейбір жаман қасиеттерін қалай көрсететініне назар аударған [11].

Толстой да, Шәкәрім де өнер ізгілік идеясына құштар өнегелі адамдардың басшылығымен болғанда ғана шын мәніндегі құнды және пайдалы деген жалпы қорытындыға келеді. Екі философ та өнердің жанында адал, адал еңбек болуы керектігін айтады. Олар адам ақыл-ойының барлық жетістіктері адамзаттың қажеттіліктері мен мүдделеріне бағытталуы керек деген көзқарасты ұстанады, осылайша өнер саласындағы адамгершілік және әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығын атап көрсетеді [12].

Шәкәрім мен Толстойдың рухани жақындығы шынымен де байқалады, бірақ олардың эстетикалық құндылықтарды түсінуінде белгілі бір айырмашылықтар бар. Екі ойшылдың да адамгершілікке мән бергені, бірақ бұл тұрғыда әртүрлі аспектілерді бөліп көрсеткені көңіл аударарлық. Мәселен, Шәкәрім сұлулық, ізгілік, анықтың ұлы үштігін ақиқат бірінші орында тұратындай етіп орналастырады. Ол ар-ұжданды ізгілік пен сұлулықтың бірігуі ретінде, басты шындық ретінде көреді. Екінші жағынан, Толстой жақсылықты бірінші орынға қояды, оны дәл анықтау мүмкін болмаса да, басқаның бәрін анықтайды деп есептейді. Дегенмен, бұл қарама-қайшылықтың өзінде де ортақ жіпті көруге болады. Екі философ та әртүрлі эстетикалық аспектілерге мән бере отырып, шын мәнінде адамгершілікті ең маңызды элемент ретінде атап өтеді. Сайып келгенде, олардың көзқарастары басты құндылық ретіндегі мораль туралы іргелі идеяға біріктірілген. Бұл олардың эстетикалық көзқарастарының үйлесімді болуының басты шарты.

Толстой «Өнер дегеніміз не?» деген еңбегінде эстетикалық мәселелермен тереңірек айналысады. Екінші жағынан, Шәкәрім эстетика туралы нақты трактаттар жазбаса да, оның бүкіл шығармашылығына ар, намыс, сұлулық ұғымдары сіңіп кеткені оның эстетикалық дүниетанымының орнықтылығын айғақтайды [13].

Нәтижелер және талқылау

Ш.Құдайбердіұлының тегін адам еместігі, оның философиясының сан ғасырлық зерттеуді керек ететіні саналы азаматқа аян. Қазіргі «әрі залым, әрі ғалымдардың» үрейлі заманында адами құндылықтардан біртіндеп айырылып бара жатқан адамзат үшін, ақын жайлы зерттеулерді жаңғыртып, мұрасын қайта қарау қажеттілігі туындап отыр [14].

Қазақ халқының тарихын тереңнен зерттеп, түркітану идеяларын да қолдап, шығыс жазба дәстүрлері мен ауызша тарихнамалық дәстүрлерді сабақтастырып отырған [15].

Шәкәрімнің Толстой идеяларымен ортақ белгісі адам өмірінің рухани саласының маңыздылығын, оның ішкі түрленуі мен ішкі зұлымдықпен күресуінен көрінеді. Толстой сияқты Шәкәрім де материалдық құндылықтарға емес, рухани құндылықтарға, адамгершілікке үлкен мән берген. Екі философ та адам болмысының жағымсыз жақтарын жеңу идеясын бөлісіп, рухани кемелдікке ұмтылды. Сонымен, Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының адам болмысына, оның адамгершілік дамуы мен ішкі дүниесіне деген көзқарастарында ортақтықты көреміз. Екеуі де рухани құндылықтар мен имандылықтың пайдасына дүниелік материалдық құндылықтардан бас тартып, рухани үйлесімділік пен биіктікке жету жолдарын табуға тырысты.

Толстой граф және байтақ иеліктердің иесі бола отырып, крепостнойлармен және байтақ жер меншігімен мұрагерлік байланыста болғандықтан, қоғамда айтарлықтай артықшылықты жағдайға ие болды. Ол граф атағын Ресейде дворяндық билікті орнатқан Ұлы Петрден мұра етті.

Соған қарамастан, Толстойдың бойында ар-ождан сезімі мен әлеуметтік жауапкершілік жоғары болды. Сонау 1861 жылы ол шаруаларды крепостнойлықтан босатуды белсенді түрде қолдады. Ол бірте-бірте халық алдындағы өзінің тарихи кінәсін түсініп, өзінің әлеуметтік жағдайы мен «ғалымдар мен байлардың» өмір салтынан моральдық тұрғыдан күрт бас тартты. Бұл процесс оның әлеуметтік сыни көзқарастарын білдіріп, өмірдегі қарапайымдылықты жақтаушыға айналды.

Айта кетерлігі, Шәкәрім Құдайбердіұлы Лев Толстойды шіркеуден алшақтатқанда оның қолдауын эмоционалды әрі нанымды білдірген тұңғыш халық ақыны. Толстойдың тәрбиелік мәні бар шығармаларын аударып, өңдеп, балаларын тәрбиелеуде Толстойдың педагогикалық әдіс-тәсілдерін пайдаланды. Демек, Толстой да, Шәкәрім де әрқайсысы

өзінше әлеуметтік-мәдени жағдайда ар-ождан мен қоғам алдындағы жауапкершілікті терең сезініп, әлеуметтік әділеттілік пен рухани кемелдікке ұмтылды. Олардың ұқсас нанымдары мен ұстанымдары олардың әдеби-философиялық мұраларына негіз болды.

Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының бала тәрбиесіне қатысты ортақ белгілері, дене еңбегінің, адамгершілік құндылықтардың және рухани дамудың басымдығы осы аспектілердің адам өміріндегі және қоғамдағы маңыздылығын терең түсінудің ұқсас ойлау тәсілін көрсетеді. Ақсүйектер отбасына жататын екеуі де олардың әлеуметтік әділеттілікке деген көзқарастары халықтың өмірін жақсартуға күш салуына әсер еткен болуы мүмкін. Бұл олардың білімге деген құштарлығын да қалыптастырған болуы мүмкін, сонымен бірге олардың әлемдік мәдениет пен философияны терең түсінуіне негіз болды.

Шәкәрім мен Толстойды ізгілік тақырыбы ортақ тақырып болып біріктіреді, олар үшін мәңгілік өмірлік құндылықтарды қайта қарастыру, олардың философиялық пайымдауларындағы ортақ шындықтары өте қызықты. Мейірімділік, имандылық және құндылықтар мәселесі олардың шығармаларында, шын мәнінде, басты орын алды. Олардың хат алмасуы мен пікір алмасуы осы мәселелерді тереңірек түсінуге және қайта қарауға шабыттандырады. Толстойдың Шәкәрімнің адам мінезіндегі ең ауыр және ұят жағымсыз қасиеті – адамның ар-намысына көбірек нұқсан келтіретіні туралы сұрағына берген жауабында адамгершілік құндылықтардың маңыздылығы мен іс-әрекетіміздің қоғамға тигізетін ықпалы баса айтылады. Бұл да Шәкәрімнің жақсы өмір сүру үшін адал еңбек, ар-ождан, адалдық қажет деген тұжырымымен сәйкес келеді. Олардың «Ақыл, иман және ақиқат туралы», «Үш анық» сынды философиялық шығармаларын зерттеу шынында да рухани-адамгершілік баюдың қайнар көзі бола алады. Бұл шығармаларда адам болмысына, адамгершілікке, ізгілік пен әділеттілікке қатысты терең ойлар бар және олар адамгершілік құндылықтар мен зұлымдыққа қарсы күрес адамның әл-ауқаты мен рухани дамуының негізі болатыны туралы бірдей жалпыадамзаттық идеяны әртүрлі түрде көрсетеді. Шәкәрім мен Толстой арасындағы бұл ойлар олардың философиялық наным-сенімдері мен өзара ықпалы олардың мұрасы мен адам ойына қосқан үлесін зерттеуге және түсінуге бірегей жол береді.

Шәкәрім мен Толстойдың әрқайсысы өз контекстінде және мәдени ортасында өз заманының қиыншылықтарымен бетпе-бет келді – мораль дағдарысы, қалыптасқан тәртіпке қанағаттанбау және шынайы құндылықтарды іздеу. Осы белгісіздік пен өзгерістер кезеңінде екеуі де уақыт пен мәдениеттен асып түсетін және қазіргі адамдарға әлі де

әсер ететін туындыларды көрсету және жасау үшін күш пен даналық тапты. Олардың мұрасында тек философиялық трактаттар мен әдеби шығармалар ғана емес, адам болмысы, адамгершілік, ізгілік, әділдік туралы терең шындықтар да бар. Мұндай идеялар өзекті болып қала береді және қазіргі оқырмандар мен ойшылдарды өмірдің мәні, борыш және адамгершілік туралы іргелі сұрақтарға жауап іздеуге шабыттандырады. Олардың құнды мұралары қазіргі дәуірде өзекті болып қала беретін өзін-өзі танудың, адамгершілік таңдаудың және рухани кемелдікке ұмтылудың маңыздылығын еске салады.

«Ақыл, сенім және ақиқат туралы» очеркінде Лев Толстой өзінің терең философиялық сенімін және адамның әлемдегі орнын түсінуін білдіреді. Осы үш постулаттың әрқайсысы Толстойдың жалпы философиясымен байланысты маңызды идеяны білдіреді. Адамның бұл дүниеге өз еркімен емес, Жоғарғы Жаратушының қалауымен келгендігі туралы алғашқы постулат Құдайдың еркі алдындағы кішіпейілділік идеясын және өмірдің алдын-ала белгіленген мәні бар екенін түсінуді көрсетеді. Бұл сонымен қатар құдайлық болмыс пен дүние алдындағы жауапкершіліктің этикалық мәселелерімен байланысты. Екінші постулат адамның тағдырын түсіну және жердегі миссияны түсіну құралы ретіндегі ақыл-ойдың маңыздылығын атап көрсетеді. Толстой санада талдау, өзін-өзі тану және рухани кемелдікке ұмтылу қабілетін көреді. Ақыл-ойдың жер бетіндегі барлық адамдарды біріктіре алатын күш ретіндегі үшінші постулат адамдар арасындағы үйлесімділік пен үйлесімділікке жиі кедергі келтіретін алшақтықтар мен айырмашылықтарды жеңу үшін ақыл-ойдың мүмкіндігін көрсетеді. Бұл идея әртүрлі қоғамдарды біріктіре алатын жалпы адамзаттық құндылықтар мен моральдық принциптердің маңыздылығын көрсетеді. Толстой айтқан үш постулаттың барлығы өмірдің рухани-адамгершілік аспектілері туралы, сондай-ақ парасат, сенім және ақиқат адамға өзінің шынайы болмысын және өмірдің мәнін табуға қалай көмектесетіні туралы ойлауға бағытталған.

Ал, «Үш анық» – Шәкәрімнің адам болмысын, оның мақсаты мен адамгершілік құндылықтары туралы терең ойларын көрсететін маңызды философиялық шығармасы. Шәкәрім айтқандай, адамның бұл дүниеге Жаратушының қалауымен келгенін атап көрсетеді. Бұл өмірді тереңірек және рухани планеталық үйлесімділіктің бөлігі ретінде қарауға мүмкіндік береді. Жанның мәңгілігі мен өлмейтіндігі туралы екінші ақиқат көптеген рухани дәстүрлердің діни наным-сенімдерімен, идеяларымен үндес. Жанның өлімге бағынбайды деген тұжырымы мәңгілікке жету үшін жанның қалай дамып, қалай сақталуы керектігі туралы ойлануға жол ашады. Үш қасиет – қарапайымдылық, әділеттілік және мейірімділік –

Шәкәрім айтқандай, жан азығына жол ашатын, адамгершілік пен рухани кемелдік мұраттарын қамтыған. Ол бұл қасиеттерді «ұждан» (ар-ұждан) ұғымымен байланыстырып, олардың адам өмірі үшін құндылығын және әртүрлі мәдени жағдайда әмбебаптығын атап көрсетеді. Шәкәрімнің «Үш анық» еңбегінде адам болмысы мен болмыстың мән-мағынасының терең мәселелерін ұғыну үшін өмірдің сан алуан қырларын – рухани-адамгершілік, философиялық тұрғыдан біріктіруге ұмтылғанын аңғартады.

Қорытынды

Толстой мен Шәкәрім шығармаларының негізінде жатқан тағылымдардың мәні – адамгершілік – адамның терең болмысы, ал адамның рухани ішкі дүниесінің дамуы көрші-қоланға, жан-жануарлар мен табиғатқа деген сүйіспеншіліктің көрінісі арқылы жүзеге асады. Кез келген моральдық әрекет, олардың пікірінше, адам өмірінде өз жауабын табады. Олар адам өзінің мәнін өзгертуге, жағымсыз қасиеттерден бас тартуға және жағымды қасиеттерге ие болуға қабілетті деп санайды. Бұл үрдісте адал еңбек, ар-ожданмен сусындаған ақыл, жүректегі шынайылықтың алатын орны зор. Олар үшін адам болмысының ең жоғары қасиеті – ар-намыс, ар-ождан. Осылайша, адамгершілікті түсінуге ұмтылған кез келген адам үшін ар-ождан сұрақтың жауабына айналады. Бұл тұрғыда ар-ұждан әрбір адамның жүрегінде естілетін әмбебап заң ретінде әрекет етеді. Бұл заңды қабылдау үшін жүрек ашық, жақсылық жасауға құштарлықпен қанық болуы керек. Бұл екі көрнекті әдебиет қайраткерлерінің – Толстой мен Шәкәрімнің рухани мұрасындағы үйлесімділік болып табылады.

Шәкәрім есімімен астасып жатқан – азаматтық бағыттағы әлеуметтік-философиялық поэзияның пайда болуы ғана емес, қазақ әдебиетінің жанрлық, тақырыптық палитралық жағынан баюы. Шығыс, орыс, батыс әдебиетінің өлмес туындыларынан нәр алған Шәкәрім ең алдымен қазақ сөз өнерінің демократиялық дәстүрлеріне сүйенді. XX ғасырдың басындағы тарихи жағдай да дүниетанымдық ұстанымдарды біріктірген мәдениеттің жаңа түрінің қалыптасуына ықпал етті. Сондықтан да, Шәкәрім шығармашылығын зерттеудің маңызы зор.

ӘДЕБИЕТ

[1] Әуезов М.О. Абайдан кейінгі дәуір ақындары. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: “Дәуір”, “Жібек жолы”, 2014. 1-том: Мақалалар, пьесалар. 1917-1920. – 464 б.

[2] Мұқанов С. Жарқын жұлдыз. – Алматы: Санат, 1995. – 272 б.

[3] Әуезов М.О., Абайдың ақындық ортасы // Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: “Дәуір”, “Жібек жолы”, 2014. 1-том: Мақалалар, пьесалар. 1917–1920. – 464 б.

[4] Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М.Жармұхамедов, С.Дәуітов [А.Құдайбердиев] – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

[5] Құдайбердіұлы Шәкәрім. Үш анық [Мәтін]: монография/ Ш. Құдайбердіұлы; Қаз.ССРҒА, М.О.Әуезоватын.әдеб.жәнеөнеринты. – Алматы :Қазақстан және «Ғақлия» ғылыми-әдеби орталығы, 1991. – 80 б.

[6] Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1995. – 236 с.

[7] Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М.Жармұхамедов, С.Дәуітов [А.Құдайбердиев]. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

[8] Толстой Л.Н. Полн.собр. соч.: В 90 т. Т.19. – М., 1913. – С. 9.

[9] Жетібаев Е.Ж. Шәкәрім дүниетанымындағы рухани құндылықтар мәселесі: филос. ғылымд. канд. ... дис. автореф. – Алматы, 2009. – 24 б.

[10] Андреева В. Г. Героини романов Л. Н. Толстого и «одуряющее свойство» светского существования // Два века русской классики. – 2021. – Т. 3. – № 1. – С. 160–209.

[11] Полнова К.К. Нравственное значение и эстетический смысл народных рассказов Л. Н. Толстого // Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2017. – № 1(75). – С. 168-171.

[12] Шәкәрімнің әдеби мұрасын зерттеудің мәселелері: ғылыми мақалалар жинағы / Әл-Фараби атын. ҚазҰУ; [құраст.: Қ. Мәдібаева, Е. Солтанаева ; жалпы ред. басқ. Ө. Әбдиманұлы]. – Алматы : Қазақ ун-ті, 2016. – 154 б.

[13] Құдайбердіұлы Шәкәрім. Жолтабалық ақылмен [Мәтін] : өлеңдер/ Шәкәрім Құдайбердіұлы; [құраст.жауапты ред. Р.Сейсенбаев]. – Алматы: RS; Халықаралық Абай клубы, 2016. – 278 б.

[14] Нурланова А.Н., Кульгильдинова Т.А., Кусманова К.А., Сарсембаева. А.А. Шәкәрім құдайбердіұлы поэзиясындағы «таза ақыл» категориясы // Bulletin. Philologia. – 2023. – № 4 (71). – URL: <https://bulletinphilology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/756>,

[15] Omarbayev Y., Bogenbayeva A. Ideas of turkism in the works of Shakarim Kudayberdiuly and Magzhan Zhumabayev // Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII. – 2018. – № 2. – P. 575-591. – URL: <https://doi.org/10.18513/etgid.502719>

REFERENCES

- [1] Auezov M.O. Abaydan keyingi дәwir aqındarı. Şıǵarmalarınñ elw tomdıq tolıq jınaǵı. (Poets of the era after Abai. Fifty-volume complete collection of his works). – Almaty: “Era”, “Silk Road”, 2014. – Volume 1: Articles, plays. 1917-1920. – 464 p [in Kaz.]
- [2] Mukanov S. Jarqın juldız (Bright star). – Almaty: Sanat, 1995. – 272 b. [in Kaz.]
- [3] Auezov M.O., Abaydıñ aqındıq ortası // Şıǵarmalarınñ elw tomdıq tolıq jınaǵı. (Abai’s poetic environment // Fifty-volume complete collection of his works). – Almaty: “Era”, “Silk Road”, 2014. Volume 1: Articles, plays. 1917-1920. – 464 b. [in Kaz.]
- [4] Shakarim Kudaiberdiev. Qudayberdiev. Şıǵarmaları: öleñder, dastandar, qara sözder. (His works: poems, sagas, black words). Made up of M. Zharmukhamedov, S. Davitov [A. Kudaiberdiev] – Almaty: Zhazushi, 1988. – 560 b. [in Kaz.]
- [5] Kudaiberdiuly Shakarim. Üş anıq [Mätin]: monografiya. (Three clear [Text]: monograph) / Sh. Kudaiberdiuly; Kazakh SSR, M.O.Auezovatyń. edeb.andart. – Almaty:Kazakhstan and “Ghakliya” Scientific and Literary Center, 1991. – 80 b. [in Kaz.]
- [6] Materialisty Drevney Gretsii. Sobraniye tekstov Geraklita, Demokrita i Epikura (Materialists of Ancient Greece. A collection of texts by Heraclitus, Democritus and Epicurus). – M.: Gosudarstvennoye izdatelstvo politikoy literatury, 1995. – 236 s. [in Rus.]
- [7] Shakarim Kudaiberdiev. Şıǵarmaları: öleñder, dastandar, qara sözder (His works: poems, sagas, black words). Made up of M. Zharmukhamedov, S. Davitov [A. Kudaiberdiev]. – Almaty: Zhazushi, 1988. – 560 b. [in Kaz.]
- [8] Tolstoy L.N. Poln.sobr. soch.: (Poln. Sobr. Soch.): B 90 v. Vol. 19. – M., 1913. – S. 9. [in Rus.]
- [9] Zhetibaev E.Zh. Şäkärim dünietanımındaǵı rwxanı qundılıqtar mäselesi (The problem of spiritual values in Shakarim’s worldview): philosophy. science sugar ... dis. autoref. – Almaty, 2009. – 24 b. [in Kaz.]
- [10] Andreyeva V.G. Geroini romanov L.N. Tolstogo i «oduryayushcheye svoystvo» svetskogo sushchestvovaniya (Heroines of L.N.Tolstoy’s novels and the “stupefying property” of secular existence). Dva veka russkoy klassiki. – 2021. – T. 3. – № 1. – S. 160–209. [in Rus.]
- [11] Polnova K.K. Nравstvennoye znachenіye i esteticheskiy smysl narodnykh rasskazov L. N. Tolstogo (The moral significance and aesthetic meaning of folk stories by L. N. Tolstoy) // Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2017. – № 1(75). – С. 168-171. [in Rus.]
- [12] Şäkärimniñ ädebі murasın zertewdiñ mäseleleri: ğılıмі maqalalar

jınaǵı (Problems of studying Shakarim's literary heritage: a collection of scientific articles) / Al-Farabi KazNU; [compiled by: K. Madibaeva, E. Soltanaeva; general ed. etc. O. Abdimanuly]. – Almaty: Kazakh University, 2016. – 154 b. [in Kaz.]

[13] Shakarim Kudaiberdiuly (Joltabalıq aqlımen [Mätin]) Zholtabalik mind [Text]: poems/ Shahkarim Kudaiberdiuly [compiled by responsible ed. R. Seisenbaev]. – Almaty: RS; International Abay Club, 2016. – 278 b. [in Kaz.]

[14] Nurlanova A. N., Kulgildinova T. A., Kusmanova K. A., Sarsembayeva A. A. The Category "Pure mind" in the poetry of shakarim kudaiberdiuly // Bulletin. Philologia. – 2023. – № 4 (71). – URL: <https://bulletinphilology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/756>

[15] Omarbayev Y., Bogenbayeva A. Ideas of turkism in the works of Shakarim Kudaiberdiuly and Magzhan Zhumabayev // Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII. – 2018. – № 2. – P. 575-591. – URL: <https://doi.org/10.18513/egetid.502719>

СХОДСТВО В ИЗОБРАЖЕНИИ ИДЕАЛЬНОГО В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Л.Н. ТОЛСТОГО И ШАКАРИМА

*Турсынханова К.К.¹, Мурсалим Г.О.², Мукажанова Р.М.³

*¹докторант, Университет имени Алихана Бокейхана

Семей, Казахстан, e-mail: kuralai_tursynhanova@mail.ru

²PhD, старший преподаватель, Университет имени Алихана Бокейхана

Семей, Казахстан, e-mail: erowkan@mail.ru

³кандидат педагогических наук, старший преподаватель,

Университет имени Алихана Бокейхана

Семей, Казахстан, e-mail: raushan-09@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается сходство жизни, мыслей и философских взглядов двух выдающихся личностей – Льва Толстого и Шакарима Кудайбердиевича. Несмотря на различные культурные и временные контексты, оба стремились к моральному совершенству человека и размышляли над духовными аспектами человеческой жизни. Ход исследования рассматривался по методам сравнения.

Актуальность исследования заключается в том, что анализируются критические взгляды двух отдельных личностей на их творчество через мысли и высказывания. Взаимосвязь и общие ценности явных традиций и новшеств через творчество философов являются основной особенностью статьи.

В этой статье раскрывается, что оба философа глубоко заботились о моральных принципах и социальной справедливости. Они подчеркивают важность честного труда, совести, духовного развития в формировании

нравственной личности. Исследование также подчеркивает их общие ценности: любовь к детям, приоритет физического труда над умственным трудом, многостороннее образование и интерес к культурным ценностям разных народов. Их переписка, перевод на казахский язык сказок Толстого свидетельствуют о духовной близости и глубине обмена мнениями. Важная тема, рассматриваемая в статье, - эстетические ценности.

Мы видим духовную гармонию через истину и добродетель в произведениях Шакарима и Толстого. Научно-практическая значимость данного исследования заключается в том, что оно позволяет глубже понять сходства и различия их философских воззрений и эстетических ценностей, их влияние на современное общество.

Методы исследования включают анализ философских работ двух авторов, изучение их переписки, анализ литературных произведений, интервью с учеными современного искусства и философии.

Задачи исследования:

В ходе исследования раскрываются общие ценности, такие как нравственное, духовное развитие и роль искусства в воспитании. Эти результаты могут быть полезны философам, литературоведам и всем, кто интересуется вопросами морали и искусства. Исследование также дает новое понимание взаимоотношений философии и искусства в современном обществе. Результат, получаемый в ходе исследования, заключается в всестороннем сравнении сходства в творчестве двух выдающихся личностей.

Цель исследования: популяризация духовной гармонии в произведениях Шакарима и Толстого. Пропаганда ценностных представлений, суждений о будущем человеческого общества, о человеческом бытии, его нравственности.

Ключевые слова: философия, нравственность, духовное наследие, культурные ценности, концепция, литературное наследие, художественное обогащение, духовная близость

SIMILARITY IN THE DEPICTION OF THE IDEAL IN THE WORKS OF L.N. TOLSTOY AND SHAKARIM

*Tursynkhanova K.K.¹, Mursalim G.O.², Mukazhanova R.M.³

*¹PhD student, Alikhan Bokeykhan University

Semey, Kazakhstan, e-mail: kuralai_tursynhanova@mail.ru

²PhD, Senior Lecturer, Alikhan Bokeykhan University

Semey, Kazakhstan, e-mail:erowkan@mail.ru

³Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer,

Alikhan Bokeykhan University

Semey, Kazakhstan, e-mail: raushan-09@mail.ru

Abstract. The article examines the similarity of the lives, thoughts and philosophical views of two outstanding personalities – Leo Tolstoy

and Shakarim Kudaiberdievich. Despite the different cultural and temporal contexts, both aspired to the moral perfection of man and reflected on the spiritual aspects of human life. The course of the study was considered by comparison methods.

The relevance of the research lies in the fact that the critical views of two separate personalities on their creativity through thoughts and statements are analyzed. The interrelation and common values of explicit traditions and innovations through the work of philosophers are the main feature of the article.

This article reveals that both philosophers deeply cared about moral principles and social justice. They emphasize the importance of honest work, conscience, and spiritual development in the formation of a moral personality. The study also highlights their shared values: love for children, the priority of physical labor over mental labor, multi-faceted education and interest in cultural values of different peoples. Their correspondence, the translation into Kazakh of Tolstoy's fairy tales testify to the spiritual closeness and depth of the exchange of opinions. An important topic discussed in the article is aesthetic values.

We see spiritual harmony through truth and virtue in the works of Shakarim and Tolstoy. The scientific and practical significance of this study lies in the fact that it allows for a deeper understanding of the similarities and differences of their philosophical views and aesthetic values, their impact on modern society.

The research methods include the analysis of the philosophical works of the two authors, the study of their correspondence, the analysis of literary works, interviews with scholars of contemporary art and philosophy.

Research objectives:

The research reveals common values such as moral and spiritual development and the role of art in education. These results can be useful to philosophers, literary critics and anyone interested in moral and art issues. The study also provides a new understanding of the relationship between philosophy and art in modern society. The result obtained in the course of the study is a comprehensive comparison of the similarities in the work of two outstanding personalities.

The purpose of the study is to popularize spiritual harmony in the works of Shakarim and Tolstoy. Propaganda of value ideas, judgments about the future of human society, about human existence, its morality.

Keywords: philosophy, morality, spiritual heritage, cultural values, concept, literary heritage, artistic enrichment, spiritual closeness

Статья поступила 25.10.2023

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

№2 (73) 2024

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

Отпечатано в издательстве “Полилингва” АО “КазУМОиМЯ имени Абылай хана”
“Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов и не предоставляет
гарантий в связи с публикацией фактов, данных результатов и другой информации”

Директор издательства:
Есенғалиева Б.А.

Дизайн, компьютерная верстка:
Кынырбеков Б.С.

Подписано в печать 25.06.2024 г.
Формат 70x90 1/8. Объем 51,75 п.л. Заказ № 3439. Тираж 300 экз.

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 24-18
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru